

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

תחנת הרדיו א־שמס בתפר שבין רגולציה, פוליטיקה וכלכלה

שלמה דסקל | תהילה שוורץ אלטשולר

תחנת הרדיו אי־שמש בתפר שבין רגולציה, פוליטיקה וכלכלה
שלמה דסקל, תהילה שוורץ אלטשולר

תחנת הרדיו א־שמש

בתפר שבין רגולציה, פוליטיקה וכלכלה

שלמה דסקל | תהילה שוורץ אלטשולר

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

A-Shams: The Challenges of an Arabic Radio Station in Israel

Shlomo Daskal, Tehilla Shwartz Altshuler

עריכת הטקסט: תמר שקד
עיצוב הסדרה: טרטקובר, עיצוב גרפי – טל הרדה
עיצוב העטיפה: יוסי ארזה
סדר: נדב שטכמן פולישוק
הדפסה: גרפוס פרינט, ירושלים

התצלומים על העטיפה: *Scarfs on Arab Market, Zalezna, Dreamstime.com*
Radio Dial, Graeme Dawes, Dreamstime.com

מסת"ב 978-965-519-173-8 ISBN

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשרר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר), תשע"ו
נדפס בישראל, 2015

המכון הישראלי לדמוקרטיה
רח' פינסקר 4, ת"ד 4702, ירושלים 9104602
טל': 02-5300888
אתר האינטרנט: www.idi.org.il

להזמנת ספרים:
החנות המקוונת: <http://tinyurl.com/idi-store>
דוא"ל: orders@idi.org.il
טל': 02-5300867 ; פקס: 02-5300800

כל פרסומי המכון ניתנים להורדה חינם, במלואם או בחלקם, מאתר האינטרנט.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי, לא מפלגתי, הממוקם בתפר שבין האקדמיה לפוליטיקה. המכון עוסק בתכנון מדיניות ובעיצוב רפורמות בממשל, במינהל הציבורי ובמוסדות הדמוקרטיה.

בתכניותיו ובמפעליו המכון חותר לחזק את מוסדות הדמוקרטיה המתהווה בישראל ולגבש את ערכיה. בהמשך לעבודת מחקר מעמיקה הוא מגיש המלצות מעשיות לשיפור התפקוד של המשטר במדינת ישראל ולטיפוח חזון ארוך טווח של משטר דמוקרטי יציב, המותאם למבנה, לערכים ולנורמות של החברה הישראלית. המכון שואף לקדם בישראל שיח ציבורי בנושאים שעל סדר היום הלאומי, ליזום רפורמות מבניות, פוליטיות וכלכליות, לשמש גוף מייעץ למקבלי ההחלטות ולקהל הרחב, לספק מידע ולהציג מחקר משווה.

החוקרים במכון הישראלי לדמוקרטיה הם אנשי אקדמיה, והם מובילים פרויקטים במגוון תחומים של החברה והמשטר בישראל. מחלקת ההוצאה לאור של המכון מפיקה, משוקת ומפיצה את פירות עבודתם.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא זוכה פרס ישראל לשנת תשס"ט על מפעל חיים – תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

תוכן העניינים

9	תקציר
15	הקדמה
16	הערות מתודולוגיות
18	פרק ראשון תקשורת ערבית בישראל
18	א. העיתונות הכתובה
34	ב. טלוויזיה
48	ג. אינטרנט
57	פרק שני שידורי רדיו בשפה הערבית
57	א. קול ישראל בערבית
63	ב. רדיו מסחרי בשפה הערבית
73	פרק שלישי רדיו א-שמס
85	פרק רביעי שידורי האקטואליה ברדיו א-שמס בשגרה
85	א. מערך האקטואליה
143	ב. הזהות הלאומית בשידורי תחנת א-שמס
154	ג. סיכום
155	פרק חמישי שידורי תחנת א-שמס בימי ציון לאומיים
160	א. יום הנכבה הישראלי
173	ב. יום הזיכרון ויום העצמאות
175	ג. יום הנכבה הפלסטיני
183	ד. יום השואה

187	ה. יום השנה לאירועי אוקטובר
197	ו. יום האדמה 2011
201	ז. סיכום
205	פרק שישי תחנת א־שמש והרגולטור
205	מבוא
206	א. תפיסות שונות, תפקידים שונים
240	ב. תהליכי הפיקוח והשפעתם על חופש הביטוי של תחנת א־שמש
259	סיכום
267	ملخص
iii	Abstract

תקציר

א. רקע כללי

בשנת 2003 עלתה לאוויר תחנת הרדיו א־שמש (בערבית – "השמש") כתחנת רדיו המיועדת לציבור דוברי הערבית בצפון ובמרכז הארץ ובהסתמך על זיכיון שניתן לה על ידי הרשות השנייה לטלוויזיה ורדיו. התחנה החלה את דרכה כמיזם כלכלי יהודי-ערבי, אך במהרה הפכה לתחנת הרדיו החוקית היחידה בישראל שנמצאת בבעלות ערבית מלאה ומשרדת יום ולילה בכל ימות השנה. ואולם למרות ייחודה לא נכתב עליה עד היום שום מחקר וגם לא על התכנים שהיא משרדת, על דרכי העבודה שלה או על יחסיה עם הרגולטור הממונה עליה. חסרים אלה בא מחקרנו למלא.

* * *

מעט לעת מתפרסמות בכלי התקשורת בארץ ובעולם ידיעות על תחנת הרדיו א־שמש. קריאתן מציירת תמונת תחנה שהיא אחת משתיים – או שהיא תחנה לאומית-לאומנית, עוינת את המדינה, או שהיא, לחלופין, תחנה נרדפת פוליטית על ידי ממסד ישראלי-ציוני עויין. כך או כך, השיח הציבורי בעניינה דיכוטומי ושטחי.

מטרת המחקר שלנו לבחון את שידוריה של התחנה כמו גם את יחסי הגומלין שלה עם הרשות הרגולטורית. זהו ניסיון ראשון מסוגו למפות את כר הפעולה של תחנת הרדיו א־שמש, להכיר את המסורת התקשורתית שהיא צמחה מתוכה, ללמוד את תהליך ההתפתחות שלה, לנתח את תכניותיה ולאפיין בשיטות כמותניות ואיכותניות את שידוריה. התמקדנו בשני תחומים: האחד – שידורי האקטואליה של התחנה, מתוך הבחנה בין שידורים בשגרה לבין שידורים בימי מועד לאומיים ישראלים וערביים; והאחר – נקודות החיכוך בין התחנה לממסד הישראלי. ההתמקדות בשידורי האקטואליה נעשתה משלוש סיבות: חשיבות מערך זה לתחנה ולראשיה, המרכזיות של שידורי האקטואליה

בשעות האזנת השיא לרדיו והעובדה שרוב החיכוכים בין הרגולטור לתחנה קשורים באקטואליה.

ב. התחנה

תחנת הרדיו א־שמש היא בראש ובראשונה כלי תקשורת מסחרי. מדובר בתחנה שמרנית, לא פורצת גדרות ולא חוצה גבולות. גם כשהיא קוראת תיגר על החברה הערבית ומבקרת אותה, היא עושה זאת בזהירות. בתהליך עיצוב הזהות שלה היא נשענת על שני גורמי השפעה עיקריים – חברת המיעוט הערבי וחברת הרוב היהודי – בצד גורמי המשנה האזוריים, החברה הפלסטינית מחוץ לישראל והמזרח התיכון. סדר יומה של התחנה הוא מקומי-ישראלי מובהק. דווקא משום כך חוששים עובדיה המקצועיים, אולי אפילו חוששים מדי, מזיהויים כישראלים-ציונים. לפעמים חששם זה משפיע על תוכני השידורים ובדיעבד גם על התייחסותו של הרחוב הישראלי-יהודי לתחנה. עם זאת, אין מדובר בתחנה שחותרת תחת המדינה, למרות היותה ביקורתית כלפי הממסד היהודי. מחקרנו גילה כי באותה נשימה מופנית בתחנה ביקורת אנטי-ממסדית גם כלפי גורמים בחברה הערבית. מגישה דעתנים ואינם נרתעים מלהביע עמדה, אבל הם אינם שונים בכך מעמיתיהם היהודים. בהקשר זה חשוב לזכור כי אנשי רדיו א־שמש התעצבו בהשראת כלי התקשורת האזוריים בשפה הערבית, אך גם, ובעיקר, בהשפעת כלי התקשורת בעברית. רוב עיתונאי התחנה הגיעו לתחום בתחושת שליחות, והם רוצים להגשים את חלומם לעסוק בתקשורת. הם שואפים להציג את החברה שלהם כזקופת קומה בלי להתעלם מן המתח הקיים בין הזהות האזרחית הישראלית לזהות הלאומית הפלסטינית. אפשר בהחלט לקבוע כי התחנה היא כלי תקשורת ערבי גאה בערביותו, אך גם בישראליותו. אנשיה פועלים על הקו העדין שבין עצמאות מקומית לבין הרצון להיות חלק מהחברה הישראלית ולנהל עמה דיאלוג מתמיד. חשוב להם להיות מעורים בה, והם מאוכזבים כשעבודתם המקצועית נבחנת בעיניים פוליטיות ולא בעיניים מקצועיות. מחקרנו מראה כי הם אכן מתפקדים כעיתונאים מקצועיים, ובכל זאת זהותם הלאומית צובעת אותם מראש בעיני חברת הרוב היהודי כמוטיס פוליטית. אנשי התחנה מדגישים שוב ושוב כי הם שואפים להיות קול ערבי, אבל ייתכן שהם אינם מדגישים מספיק כי הם נחושים לעשות זאת כחלק ממדינת ישראל. תחנת הרדיו א־שמש איננה "קול פלסטין". בה בעת

היא גם לא "קול ישראל בערבית" והיא אינה שופר של הממסד הישראלי-ציוני. תחנת א-שמס היא קול ישראלי בערבית; קול ערבי-מקומי, מובדל ולא מתברל, קול של מעין חברה שכנגד השואפת, בדרכה, להשתלב.

ג. הרגולטור

הממסד הישראלי רואה בכלי התקשורת בשפה הערבית "חיילים" בסכסוך הערבי-ישראלי, ולכן רדיו ערבי-עצמאי, בצד היותו כלי שתכליתו לשרת את המדינה ואת אזרחיה הערבים, הוא בעיני הממסד גם כלי פוטנציאלי להסתה או ללוחמה פסיכולוגית. בה בעת אותו ממסד ישראלי רוצה שתחנת הרדיו בשפה הערבית תהיה "גשר לשלום" או "כלי לקירוב לבבות". כך או כך, לפעמים נדמה כי בעיני הממסד, כמו גם בעיני החברה היהודית, אפילו תחנה שמרנית כמו א-שמס אינה אלא הרע במיעוטו, קרי חובה הקבועה בחוק אשר היחס אליה צריך להיות של כבדהו וחדשהו.

הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו היא הרגולטור המפקח על פעולת התחנה מבחינה תפקודית ומקצועית. הרשות מורכבת משני דרגים – מפקח ומקצועי. המועצה הציבורית של הרשות השנייה היא הדרג המפקח, ותפקידה לייצג את הצרכים התקשורתיים של הציבור. אף שבאופן כללי יש המטילים ספק ביכולתה למלא תפקיד זה, המחקר שלנו מציב סימן שאלה גדול יותר בקשר ליכולתה לעשות זאת מול התחנה הערבית, שכן במועצה אין לקול הערבי ייצוג הולם וראוי, ולכן אין מי שישמש נציג של הלך הרוח הערבי בישראל ואין מי שיהיה מליץ היושר הציבורי של התחנה. בלית בררה ממלא את החלל הריק הדרג המקצועי בגוף הרגולטורי, והוא אכן משתדל להגן על התחנה. מצב זה יוצר פרדוקס – הדרג המקצועי הוא גם המפקח וגם מליץ היושר. כפילות זו מערערת את האמון בכשירותו לפקח על שידורי התחנה וביושרתו המקצועית.

בשנת 2000 שונתה שיטת הפיקוח על תחנות הרדיו האזוריות, ומאז הרגולטור מסתמך אך ורק על תלונות הציבור, ולא על פיקוח צמוד ועקבי אחר שידוריהן. מצאנו כי בכל הנוגע לתחנת א-שמס הרפורמה הביאה אתה נזק, שכן הציבור הערבי לא נוהג להגיש תלונות. לחלל הריק נכנסו גופים שסדר היום שלהם פוליטי, ובכך הם הציבו אתגר לרגולטור.

בניגוד לתחנות אחרות, רוב החיכוכים בין א-שמש לרגולטור נסבים על סוגיות לאומיות ולא על הסוגיות השגרתיות שביחסי תחנת רדיו-רגולטור מן התחום המסחרי (למשל, קידום מוצרים או פרסומות) או הטכני (למשל, הגברת עוצמת הקול בשידורים). עם התוספות ההיבט הלאומי הנפיץ – הסכסוך היהודי-ערבי – ותחושות הקיפוח וההדרה, הרגולטור הופך בעיני עובדי התחנה לאויב לאומי. בנקודה זו מעורבותם של גופים פוליטיים מגבירה את עוצמת החיכוך משום שהם אינם יכולים להסתכל על הדברים בראייה רחבה היות שהם נחשפים רק לחלק קטן משידורי התחנה – לחלקיק של ריאיון ואפילו לריאיון מלא, מתוך התעלמות ממכלול שידורי התחנה. לפיכך הדיון הציבורי-תקשורתי המתפתח בעקבות זאת מתאפיין בפחד מפני כלי תקשורת שאת שפתו רוב אזרחי המדינה היהודים לא מבינים ובחוסר היכרות עם שידורי התחנה ועם שדות הפעולה התקשורתית והחברתית שבהם היא פועלת. יתרה מזו, המעורבים בדיון אינם מכירים את דרכי הפעולה של רשויות הפיקוח על התקשורת המסחרית ואינם מבינים את הקשר בינן לבין התחנה.

ד. הרגולציה האפורה והשלכותיה

כדי להימנע מהבעיות המוזכרות כאן וכדי להשיג שקט תעשייתי שכולל גם התחמקות מחיכוכים ציבוריים, פוליטיים ומשפטיים עם התחנה, הרגולטור מעדיף להגיע עמה להבנות ולהסכמות חשאיות. לכן החלטות כבדות משקל, למשל הסרת תכנית בהוראתו מלוח המשרדים, מתקבלות בחוסר שקיפות ובלי לדווח עליהן לציבור. התוצאה היא התעצבות נורמות של "רגולציה אפורה", לא רשמית, המבוססת על היעדר דיון ציבורי, על ניסיון להימנע מעימותים בבתי משפט ומהערכת האווירה הציבורית ועל איומים כלכליים מוסווים (איומים בקנסות על התחנה אם הנושא יעלה לדיון באפיקים הרגולטוריים המקובלים, בשלילת רישיון או בהקצאת תדר לתחנה ערבית נוספת שתתחרה בא-שמש).

אחד המהלכים שהרגולטור נוקט כדי ליצור את אותה רגולציה אפורה הוא הסתרת מידע מעיני הציבור. במחקר מצאנו כי הרשות השנייה מצמצמת בחשיפת מידע על תחנות הרדיו שבפיקוחה ועל מערכת יחסי הגומלין שלה אתן. חוסר השקיפות במידע מקשה על המעקב המחקרי והציבורי. הבעיה מחריפה כאשר מדובר בתחום רגיש כמו פיקוח על תחנת רדיו בערבית. לאווירה הציבורית העכורה

ולדיון הרדוד בנושא יש השלכות קריטיות על מארג החיים בחברה רבת-תרבותית כמו החברה הישראלית. ראוי היה שהרגולטור ינהג בשקיפות רבה יותר ולא יירתע מחשיפת דוחות, תקצירי דיונים ופרוטוקולים גם בנושאים רגישים אך חשובים מאוד לדיון הציבורי כמו גם לעתיד החברה הישראלית. דווקא הניסיון להסתיר דברים ולמנוע דיון ציבורי הם אבן הנגף העיקרית ביחסים שבין התחנה לרגולטור. כדי לסכם את הממשק בין התחנה לרגולטור יש לומר כי המעקב הרגולטורי, הביקורת הציבורית והמידע המוסתר מולידים פחד, חשדנות וחוסר אמון מצד התחנה כלפי רשויות הרגולציה. הנהלת התחנה נאלצת לתמרן בין הפטיש לסדן, בין הרגולטור לעובדיה: מצד אחד היא מנסה לרצות את הרגולטור ואת כלליו בלי לוותר על הדרישה שלה לחופש פעולה; לטענתה, תחנה חופשית, במגבלות מסוימות של חוקי הרגולציה, היא האינטרס הרגולטורי. מן הצד השני, כשהיא מכפיפה את עצמה לדרישות הרגולטור, היא מציגה לעובדיה נימוקים דומים: פעולה בהתאם לכללי הרגולציה משרתת את האינטרס של התחנה גם אם לעובדים נראה כי מדובר לכאורה ברדיפה פוליטית.

הלחצים שהרשות הרגולטורית מפעילה על התחנה יכולים להניע שני תהליכים סותרים לכאורה, שפוגעים בחופש הפעולה של הצוות המקצועי בתחנה. הראשון הוא החלשה של הנהלת התחנה מול עובדיה ופגיעה בתודמיתה; ההנהלה חלשה ואינה יכולה לעמוד בלחצי הרגולטור, והמנהל נאמן לרגולטור – קרי למסד – ולא לחברה שממנה הוא מגיע. התהליך השני הוא חיזוק המגמות הריכוזיות של ההנהלה: ההנהלה היא שתקבע מה משרדים שאם לא כן יישלל ממנה הזיכיון, ולדרג המקצועי בתחנה לא תהיה עבודה. שני התהליכים אינם תורמים לחופש הביטוי ולחופש העיתונות וכמובן גם לא לתפקוד המקצועי של התחנה.

ה. מסקנות

תחנת הרדיו א־שֶׁמֶס היא חלק אחד מתוך התצרף המורכב של זהותו הלאומית של המיעוט הערבי בישראל. לתכנים המשודרים בה יש הפוטנציאל להעצים פחדים וחששות הטבועים בחשיפה לתכנים שאינם נהירים למי שאיננו שולט בשפה הערבית או בהלכי הרוח התרבותיים-פוליטיים בחברה הערבית בת זמננו. בדומה לכל תחנת רדיו אחרת גם תחנת הרדיו א־שֶׁמֶס איננה גשר לשלום ואין לראות בה מכשיר לקירוב לכבות. התחנה היא כלי תרבותי-בידורי-מסחרי,

ככל שתחנת רדיו אחרת, שיש לו גם היבטים פוליטיים. במובן מסוים ייתכן שהקושי ביחסי א-שמש והרגולטור נובע מהציפיות הלא מציאותיות שהרגולטור תולה בתחנה. ההבטחה לשמש גשר יוצרת ציפיות בצד השני, אצל הגורם המפקח. כשהתחנה אינה מתפקדת כגורם מגשר, היא נתפסת בעיני הרגולטור כמפרת זיכיון. לעומת זאת אצל המאזין היהודי היא מעוררת את הפחד הקמאי ממנה. לפיכך ראוי להגדיר מחדש מהו תפקידה של תחנה דוברת ערבית במדינת ישראל. אם היא תתעלם מההיכוכים, מהמורכבות ומהעיוותים הלאומיים בתוך המדינה, היא תחטא לתפקידה ותהיה לא רלוונטית מבחינת הציבור הערבי שחי כאן; היא רק תוסיף לתחושת הניכור שהוא חווה ממילא. במצב עניינים שכזה, ודאי שבעידן התקשורת הדיגיטלית, הציבור הערבי בישראל ימצא את דרכו למידע ש"הועלם" בכלי תקשורת אחרים דוברי ערבית, שממילא נגישים לו ושממילא הוא צורך אותם.

הרגולטור יוכל להתמודד עם האתגר אם ישכיל להכיר לעומקם את תכניה ואת שדרניה של התחנה. אך כאן טמונה בעיה נוספת, שכן מעקב והיכרות מעמיקה עם התחנה מצד הרגולטור עלולים להוביל לגילוי פגמים בהתנהלות התחנה,¹ ובעיקר להעמקת תחושת הרדיפה. כדי להתמודד עם תחושת הרדיפה על הרגולטור לפתח מדיניות הכלה ולקבל את העובדה שתחנת א-שמש משררת לציבור ייעודי בתוך מרחב רב-תרבותי. לכן, למשל, אין סיבה שהיא לא תשרד ביום כיפור – כאשר מערכת החינוך במגזר הערבי פועלת כסדרה. ולכן גם אין לצפות שבימי ציון לאומיים התחנה תיישר קו לפי האתוס הציוני.

רדיו א-שמש הוא היום אחד הגופים היחידים במדינה שעדיין חיים בשני העולמות – עולמה של חברת הרוב היהודית ועולמה של חברה המיעוט הערבית. אין לזלזל בכך בימים שהפערים בין שתי החברות הולכים ומתרחבים והן מתרחקות זו מזו עד שכל אחת מהן מתכנסת בתוך עצמה. הרווח שעשוי לצמוח לחברה הישראלית מהכלת התחנה גדול, מפני שתחנת הרדיו א-שמש יכולה להיות כלי בעיצוב אתוס ערבי בתוך המדינה, וכחלק ממנה. ולפיכך, בהתאם למדיניות ההכלה והקבלה, יש מקום לשקול אפילו את הרחבת טווח הקליטה של שידוריה.

1 אין מדובר בפגמים ייחודיים בתחנה, אלא בפגמים ובחריגות מכללי הרגולציה שמאפיינים את כל תחנות הרדיו המסחריות, דוגמת תוכן שיווקי או חריגה מלוח השידורים.

הקדמה

בשנת 2003 החלה לשדר בישראל תחנת רדיו בשפה הערבית, רדיו א-שמש שמה (בערבית: إذاعة الشمس), או בקיצור א-שמש. תחנה זו היא תחנת רדיו אזורית, אחת מ-16 המשרדות בכל רחבי הארץ, ונכון לכתיבת שורות אלו התחנה האזורית היחידה המשדרת בערבית ומיועדת לציבור הערבי בישראל. בניגוד לקול ישראל בערבית התחנה אינה ציבורית ואינה שייכת למדינה, והיא בבעלות פרטית מלאה ופועלת מכוח זיכיון ובפיקוח של הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו.

מחקר זה עוסק בתחנת א-שמש וביחסי הגומלין בינה לבין הרשות הרגולטורית. מדובר בניסיון ראשון לבחון את התחנה, למפות את כר פעולתה, ללמוד את תהליך התפתחותה, לנתח את תכניותיה ולאפיין בשיטות כמותניות ואיכותניות את שידוריה.

המניע לעריכת המחקר היה התמונה הדיכוטומית המצטיירת בשיח הציבורי הישראלי בכל הנוגע לתחנת א-שמש. בצד היהודי נשמעת לרוב הטענה שמדובר בתחנה ערבית לאומית, כמעט לאומנית, שנאמנותה למדינה מוטלת בספק והיא משמשת בסיס לאידאולוגיה חתרנית. לעומת זאת, בצד הערבי נשמעת הטענה שמדובר בתחנת רדיו שמייצגת מיעוט לאומי, וגם היא כמותו נרדפת על ידי הממסד היהודי-ישראלי-ציוני. אנו סבורים כי כל אחת מעמדות אלו היא חד-ממדית. לפיכך, מטרת המחקר היא להציג תמונה מורכבת יותר באשר לשדות הפעולה התקשורתיים והחברתיים שבהם תחנת א-שמש פועלת. נבקש לסרטט את אופייה של התחנה ואת תכניה במטרה להעמיק את השיח הרווח בעניינה, שמבוסס במידה מסוימת על מידע מעורפל במכוון ועל ציטוטים אקראיים ומגמתיים.

תחילה מובאת סקירה של התקשורת הערבית בישראל ושל התפתחותה מאז הקמת המדינה ועד היום. הסקירה מתייחסת לעיתונות הכתובה, לטלוויזיה ולאנטרנט, והיא משמשת מצע לדיון בהתפתחות הרדיו בשפה הערבית בישראל. מוצגות בה התחנות החוקיות הפועלות היום – קול ישראל בערבית ורדיו א-שמש – וכן הסיפור של תחנת רדיו 2000, הניסיון הראשון הכושל של שידורי רדיו ציבורי-מסחרי בערבית.

המחקר מנתח את שידורי התחנה בשני חלקים: ראשית מוצג ניתוח התוכן של מערך האקטואליה של התחנה בעתות שגרה, בהתייחס לשפה, למינוח, לזהות, לנושאי הדיון ולתפקוד השדרנים; לאחר מכן מוצגת בחינה של שידורי התחנה בימי ציון לאומיים ובכלל זה שידורי האקטואליה ותוכני הבידור והתרבות הארוגים בימי שידור אלו.

בסיום מוקדש פרק נרחב ליחסי תחנת א-שמש והרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו – הגוף הרגולטורי המוסמך לאסדר ולפקח על התחנה – ולהשפעות של תהליך הפיקוח על קביעת גבולות חופש הביטוי של התחנה.

א. הערות מתודולוגיות

במחקר זה המונחים "הערבים אזרחי ישראל" או "החברה הערבית בישראל" מופיעים בכל מיני הטיות כדי להקל את ההבחנה בין האוכלוסייה הערבית מצדו המזרחי של הקו הירוק לבין אוכלוסייה זו מצדו המערבי. לפיכך השם "פלסטינים" במחקר מתייחס לערבים שאינם מתגוררים בשטחי המדינה ואינם אזרחיה. חריגות מהגדרה זו מופיעות רק אם גורם כלשהו שמצוטט או מוזכר בחר להתייחס לאזרחי המדינה כפלסטינים.

בכתיבת מונחים ושמות ערביים השתדלנו להיצמד לתעתיק האקדמי המקובל ונעזרנו בניקוד במידת הצורך. חרגנו מכלל זה במילים שהכו שורש בכתיבה בשפה העברית דוגמת "אינתיפאדה" (ולא "אנתפאצ'ה"), "קוראן" (ולא "קראן"), בשמות אנשים (מוחמד בכרי ולא מחמד בכרי, אמל מורקוס ולא אמל מרקץ) ובמקרים שבהם שינוי בכתיבה מסייע בהגייה נכונה של השם (למשל א-סינארה ולא אל-צנארה). במקרים שבהם חרגנו מהתעתיק האקדמי צוין בסוגריים השם גם באותיות ערביות.

מסגרת המחקר כללה האזנה למאות שעות שידור של תחנת א-שמש. בשל היקף העבודה קטעים מסוימים תומללו חלקית בלבד, בלי לפגוע בתוכנם או בהקשרם. אנו אחראים לכל טעות בתמלול או בתרגום.

תודה מיוחדת שלוחה לחוקרת התקשורת ד"ר אפרת דסקל, שסייעה רבות בחיבור המחקר ובייחוד בכתיבת הפרק הרביעי שלו. אפרת הסתערה על מצבור הנתונים שנאסף, בנתה כלים לעיבודם, עזרה רבות בניחותם הסטטיסטי והטתה שכם

לעיצוב המחקר כולו. תודה לרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו, ובעיקר לנציבות תלונות הציבור ולעומד בראשה דוד רגב, שאפשרו לבחון את התלונות שהוגשו נגד תחנת הרדיו א־שֶׁמֶס, ולתחום הרדיו, שסיפק חלק ממקטעי השידורים של התחנה שנבחנו במחקר. תודה לפרופ' מרדכי קרמניצר ולחנוך מרמרי על קריאת גרסאות מוקדמות של המחקר. תודה לתמר שקד על עריכת הטקסט המוקפדת וכן למחלקת ההוצאה לאור של המכון הישראלי לדמוקרטיה.

פרק ראשון

תקשורת ערבית בישראל

פרק זה יעסוק בעיתונות הכתובה, המשודרת והמקוונת בשפה הערבית על מנת לשבץ את תחנת הרדיו א-שמס בסיפור הכולל של פעילות התקשורת הערבית בישראל. לטענת החוקר מוסטפא כבהא, התקשורת הערבית בישראל סובלת מהתעלמות ומהזנחה מחקרית, וגם חוקרים שעסקו בנושא מיצטו לדון במכלול התנאים והנסיבות שבהן היא פועלת.¹ בהסתמך על המחקר בתחום יסכם פרק זה את מפת התקשורת בערבית ואת מאפייניה.

א. העיתונות הכתובה

עיתונות בשפה הערבית התפרסמה בארץ ישראל עוד לפני הקמת המדינה, ולמעשה ניצניה הראשונים נראו כבר בסוף המאה התשע עשרה. הופעתה הייתה קשורה להתעוררות האינטלקטואלית שחווה האזור, ועיקר השיבותה בעצם קיומה ופחות בתוצריה. אין לשכוח כי ברוב המקרים היה מדובר בעיתונות "מטעם", ששימשה כלי בידי השלטון או שהייתה נתונה לצנזורה ולפיקוח מטעמו. נוסף על כך סבלה העיתונות דאז מתשתית טכנולוגית נחותה, מהיעדר כוח אדם מיומן שיתפעל אותה ומשוק צרכנים קטן בשל תופעת הבערות באזור.²

עיתונות זו פעלה במרחב גאופוליטי כמעט אחיד, שגם אם סומנו בו גבולות מדיניים היו אלה גבולות פתוחים בחסות מדינית אחת, תחילה עותמאנית ובהמשך בריטית-צרפתית. בשל כך יכלו כותבים בני הארץ לשתף פעולה עם עיתונאים

- 1 מוסטפא כבהא, "התקשורת: מעיתונות מודפסת לעיתונות מקוונת", בתוך: בנימין נויברגר, ראובן אהרני ומוסטפא כבהא, החברה הערבית בישראל: מפלגות ובחירות, מנהיגות, תקשורת, כך ג', רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2010, עמ' 292-295.
- 2 עמי אילון, תולדות העיתונות הערבית, תל אביב: משרד הביטחון, 2000, עמ' 47-65, 115-116, 120; מרי תותרי, תקשורת ובניית אומה: התקשורת הפלסטינית כחקר מקרה, עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה, 2004, עמ' 38-40.

מזן המדיניות השכנות ולהגיע ללא כל קושי לתפוצה נרחבת של תוצרתם.³ מצב זה השתנה באחת בעקבות מלחמת העצמאות בשנת 1948.

בסיומה של המלחמה היה מצבה של האוכלוסייה הערבית שחיה בשטח שהפך להיות מדינת ישראל קשה: הנהגתה ומסה קריטית מהאליטה האינטלקטואלית שלה היו מחוץ לגבולות המדינה החדשה; רבים מיושבי המדינה עקרו או נעקרו ממקומות מושבם; מסגרותיה התרבותיות, החברתיות, הכלכליות, הפוליטיות והגאוגרפיות נפגעו קשות והאוכלוסייה שנותרה עסקה בשיקום חיה אחרי הטראומה הקשה שחוותה.

העיתונות הכתובה בשפה הערבית בידי ערבים נפגעה מהמלחמה ישירות. מערך העיתונות שהתבסס על כותבים בני האליטה קרס ורוב העיתונים נסגרו או נעלמו. שיתוף הפעולה המקצועי והכלכלי עם המדינות השכנות נקטע ובעקבות זאת נפגע גם מרחב התפוצה. לכך יש להוסיף שני נתונים: האוכלוסייה שנותרה לא הייתה משכילה ברובה, וקהל היעד של קוראי העיתונות בתחומי מדינת ישראל, כר הפעילות החדש, היה קטן. בד בבד המעקב הציוני אחר התקשורת הערבית בימי המדינה שבדרך הוחלף בפיקוח כבד מטעם המדינה, ובשנים הראשונות גם בהכתבת התכנים. רכיב נוסף שפעל ברקעה של עיתונות ערבית עצמאית בראשית ימי המדינה היה החשש מעיסוק בענייני פוליטיקה וביקורת על השלטון – לחם חוקה של העיתונות – פן ייתפס הדבר כפעילות חתרנית (עד 1965 חיה החברה הערבית בישראל תחת שלטון צבאי).⁴

את העיתונות הכתובה בשפה הערבית בישראל אפשר לחלק לשלוש קטגוריות:⁵ העיתונות הממסדית הציונית, שפעלה בעשורים הראשונים לקום

3 מוסטפא כהא, העיתונות הערבית בישראל 1984–2006 כמכשיר לעיצוב זהות חדשה, תל אביב: מכון חיים הרצוג לתקשורת, חברה ופוליטיקה, אוניברסיטת תל אביב, 2006, עמ' 5.

4 כהא (לעיל הערה 1), עמ' 297–299; אמל ג'מאל, תרבות צריכת תקשורת בקרב מיעוטים לאומיים: הערבים בישראל, נצרת: אעלאם, מרכז תקשורת לחברה הערבית פלסטינית בישראל, 2006, עמ' 98–99.

5 כהא בחר לחלק את העיתונות על פי תקופות פעילות: התקופה הראשונה – 1948–1967; התקופה השנייה – 1967–1984; התקופה השלישית – 1984–שנות ה-2000. כהא (לעיל הערה 1), עמ' 297–384.

המדינה ותפסה את מקומה של העיתונות הערבית שנכתבה בידי ערבים; עיתונות הממסד הלא ציוני; והעיתונות המסחרית, תופעה חדשה שהחלה בשנות השמונים של המאה העשרים.

א.1. העיתונות הממסדית הציונית

אמל ג'מאל טוען במחקרו "תרבות צריכת התקשורת בקרב מיעוטים לאומיים" כי עם הקמת המדינה הייתה התקשורת בשפה הערבית כלי בידי המדינה ל"סוציאליזציה מחודשת של האוכלוסייה הערבית".⁶ המטרה הייתה לעצב תודעה חדשה המנותקת מהעבר ומהמרחב, בצד הדגשת העליונות היהודית במגוון מישורים. לדעתו, גם אחרי 1967 "ניסיונות השליטה של הממסד הפוליטי בזיכרון הקולקטיבי הערבי המשיכו להיות הקו המנחה את מדיניות התקשורת הישראלית". הוא מוסיף וקובע כי –

המדינה חתרה לביית את החברה הערבית באמצעות הקולוניזציה של הרוח (mind) לאחר שהצליחה לשלוט בכלכלה ובפוליטיקה הערבית. אחד הביטויים הבולטים של מאמץ זה הוא הבניית דמותו של "ערבי ישראלי". אחד הכלים המרכזיים שהמדינה עשתה בהם שימוש היה התקשורת בשפה הערבית והעברית.⁷

תיאורו של ג'מאל נכון לעיתונות הישראלית באשר היא, הואיל ובראשית ימי המדינה העיתונות הכתובה כולה הייתה מגויסת התגייסות מוחלטת למען האידאולוגיה הציונית,⁸ וגם העיתונות בשפה הערבית הייתה שותפה לתופעה זו. עם הקמת המדינה בלטה בה העיתונות "מטעם" – עיתונים שמאחוריהם עמדו גופים ומוסדות פוליטיים ציוניים ששאפו לפנות לאוכלוסייה הערבית בישראל אך גם לעולים החדשים ממדינות דוברות ערבית – דוגמת אל-נַטָן (מילולית:

6 ג'מאל (לעיל הערה 4), עמ' 51.

7 שם, עמ' 188.

8 עוז אלמוג, פרידה משרוליק: שינוי ערכים באליטה הישראלית, חיפה: אוניברסיטת חיפה, 2004, עמ' 56.

"המולדת"), שפעל מטעם מפא"י לתקופה קצרה בראשית שנות החמישים. מאחורי רוב העיתונים האלה, שפעלו בעשורים הראשונים של המדינה, עמדו ההסתדרות והמפלגה השלטת מפא"י.⁹ בקבוצה זו ראויים לציון היומונים של מפא"י אל-יָוִם ("היום") ובהמשך אל-אַנְבֵּאָא' ("החדשות") והעיתון אל-מַרְסָאד (المَرصَد; "על המשמר") מטעם מפ"ם, המפלגה השנייה בגודלה באותם הימים.¹⁰ העיתונים הממסדיים האלה היו צינור להעברת מידע לאזרחים ושימשו כלי להגברת ההזדהות עם המדינה החדשה ועם חוקיה. לצורך כך הם דיווחו על מצבה הטוב של המדינה וניסו להוכיח לאוכלוסייה המקומית עד כמה היא נחשלת ועד כמה השלטון מקדם אותה. בד בבד עסקה עיתונות זו בביקורת על המתרחש במדינות ערב, מתוך ידיעה שאוכלוסיית דוברי הערבית בישראל נחשפת לאמצעי תקשורת ממדינות אלו. עם זאת, אפילו העיתונות הממסדית מבית מדרשה של מפא"י אפשרה מפעם לפעם השמעת ביקורת על המדינה.

הכותבים בעיתונות הממסדית השתייכו לשלושה מעגלים: מזרחנים יהודים (עד שנות השישים של המאה העשרים); יהודים ממוצא מזרחי, בעיקר עולים חדשים ממדינות ערב שהשפה הערבית הייתה שפת אמם; וערבים אזרחי ישראל, ובהמשך גם מהגרה המערבית ומרצועת עזה.¹¹

העיתונות הערבית המקורבת לחוגי מפא"י מיעטה לבקר את השלטון, לא הרחיבה בדיווחים על המתרחש בחברה היהודית בישראל ובאופן פרדוקסלי לא הופיעו בה מודעות של מוסדות השלטון, שהיו כלי חשוב באותם הימים לתקשורת בין המדינה לבין האזרח. אי לכך העדיפו ערבים קוראי עברית את העיתונים בשפה זו על פני העיתונים בערבית מטעם הממסד. נוסף על כך שעיתונים אלה היו כלי תעמולתי שלטוני לא מהימן – ביקורת שהושמעה כלפיהם גם מפי כותבים יהודים – סבלו רבים מהעיתונים הללו מהיעדר יוקרה, מאחר שחולקו לקוראיהם

9 ההסתדרות החלה בהפצת שבועון מטעמה עוד לפני הקמת המדינה (העיתון חקיקת אל-אמר, שפעל בשנים 1937-1960). ככהא (לעיל הערה 1), עמ' 307-310.

10 למפ"ם היה עיתון שנוסד עוד לפני הקמת המדינה וצורף כמוסף לעל המשמר. ככהא, שם, עמ' 312.

11 בתחילת הדרך היה מדובר בכותבים ערבים צעירים שהממסד היה יכול לפקח עליהם בקלות; אחרי 1967 התרכבו הכותבים הערבים, אך ברוב העיתונים – ובעיקר באלו של מפא"י – נותרו משרות הניהול בידי היהודים.

חינם. אבל לעיתונות זו היה תפקיד חשוב: היא הכשירה שכבת אינטלקטואלים צעירים שהפכו בהמשך לעמוד התווך של החברה הערבית בישראל. תפקיד נוסף שמילאה העיתונות הממסדית היה שמירה על קשר תרבותי עם העולם הערבי לאחר ניתוק האוכלוסייה המקומית ממנו ב-1948. יעד זה הושג על ידי העסקת עיתונאים יהודים שעלו ממדינות דוברות ערבית ודיווח על המתרחש בעולם הערבי.¹²

הקו המנחה באל-מרסאד, עיתונה של מפ"ם, היה שונה מעט מזה של מפא"י. אמנם בלטה בו הקריאה להשתלבות הערבים במדינה החדשה, אך בד בבד הושמעה ביקורת מסוימת על מוסדות המדינה. שוני נוסף קשור לכוח האדם שהועסק בו. תחילה היו אלו מזרחנים יהודים, אבל בחלוף הזמן השתלבו בו יותר ויותר ערבים; ובשנת 1957, בעקבות השינוי ביעדי העיתון ונטישת הפנייה לאזרחים היהודים דוברי הערבית, אפילו מונה לעיתון עורך אחראי ערבי (עבד אל-עזיז א-זעבי). גם עיתון זה היה בית לאינטלקטואלים לעתיד לכוא. בניגוד מוחלט לעיתונות מטעם מפא"י עסקו עיתונאי מפ"ם בהבלטה בשאלות לאומיות ובהן שאלת הזהות הלאומית של הערבים תושבי הארץ. מגמה זו אפיינה במיוחד את הירחון הספרותי של התנועה אל-פג'ר ("השחר"; 1958-1962), שבו אף ניכרה נימה פן-ערבית שחלחלה ממצרים הנאצרית. עניין זה עורר מהומה פוליטית ובסופו של דבר הירחון נסגר. עם זאת, הקו הלאומי שהובילו ערבים משכילים תרם לתפוצת העיתון וחיזק אותו במלחמה מול עיתונות המפלגה הקומוניסטית. פריחה קלה הייתה לאל-מרסאד אחרי '67, אך מצבו הלך והידרדר על רקע מאבקים פנימיים במפ"ם והוא נסגר סופית ב-1988.¹³

באמצע שנות השישים התחוללו באזור כמה שינויים גאופוליטיים, חברתיים ורעיוניים שהשפיעו במישרין על העיתונות בשפה הערבית. ביטול הממשל הצבאי על ערביי ישראל הוביל להגברת החשיפה של החברה הערבית לחברה הישראלית ולעיתונות שנפוצה בה. בד בבד, ידיעת השפה העברית והכרת העיתונות העברית נעשו כלי חשוב בהשתלבות בחברה הישראלית. מלחמת ששת הימים ותוצאותיה תרמו גם הן לתחילתה של תקופה חדשה בחיי

12 כבהא (לעיל הערה 1), עמ' 310-312.

13 שם, עמ' 312-321, 342-344.

העיתונות הערבית בישראל. פוטנציאל החשיפה של העיתונות הערבית גדל, שכן נוסף שוק חדש של קוראי ערבית משטחי יהודה, שומרון ורצועת עזה, וכך גם פוטנציאל הכותבים. החברה הערבית בישראל גם נחשפה למגוון מעיתוני האזור – ירדניים, לבנוניים ומצריים – שהגיעו לארץ דרך האזורים החדשים, והייתה זו עיתונות איכותית יותר מן המקומית. שינוי נוסף שהביאו תוצאות המלחמה הוא המכה הקשה שספג הרעיון הפן-ערבי, בצד עלייתו של הרעיון הלאומי הפלסטיני והשתרשותו בכתיבה העיתונאית בשפה הערבית.

בשנת 1968 נסגר העיתון הבולט והחשוב של הממסד הציוני אל-יום, ואת מקומו תפס אל-אנבאא'. בתקופה זו נמשך תהליך כניסתם של כותבים ערבים למערכת העיתון, ובכלל זה כותבים ממזרח ירושלים ומהשטחים. בדרך זו שאף הממסד להעלות את ערך העיתון כך שישמש משקל נגד לעיתונות הערבית האיכותית יותר, אבל אופי העיתון לא השתנה: הוא שיקף את קול הממסד, שעודד דו-קיום; מטרתו הייתה הסברתית; והוא מומן מכספי המדינה. מסיבות אלו לא הצליח אל-אנבאא' להתחרות בעיתונות הערבית הלא ציונית שנפוצה באזור. סגירתו בשנת 1984, לאחר שנעשה לא רלוונטי ונשא הפסדים כלכליים, סימלה את קץ העיתונות המגויסת מטעם הממסד הציוני.¹⁴

2. עיתונות הממסד הלא ציוני

בעיתונות הממסד הלא ציוני נכללים עיתונים המסונפים לשלושה מעגלים פוליטיים: המפלגה הקומוניסטית, גופים לאומיים ערביים והתנועה האסלאמית. אף על פי שגופים אלו אינם משתייכים לממסד השלטוני מדובר בעיתונות בעלת אופי ממסדי, הואיל ומדובר בעיתונות אידאולוגית שמאחוריה עומדים גופים מוסדות לא מסחריים במובהק.

14 שם, עמ' 333-342. העיתונות המגויסת הייתה נפוצה במזרח התיכון. ברוב מדינות ערב, גם היום, העיתונות נתונה לפיקוח הדוק של השלטון, ובעקבות כך התפתחה עיתונות ערבית איכותית מחוץ למדינות ערב. גם היום העיתונים שמתפרסמים בלונדון, דוגמת אל-חיאא ואל-קדס אל-ערבי, נחשבים איכותיים יותר. תותרי (לעיל הערה 2), עמ' 43-50.

א.2.1. העיתונות הקומוניסטית

מתחילת דרכה נהנתה העיתונות הקומוניסטית ממעמד מיוחד, ככל הנראה משום שהקבוצה האידאולוגית שהיא ייצגה הודרה מכלי התקשורת הממשלתיים-ממסדיים האחרים. יש לזכור כי המפלגה הקומוניסטית הייתה ההתארגנות הפוליטית הראשונה שייצגה את האינטרס הקולקטיבי הערבי בישראל ולא הייתה כפופה לשלטון הציוני ולסדר היום שהוא הכתיב.¹⁵ הבולט והמוכר מכל עיתוני התנועה היה היומון אל-אתחאד ("האיחוד"), שהחל להופיע כבר בזמן המנדט. בניגוד לקבוצות אחרות, רוב חברי המפלגה הקומוניסטית ופעיליה לא ברחו מהארץ בזמן המלחמה ולכן הפגיעה בשדרה האינטלקטואלית של מעגל פוליטי זה הייתה מוגבלת. לפיכך העיתון אל-אתחאד, ספינת הדגל של המפלגה, המשיך להתפרסם מיד אחרי המלחמה, תחילה כשבועון ומשנת 1983 כיומון. העיתון הניף שני דגלים בולטים – התנגדות מובהקת לממסד ותמיכה במדינה דו-לאומית – אגב התמודדות עם שתי בעיות יסוד: רדיפת העיתון על ידי הממשל הצבאי הישראלי ושלילת הרעיון הקומוניסטי בקרב האוכלוסייה המסורתית הערבית בישראל. המפלגה הקומוניסטית פרסמה גם כתב עת בענייני ספרות, אל-ג'דיד ("החדש"; נסגר בשנת 2001 על רקע הקשיים בעיתון הבית אל-אתחאד); מגזין נוער, אל-רד (الغد "המחר"); והביטאון האידאולוגי א-דֶרְב ("הדרך"). רוב הכותבים בעיתונים אלו היו ערבים, אך הועסקו בהם גם יהודים מעטים שהשתייכו למפלגה הקומוניסטית. עיתוני המפלגה שימשו מקלט לשפה הערבית, שמצאה את עצמה שפת המיעוט, ומקום מפלט לכותבים בשפה זו, שלא השתייכו לממסד. היא שימשה גם כר פורה לכתובת פרוזה ושירה ומוקד למחאה תרבותית-אידאולוגית נגד המדינה.¹⁶

בשנת 1953 היה ביטאון המפלגה הקומוניסטית שותף לאחד מפסקי הדין המכוננים בסוגיית חופש הביטוי והתקשורת בישראל. שר הפנים ישראל רוקח השתמש בסמכותו כדי לסגור את ביטאוני המפלגה הקומוניסטית בעברית (קול העם) ובערבית (אל-אתחאד) לעשרה ימים ול-15 ימים בהתאמה, בעקבות מאמרים שפורסמו בהם. הסגירה נעשתה בהסתמך על פקודת העיתונות המתירה

15 דני רבינוביץ' וח'אולה אבו בקר, הדור הזקוף, ירושלים: כתר, 2002, עמ' 40-41.

16 כבהא (לעיל הערה 1), עמ' 321-325; ג'מאל (לעיל הערה 4), עמ' 101-102.

לשר הפנים לעשות כן במקרים שבהם יש לדעתו חשש לשלום הציבור. בג"ץ ביטל את ההחלטה וקבע כי אין לפגוע בחופש הביטוי ובחופש העיתונות אלא במקרים שבהם "השפעתם השלילית של דברי הפרסום על שלום הציבור תוערך, לאור המסיבות, כקרוכה לודאי".¹⁷ הלכה זו היא עמוד תווך בהגנה על הזכות לחופש הביטוי וחופש העיתונות בישראל עד היום.

תוצאות מלחמת ששת הימים הציבו אתגר חדש לפני העיתונות הקומוניסטית, הואיל וזו הפסיקה להיות הגורם היחיד שמבקר את המשטר בישראל. התחרות הגדולה ביותר הייתה העיתונות שהגיעה לארץ ממדינות ערב. בעקבות זאת חלו בעיתונות הקומוניסטית שני שינויים חשובים: ראשית, היא אימצה את הרטוריקה הלאומית הפלסטינית;¹⁸ שנית, היא הפנתה את תשומת לבה לעניינים פנימיים של החברה הערבית בישראל. נקודת הציון הבולטת למעבר לקו תקשורתי זה הייתה אירועי "יום האדמה" בשנת 1976.¹⁹

מסוף שנות השמונים ועד ימינו נתונה העיתונות הקומוניסטית במשבר שקשור לשני שינויים עיקריים: שינוי גלובלי – קריסת ברית המועצות והמכה הקשה שספג הרעיון הקומוניסטי; ושינוי מקומי – הופעת העיתונות המסחרית בשפה הערבית. לפיכך ספג אל-אתחאד הפסדים קשים, אך למרות זאת הוא מוסיף להתקיים.²⁰

א.2.2. העיתונות הלאומית

משנות החמישים החלה בקרב הערבים בישראל התעוררות לאומית. על רקע מגמה זו ניסתה קבוצת אל-ארד (الأرض); "האדמה") להוציא לאור כמה עיתונים, שברוב המקרים התפרסמו ללא רישיון רשמי מטעם המדינה.²¹ עיתונות לאומית

- 17 בג"ץ 73/53 חברת "קול העם" בע"מ נ' שר הפנים, פ"ד ז(2) 871 (1953).
- 18 רטוריקה זו הובילה בין היתר להתנגדות להסכם השלום עם מצרים בשל ראייתו כמהלך שנעשה על חשבונם של הפלסטינים.
- 19 ככהא (לעיל הערה 1), עמ' 344-346.
- 20 שם, עמ' 374-375.
- 21 בהקשר זה ראו הפתעתו של עיתונאי הארץ רועי צ'קי ארד כשהוא מגלה כי גם היום עיתון בישראל זקוק לרישיון מטעם המדינה. רועי צ'קי ארד, "הצהובון האינטרנטי של המגזר הערבי", הארץ, 15.7.2011.

זו פנתה לרגש, הביעה תמיכה ברעיונות פן-לאומיים ושללה את האינטגרציה במדינה (גם בניגוד לרעיונות השילוב על בסיס דו-לאומי שהפיצה העיתונות הקומוניסטית). פרדוקסלית, עיתוני קבוצת אל-ארד נמכרו במחיר גבוה פי כמה וכמה מהעיתונים האחרים (שמקצתם חולקו חינם), והדבר תרם ליוקרתם.²² עד שנות השמונים פעלה עיתונות זו בעיקר בשוליים האינטלקטואליים של החברה וכמעט שלא באה לידי ביטוי בציבור הרחב. ואולם מאמצע שנות השמונים, בעקבות האינתיפאדה הראשונה, היא הלכה והתעצמה. בניגוד למסר הפוליטי מבית מדרשה של המפלגה הקומוניסטית, הגופים שעמדו מאחורי הקו הערבי-לאומי לא דגלו בשיתוף פעולה עם הציבור היהודי, ולא זו בלבד אלא שהם סימלו אכזבה משיתוף פעולה אפילו עם השמאל הישראלי ורצון להיאבק על דרכם ורעיונותיהם לבד.²³ משנות השמונים ואילך התמקדה העיתונות הלאומית בשני עניינים: הדגשת הזהות הלאומית הפלסטינית המקומית והדגשת הזהות הכלל-ערבית האזורית. מאחר שעיתונים אלו היו קשורים לגופים פוליטיים, הם הגדירו את עצמם "עלונים פוליטיים" ולכן לא נדרשו לרישיון ממוסדות המדינה, דבר שהקל את פרסומם.²⁴ עיתונות זו התעמתה לא אחת עם הממסד. כך למשל, בשנת 1989 נסגר בהוראת שר הפנים העיתון א-ראייה ("הדגל"), ביטאון תנועת בני הכפר, בהסתמך על פקודת העיתונות המנדטורית משנת 1933. הייתה זו הפעם הראשונה בתולדות המדינה שבה נסגר עיתון בשפה הערבית לצמיתות בהוראה ממשלתית.²⁵ העילה הייתה דיווחי העיתון בימי האינתיפאדה הראשונה וההאשמה שהוא מזדהה עם החזית העממית לשחרור פלסטין. בעת האחרונה עיתונה של מפלגת בל"ד, פֶּסֶל אל-מִקְאֵל (فصل المقال; "סוף פסוק"), שהחל להתפרסם בשנת 1993, הוא הבולט שבעיתונים הלאומיים.²⁶

- 22 כבהא (לעיל הערה 1), עמ' 326-327.
- 23 רבינוביץ' ואבו בקר (לעיל הערה 15), עמ' 43-45.
- 24 כבהא (לעיל הערה 3), עמ' 14.
- 25 על פקודת העיתונות המנדטורית ראו בלקסיקון העין השביעית לתקשורת ועיתונות (מקוון).
- 26 כבהא (לעיל הערה 1), עמ' 375-378. ג'מאל (לעיל הערה 4), עמ' 112.

2.3.א. העיתונות הדתית

עוד לפני קום המדינה התפרסמה עיתונות שהייתה מקושרת לגורמים, עדות וקבוצות דתיים, אך המניע העיקרי להתפשטותה של עיתונות זו הוא התחזקות התנועה האסלאמית בישראל בשנות השמונים של המאה הקודמת. עיתונות זו נקטה קו אידאולוגי מובהק של ביקורת והתעמתות עם הממסד הישראלי, ולכן הייתה נתונה לפיקוח מצדו. בשנת 1989 החל להופיע העיתון הבולט והמוביל בזרם זה סֵת אל־חַק ואל־חַרְיָה (صوت الحق والحرية; "קול הצדק והחירות"), ביטאון הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית.²⁷ עיתון זה נסגר בשנת 1990 לכמה חודשים בהוראת שר הפנים.²⁸

אמל ג'מאל רואה בהגדלה של תפוצת העיתונים הדתיים והלאומיים עדות להתחזקות שני זרמים אלו בחברה הערבית על חשבון המפלגה הקומוניסטית. עם זאת, לדעתו, אין מדובר בהכרח במאבק בין תפיסות עולם עיתונאיות (עיתוני איכות לעומת צהובונים), שכן העיתונים הללו מגויסים פוליטית ומפלגתית. חשיבותם של עיתוני הממסד הלא ציוני היא בעיקר בהיותם כלי שבאמצעותו מצליחים גופים אלו להגיע לקהל היעד שלהם, הואיל והם מודרים מכלי התקשורת החשובים בישראל.²⁹

3.א. העיתונות המסחרית

באמצע שנות השמונים צץ חידוש בעולם העיתונות בשפה הערבית בישראל – העיתונות המסחרית הפרטית. מן ההיבט התוכני ייחודה של עיתונות זו הוא בהתמקדותה בנושאים מקומיים, בצד עיסוק מחדש במתחים ישנים בחברה הערבית, דוגמת המתח בין עירוניים לכפריים ובין מסורת למודרנה, נוסף על כיסוי נושאים הקשורים לסכסוך הערבי-ישראלי. יש הרואים את ראשית הדרך של עיתונות זו בהתפתחות של עיתונות המקומונים בשפה העברית בישראל,

27 בשל המובנים הרבים של המילה "חֵק" מתורגם לעתים שם העיתון גם ל"קול האמת והחירות".

28 כבהא (לעיל הערה 1), עמ' 378-380. ב-2002 שוב איים שר הפנים לסגור את העיתון, אך חזר בו מכוונתו. ג'מאל (לעיל הערה 4), עמ' 108.

29 ג'מאל (לעיל הערה 4), עמ' 103, 117-118.

והיא אכן החלה את דרכה בחלוקה לאזורים גאוגרפיים בתוך החברה הערבית בישראל.³⁰

שלושת העיתונים המסחריים הגדולים והבולטים נכון לכתיבת מחקר זה הם: א-סינארה (الصنارة; "החכה"), כל אל-ערב ופאנוראמא. השבועון א-סינארה היה ממבשרי מהפכת העיתונים המסחריים. הוא החל את דרכו בשנת 1983 כעיתון מקומי בנצרת. עורכו ומייסדו לְטִפִּי מְשַׁעוּר היה הבעלים של סוכנות פרסום שריכזה את פעילות הפרסום של עיתון המפלגה הקומוניסטית אל-אתחאד; ברבות הימים הוא העביר את לקוחותיו לעיתון שייסד. ייחודו של עיתון זה היה בהעלאת נושאים שנחשבו טאבו בחברה הערבית ובנכונותו לקרוא תיגר על ההגמוניה של המפלגה הקומוניסטית בשדה הפוליטי המקומי. משעור, נוצרי בן העיר נצרת, לא חשש להתעמת עם המפלגה המובילה באותם ימים בחברה הערבית מעל דפי עיתונו וגם נתן במה לאנשי המפלגה עצמם לתקיפתה. פעמים נטה משעור להביע עמדות שעלו בקנה אחד עם המדיניות של מדינת ישראל, בניגוד לעמדת המפלגה הקומוניסטית או להלך הרוח בקרב הנהגת הציבור הערבי. כפועל יוצא הוא הואשם לא אחת בשיתוף פעולה עם הממסד הישראלי.

היום קבוצת המדיה של משעור – שבינתיים הלך לעולמו ואת מקומו תפסה אשתו וידא משעור – מוציאה לאור גם את השבועון לנשים לְיִלֵּפּ ומפעילה אתר חדשות אינטרנטי (פירוט בהמשך).³¹

ההצלחה של משעור הובילה להופעת עיתונים נוספים. בשנת 1986 החל את דרכו עיתון מסחרי חדש, שהפך ב-1987 לעיתון כל אל-ערב ("כל הערבים"). מאחוריו עמדה קבוצת "ידיעות תקשורת" וכמו במקרה של א-סינארה, גם משרד פרסום (אל-בְּסִתָּאנִי, בהנהלת מוסא חֶסְאֵדִיָּה [حصادية]). על רקע זה התעוררה תחרות קשה בין משעור לחסאדיה, בעקבות הטענה שיש למשעור מונופול על שוק הפרסום בעיתונות. בכל אל-ערב בלטו מגמות חדשות: הפקדת העריכה

30 כבהא (לעיל הערה 1), עמ' 353-354. יש לזכור שכעשור לפני כן החל שינוי בעיתונות העברית בישראל והיא הפכה לפחות ופחות ממסדית. אלמוג (לעיל הערה 8), עמ' 105-111.

31 כבהא (לעיל הערה 1), עמ' 354-360.

בידי אנשי תרבות וספרות; ועיצוב מודרני – הרפסת עיתון בצבע.³² עיתון זה גם הצליח להתפשט אל מעבר לקו הירוק אגב ניסיון למשוך קהל מפרסמים פוטנציאלי. מערכת כל אל-ערב מוציאה גם היא ירחון לנשים ששמו לידי כל אל-ערב.³³

בשנת 1987 נעשה ניסיון נוסף לחקות את ההצלחה של א-סינארה עם הפעתו של המקומון פאנוראמא באזור טייבה. מייסדו היה בסאם ג'אבר, עיתונאי של תחנת קול ישראל בערבית. בשנת 1994 פרש ג'אבר סופית מן התחנה והחל לערוך את השבועון. בראשית דרכו בחר המקומון להתמקד בנושאים שאינם פוליטיים במובהק כמו פנאי, משפחה וחינוך, ובמהרה החל להתפרסם בכל הארץ. פאנוראמא נחשב לעיתון שמיישר קו עם החברה הישראלית ולא קורא עליה תיגר, ובשל כך הוא נהנה מהחיבוק של הממסד הישראלי. ג'אבר עצמו מודה בזאת, אך מסביר כי הוא מייצג קו מסוים בחברה הערבית בישראל ואינו קוריוז.³⁴ בצד שלושת העיתונים הגדולים פעלו בחברה הערבית כמה עיתונים קטנים, אך רובם לא האריכו ימים. בשנת 2002, בניסיון להתמודד עם כניסת "ידיעות תקשורת" לעולם העיתונות הערבית, החל עיתון מעריב להוציא לאור עיתון מקומי ששמו אל-אהאלי ("האנשים") בשיתוף עם סוכנות פרסום ערבית מקומית, אך שותפות זו התפרקה. גם הניסיון העצמאי להפוך את העיתון הזה לעיתון ארצי לא צלח והוא חזר להיות עיתון מקומי. ניסיונות נוספים להוציא עיתונים במתכונת יומית ולהתחרות בבלעדיות של העיתון אל-אתחאד נכשלו, ובכלל זה ניסיונות לשיתוף פעולה עם העיתונות הפלסטינית המתפרסמת ברשות הפלסטינית (העיתון אַיָאם אל-עַרַב, שפעל בשנים 1999–2001). רוב העיתונים אינם מצליחים לפרוץ לרמה הארצית מסיבות כלכליות ומוסיפים להתפרסם כשבועונים מקומיים.³⁵

- 32 היום עיתונים משתמשים בצבעים כדי להביע זהות. העיתונות האסלאמית משתמשת בצבעים ירוקים, והעיתונות הקומוניסטית בצבע אדום ובצדו יתר הצבעים הפלסטיניים – שחור, לבן, ירוק. כבהא (לעיל הערה 3), עמ' 18–20.
- 33 כבהא (לעיל הערה 1), עמ' 361–363.
- 34 שם, עמ' 364–365. כן ראו יואב שטרן, "האתר הגדול ביותר שאתם לא מכירים", הארץ, 6.2.2009.
- 35 כבהא (לעיל הערה 1), עמ' 365, 372–374.

ממחקרים על העיתונות המסחרית הערבית בישראל עולה שמאז סוף שנות השמונים בולטות בה ארבע השפעות: ישראלית, פלסטינית, ערבית ואסלאמית. ההשפעה הישראלית באה לידי ביטוי בעיקר בפרסומות, בסגנון הכתיבה ובעיתוני הנשים והספורט; החיבור עם המרחב הפלסטיני מתבטא בהגברת המודעות לזהות הפלסטינית ובהתחברות לאירועי העבר ולמורשת הלאומית הפלסטינית; החיבור עם המרחב הכלל-ערבי ניכר במישורים התרבותיים (דמויות מפתח בתרבות המקומית השתלבו בעיתונות בתפקידי כתיבה ובתפקידי עריכה) ובניסיון להביע דעות בנושאים שמעניינים את העולם הערבי; המגמה הדתית מתבטאת בהצגת עמדה פן-אסלאמית, במתן משקל לאירועים בעולם האסלאם ובהצגת הקשר אליו. ההשפעה הפלסטינית-ערבית-אסלאמית על העיתונות המסחרית אינה מעידה על עיתונות קיצונית יותר מבחינה פוליטית. כך, אחרי מהומות אוקטובר 2000, למשל, הייתה העיתונות המסחרית הראשונה שקראה להרגעת הרוחות ואילו העיתונות הפוליטית – עיתוני בל"ד, חד"ש והתנועה האסלאמית – קראה להמשך המחאה.³⁶ ח'ליל רינאוי, במחקר השוואתי שעשה על המגמות הללו בעיתונים השונים, גילה כי בעתות משבר ועימות עם המדינה, העיתונות המפלגתית-פוליטית אכן מפגינה קו לאומי ופטריוטי ערבי. עם זאת, גם בתוכה נמצאו הבדלים בין עיתונה של חד"ש לבין עיתון התנועה האסלאמית – הרוח הלאומית-פטריוטית רווחה הרבה יותר באחרון. במחקרו הראה רינאוי כי העיתונות המפלגתית הפוליטית עוינת את הממסד היהודי הישראלי, רואה בו גורם אנטי-ערבי, ממעטת בפרסום מידע המסתמך עליו, ובנקודות חיכוך ועימות עמו היא נוטה להטיל עליו את האחריות הבלעדית. רינאוי שיער כי הסיבה לכך היא הרצון לשמור על לגיטימיות בעיני הקוראים. לעומת זאת, העיתונות המסחרית לא נרתעה מלהציג שיתוף פעולה עם הממסד היהודי, לטענתו בגלל התלות שלה במפרסם היהודי.³⁷ גם ג'מאל מחזק קביעה זו וטוען כי חברת הרוב מפעילה את עוצמתה הכלכלית כדי להכפיף את חברת המיעוט לתועלתה. רינאוי מבקר את העיתונות המסחרית

36 שם, עמ' 349-352; ככהא (לעיל הערה 3), עמ' 9-10, 23. ח'ליל רינאוי, האובייקטיביזציה של הסובייקטיביות: ייצוג יהודים בתקשורת הערבית, ראשון לציון: המסלול האקדמי, המכללה למינהל, 2009, עמ' 27. רינאוי מסביר כי העיתונות הפוליטית אינה נדרשת להדגיש את זהותה הלאומית משום שזו ברורה.

37 שם, עמ' 14-15, 21-22, 26-29, 32.

על העדפתה את השיקול הכלכלי-מסחרי על פני מחויבותה לחברה שממנה היא באה ושאותה היא אמורה לשרת.³⁸

החוקרים דן כספי ויחיאל לימור ציינו שבראשית דרכה של העיתונות המקומית בשפה העברית עמדו מאחוריה משרדי פרסום ששאפו להזיז עלויות פרסום והקימו לעצמם "עיתוני בית".³⁹ כמו בעיתונות העברית גם בעיתונות הערבית היו משרדי הפרסום הגורם העיקרי במעבר לתרבות עיתונים מקומית. ואולם בניגוד לתקשורת העברית, שבה משרדי הפרסום עמדו מאחורי העיתונים הקטנים בעיקר בפריפריה, המצב בעיתונות הערבית מורכב יותר משום שהבעלים של משרדי הפרסום היו גם חלק מבעלי העיתונים המסחריים הגדולים והמרכזיים. במילים אחרות, לפנינו תופעה בולטת של בעלות צולבת,⁴⁰ שהתעצמה ככל שנוספו כלי תקשורת (רדיו, אינטרנט, טלוויזיה). בהתחשב בכך שהפרסומות הן נשמת אפו של עולם התקשורת המסחרית ושהנתח של שוק הפרסום במגזר הערבי קטן מאוד (מוערך בכ-2% משוק הפרסום הכלל-ישראלי), נפתח אפוא פתח למערכת לחצים לא הוגנת ואף מסוכנת לחופש התקשורת הערבית. רבים מתריעים על היעדר ברור של כללי פיקוח הולמים ושל מעורבות רגולטורית מצד המדינה (דוגמת הממונה על ההגבלים העסקיים) על כלי תקשורת אלו.⁴¹

לעיתונות הערבית שני מאפיינים נוספים: הראשון הוא שבעלי העיתונים מסוכסכים זה עם זה, עוינים זה את זה ולעתים מגיעים לעימותים משפטיים;⁴²

38 אמל ג'מאל, המנהיגות הערבית בחדשות העיתונות הערבית בישראל, נצרת: אעלאם, מרכז תקשורת לחברה הערבית פלסטינית בישראל, 2006, עמ' 14, 26-24, 115-113.

39 כספי ולימור, כפי שהם מצוטטים אצל אלמוג (לעיל הערה 8), עמ' 137.

40 על תופעה זו כאחת מהרעות החולות של שוק התקשורת הישראלי ראו ירון אזרחי, זוהר גושן ושמואל לשם, בעלות צולבת: שליטה ותחרות בשוק התקשורת הישראלי, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2003.

41 חגית ברונסקי, "כבוד למגור?", גלובס, 20.10.2010. דוגמה בולטת הוא מוסא חסאדיה, שהיה מבעלי אחת מחברות הפרסום הגדולות, ועד 2013 שלט בד בבד גם בעיתון מרכזי ובאתר חדשות מקוון והיה מבעלי הזיכיון לערוץ הטלוויזיה המסחרי בשפה הערבית. ראו משה בנימין, "פרסומאים במגזר על הערוץ הערבי שיושק בקרוב: זה תוהו ובוהו; השירור מביך", אייס, 25.6.2012.

42 דברי מנכ"ל לשכת הפרסום הממשלתית בדיון של ישיבת החקירה הפרלמנטרית בנושא העסקת עובדים ערבים בשירות הציבורי, פרוטוקול מס' 28, 25.6.2012. באותו

השני הוא תנאי העבודה המורכבים של העוסקים בתחום: הם פועלים בחברה שמרנית; המשכורות המשולמות להם נמוכות והם מרגישים אי-יציבות מקצועית; בדרך כלל סביבת העבודה הפיזית אינה נוחה; רווחות בקרבם תחושות של אפליה, זלזול ולעתים אפילו רדיפה מצד הממסד הישראלי היהודי; יש מעורבות פעילה ומוגברת של בעלי העיתונים בתכנים העיתונאיים.⁴³ אמנם אין מדובר בנסיבות ייחודיות לעיתונות בשפה הערבית, אך מאחר שמדובר בשוק קטן, הן מועצמות פי כמה וכמה והן משפיעות על איכות התוכן. החוקרים אמל ג'מאל ורנא עואיסה הראו כי בתקשורת הערבית בישראל ההשפעות של הלחצים הכלכליים על התוכן העיתונאי ואיכותו אינן נופלות מן ההשפעות של הלחצים המפלגתיים.⁴⁴

חוקרי תקשורת מציינים כי רמתה של העיתונות הערבית המקומית אינה גבוהה; חסר בה כוח אדם איכותי; מאחר שהיא מתפרסמת אחת לשבוע, היא אינה ממלאת תפקיד של ספק חדשות אלא מסקרת אירועים מקומיים, ולכן מתקבל לפעמים הרושם שמדובר במקומונים ולא בעיתונות כלל-ארצית.⁴⁵ סקר שערך ג'מאל בסוף 2004 ובתחילת 2005 הראה כי מיעוט מקרב אזרחי ישראל הערבים (כ-9%) קוראים את העיתונות היומית בשפה הערבית, ואילו כמעט פי שניים (כ-17%) קוראים את העיתונות העברית היומית. נתונים אלו אינם מפתיעים בהתחשב בכך שאין עיתונות יומית בערבית שאיננה פוליטית-מפלגתית ושצריכת

דיון צוין כי עצם הישיבה של נציגי מרבית העיתוננים בשפה הערבית בישראל בחדר אחד היא רגע היסטורי. הדבר בא לידי ביטוי גם בתחנת הרדיו א-שמש; בשידורי האקטואליה מצטטים ידיעות מעיתוננים ומאתרי חדשות מקוונים מהארץ ומהעולם בעברית, בערבית ובאנגלית, אך אין מביאים שם מידע מכלי תקשורת מקומיים בשפה הערבית, למעט העיתון אל-אתחאד.

43 אמל ג'מאל ורנא עואיסה, "אתגרי העבודה העיתונאית: בין עצמאות העיתונאים לתנאי העבודה הקשים" ("تحديات المهنة الصحافية: بين استقلالية الصحافيين ووظائف العمل"), נצרת: אעלאם, מרכז תקשורת לחברה הערבית פלסטינית בישראל, 2012. ריכוז ממצאיהם מופיע בעמ' 81-88.

44 שם, עמ' 20, 34-35, 37-41, 85-86.

45 ג'מאל (לעיל הערה 4), עמ' 118-121; ג'מאל ועואיסה (לעיל הערה 43), עמ' 29-30, 89-90; ג'מאל (לעיל הערה 38), עמ' 12, 118-119; רינאווי (לעיל הערה 36), עמ' 4-5. דיון על הבדלי איכות בין העיתונות המסחרית למפלגתית ראו אצל רינאווי, שם, עמ' 21.

העיתונות העברית היא דרך להכיר את חברת הרוב ולהתערות בה. לעומת זאת בסופי השבוע הנתונים משתנים: כ-45% מהנסקרים דיווחו על קריאת עיתונות ערבית ורק 25% קוראים עיתונות עברית.⁴⁶ לדברי ג'מאל, הסיבות לפער הן הרגשת הניכור של הציבור כלפי העיתונות העברית, העובדה שמדובר בשפה שאיננה שפת אמו והיעדר חלוקה סדירה של העיתונים הללו ביישובים הערביים. חולשת העיתונות היומית הערבית קשורה, להערכתו, לשטחיות של העיתונות הערבית בסופי השבוע, התורמת להיעדר תרבות של צריכת עיתונים יום-יומית, ולרמת ההשכלה הנמוכה יחסית בחברה הערבית.⁴⁷

בשנים האחרונות נמתחת ביקורת חריפה מתוך החברה הערבית בישראל על העיתונות הכתובה בשפה הערבית.⁴⁸ ג'מאל הראה במחקרו כי הציבור הערבי מביע שביעות רצון במידה בינונית בלבד מהעיתונות הערבית ואינו מרוצה מרמת הסיקור של נושאים הנוגעים לו דוגמת ההנהגה הפוליטית, פעולות המחאה בחברה הערבית, מדיניות הממסד נגד החברה הערבית וכיוצא באלה.⁴⁹

46 ג'מאל (לעיל הערה 4), עמ' 59, 67-68. בסקר של לשכת הפרסום הממשלתית משנת 2013 נתגלה נתון שמחזק את הנתונים של ג'מאל משנת 2006: ידיעות אחרונות הוא העיתון הפופולרי ביותר בציבור הערבי בישראל. ראו לייאור אברבך, "מה הרגלי צריכת המדיה של הציבור הערבי בישראל", גלובס, 16.9.2014.

47 כלומר, האשם אינו רק בעיתונות השטחית אלא גם ברמת ההשכלה, נתון שמוצג כבדרך אגב במחקרו. ג'מאל סובר שעלייה במספר המשכילים וברמת ההשכלה תגדיל את הסיכוי להתפתחות עיתונות יומית. ג'מאל (לעיל הערה 4), עמ' 62-63. מו"ל של ירחון כלכלי בערבית הציג עמדה דומה, אך ציין עוד משתנה – מגמה כלל-עולמית של דעיכת העיתונות. טלי חרותי-סובר וגיא גרימלנד, "פתאום אנשים מהמגזר העסקי-ערבי נהפכו גם הם לידוענים", דה מרקר, 9.6.2011. ראוי לציין בנוגע לנתונים הסטטיסטיים שפורטו לעיל, ועוד יפורטו בהמשך, כי בשנים האחרונות לא נעשה סקר מדיה מקיף על התקשורת בשפה הערבית בישראל, ויש הטוענים כי ערוצי התקשורת עצמם מתנגדים לכך. ראו דברי מנכ"ל לשכת הפרסום הממשלתית בדיון של ישיבת ועדת החקירה הפרלמנטרית בנושא העסקת עובדים ערבים בשירות הציבורי (לעיל הערה 42).

48 הדבר בא לידי ביטוי באינספור מאמרים פובליציסטיים, בצד פעילות של גופים כמו מסאואה ומרכז אעלאם ויוזמות מקוונות דוגמת אתר ביקורת התקשורת א-ראסד אל-אעלאמי (الرأصد الاعلامي).

49 ג'מאל (לעיל הערה 4), עמ' 92-94.

אמנם נמתחת גם ביקורת על מידת האמינות של העיתונות הערבית, אך ג'מאל הראה שכאשר מדובר בעימות בין הממסד הישראלי לבין אזרחים ערבים, קהל הקוראים בשפה הערבית מאמין לידיעות המתפרסמות בעיתונות הערבית יותר משהוא מאמין לידיעות בעיתונות העברית.⁵⁰

ב. טלוויזיה

1.1. שידורי הטלוויזיה בערבית ברשות השידור

ראשיתה של הטלוויזיה בישראל בשנות השישים קשורה קשר ישיר לתעמולה נגד ישראל בכלי התקשורת בעולם הערבי. עם התחזקות כוחו של נשיא מצרים גמאל עבד א-נאצר והתפשטות הרעיון הפן-ערבי החלה הנהגת המדינה לחשוש מהחשיפה המוגברת של אזרחי ישראל הערבים והיהודים דוברי הערבית לשידורי התעמולה ממדינות ערב, בלי שיש בידם כלים להתמודד עם המלל התעמולתי. באותם ימים נפוצו בהדרגה מקלטי טלוויזיה שבהם היה אפשר לצפות בערוץ הטלוויזיה הירדני. אחד החששות היה שהתעמולה הערבית תוביל להתגברות הרגשות האומיים בצייבור הערבי בישראל ולהזדהות עם רעיונות הקולקטיבי הלאומי הערבי. לפיכך נעשה בישראל ניסיון לשרד מגזין חדשות טלוויזיוני בערבית עוד לפני מלחמת ששת הימים, אך הוא לא צלח. בסוף 1967 החלה הטלוויזיה הישראלית בשידוריה, ובמסגרתם הוקצו לשידורים בשפה הערבית שלוש שעות ביום לעומת שעה אחת בלבד בשפה העברית, בהסתמך על החלטת ממשלה מפורשת שקבעה כי יש לשרד יותר שעות בערבית ולהתייחס לשידורים בעברית כתוצר לוואי. לאחר מלחמת ששת הימים ראו רבים בטלוויזיה בערבית צורך ביטחוני; היא שימשה כלי שדרכו אפשר לדבר עם האוכלוסייה הערבית בשטחי הגדה המערבית ורצועת עזה ולנהל אותה.⁵¹ אחד מעובדי הערוץ הבכירים בעבר הגדיר זאת כך:

50 שם, עמ' 95-101, 130-131, 136-147.

51 שרה אוסצקי-לזר, ריאיון עם שלמה גנור, מנכר, 22.4.2014. אדי סופר, טלוויזיה ישראלית נוסח הבי.בי.סי., אטלינגן: אלכ-פרלאג, 1982, עמ' 91-93; נבו זיו,

חשיבותה של הטלוויזיה בערבית נובעת מהיותה עניין יהודי וישראלי לפני היותה צורך ערבי. נזק הנגרם לטלוויזיה בערבית, אינו בהכרח נזק לערבים; להם יש אלטרנטיבות רבות. נזק כזה הוא בראש ובראשונה נזק ליהודי ישראל, מפני שהאמת של ישראל הוא עניינה של ישראל והיא בלבד יכולה וחייבת לספר אמת זו.⁵²

שידורי הטלוויזיה בשפה הערבית עברו גלגולים אחדים. תחילה הוקצו להם שעות אחדות בלוח השידורים של הערוץ הראשון, שהיה בזמנו הערוץ היחיד. לא מעט מהתכניות ששודרו בתקופה זו הפכו לסמלים כלל-ישראליים חוצי גבולות אתניים ותרבותיים, דוגמת הסרט הערבי של יום שישי, התכניות "סמי וסוסו", "המסעדה הגדולה" ועוד.⁵³ הסרט הערבי השתרש עמוק כל כך בתודעה הישראלית עד שאפילו מנהיגי המדינה הודו שהם צופים בו. יתרה מזו, המוסד שיתף פעולה בהברחת סרטים למדינה, ומוכסים העלימו עין ממבריחי סרטים בערבית לערוץ הראשון.⁵⁴ עם התגברות התחרות בין ערוצי השידור, ובעיקר עם התווספות הערוץ המסחרי ששידר שבעה ימים בשבוע, נוצלה הפלטפורמה של השידורים בערבית כדי להרחיב את שידורי הערוץ הראשון גם לשבת. תחילה אכן ניתנה העדפה לשידורים בערבית, אך בהמשך נדחקו השידורים הללו לטובת שידורים בעברית.⁵⁵ בחלוף הזמן הופחתו שעות השידור בערבית גם ביתר ימי השבוע, ובסופו של דבר הועברו השידורים בערבית לערוץ נפרד, ערוץ 33. נכון

"טלנובלה בעם", ידיעות אחרונות, 7 לילות, 1.7.2011; ארנון צוקרמן, טלוויזיה גלובלית, תל אביב: משרד הביטחון, 1999, עמ' 126-127. צוקרמן מוסיף שהיו מי שהאמינו כי שידורי הטלוויזיה יובילו לגשר בין העמים.

52 סופר (לעיל הערה 51), עמ' 93.

53 כבהא (לעיל הערה 1), עמ' 397-398. שידור הסרט הערבי של יום שישי החל במקרה לאחר ששופט בג"ץ צבי ברנזון אישר ביום שישי אחר הצהריים שידורי טלוויזיה בימי שישי ושבת, אך באותו יום שישי לא היו תכנים זמינים למעט סרט בשפה הערבית. זיו (לעיל הערה 51).

54 ש.ם.

55 דן כספי, סליחה, תקלה! דעיכתה של רשות השידור, מבשרת ציון: צבעונים, 2005, עמ' 99-100.

לכתובת שורות אלו ערוץ 33 משדר בערבית ארבע שעות ביום ויתר התכניות מתורגמות לערבית, אך רשות השידור שואפת להכפיל את מספר השעות.⁵⁶ בתחילת דרכם נהנו השידורים בשפה הערבית מהערכה בארץ ומחוצה לה, והם נתפסו כמקור מידע אמין, גם אם הכול ידעו שמדובר בערוץ תקשורת "מטעם".⁵⁷ עמדה זו השתנתה בעקבות התמורות בהרגלי הצפייה בחברות הערביות בכלל ובחברה הערבית בישראל בפרט. תהליך זה החל בשנות השמונים עת נכנס לשימוש מכשיר הווידאו, שהפקיע מהמדינה את הבלעדיות בבחירת התוכן הנצרך על ידי הצופים; אך השינוי הגדול קרה עם הופעת תחנות הלוויין. בשנת 1976 ייסדו 21 מדינות החברות בליגה הערבית את התאגיד הלווייני *Arabsat*, ובשנת 1996 הקימה מצרים את *Nilesat*, מערכת לוויינית מתחרה. שתי המערכות הללו הובילו להקמת ערוצי רדיו וטלוויזיה לווייניים, כלומר ערוצי תוכן וחדשות עצמאיים.⁵⁸ חידוש זה הוביל לחשיפה של דוברי הערבית בכל העולם למאות ערוצי תוכן חדשים ומקוריים, שהתחרו בהצלחה בערוצים הממסדיים האנכרוניסטיים במדינות ערב.⁵⁹ התופעה פשטה כאש בשדה קוצים גם בחברה הערבית בישראל, וצלחות לוויין נפוצו על גגות הבתים ביישובים הערביים. התכנים של תחנות הלוויין הפכו למדורת השבט של החברה הערבית בישראל. דוגמה לכך היא סדרת הטלוויזיה הסורית באב אל-חארה ("שער השכונה"), ששודרה לראשונה ברחבי העולם הערבי בחודש רמדאן בשנת 2006. הסדרה ריתקה מיליוני צופים בכל ארצות ערב וכמובן גם בישראל.⁶⁰

- 56 פרוטוקול ישיבת ועדת הכלכלה מיום 21.2.2011, בנושא "הפצת שידורי הערוץ הייעודי בשפה הערבית במזרח התיכון". יש לזכור כי לעתים ערוץ זה מופקע לטובת שידורים אחרים. באופן פרדוקסלי, למשל, ביום הזיכרון לחללי צה"ל ונפגעי פעולות האיבה משתמשת המדינה בערוץ השידורים בערבית להצגת שמות החללים במערכות ישראל.
- 57 אפיונו בערוץ מטעם השפיע גם על היחס לערוץ ברשות השידור והוביל להטלת ספק במקצועיותו בקרב העוסקים בתחום ברשות. כספי (לעיל הערה 55), עמ' 98-99.
- 58 תותרי (לעיל הערה 2), עמ' 54-57.
- 59 *Arabsat* משדר ביותר מ-400 ערוצי טלוויזיה ו-160 ערוצי רדיו דיגיטלי; *Nilesat* משדר ביותר מ-600 ערוצי טלוויזיה ו-100 תחנות רדיו.
- 60 יואב שטרן, "המסורת הערבית חוזרת: בסדרת טלוויזיה", הארץ, 7.10.2007.

ישראל ניסתה להתמודד עם התופעה בהקמת ערוץ לווייני בערבית ששמו היה "ערוץ המזרח התיכון". המטרה הייתה ליצור ערוץ מסחרי מתחרה לתחנות הלוויין הערביות שימומן מכספי פרסומות. הרעיון כשל משתי סיבות: ראשית, הציבור הערבי ראה בו ערוץ תעמולה ישראלי; ושנית, הוא לא זכה למימון מסחרי והסתמך רק על כספי ציבור. הערוץ נסגר בשנת 2004, שלוש שנים לאחר שהחל לפעול, אם כי מפעם לפעם יש המבקשים להחיות את הרעיון.⁶¹

ערוץ השידורים בערבית של רשות השידור היה הקורבן המידי של הופעת ערוצי הלוויין. הוא נעשה לא רלוונטי וכמעט שלא נצפה, והנהלת הרשות לא הצליחה – או לא רצתה – להתמודד עם הבעיה. למעשה, כבר בשנות השמונים נמתחה ביקורת על מנהל הטלוויזיה, הוועד המנהל ומליאת רשות השידור על כך שאינם בקיאים בתחום השידורים בערבית ואינם מסוגלים להפוך ערוץ זה לרלוונטי לקהל היעד. באותם ימים התחיל קהל היעד להטיל ספק באמינות של שידורי הערוץ בעקבות המידע שאליו נחשף אפילו בתכניות בשפה העברית.⁶² כשני עשורים אחר כך עתיד לומר ח'ליל רינאווי, חבר מליאת רשות השידור, דברים דומים: "הדור הצעיר מאמין לאל-ג'זירה הרבה יותר מאשר ל'מבט לחדשות', והדברים חמורים עוד יותר בנוגע לחדשות בערבית, שנתפשות כמפוברקות. האזרחים הערבים רואים בערוצי הלוויין מציאות שונה, וגם בעיתונים הישראליים".⁶³

גם היום כמעט שלא השתנתה ההתייחסות של הציבור לשידורי רשות השידור בשפה הערבית, והם נתפסים כשידורים "מטעם", שאך מעט מהנושאים בהם רלוונטיים לקהל היעד. יתר על כן, הממסד הישראלי מוסיף להדגיש את החשיבות האסטרטגית של השידורים במתן מענה לתעמולה נגד ישראל ולא

61 כבהא (לעיל הערה 1), עמ' 398; וכן לימור גרינבאום, "מנהלת מרכז אעלאם: הערוץ הלווייני בערבית נועד לטרפד הקמת ערוץ ייעודי בערבית", גלובס, 9.9.2001; פרוטוקול ישיבת ועדת הכלכלה (לעיל הערה 56).

62 סופר (לעיל הערה 51), עמ' 96-99. בספרו הוא מגדיר את הפרק על הטלוויזיה הערבית "גול עצמי".

63 אחרים טוענים כי מדובר בבעיה תקציבית ובכוח אדם לא איכותי. אסף כרמל, "הגיע הזמן", הארץ, 1.10.2007.

כשירות לאזרחים הערבים.⁶⁴ ח'ליל רינאוי תיאר את התוצאה: "הטלוויזיה בערבית היא גוף ארכאי שמשדר אך ורק שידורי תעמולה ציוניים, ולכן שיעורי הצפייה בה אפסיים בקרב קהל היעד", והוסיף כי "לא רק ששידורי הטלוויזיה בערבית לא רלוונטיים, האוכלוסייה גם רואה אותם כעוינים ומשפילים".⁶⁵ עמדותיו של שלמה גנור, לשעבר מנהל הטלוויזיה בערבית, מדגימות זאת הלכה למעשה. בריאיון בשנת 2014 לקראת פרישתו מהתפקיד הוא ביכה את חוסר יכולתו להתמודד עם אל-ג'זירה, אבל דבק באמירות שמקורן בשנות השבעים על כך שהאמת נמצאת בטלוויזיה הישראלית ולא בתקשורת הערבית ובראיית הטלוויזיה כגשר לעולם הערבי.⁶⁶

באותו ריאיון הציג עצמו גנור כמחויב לאוכלוסייה הערבית בישראל וכמשרתה. ואולם דוח של מרכז אֶעְלָאם (העוסק בפיתוח תחום התקשורת בחברה הערבית בישראל) מציג את רשות השידור באור שונה. הדוח קובע כי ברשות השידור נהוגה מדיניות של הדרה ואפליה כלפי החברה הערבית.⁶⁷ הדוח מציין ליקויים בתחומים רבים, החל בכוח האדם והניהול, עבור בחלוקת התקציב וכלה בתוכן – שידורים לא הולמים לאוכלוסייה, תכנים דיסקטיים, היעדר הפקה מקורית וחוסר מקצועיות. הדוח מעלה את הדרישה להקים ערוץ ציבורי נפרד שיאפשר לאזרחי המדינה הערבים לכטא את זהותם ותרבותם אגב תמיכה בהפקות מקור.⁶⁸ חנין זְעֵבִי, בתפקידה כמנכ"לית אֶעְלָאם, קראה לפצל את דמי האגרה של האזרחים הערבים ולהפנות אותם ישירות לערוץ שישרת אוכלוסייה זו.⁶⁹

64 שם. בשיחות עם מכרים ערבים הם התייחסו לערוץ השידורים הישראלי בשפה הערבית כאל "הערוץ של השב"כ" או "הערוץ הדרוזי".

65 שם.

66 אוסצקי-לזר (לעיל הערה 51).

67 על המרכז ראו באתר האינטרנט: *I'lam, Media Center for Arab Palestinians in Israel*.

68 מיסאא אבו אלהיגא, "מדיניות ההדרה והקיפוח של רשות השידור כלפי החברה הערבית", אתר אעלאם, מרכז התקשורת לחברה הערבית פלסטינית בישראל (ללא ציון תאריך).

69 תמר גוטמן, "מוכרים בלבד", אתר העין השביעית, 1.3.2004. על תחושה זו שהאזרחים הערבים בישראל משלמים אגרה אך לא מקבלים מענה הולם בכלי

רעיונות מעין אלו מרתיעים את הנהלת רשות השידור, המאמינה בצורך לרענן את הערוץ אך חוששת מהשתלטות של תכנים לאומיים על השידור.⁷⁰

2.2. שידורי הערבית בטלוויזיה המסחרית

נוסף על רשות השידור, גם ערוצי הטלוויזיה המסחרית – ערוץ 2 וערוץ 10 – מחויבים בשידורים בשפה הערבית. על פי כללי הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו, זכייני הערוצים חייבים לשדר בהיקף של לפחות 5% מכלל זמן השידור תכניות בערבית או תכניות מתורגמות לערבית. בכל ערוץ גם חייבת להיות שעת שידורים אחת בערבית בהפקה מקומית, שרוב יוצריה ומבצעייה הם ערבים אזרחי המדינה, והיא דנה בשאלות הנוגעות לחברה הערבית. כמו כן, כחלק משידורי הטלוויזיה החינוכית בערוץ 2, חלה חובת שידור של תכנית בהפקה מקומית בשפה הערבית באורך של חצי שעה.⁷¹ ההנחיות הללו מיושמות, ובערוצים המסחריים משודרת רצועת תכניות בערבית בשעות "מתות". על תוכן השידורים הללו אמר בעבר איש התקשורת המנוח לְטָפִי משעור כי "ערוץ 2 ו-10 רק רוצים לצאת ידי חובה ולמלא את המכסה שהרגולטור דורש בהשקעה מינימלית".⁷²

3.2. הערוץ הייטודי בשפה הערבית

על רקע ההצלחה של ערוץ 2 המסחרי והחדירה של שידורי הכבלים והלוויין, דובר כבר באמצע שנות התשעים על הצורך בתחנה מקבילה בשפה הערבית, שתיועד לאוכלוסייה הערבית בישראל. לרעיון תרמו, בלי ספק, תחילתו של תהליך השלום והפיוס האזורי והעובדה ששרת התקשורת באותן שנים הייתה

התקשורת הציבוריים ראו זוהיר אנדראוס, "ההמתנה לא השתלמה", אתר העין השבועית, 8.3.2009.

70 בלשון ההנהלה: חשש מהיווצרות "טלוויזיית כל אזרחיה". כרמל (לעיל הערה 63).

71 כללי הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו (שידורי תכניות טלוויזיה בידי בעל זיכיון), התש"ע-2009, פרק ב', סעיף 5 (עמ' 7) וסעיף 8 (עמ' 10). הצעה חלופית, בעלות כלכלית דומה, הייתה לממן כתוביות בערבית לכ-90% ממשדרי הערוצים המסחריים, אך ההצעה ירדה מהפרק.

72 גוטמן (לעיל הערה 69).

שולמית אלוני ממפלגת מרצ. ההצדקה הכלכלית ליציאה למכרו הייתה התחושה שתהליך השלום יהפוך ערוץ כזה לאטרקטיבי מבחינה מסחרית. ואולם בעקבות שינוי הלך הרוח הגאופוליטי באזור בסוף שנות התשעים נדחק המכרו שוב לתחתית סולם העדיפויות ובמקומו קודמו ערוץ המוזיקה, ערוץ החדשות וערוץ בשפה הרוסית, אף שברור היה שדוברי הערבית בישראל אינם מקבלים ביטוי הולם בערוצי הטלוויזיה הקיימים.⁷³ העיכוב בהקמת הערוץ הייעודי לווה בחילופי האשמות על רקע פוליטי, ובשנת 2004 אף איים איש העסקים לטפי משעור כי יתחבר לערוצי לוויין באירופה וישדר לכל המזרח התיכון בלא צורך באישור ממדינת ישראל.⁷⁴ כחמש שנים לאחר האיום של משעור, שבינתיים הלך לעולמו, החל לשדר ערוץ **מיקס טי.וי** בבעלות משפחת חמאם הישראלית ובניהולו של ענאן, בן המשפחה. אולפני הערוץ היו בחיפה, אך תכנוני שודרו לעולם מירדן באמצעות לוויין. בדרך זו נמנעו בעלי הערוץ מכפיפות לרגולציה של משרד התקשורת הישראלי.⁷⁵ ההופעה של תקשורת פיראטית מסוג זה נחזתה כבר בעשור הקודם בעקבות ההערכה שהסדרי השלום והאפשרות להציב משדרים במדינות הגובלות במדינה יובילו לעידודה.⁷⁶

בקיץ 2011 פורסם המכרו לערוץ הטלוויזיה הייעודי בשפה הערבית בפעם השלישית. הקבוצה הזוכה **הלא טי.וי** הורכבה מכל בעלי העניין שקנו את ספר המכרו, שבעה במספר (הקבוצה השמינית פרשה אך מנהלה מונה למנכ"ל הקבוצה המאוחדת): שתי קבוצות יהודיות (חברת ההפקות ענני תקשורת, שמתמחה בערוצי סגנון חיים, ורשת, זכיינית ערוץ 2) וחמש קבוצות ערביות

73 בהקשר זה ראו דברי שר התקשורת בהודעה לעיתונות על מכרו לערוץ ייעודי בשפה הערבית, "הודעה לעיתונות: מכרו למתן רישיון מיוחד למשדר ערוץ ייעודי בשפה הערבית יוצא לדרך חדשה", 14.4.2010.

74 גרינבאום (לעיל הערה 61); גוטמן (לעיל הערה 69).

75 בעל התחנה שקל להשתתף גם במכרו על הערוץ הלווייני הרשמי בשפה הערבית. לראור אברך, "מ'מיקס טי.וי: החשש בעולם הערבי הוא שנהיה הגשר שדרכו ישראל תעבור אליהם", **גלובס**, 17.7.2010.

76 אם כי באותם ימים דובר על רדיו פיראטי ולא על טלוויזיה. יחיאל לימור, **דוח מחקר: הרדיו הפיראטי בישראל, תמונת מצב**, ירושלים: המכון לקומוניקציה ע"ש משפחת סמארט, האוניברסיטה הערבית בירושלים, 1998, עמ' 53.

בהן בלטו הקבוצות של בסאם ג'אבר, מנכ"ל פאנוראמא; מוסא חסאדיה, בעל חברת הפרסום "3 סקטורס" והמוציא לאור של העיתון פל אל-ערב; וג'עפר פֶּרַח, מנכ"ל מַסְאָאָה ובעל חברת ההפקות ביסאן). כבר בתחילת דרכו של הערוץ נרשמו חיכוכים בין השותפים, וזמן קצר לאחר תחילת השידורים פרשו חסאדיה (חלקו נרכש על ידי איש העסקים זיאד אל-עמרי) וג'וזף אטרש, מנכ"ל הקבוצה המאוחדת.⁷⁷ באמצע שנת 2013 הסתמן כי שלוש קבוצות נעשו דומיננטיות בשליטה על הערוץ – קבוצת פאנוראמא של בסאם ג'אבר ושתי הקבוצות היהודיות, ענני תקשורת ורשת. במהלך שנת 2015 השתלט בסאם ג'אבר סופית על הערוץ.⁷⁸ הרגולטור, מצדו, מנסה לספק לערוץ תשתית טכנית שתקל על ציבור היעד לקלוט אותו. בראשית 2014, למשל, בניסיון להגדיל את כמות הצופים, הוסר הקידוד של הערוץ ב-YES כדי לאפשר לכל מי שברשותו חיבור לצלחת לקליטת שידורי לוויין לצפות בו. בכך הפך הערוץ לראשון בישראל שמשודר באופן פתוח בלוויין, ללא צורך להתחבר לספק של שירותי תקשורת לוויינית.⁷⁹ למרות זאת, נכון לכתיבת שורות אלו, פרויקט הלא טי.וי לא מצליח להתרומם. הוא נחשב לערוץ זניח ולא רלוונטי, שציבור היעד שלו – אזרחי

77 בפרישתו מהערוץ החל חסאדיה את התנתקותו מעיסוק פעיל בתחום התקשורת. בהמשך הוא גם מכר את אחזקותיו בקבוצת כל אל-ערב. משה בנימין, "מוסא חסאדיה משלים את מכירת קבוצת 'כל אל ערב': יקבל עד 10 מיליון שקלים", אייס, 11.8.2013. לא לייחוס יש הטוענים כי עשה זאת בשל הביקורת שנמתחה על מעורבותו הבעייתית בתחום התקשורת והפרסום. אחרים סוברים כי מדובר בצעד מלאכותי וכי הוא עדיין מושך בחוטים בקבוצת כל אל-ערב.

78 אלכסנדר כץ, "גלגל הצלה? הערוץ הערבי הלא TV יעבור לשליטת איש העסקים בסאם ג'אבר", אייס, 12.3.2015. למעשה, עוד בטרם עלה הערוץ לשידור רציף כבר החלו דיווחים על חילוקי דעות בין השותפים. לייאור אברבך, "הערוץ הערבי עלה להרצה: חילוקי דעות בין הבעלים", גלובס, 13.3.2012; הנ"ל, "עוד קשיים בדרך לערוץ ערבי: המנכ"ל עוזב את תפקידו", גלובס, 26.3.2012; הנ"ל, "הערוץ הערבי מתגבש לבעלים דומיננטיים: רשת, ענני ופנורמה", גלובס, 28.5.2013; נתי טוקר, "איש העסקים זיאד אל-עומרי השתלט על הערוץ בערבית", דה מרקר, 20.8.2012.

79 לייאור אברבך, "YES הורידה את הקידוד: והערוץ הערבי עלה בלוויין", גלובס, 12.2.2014.

המדינה הערבים – כמעט שאינו צופה בו.⁸⁰ לנוכח מצב הערוץ רמזה יו"ר מועצת הכבלים והלוויין כי אין מקום לערוץ מסחרי בשפה הערבית שיכול לשאת את עצמו ולכן יש למצוא את הפתרון בערוץ הציבורי.⁸¹

אחד השותפים הראשונים והמעניינים בפרויקט הלא טי.וי היה ג'עפר פרח, איש ארגון מְסַאָאָה ("שוויין"). פרח הצטרף לשותפות מאותן הסיבות שהובילו אותו להקים את ארגון מְסַאָאָה. בראייתו, הציבור הערבי בישראל זקוק לעמודי תווך שייצרו בסיס איתן לחברה אזרחית בריאה ובכלל זה עמותות פוליטיות וכלי תקשורת.⁸² בהשוואה ליתר השותפים מתקבל הרושם שפרח הוא שילוב של איש תקשורת ואידאולוג שמייצג הלך רוח חשוב בציבור הערבי בישראל, ומכאן נובעת חשיבות עמדותיו.

פרח מצר על כך שזהות החברה הערבית בישראל מתגבשת לאור תוכני טלוויזיה שנוצרים בעולם הערבי והאסלאמי אך לא בישראל. לדעתו, "הרגולטור הישראלי הפסיד במאבק על יצירת זהות של פלסטיני תושב מדינת ישראל", ולכן הוא רואה בפנייה לתחומי התקשורת קבלת אחריות אישית על יצירת תוכן לציבור הערבי בישראל.⁸³ לדברי פרח, "לציבור זה יש סיפור ייחודי ומעניין, אך לא מנצלים או מפתחים אותו כיוון שאין לו מדינה שתמנך בו".⁸⁴

בעיני פרח כלל המגזר יוכל להתגייס לטובת הצלחתה של תחנה ערבית עצמאית מסיבות כלכליות (הוא יחס לערוץ פוטנציאל להיפך לספק תעסוקה

80 סקר של לשכת הפרסום הממשלתית משנת 2013 גילה כי רק 3% מהנסקרים דיווחו על חשיפה לערוץ. אברכך (לעיל הערה 46). לא לציטוט יש המאמינים כי מאחורי דשדוש הערוץ מסתתרת כוונת מכוון: כל אחת משלוש הקבוצות הדומיננטיות חיכתה לפרישת השתיים האחרות כדי להשתלט לגמרי על הערוץ, כפי שבסופו של דבר קרה. הדבר מזכיר את פרשת רדיו 2000, שתסוקר בפרק הבא.

81 לי-אור אברכך, "ערב רב של בעיות: הערוץ הערבי הייעודי מתקשה לשרוד", גלובס, 30.10.2014.

82 ריאיון עם ג'עפר פרח, מנכ"ל מְסַאָאָה ומבעלי המניות בערוץ הטלוויזיה הלא טי.וי, חיפה, 5.12.2011.

83 שם. דעה דומה הביע ג'אלל איוב, שאמר כי באמצעות הטלוויזיה "המיינסטרים הישראלי יכול היה לקחת אותנו לכל כיוון שהוא רצה". ריאיון עם ג'אלל איוב, שדרן ברדיו 2000 וברדיו א-שמש, חיפה, 28.11.2011.

84 ריאיון עם פרח (לעיל הערה 82; ההדגשה שלנו).

לערבים בישראל), תרבותיות ולאומיות.⁸⁵ הוא סבור שהסיפור הערבי המקומי אינו מקבל מקום של כבוד בתחנות הלוויין הערביות ומאמין שהיעדרות הציבור הערבי מהטלוויזיה בישראל, כמו גם מהתחנות הערביות בכלל, אינה טבעית. בחזונו הוא לא רצה אפוא להצטמצם לקהל המקומי בלבד אלא שאף לראות את הפקות הערוץ בתחנות כלל-ערביות, בין היתר כחלק מהמאבק בתכנים הבידוריים הטורקיים התופסים את מקומם של התכנים הערביים.⁸⁶ את חזונו הוא סיכם במשפט הפשוט: "הגיעה העת שנציג את סיפורנו בטלוויזיה".⁸⁷

עבור פרח הערוץ סימל גם הזדמנות לשלב יוצרים בני המקום שנטשו את הארץ. הוא מדבר על תופעה שאינה מוכרת לציבור היהודי בישראל – מעבר של אנשי תקשורת ערבים ישראלים לעבודה בכלי תקשורת פלסטיניים או כלל-ערביים. זה, למשל, הסיפור של רמזי חכים, שעבד בעיתונות המפלגתית (אל-אתחאד) והמסחרית (פל אל-ערב) בישראל, ובימים אלו מגיש את התכנית "מבט מבפנים" (نظرة من الداخل) בטלוויזיה הפלסטינית ועורך ראשי של התכנית "מעבר לקו הירוק" (عبر الخط الأخضر). את שתי התכניות האלה מפיקה החברה הישראלית אל-ארז ("הארז"), שחכים משמש גם מנהל התוכן שלה. אל-ארז מנסה לפתור את מצוקת התעסוקה של אנשי המקצוע הערבים בתחומי התקשורת בישראל, והיא מפיקה תכנים טלוויזיוניים – החל בפרסומות ובסרטי תדמית וכלה במגזיני חדשות ואקטואליה ובסרטים דוקומנטריים על המתרחש בחברה הערבית במדינה. תוצריה משודרים בערוצים בחו"ל אך גם בתחנות דוברות עברית בארץ.⁸⁸ להערכת פרח, אל-ג'זירה והרשות הפלסטינית משקיעות היום

85 לפרח, כעומד בראש ארגון מסאואה, היה חלק במאבק המשפטי למען הוצאת המרכז לערוץ הייעודי, וכעת הוא רואה בו כמה להגשים חלום משכבר הימים (הוא החל את דרכו המקצועית כעיתונאי).

86 על התופעה הכלל-ערבית הזו ראו "האיסלאם בשוק: סרט ערבי אאוט, סרט טורקי אין", ynet, 19.4.2011.

87 פאטמה בטחיש, "ג'עפר פרח: הגיעה העת שנציג את הסיפור שלנו בטלוויזיה" ('جعفر فرح: أن الألوان أن نقدم قصتنا تلفزيونيا'), תרפיזיון 494, 29.7.2011. בחלוף הזמן ועם דרדוש הפרויקט הודה פרח כי הערוץ לא מסוגל לעמוד במשימה בשל מחסור באמצעים ובראשם היעדר תעשיית מקומית תוכן בערבית. אברבך (לעיל הערה 81).

88 פאטמה בטחיש, "רמזי חכים, איש התקשורת הפוחז" ("رمزي حكيم الاعلامي الشقي!"), תרפיזיון 440, 9.7.2010; גל קרניאל, "כנצרת לא מחכים למשיח", אתר העין השבועית, 5.6.2008. על אל-ארז ראו גם באתר החברה: www.alarz.tv

בקולנוע ובטלוויזיה הפלסטיניים-ישראליים יותר מכל גופי ההפקה ומוסדות ההפקה הישראליים. היעדר התקצוב הרגולטורי יוצר פערים, וכדברי פרח: "הרגולטור יצר פער בזכויות תרבותיות בחברה הערבית".⁸⁹

פרח ממורמר וכועס על התקשורת הישראלית המדירה ערבים, ובלשונו "מחסלת את שילובם" בה. כדוגמה הוא מביא את העיתונאים רפיק חלבי וזהיר בהלול, שהיו מבכירי העיתונאים ברשות השידור ונעלמו מהמסך. הוא כועס על התהליך של בניית זהות לאומית בישראל, שנעשה לדעתו על חשבון הערבים ומתוך התעלמות מהם. את שאיפתו להתחבר לשותפות היהודיות ("רשת" ו"ענני תקשורת") של הערוץ הייעודי הוא הציג מתוך אמונה בשותפויות יהודיות-ערביות, אף שהן אינן נוהגות כך ואינן מעסיקות ערבים. הוא אינו מתכוון לוותר על זכותו לשדר תוכן לאומי, אך ברור לו שטלוויזיה אינה עוסקת בהטפה אלא בכידור. למעשה, הוא מודה כי תכנים אישיים מקומיים ולא דווקא תכנים פוליטיים הם שיאפשרו לערוץ להצליח. יתרה מזו, פרח אינו גורם חתרני; הוא רוצה לפעול במסגרת החוק הישראלי ובמרחב המקובל של חופש הביטוי בציבור הישראלי. בחזונו יאפשר תוכן הערוץ שיח ודיאלוג עם המרחב הפלסטיני, הבינלאומי והיהודי גם יחד.⁹⁰

הגורמים היהודיים בהתאגדות הגיעו לסיפור מנקודת מבט שונה: בשבילים זוהי הזדמנות כלכלית, בעיקר משום שהם רואים בציבור הערבי מגזר לא מנוצל מסחרית שרוב המפרסמים אינם פונים אליו (שוק הפרסום בשפה הערבית מהווה רק 2% מעוגת הפרסום הישראלית).⁹¹ לדברי אחד השותפים היהודים בעסקה, הצלחת הערוץ תלויה ביכולתו לייצר גיבורים טלוויזיוניים מקומיים שעד כה לא היו בנמצא. כדי לעמוד בכך הפקידה הקבוצה את תוכן הערוץ בידי דוברי ערבית וביקשה להבטיח שתהיה נכונות לדבר על נושאים שלא מדברים עליהם בדרך כלל בחברה הערבית.⁹² אנשי ההפקה הערבים הצביעו על היכולת "לייצר

89 ריאיון עם פרח (לעיל הערה 82).

90 שם.

91 דיווחים על קשיים במכירת פרסומות נרשמו כבר בשלב שידורי הניסיון של הערוץ.

ליאור אברבך, "הערוץ הערבי עלה להרצה: חילוקי דעות בין הבעלים", גלובס, 13.3.2012.

92 אופיר בר-זהר, "לערביי ישראל אין תקשורת שתייצר גיבורים מקומיים: פה ההזדמנות שלנו", דה מרקר, 5.7.2011. טענה זו נשמעת בכל פעם שעולה לאוויר כלי תקשורת

סוף-סוף משהו משלנו", ועל הצורך להיבדל לחלוטין מרשות השידור, משידורי הערבית בערוצים המסחריים הישראליים ואף מהערוצים הערביים.⁹³ עוד בטרם נבחרה הקבוצה שתפעיל את הערוץ הושגה הסכמה של כל הנוגעים בדבר על כמה עניינים: ראשית, הצלחת הערוץ תלויה במישרין בשינויים גאו-פוליטיים, ובכלל זה שינוי במדיניות ישראל כלפי חוץ אך גם כלפי האוכלוסייה הערבית בתוך ישראל;⁹⁴ שנית, הערוץ יידרש להתמודד עם שפע הערוצים הלווייניים שהצרכן דובר הערבית בישראל כבר התרגל אליהם. יתרה מזו, על הערוץ להביא בחשבון את ההגמוניה הבלתי מעורערת של רשת אל-ג'זירה בכל הקשור לחדשות. כדי להתמודד עם האתגר יש נכונות של גורמי הרגולציה בישראל לשבץ את הערוץ במערך השידורים הדיגיטליים החינמי עידן+, וכן נבדקת האפשרות לשלבו בשידורים של התאגיד הלווייני *Nilesat*. שילוב כזה יכול להבטיח הצלחה בהטמעתו ובחשיפתו לכלל דוברי הערבית, אך עלות החיבור ללוויין גבוהה מאוד (מוערכת בכ-400 אלף דולר). יש גם חשש שבעת משברים פוליטיים יקטע התאגיד המשדר את השידורים, כפי שאכן קרה בשנת 2011 בזמן המחאות ההמוניות במצרים, אז הופסקו השידורים של תחנת אל-ג'זירה דרך לוויין התאגיד בהוראה מגבוה.⁹⁵ דרך נוספת של הערוץ להתמודד עם האתגר הרב-ערוצי היא להתמקד בשידוריו בסיפור המקומי-אזורי, למשל באמצעות בניית אולפנים קטנים ברחבי הגליל, המשולש, חיפה והנגב.⁹⁶

בכל הקשור לנושא הלאומי, העוסקים במלאכת ההקמה דיברו על חיפוש אחר שביל הזהב שיאזן בין הצורך להיות רלוונטי לחברה הערבית בלי להתעלם

בשפה הערבית בישראל. אפילו קול ישראל בערבית התייחס לעצמו ככזה מכיוון שכבר ב-1957 הגישו בו תכניות שעסקו בנישואין וגירושין, בענייני משפחה, באהבות אסורות ועוד. נזהת קצב, סנוניות השלום: עם הנשים הערביות והדרוזיות בישראל, אור יהודה: ספרית מעריב, 1998, עמ' 39-41.

93 יובל אביבי, "רגע של ערבית", גלובס, 20.9.2011.

94 גוטמן (לעיל הערה 69).

95 פרוטוקול ישיבת ועדת הכלכלה, מיום 21.2.2011, בנושא "הפצת שידורי הערוץ הייעודי בשפה הערבית במזרח התיכון".

96 גוטמן (לעיל הערה 69); בטחיש (לעיל הערה 88).

מנושאים רגישים לבין ההכרח להביא מפרסמים יהודים.⁹⁷ ואולם חילוקי דעות על רקע לאומי בין השותפים היהודים לשותפים הערבים בהתאגדות התעוררו כבר ביום הכיפורים של שנת תשע"ג (2012), יום הכיפורים הראשון בשידורי הערוץ. ביום זה הופסקו השידורים כמקובל בכלל ערוצי הטלוויזיה הישראלים. השקופית ששודרה בישרה לצופים שבגלל אי-היכולת להגיע לתחנה ביום הכיפורים לא ישודרו תכניות הערוץ. השותפים לא ראו עין בעין את הצעד הזה: הצד הערבי בשותפות ביקש לשרר ביום זה כרגיל, ולו רק כדי להפגין את עצמאותו הלאומית-חברתית של הערוץ; ואילו הצד היהודי דרש להימנע משידורים כמקובל בישראל.⁹⁸

בצד החיוב שבערוצים הייעודיים יש הרואים גם את הצדדים השליליים שבהקמתם: מדובר בהמשך תהליך ההתנתקות של החברה הערבית מהערוצים דוברי העברית, שתחילתו בדחיקת רצועת השידורים בערבית מהערוץ הראשון. תהליך זה יצר בקרב הציבור הערבי את ההרגשה שהוא אינו חלק רלוונטי ממדורת השבט הישראלית. כמו כן, הציבור היהודי אינו נחשף לציבור הערבי או אפילו לשפה הערבית, שהייתה נוכחת בטלוויזיה הישראלית לפחות בדמות הכתובות. על כך אמר אחד המרואיינים במחקר: "הם [היהודים] צריכים לראות את הכיתוב בערבית מול העיניים. [הם צריכים לראות] שיש אנשים [דוברי ערבית] שקיימים פה [...] ברגע שאתה לא רואה את הסרטים המצריים או את התרגום בערבית, משהו נמחק פסיכולוגית מהמוח היהודי. אנחנו נמחקים משם".⁹⁹

אמל ג'מאל, שבדק את תרבות הצריכה של התקשורת בשפה הערבית בישראל, הראה כי הטלוויזיה היא ספק החדשות העיקרי של דוברי השפה והאמין ביותר עליהם (אחרים באים, לפי סדר זה, העיתונים, הרדיו והאינטרנט).¹⁰⁰ התכנים התקשורתיים שעניינו את הנסקרים היו קודם כול משדרי האקטואליה ולאחריהם תכניות דוקומנטריות ותוכני תרבות ובידור. התחנה הנצפית ביותר

- 97 יובל אביבי, "רגע של ערבית", גלובס, 20.9.2011.
- 98 יובל אביבי, "מדוע צריך להחשיך מסך גם לערבים ישראלים ביום כיפור?", גלובס, 17.10.2012.
- 99 ריאיון עם איוב (לעיל הערה 83). איוב רואה בכך כישלון של ההנהגה הערבית שלא נלחמה נגד התנתקות זו.
- 100 ג'מאל (לעיל הערה 4), עמ' 65.

היא אל-ג'זירה ואחריה, במרחק ניכר, ערוץ 2. רבים מהנסקרים דיווחו על שילוב בצפייה בין שתי התחנות, שמטרתו לקבל תמונה רחבה יותר של החדשות. ג'מאל מסיק מכך שתי מסקנות: לפי הראשונה, צרכני התקשורת הערבית מעוניינים להיות מקושרים לשני המרחבים – הישראלי והערבי; לפי השנייה, הפנייה לערוצים הערביים היא חלק מן ההזדהות הערבית, אך היא נובעת גם מהצורך לענות על החוסר בערוצים ערביים בישראל. רבים מהנסקרים אמרו כי השידורים בערוצים הללו מחזקים את הקשר בין הציבור הערבי בישראל לעולם הערבי, שכן הם מספקים להם תכנים שלא נחשפו אליהם בעבר. לעומת זאת, כשליש מהנסקרים טענו כי הערוצים הערביים הלווייניים אינם מייצגים אותם. על פי תוצאות המחקר, הצפייה בערוצים הישראליים ובערוצי הלוויין הערביים נעשית על פי חלוקה לנושאים: ככל הקשור לענייני היום-יום יועדפו הראשונים; בנושאי פוליטיקה, בידור ותרבות יועדפו התחנות הלווייניות. במובהק התברר כי אין אמון בערוצים הישראליים בדיווחים על הסכסוך הישראלי-ערבי.¹⁰¹

גורם מפתיע שמגלה לאחרונה עניין בריק שנוצר מהיעדר ערוץ טלוויזיה לציבור הערבי בישראל הוא הרשות הפלסטינית. בחודש יוני 2015 השיקה הרשות את ערוץ הטלוויזיה הלוויני F48, שהוצג ככלי לחיזוק הקשר בינה ובין תושביה לבין אזרחי ישראל הערבים, כמו גם הזדמנות להציג תכנים בשפה הערבית שמופקים בישראל לדוברי הערבית באזור (גם הפעם ג'עפר פרח מעורב בפרויקט). במישור הפוליטי יש שראו בכך מהלך שמסמל שינוי מדיניות ברשות הפלסטינית וניסיון להתקרב לאוכלוסייה הערבית בישראל על רקע הקיפאון המדיני.¹⁰² ההקשרים הפוליטיים שבהפעלת הערוץ לא נעלמו מעיניה של ההנהגה המדינית בישראל, ובהוראת ראש הממשלה ושר התקשורת בנימין נתניהו נבדקה

101 שם, עמ' 159-165, 181-184. בסקר שערך ג'מאל הוא גילה כי 64% מהנשאלים טענו שהם מאמינים לדיווחים באל-ג'זירה, ורק 4% מאמינים לדיווחים בערוץ 2. אל-ג'זירה נתפסת כתחנה האמינה ביותר. שם, עמ' 178-179.

102 ודיע עואודה, "ערוץ לווייני חדש לפלסטינים בפנים בחסות אשף" ("فضائية جديدة خاصة بـ فلسطينيي الداخل برعاية منظمة التحرير"), אל-קדס אל-ערבי, 24.9.2014; ג'קי חורי, "הרשות הפלסטינית השיקה ערוץ טלוויזיה שונה לציבור הערבי בישראל", הארץ, 2.6.2015; הנ"ל, "שידור חי מהמרפסת: בערוץ הטלוויזיה הפלסטיני בנצרת שואפים להצליח, גם בלי אולפן", הארץ, 3.7.2015.

האפשרות למנוע את שידורי הערוץ. כצעד ראשון למאבק בערוץ חתם השר לביטחון הפנים על צו המורה על סגירת האולפנים הפועלים בשטח ישראל, בנימוק שהם ממומנים על ידי הרשות הפלסטינית ללא היתר ממדינת ישראל ושיש בכך פגיעה בריבונות המדינה.¹⁰³ ברם אין בכך כדי לפגוע באפשרותו של הערוץ לפעול מתוך שטחי הרשות הפלסטינית ולשדר תכנים שייקלטו בצלחות לוויין בישראל.

ג. אינטרנט¹⁰⁴

עיתונות האינטרנט הולכת וצוברת תאוצה בחברה הערבית בישראל, כמו בעולם כולו. פריחתה של עיתונות זו משרתת היטב את החברה הערבית, שכן עלותה אינה גבוהה והיא אינה כפופה לפיקוח רגולטורי מטעם המדינה. רוב העיתונים הכתובים שתפוצתם כלל-ארצית הקימו אתרי אינטרנט; כמה מהם אינם אלא העתק של העיתון הכתוב ואחרים – עצמאיים יותר.¹⁰⁵ באתרי החדשות הבולטים יש לציין את אתרי העיתונים פאנוראמא (PANET; www.panet.co.il), אל-ערב (Alarab; www.alarab.net), א-סינארה (Sonara; www.sonara.net). נכון לכתיבת שורות אלו אין ליומון המפלגה הקומוניסטית אל-אתחאד אתר אינטרנט, אך חלקים ממנו מתפרסמים באתר מפלגת חד"ש (www.aljabha.org). תחנת הרדיו א-שמש מפעילה אתר אינטרנט חדשותי (www.ashams.com) וכמוה גם קול ישראל בערבית (www.iba.org.il/arabil).¹⁰⁶ כמו כן פועלים כמה אתרי חדשות ובידור עצמאיים דוגמת בכרָא (www.bokra.net) של משפחת זַעְבִּי,

103 נתי טוקר וג'קי חורי, "נתניהו הורה למנוע את עליית ערוץ הרשות הפלסטינית שישדר מנצרת", הארץ, 18.6.2015; יניב קובוביץ' וג'קי חורי, "ארזן חתם על צו לסגירת הערוץ 'פלסטין' 48 ששידר מנצרת", הארץ, 9.7.2015.

104 עיתונות האינטרנט, מטבעה, איננה יציבה וקבועה. כל שנכתב בפרק זה נכון לרגע כתיבתו בלבד.

105 ככהא (לעיל הערה 1), עמ' 384-392.

106 גם בתחום זה נותר אתר האינטרנט של רשות השידור מאחור ואימץ קו אינדוקטרינרי. ראו, למשל, דיווח באתר האינטרנט של רשת ב' של קול ישראל על קריסת האתר בעקבות ריבוי גולשים מהמזרח התיכון המחפשים מידע אמין: "אתר קול ישראל בערבית לא עמד בלחץ הגולשים", 30.1.2011.

שבבעלותה גם אחד ממשרדי הפרסום הגדולים במגזר הערבי. נוסף על כך, למפלגות ולארגונים פוליטיים אחדים יש אתרי אינטרנט שמתפקדים כאתרי חדשות. בשנת 2005, על רקע משבר כלכלי שמנע זמנית את הופעת עיתונה, הקימה מפלגת בל"ד אתר אינטרנט שאינו מוגדר כביטאונה הרשמי אלא כמקורב אליה בלבד (www.arabs48.com). האתר פעיל עד היום.¹⁰⁷ גם לפלג הצפוני של התנועה האסלאמית בישראל יש אתר אינטרנט (www.pls48.net), שאינו אתרה הרשמי אך הוא מוכר לכול ככזה.¹⁰⁸

בשנת 2002 השיקה קבוצת ידיעות תקשורת אתר אינטרנט בשפה הערבית המקביל לאתר החדשות הפופולרי *Ynet*, ששמו *Arab Ynet*. השאיפה הייתה לפנות למדינות ערב ולא לערבים בישראל, מתוך מחשבה שאזרחי המדינה קוראים את הגרסה העברית של האתר.¹⁰⁹ ייחודו של המיזם היה בהיותו כלכלי גרדא ולא הסברתי, אך בו בזמן השאיפה הייתה לתת תמונת מצב מתוך ישראל ולהציג את עמדת המדינה כמישרין, בלי להידרש לתיווך של כלי תקשורת ערביים לא ישראלים. ואולם מבקרי המיזם טענו כי גישת האתר הייתה אוריינטליסטית.¹¹⁰ המיזם נסגר כעבור כשלוש שנים משום שלא עלה בידי מפעיליו לגייס פרסומות מהעולם הערבי. בהמשך נעשה ניסיון להחיותו בסיוע משרד החוץ אך הוא לא צלח.¹¹¹

אתרי החדשות הערביים דומים זה לזה חזותית: נושא או שניים בעלי אופי חדשותי בראש האתר, סרגל ידיעות מתחלף בצד העמוד, קישורים לתכנים חדשותיים-תקשורתיים לכל אורכו ותוכני וידאו במרכז. גם בנושאי התוכן יש

107 ג'מאל (לעיל הערה 4), עמ' 103. אתר זה הפעיל תקופה מסוימת אתר מקביל בעברית בשם מחסום, שבו כתבו יהודים, אך הוא לא האריך חיים. ככהא (לעיל הערה 1), עמ' 387-386.

108 אתר זה מגדיר את עצמו כעוסק בחדשות מנקודת מוצא אסלאמית-לאומית, אך באופן לא רשמי שיוכו הפוליטי ברור. ראו למשל דברים שאמר עורך האתר בריאיון אצל ארד (לעיל הערה 21).

109 ד"ר גיא בכור, "היה שלום ArabYnet", אתר האינטרנט של ד"ר גיא בכור, 28.1.2007.
110 ככהא (לעיל הערה 1), עמ' 385.

111 ארנון לוי, "תמונה טובה בערבית", אתר העין השביעית, 28.2.2002; איתמר ענברי ועידו קינן, "ynet בערבית נסגר", *nrg*, 9.5.2005; בכור (לעיל הערה 109).

דמיון בין האתרים, והם עוסקים בתחומים האלה: אקטואליה, צעירים, בריאות, ספורט, אמנות, אוכל, מוזיקה, מאמרי דעות ועוד. באתרי החדשות יש גם קישורים לרדיו אינטרנטי, אם כי מלבד האתר של א-שמש, המאפשר האזנה ישירה לתכניות הרדיו בשידור חי, בכל יתר האתרים מדובר בשלב זה בקישור שמוביל לרצף שירים. אתרי האינטרנט *PANET, Sonara* ו-*ALarab* מאפשרים צפייה בגרסאות אלקטרוניות של העיתונים העומדים מאחוריהם (פאנוראמא, א-סינארה ופל אל-ערב, בהתאמה). תחום שהולך ומתרחב בכל האתרים הוא התכנים האודיו-ויזואליים. אתרי החדשות מעלים תוכני וידאו רבים, בדגש על תרבות פופולרית – סרטים וסדרות טלוויזיה ערביים, מערביים או טורקיים, סרטונים מוזיקליים, הצגות ידועות מרחבי העולם הערבי שהועלו לרשת וכיוצא באלה. האתרים משתדלים להעלות גם תכנים בעלי אופי חדשותי אקטואלי – כתבות מצולמות בהפקתם ומשדרי אולפן. אתר א-שמש מאפשר צפייה בשידור חלק מתכניות הרדיו שלו ולעתים צפייה במתרחש מאחורי הקלעים של התחנה (בעיקר מתועדים בו ביקורים בתחנה). תחום התכנים הוויזואליים מוגדר ככמה מהאתרים "טלוויזיה" ("טלוויזיית פל אל-ערב", "טלוויזיית פאנט", *Bokra TV*).

אפשר לראות אפוא שמאחורי אתרי האינטרנט האלה עומדת השאיפה להרחיב את האפשרויות הגלומות בהם, לא להסתפק בטקסטים מקוונים בעלי אופי חדשותי ולפנות גם לתוכני שמע וחזוי.

עניין נוסף שראוי לשים לב אליו הוא החלוקה הפנימית של הנושאים החדשותיים: חדשות מקומיות, חדשות מהעולם הערבי וחדשות מהעולם הרחב. ברוב האתרים יש מדור נפרד לחדשות מפלסטין, קרי יש בידול בין החדשות הפלסטיניות, המתייחסות רק לנושאים שקשורים לרשות הפלסטינית, לבין החדשות המקומיות, המתייחסות לערבים אזרחי מדינת ישראל. לעומת זאת, ברוב האתרים הללו אין מדור עצמאי שמוקדש לחדשות מישראל. מדור כזה קיים רק בשני אתרים: אתר תנועת בל"ד (שבו החלוקה הפנימית שונה במקצת, תחת הכותרות האלה: חדשות, ערביי 48', עניינים פלסטיניים, עניינים ישראלים, הגולן הכבוש, ידיעות מהעולם הערבי, ידיעות מהעולם, דעות, כלכלה, תרבות ואמנות) ואתר התנועה האסלאמית (שבו החלוקה היא כזאת: חדשות מקומיות, עניינים פלסטיניים, עניינים ישראלים, ירושלים ואל-אקצא, העולם האסלאמי, מסביב לעולם, ספורט, ילדים, מאמרי הטפה דתיים ועוד). הבידול מישראל לא מתקיים אפוא באתרי החדשות שהרקע שלהם הוא עיתונאי-מסחרי. בהקשר זה יש לתת את

הדעת על כך שאתרי בל"ד והתנועה האסלאמית הם היחידים שמציינים במפורש את המונח ערביי 48' (מונח שאליו נתייחס בהמשך) בכתובת האתר שלהם, כלומר כחלק מזהותם האינטרנטית (48 arabs ו-48 pls בהתאמה).

נכון לכתיבת שורות אלו, אתר החדשות המוביל בכניסות גולשים הוא *PANET*, אתר האינטרנט של העיתון פאנוראמא. האתר הוקם בשנת 2002 לאחר שבנו של בסאם ג'אבר, עורך העיתון המודפס, התלונן באוזני אביו כי האתרים העבריים אינם הולמים את "המנטליות שלנו".¹¹² הפריחה הגדולה של האתר החלה בשנת 2006, עם העלייה בחדירת המחשבים והאינטרנט לחברה הערבית. לדברי בסאם ג'אבר, אחד המאפיינים של האתר הוא מתן מקום לפרט המשתתף באירועים הגדולים, כי "הגולשים רוצים לראות את עצמם, את השכנים, את המכרים".¹¹³ האתר משלב תכנים בידוריים וחדשותיים ומסקר בהרחבה את המתרחש בחברה הערבית. ג'אבר טוען כי אפילו כלי תקשורת בשפה העברית משתמשים לעתים בתכנים החדשותיים של האתר אף שאינם מציינים זאת. אנשי האתר רואים בעצמם נותני הטון בחברה הערבית ומעצבי דעת הקהל בה. הם מודים כי הם פונים לנישה חדשותית-בידורית מאחר שאין עיתון יומי או ערוץ טלוויזיה ישראלי בשפה הערבית השקול לערוץ 2, והם בהחלט מודעים לכך שהאתר אינו עיתונאי נשכני. על כך אמר בסאם ג'אבר: "לפעמים טלנובלה עושה הרבה יותר רעש מאולמרט, אנשים אוהבים אותנו כי אנחנו מחוברים לרחוב, ונותנים להם מה שמעניין".¹¹⁴ לנוכח הדברים הללו ברור מדוע נמתחת על האתר ביקורת הנוגעת לרמתו ולאיכותו.¹¹⁵ אבל בצד הביקורת, גם עורך אתר האינטרנט של התנועה האסלאמית מודה כי *PANET* נוגע בנושאים שאתרו לא יעז לעסוק בהם, וכי גם אנשי התנועה מתראיינים לאתר כדי להגיע לתפוצה גדולה יותר.¹¹⁶ הרוב המוחלט של האתרים שצוינו לעיל נמנעים משימוש בסיומת *co.il*, המוכרת כקוד המדינה (ccTLD) של ישראל. אפילו העיתון המקוון *ynet* נמנע

112 יוסי גורביץ, "הכירו את אתר החדשות השני בישראל: פאנט", *ynet*, 24.2.2008.

113 משה שטרן, "לא עובדים על אף אחד", *מקור ראשון*, 28.3.2008.

114 גורביץ (לעיל הערה 112).

115 שטרן (לעיל הערה 34); ארד (לעיל הערה 21). אצל ארד מוגדר האתר "גרסה צוהלת של *ynet*" ומוסבר כי מדובר ב"עיתון לכל החברה לא לאנשים מיוחדים".

116 העורך הודה כי גם ילדיו גולשים באתר. ארד (לעיל הערה 21).

משימוש בסיומת זו לאתרו בשפה הערבית. אתר החדשות היחיד שמשמש בה הוא *PANET*. בסאם ג'אבר מסביר כי בחר בה במכוון, בשל החשיבות של הזהות הישראלית של האתר בשבילו. הבחירה הזאת שלו גם הפכה לנושא העיקרי בכל ראיונותיו בכלי התקשורת בעברית.¹¹⁷ ג'אבר מסביר:

אני ערבי פלסטיני ישראלי, אני נושא תעודת זהות ישראלית. אני עושה דברים בלי שיכפו עלי, מרצוני הטוב. כל הציבור הערבי יודע מה זה להיות ערבי ישראל. כשבחרנו את הסיומת לא חשבתי להסתתר ולהעמיד פנים. אולי בזכותנו העולם הערבי יודע היום מה זה ערבי ישראלי.¹¹⁸

ג'אבר גם מתגאה שמעולם לא התעמת עם הממסד בשל תכנים שהועלו לאתר, בניגוד לאתרים אחרים בשפה הערבית בישראל.¹¹⁹ על האף האמור לעיל, לאתר *ALarab* יש שם תחום (domain) נוסף עם סיומת *co.il*, שהקלדתו (www.alarab.co.il) מובילה לכתובת הראשית שצוינה לעיל. גם לאתר *PANET* יש שם תחום משני בסיומת *ps* (www.panet.ps), המוכרת גם כקוד המדינה של אתרי אינטרנט ברשות הפלסטינית. אמנם *PANET* הוא האתר היחיד ששם התחום הראשי שלו מסתיים בסיומת הישראלית, אך הוא גם היחיד שמחזיק בשם תחום שמסתיים בסיומת הפלסטינית. בשני המקרים האחרונים הכתובת המשנית אינה זוכה לפרסום. החזון התקשורתית של ג'אבר כולל הקמה של תחנת רדיו או טלוויזיה. כפי שצוין לעיל, משנת 2015 הוא בעל רוב מוחלט במניות ערוץ הטלוויזיה הייעודי בערבית, אך כבר קודם לכן, בשנת 2009, השיק אתר שלו שתי יוזמות תקשורתיות-אינטרנטיות התואמות את שאיפותיו: הראשונה, כאמור, היא יצירת תוכני וידאו בעלי אופי חדשותי ותרבותי, מקצתם מוקלטים ומקצתם בשידור חי, והעלאתם לאתר האינטרנט;¹²⁰ השנייה היא מערכת רדיו אינטרנטית שבשלב

117 גורביץ (לעיל הערה 112).

118 שטרן (לעיל הערה 34).

119 כבהא (לעיל הערה 1), עמ' 387.

120 דוד ורטהיים, "פאנט רוצה אינטרוויזיה", *nana10*, 9.8.2009.

זה משדרת שירים בלבד, אם כי בעבר הייתה כוונה להשיק רדיו אינטרנטי מלא ואף נעשו צעדים מעשיים בכיוון. ברנרד טנוס, בעבר מנהל התכניות של רדיו א-שמס, עבר לעבוד לצדו של ג'אבר בניהול המיזם. ג'אבר העריך כי לרדיו כזה יש פוטנציאל לפנות ל-150 מיליון מאזינים ברחבי העולם.¹²¹ נכון לימים אלו לא ברור מה יעלה בגורל המיזם, אך ברור שג'אבר רואה באתר שלו פוטנציאל תקשורתי גדול. מעניין יהיה לראות מה יעלה בגורל האתר לאחר השתלטות ג'אבר על מיזם הטלוויזיה הלא טי.וי והאם ייווצרו שיתופי פעולה בין שני אמצעי התקשורת הללו. כבר עכשיו ניתן לראות כיצד מנסים למשוך צופים לערוץ הטלוויזיה דרך האתר באמצעות עדכונים שוטפים על המתרחש בו.

בצד אתרי החדשות המקוונים בעלי האופי הארצי-לאומי החלו לפרוח בשנים האחרונות אתרי חדשות מקוונים בעלי אופי אזורי-מקומי כמו אל-ג'ליל (www.aljalel.co.il), המתמקד באזור סח'נין וסביבתה; נאצרה (www.nasre.net), אתר של חדשות נצרת ופרכריה; אום אל-פחם (www.um-elfahem.net), מקומון אינטרנטי שמסקר את העיר שעל שמה הוא נקרא; אל-ק'ריה ("הכפר"; www.kufur-kassem.com), שמסקר את אזור כפר קאסם; בלדנא ("עירנו"; www.baladna.co.il), המתמקד באזור דליית אל-כרמל; אח'בארנא ("החדשות שלנו"; www.akhbarna.com), אתר האינטרנט של המקומון הדרומי אח'באר א-נ'קב ("חדשות הנגב"; www.deyarnagab.com; "ארץ הנגב"; www.deyarnagab.com), המתמקד אמנם בחדשות הכרואים בנגב, אך שואף לעסוק גם בחדשות הנוגעות לחברה הערבית בישראל, לרשות הפלסטינית ולעולם הערבי. בשנים 2014-2015 פעל למשך חודשים אחדים אתר חדשות בשם אל-ח'יאה ("החיים"; www.alhyat.com), שניסה להיות פורטל חדשות איכותי יותר משאר אתרי החדשות. אף שהוא נעלם מהרשת במהלך שנת 2015, ראוי לציין הואיל והוא מהתוצרים של תופעת האקטיביזם הפוליטי שמאפיין את צעירי החברה הערבית בשנים האחרונות.¹²²

121 "התקשורת בין פאנוראמא לברנרד טנוס במטרה להעלות את רדיו פאנט" ("التعاقد بين بانوراما وبرنارد طنوس لاطلاق راديو بانيت"), פאנוראמא, 4.2.2011. בינתיים הפרויקט לא קדם עור וגידים, וטנוס עבר לעבוד בערוץ הלא טי.וי. לאחר שג'אבר השתלט על הערוץ הפך טנוס לעורך התכניות בו.

122 בערבית התופעה מכונה الحراك الشبابي, שפירושה המילולי הוא "תנועת הצעירים" ופירושה הרעיוני "האקטיביזם של הצעירים". בשנים האחרונות, ובייחוד בעקבות

בשנים האחרונות הדבר לידי ביטוי בא, בין היתר, בפעולות מחאה נגד צעד הממסד הישראלי דוגמת תכניות להסדרת ההתיישבות הברואית בנגב ("תכנית פראוור") ופעולת צה"ל ברצועת עזה ("צוק איתן").

נוסף על אתרי החדשות המקוונים הקלאסיים הושקו בשנים האחרונות שני מיזמים חדשניים של שידורי טלוויזיה אינטרנטיים. מדובר באתרי האינטרנט **אחנא T.V.** ("אנו"; www.ehna.tv) ו**פיוז T.V.** (www.fuzetv.net), שמאחוריהם עומדים שני אנשי התקשורת הוותיקים נזאר יונס ורפיק חלבי, בהתאמה, שניהם בעלי חברות הפקה. בתחילת הדרך ניצלו השניים את החומרים שהפיקו בעבר לערוצי טלוויזיה בארץ ובעולם והעלו את התכנים הטלוויזיוניים לאתריהם. בהמשך הם החלו ליצור תכנים ייחודיים לשידור באינטרנט, בצד התכנים לערוצי טלוויזיה. בשני המקרים מדובר באתרי אינטרנט שמשלבים תוכני אקטואליה ובידור, אם כי **אחנא T.V.** אימץ קו לאומי-פלסטיני מובהק. באתר האינטרנט של המיזם הוא מוגדר ה"טלוויזיה הערבית העצמאית הראשונה בתוך הקו הירוק" ומודגש כי הוא "100% ערבי" – עקיצה ברורה לערוץ הטלוויזיה הלא טי.וי (שהושק גם הוא באותה התקופה), שכפי שצוין מתבסס על שותפות מסחרית יהודית-ערבית.

אין מידע מדויק על מספר אתרי החדשות המקוונים בשפה הערבית הפועלים מתוך מדינת ישראל. הדעה הרווחת היא שיש כמעט 200 אתרים כאלה, החל באתרי חדשות ארציים, עבור באתרים אזוריים-מקומיים וכלה באתרים שכונתיים או חמולתיים. הסיבות לפריחת האתרים המקומיים בשפה הערבית ברורות: עלות ההקמה של אתר חדשות מקוון אינה גבוהה; יש אפשרות לקבל תמורה כספית בדמות פרסומות באתר (באנרים); המיומנות הטכנית לתפעול אתר אינטרנט נרכשת בקלות; המידע באתר עונה על צרכים מקומיים שיתכן שאינם מקבלים מענה באתרי חדשות ארציים; אין פיקוח של רשות רגולטורית ממסדית על התכנים; אתרי החדשות המקוונים אינם נדרשים לעמוד בכללי האתיקה המקצועיים שאליהם עיתונאים מחויבים במסגרות הרשמיות. ואכן, לדעת אנשי מקצוע העוסקים בתחום, ברוב המקרים מדובר באתרים שמפיקים תכנים

האביב הערבי, הפך הביטוי למעין קוד לפעילות מחאה פוליטית של צעירים ערבים בארץ.

רדודים, שטחיים ובעלי סטנדרטים עיתונאיים נמוכים. יתר על כן, בראיית-על יש המייחסים לריבוי האתרים השפעות סוציולוגיות-אנתרופולוגיות על החברה הערבית בישראל: בצד הכרסום במסגרות המסורתיות נפגעת גם מסגרת הזהות הלאומית הערבית המקומית, הואיל והגולש מסתגר בדל"ת אמותיו מתוך התעלמות מהחברה שהוא משתייך אליה.¹²³

בעלי אתר *PANET* משווקים את אתרם כאתר הערבי הנצפה ביותר בישראל. לטענתם, למעלה ממיליון וחצי גולשים מבקרים באתר בכל יום.¹²⁴ זהו נתון מעניין, אך מפתיע פי כמה לגלות שרוב הגולשים אינם מישראל אלא ממגוון מדינות ערב; שכן מה לגולשים מירדן, מצרים או סוריה ולא אתר שמציג בעיקר ידיעות מקומיות הנוגעות לחברה הערבית בישראל או ידיעות מהעולם הערבי שהם יכולים לצרוך בכל אתר אחר? אלא שגורם המשיכה הוא אחר. באתר אפשר למצוא תוכני תרבות ובידור פופולריים – מוזיקה, טלוויזיה, תאטרון – לצפייה ישירה או אפילו להורדה ללא תשלום. מאחר שאין יחסים דיפלומטיים או קשרי מסחר ותרבות בין ישראל למדינות ערב, אי-אפשר לאכוף כאן את חוקי זכויות היוצרים, ולפיכך האתר מאפשר לגולשיו לצרוך תכנים אלו בלי שיידרשו לשלם תמורתם.

בשנים 2007-2008 נעשה ניסיון להסדיר את ההיבט של זכויות היוצרים בישראל. חברת רותאנא הסעודית, המחזיקה בזכויות היוצרים של תכנים תרבותיים-בידוריים רבים בעולם הערבי, הסמיכה את חברת ניו-סאונד אינטראקטיב הישראלית לייצגה בארץ ולגבות תשלום בגין השימוש בתכנים אלו. חברת ניו-סאונד הגישה תביעה לבית המשפט המחוזי בתל אביב נגד אתר *PANET* בטענה של הפרת זכויות יוצרים וברדישה לתשלום בתמורה לתכנים שבבעלות רותאנא. בתגובה החל האתר לפרסם כתבות שכל תכליתן להבאיש את ריחה של חברה ניו-סאונד: הודגש כי משרדי החברה "הישראלית" נמצאים

123 ריאיון עם מוחמד ותד, עורך אתר החדשות המקוון בכרא, 6.2.2013; ריאיון עם עלאא' חליחל, מייסד ועורך אתר האינטרנט קדיתא, 13.11.2013; אמל ג'מאל, "קהילתיות דיגיטלית, אינטימיות מקוונת ושינוי דפוסי המעורבות החברתית", מנבר, 22.4.2014. חליחל רואה בכרסום בזהות הלאומית המקומית תהליך טבעי, ואילו ותד רואה בכך אנרכיה שהממסד יזם כדי לפורר את החברה הערבית. לפיכך ותד מאמין בחזות המדינה להתערב וליזום פיקוח על אתרי האינטרנט.

124 אלקנה שור, "ערבייה מדוברת: אליך פרידה ג'אבר", *nrg*, 30.8.2013.

ביישוב היהודי ראש העין, וכי מיופֵי הכוח של החברה אינם פלסטינים אלא "הישראלים" דאוד אמסיס ויוסף ח'לף, התובעים אתר אינטרנט ערבי בבית משפט בתל אביב (אם כי לא צוין מיהו אותו אתר ערבי אלמוני). באחת הידיעות הוצמד דגל ישראל לסמל המוכר בעולם הערבי של חברת רותאנא ונשאל אם החברה מתכוונת למכור את נכסי צאן הברזל התרבותיים של העולם הערבי בן זמננו לישראל, ובכלל זה לתחנת הרדיו קול ישראל ולטלוויזיה הישראלית. בכתבות נרמז כי ייתכן שכוכבי הבידור הערבים יידרשו להופיע בבתי המשפט הישראליים ולהעיד על טיב הקשר עם החברות ניו־סאונד ורותאנא. הכתבות עצמן לא היו חתומות.¹²⁵

התביעה גם עוררה דיון בעניין הלגיטימיות ההלכתית של מהלך כזה, מתוך ניצול המחלוקת בעולם הערבי בשאלת המתח בין הדתיות הסעודית (כמגנת המקומות הקדושים לאסלאם) מחד גיסא לבין החסות שהיא מעניקה לעולם התרבות הפופולרית מאידך גיסא.¹²⁶ הנושא צבר תאוצה והתפרסם גם באתרי חדשות מקוונים בעולם הערבי, דבר שחייב את אנשי ניו־סאונד להגיב ולהסביר שאתר *PANET* פוגע בזכויות היוצרים של אמנים ערבים לצורכי תאווה בצע, ושהאיש שעומד מאחוריו, בסאם ג'אבר, הוא בוגר התקשורת הישראלית וחבר במפלגת העבודה,¹²⁷ אך ללא הועיל. בסופו של דבר נסוגה חברת ניו־סאונד מתביעתה, והיום אתרים ישראליים רבים מחקים את *PANET* ומאפשרים צריכה של תכנים תרבותיים ללא תשלום ומתוך הפרה של זכויות היוצרים של האמנים והיוצרים הערבים.

125 "חברה ישראלית: רותאנא הטילה עלינו לייצג אותה בישראל" ("شركة إسرائيلية: روتانا كلفتنا بتمثيلها في إسرائيل"), *PANET*, 8.4.2008; "חברת ניו־סאונד הישראלית: רותאנא הטילה עלינו לייצגה" ("شركة نيوزاوند إسرائيلية: روتانا كلفتنا بتمثيلها"), *PANET*, 8.5.2008.

126 רפעת סייד אחמד, "האם רותאנא תהפוך לחלוצת הנורמליזציה האמנותית עם ישראל?" ("هل تصبح [روتانا] رائدة للتطبيع الفني مع إسرائيل?!"), **מנתרא אל־קראן אל־כרים** [בלא ציון תאריך].

127 "תגובת חברת ניו־סאונד לעניין – חברה ישראלית: רותאנא הטילה עלינו לייצג אותה בישראל" ("رد شركة نيوزاوند على موضوع. شركة إسرائيلية: روتانا كلفتنا بتمثيلها في إسرائيل"), **דניא אל־וטן**, 10.4.2008.

פרק שני

שידורי רדיו בשפה הערבית

שידורי רדיו החלו באזור כבר לפני הקמת המדינה: בשנת 1936 ייסד השלטון הבריטי בארץ את רשות השידור הארץ-ישראלית (The Palestine Broadcast Service; PBS) כדי להתמודד עם שידורי התעמולה של רדיו בארי האיטלקי; ב-1941 הוקם קול המזרח הקרוב בג'נין ובהמשך שידרה תחנה זו מיפו ומירושלים; אחרי 1948 עברה התחנה לקפריסין ומשם שידרה עד 1956.¹

א. קול ישראל בערבית

בשנת 1948 נהפכה רשות השידור הארץ-ישראלית לקול ישראל. באותה מסגרת, וכחלק מהשידורים בשפה העברית, הוקדש זמן גם לשידורים בערבית. בתחילת הדרך היו רוב המועסקים ברדיו בשפה הערבית מיוצאי עיראק ומצרים, והוא היה באחריות משרד ראש הממשלה ומשרד החוץ. הדבר לא היה יוצא דופן, שכן בימי ראשית המדינה הרדיו הממלכתי, עברי כערבי, נחשב לכלי חינוכי ותפקוד כעיתונות מגויסת לכל דבר.² בראשית דרכו היה הרדיו הערבי גורם זניח במערך התקשורת, אך הוא זכה לדחיפה גדולה עם הגעתו של עזרא דנין.

- 1 מרי תותרי, תקשורת ובניית אומה: התקשורת הפלסטינית כחקר מקרה, עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה, 2004, עמ' 64-65.
- 2 עוז אלמוג, פרידה משרוליק: שינוי ערכים באליטה הישראלית, חיפה: אוניברסיטת חיפה, 2004, עמ' 92-95. הפיקוח מטעם המדינה על שידורי הרדיו, ובהמשך גם על שידורי הטלוויזיה, היה נפוץ במזרח התיכון. הממסד חשש מכלי תקשורת שיכולים להגיע לקהלים גדולים יותר ולא רק למשכילים שידעו קרוא וכתוב. בעקבות זאת הוטלה בספק מהימנותו של הרדיו המקומי במדינות ערב. המרוויחות היו תחנות רדיו מערביות בשפה הערבית דוגמת BBC ורדיו מונטה קרלו, שזכו לשיעורי האזנה מרשימים. בעניין זה ראו תותרי (לעיל הערה 1), עמ' 50-54.

שמו של דנין נקשר בפעילות המודיעינית של מדינת ישראל בתחילת דרכה. הוא היה איש שירות הידיעות (ש"י) של ההגנה ועמד בראש המחלקה הערבית שלו, וזכור יותר מכול כמושך בחוטים במערכת היחסים בין ההנהגה הציונית למלך הירדני עבדאללה. בשנת 1956 נקרא דנין לשמש יועץ לענייני ערבים של שרת החוץ גולדה מאיר, ובתוקף תפקידו ביקש להיות הממונה על הרדיו הערבי בישראל. דנין הגדיר את תפקידו ברדיו "מנחה, מדריך, מסביר, תועמלן, פולמוסן ו'לוחם פסיכולוגי'", אך בשום מקום לא ציין כי ראה בעצמו עיתונאי. עבורו היו שידורי הרדיו שדה מערכה טקטי ואסטרטגי במישור המדיני, ואת תפקידו הגדיר "מלאכת הסברה ערבית".³ עד הגעתו שידר הרדיו הערבי רק שלוש שעות ביום והועסקו בו שישה עובדים בלבד; כשעזב הועסקו בו 120 איש. דנין יזם הקמה של ועדת היגוי ממשלתית בהשתתפות מזכיר הממשלה יצחק נבון, וזו קבעה את קווי ההסברה שהרדיו ינקוט.⁴ כדי להמחיש את אמינות התחנה דנין מספר בזיכרונותיו שמבצעי פעולות טרור נגד ישראל קיבלו תשלום על פעילותם רק כשהידיעה שודרה בקול ישראל. מכך הוא גם למד מה ראוי ומה לא ראוי לפרסום.⁵ דנין טוען כי האמינות הייתה העיקרון שהנחה אותו בעבודתו, אם כי הוא עצמו מודה שמפעם לפעם הרג מכלל זה, למשל במלחמת יום הכיפורים. באותם ימים שודרו ידיעות לא מדויקות, ואמינותו של הרדיו נפגעה מעט, אך לדבריו המצב הושב אחר כך לקדמותו.⁶ במילים אחרות, דנין השתמש ברדיו כדי להפיץ דיסאינפורמציה מכוונת משיקולים מודיעיניים-ביטחוניים.

בבניית מערך השידורים פעל דנין בבירור כאיש מודיעין: בלבטים סביב מרכז הכובד של התחנה – דיבורים או מוזיקה – הוא צידד באפשרות השנייה, הואיל ו"עלינו ללמוד כיצד לצוד אוזן זאת [האוזן הערבית] בכל מחיר, ובלבד שישמעו מסרינו בין הלחנים".⁷ לשיטתו, ראוי לעצב את הרדיו ככלי תעמולה

3 עזרא דנין, **ציוני בכל תנאי**, ירושלים: קידום, תשמ"ז, עמ' 373-374.

4 שם, עמ' 375. אין מדובר בצעד יוצא דופן, שכן נבון, ועמו טדי קולק, מנכ"ל משרד ראש הממשלה, היו מעורבים גם בנעשה במחלקת החדשות של הרדיו דובר העברית. אלמוג (לעיל הערה 2), עמ' 103.

5 דנין (לעיל הערה 3), עמ' 375.

6 שם, עמ' 399.

7 שם, עמ' 378.

מובהק, אך לא ככלי להתפלמסות עם מדינות ערב ואזרחיהן. הקריין אינו צריך להביע את עמדותיו או את רגשותיו אלא לשמש כלי להעברת מסר. כדי לרכוש את לב ההמונים הוא הקפיד על כך שהשדרנים לא ידברו בערבית ספרותית גבוהה אלא יעדיפו את השפה המדוברת.⁸

לפי דנין, ייעודו של הרדיו בשפה הערבית היה לשמש כלי מהימן אך אינדוקטרינרי; כלי שיציג את הטוב שבישראל, בדגש על התפתחות המגזר הערבי והדרוֹקיום בישראל. מידע זה כוון כלפי חוץ, אל מדינות ערב, ולא כלפי פנים, אל אזרחי המדינה הערבים.⁹ בזיכרונותיו דנין ממעט לדבר על פעילות שמטרתה להביא מה האזרח הערבי בישראל חושב על שידורי הרדיו, ולעומת זאת הוא מספר כיצד לאחר מלחמת קדש תחקר שבויים מצרים כדי לשמוע את דעתם על הרדיו הערבי בישראל.¹⁰ ואכן, בימיו שימשה התחנה בראש ובראשונה כלי תעמולה אל מול מדינות ערב ובייחוד אל מול נשיא מצרים גמאל עבד-א-נאצר.¹¹

דנין עזב את הרדיו עם מינוי אבא אבן לתפקיד שר החוץ, מאחר שלטעמו היה אבן מתון מדי. בזיכרונותיו הוא מצר על כך שבשנות השבעים הפך הרדיו לכלי בידורי על חשבון המלל.¹² יש לזכור כי בתקופה זו גם הרדיו בעברית החל להתנער מהתדמית הסגורה והשמרנית שלו, ועל רקע הפריחה של גלי צה"ל נעשו תחנות קול ישראל קלילות יותר.¹³ ברם רוחו של דנין לא עזבה את הרדיו בשפה הערבית.

8	שם, עמ' 379-381.
9	בשנות השבעים נקרא דנין שוב לעצב את מדיניות ההסברה התקשורתית ברדיו בשפה הערבית. אחד העקרונות שניסח אז היה הצורך להימנע מנקיטת עמדה בסוגיות כמו עתיד השטחים או המגעים בין ערביי ישראל לערביי השטחים. שם, עמ' 409-412.
10	שם, עמ' 376.
11	דנין מספר בספרו כיצד עקבו אנשי התחנה אחר נאומי נאצר בניסיון לאתר בהם שגיאות וטעויות ולהציג זאת בשידורים.
12	טענה זו נראית היום אנכרוניסטית. אמל ג'מאל טוען כי שילוב ממד בידורי בצד האקטואליה מביאה להצלחה של כלי תקשורת. אמל ג'מאל, תרבות צריכת תקשורת בקרב מיעוטים לאומיים: הערבים בישראל, נצרת: אעלאם, מרכז תקשורת לחברה הערבית פלסטינית בישראל, 2006, עמ' 65.
13	אלמוג (לעיל הערה 2), עמ' 174-182.

בשנת 1965 נחקק חוק רשות השידור שנועד להבטיח את העצמאות של רשות השידור ואת הייצוג של מגוון הדעות הפוליטיות בישראל. החוק קבע כי אחד מתפקידי הרשות הוא "לקיים שידורים בשפה הערבית לצרכיה של האוכלוסייה הדוברת ערבית ושידורים לקידום ההבנה והשלום עם המדינות השכנות בהתאם למגמות היסוד של המדינה".¹⁴ החוקר אמל ג'מאל קובל על כך שחוק רשות השידור "אינו מדבר על אזרחים ערבים אלא על תושבים דוברי ערבית", וכן על כך ש"השידורים לא מיועדים לסיפוק צרכים של האזרחים הערבים, אלא הבטחת נאמנותם והשליטה בהם, ובעיקר, סיפוק צרכיה של המדינה".¹⁵ גם ארנון גרוס, איש התחנה בשפה הערבית מאז שנות השבעים, מודה כי המשפט המצוטט לעיל נועד להכשיר את הלחימה התעמולתית על ידי פעולות שאינן עיתונאיות במובהק.¹⁶ אמנם מפקד יחידת הלוחמה הפסיכולוגית הצה"לית הלין על כך שברבות השנים נושלו מתפקידם אנשי עבודת ההסברה בתחנה ובמקומם הוצבו ערבים, ומשום כך כמעט נעלם ממנה רכיב ההסברה המדינית;¹⁷ ובכל זאת, במלחמת המפרץ בשנת 1991, למשל, השתמש צה"ל בתחנה באופן נרחב לצורכי לוחמה פסיכולוגית.¹⁸ גם בשנות התשעים, בימי תהליך השלום, המשיכה ההנהגה הישראלית להתייחס לתחנה ככלי טקטי במאבק נגד הפלסטינים. בשנת 1997, למשל, ביקשה שרת התקשורת ממנכ"ל רשות השידור לשבש את שידורי קול פלסטין באמצעות שידורי קול ישראל בערבית בשל תלונות על שידורי הסתה בתחנה הפלסטינית.¹⁹

ככלל, ככלי תעמולה ידע הרדיו עליות ומורדות. הזירה העיקרית שמולה פעל – מצרים – נרגעה לאחר שנחתמו הסכמי השלום, והדבר תרם להפניית

14	חוק רשות השידור, תשכ"ה-1965, תפקידי הרשות (תיקון התשכ"ט) סעיף 3(2).
15	ג'מאל (לעיל הערה 12), עמ' 52.
16	משה שטרן, "לא עובדים על אף אחד", מקור ראשון, 28.3.2008.
17	שם. כמו בתקשורת הכתובה, גם ברדיו החלו להעסיק יותר ערבים לאחר 1967. מוסטפא כבהא, "התקשורת: מעיתונות מודפסת לעיתונות מקוונת", בתוך: בנימין גויברגר, ראובן אהרני ומוסטפא כבהא, החברה הערבית בישראל: מפלגות ובחירות, מנהיגות, תקשורת, כרך ג, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2010, עמ' 397.
18	שטרן (לעיל הערה 16).
19	תותרי (לעיל הערה 1), עמ' 197-198.

מרכז הכובד לשידורים לחברה הערבית בישראל ולכאורה לנטישת הקו התעמולתי-הסברתי. שינוי נוסף קרה בשנות התשעים לנוכח תהליך השלום, ובין היתר שונה שם התחנה מבית השידור הישראלי (دار الإذاعة الإسرائيلية), השם שנתן דנין לתחנה, לקול ישראל בערבית. מגמה זו נעצרה בשנת 2000 על רקע האינתיפאדה השנייה.²⁰ אף על פי כן יש הטוענים כי התהליך לא נבלם והוא נמשך גם היום: אמנם העורכים והמגישים מרגישים חופשיים יותר וטוענים כי הם אינם מקבלים תכתיבים מהצבא וכי אין מעורבות של ההנהלה או צנזורה בחדשות, אך בניגוד לרדיו המסחרי בשפה הערבית, נמנעים בתחנה משימוש במינוח המקובל בשיח הכלל-העברי התקשורת, בעיקר בנושאים הרגישים הנוגעים לסכסוך הערבי-ישראלי.²¹

מקובל לראות זהות באידאולוגיה שעמדה, ועדיין עומדת, מאחורי השידורים בערבית של רשות השידור ברדיו ובטלוויזיה; לעתים גם כוח האדם בשניהם היה זהה.²² יתרה מזו: מערכת הביטחון הייתה שותפה פעילה בגיוס העובדים למחלקות בשפה הערבית של רשות השידור, והיא שנתנה את האישור להעסקתם. בחלוף השנים גם התקבעה היררכיה שלפיה תפקידי הניהול הבכירים מאוישים על ידי יהודים, ובקרב העובדים הלא יהודים נקבע סולם עדיפויות: דרוזים הועדפו על פני ערבים, וערבים נוצרים הועדפו על פני ערבים מוסלמים. יוצאי מערכת הביטחון השתלבו בתחנה בתפקידי כתבים פוליטיים וצבאיים, ועד היום רק יהודים מחזיקים במשרות אלו.²³

זה שנים מתנהל ויכוח על מידת ההאזנה לתחנה ועל אמינותה: זְהִיר בהלול, לשעבר מהרמויות הבכירות במערך התקשורת בשפה הערבית של רשות השידור, סבור כי עד שנות התשעים נחשבו תחנת הרדיו של קול ישראל והטלוויזיה

20	כבהא (לעיל הערה 17), עמ' 394-397.
21	ריאיון עם סלים שחאדה, מנהל התכניות ברדיו 2000, לשעבר שדרן ברדיו א-שמש, איש רשות השידור וקול ישראל בערבית, חיפה, 21.11.2011. שחאדה הביא כדוגמה את השימוש בביטוי "מפגע" או "מחבל" (مخرب), המקובל בקול ישראל, לעומת "חמוש" (مسلح), המקובל בתחנות אחרות דוברות ערבית. ג'מאל (לעיל הערה 12), עמ' 134.
22	כבהא (לעיל הערה 17), עמ' 398.
23	דן כספי, סליחה, תקלה! דעיכתה של רשות השידור, מבשרת ציון: צבעונים, 2005, עמ' 97.

הישראלית בערבית לאמינות ומוערכות, כיוון שהן הושו תדיר למידע "מטעם" שהגיע מכלי התקשורת בשפה הערבית במדינות ערב. ברם בשנות התשעים, עם הופעת תחנות הלוויין הערביות שהציגו מידע אקטואלי וערכני שאינו מטעם השלטונות, ירדה קרנם של השידורים בשפה הערבית מישראל ונפגעה אמינותם.²⁴ גם יוני בן מנחם, כשכיהן כמנכ"ל רשות השידור ושדרן בתחנה, גרס שתחנות הלוויין תרמו לירידה בשיעורי ההאזנה. לדעתו הסיבה אינה אמינות התוכן אלא נטישת שידורי הרדיו בכל מדינות ערב והמעבר לצפייה בשידורי התחנות הלווייניות.²⁵ אדמונד סחייק, מנהל התחנה לשעבר, תולה את האשם בהורדת המשרד העיקרי של רשות השידור ששידר לעולם הערבי.²⁶ לעומת זאת ארנון גרוס סבור כי שיעורי ההאזנה לתחנה עדיין גבוהים אפילו בשטחי הרשות הפלסטינית;²⁷ אך החוקר אמל ג'מאל טוען כי נתון זה היה נכון בעבר, ובעיקר בהשוואה לנתוני ההאזנה בשטחי הרשות לתחנות דוברות ערבית אחרות שאינן מקומיות (תחנות ירדניות, BBC בערבית וכיוצא באלה).²⁸

על החשיבות של שידורי הרדיו באזורנו אפשר ללמוד מהעלאתה לאוויר של תחנת הרדיו קול פלסטין (صوت فلسطين). אחד הצעדים הראשונים שנקטה ההנהגה הפלסטינית עם כינון הרשות הפלסטינית בשנות התשעים של המאה הקודמת היה הקמה מהירה של רשות השידור הפלסטינית ושל תחנת הרדיו שלה. ההנהגה הפלסטינית ראתה בכך צעד ראשוני לציון החירות וחלק מתהליך בניית החברה, בד בבד עם השאיפה ליצור תחליף לקול ישראל בערבית. אמנם בתחילת דרכה נהנתה התחנה מהצלחה, אך כשהתגלה כי הרדיו הפלסטיני בפרט וכלי התקשורת הפלסטיניים בכלל משקפים את העמדה של הנהגת הרשות הפלסטינית בלבד, החלה זליגת מאזינים בחזרה לקול ישראל בערבית. סקרים הוכיחו כי ערב פרוץ האינתיפאדה השנייה, כשהגיעו הביקורת הפנימית על הרשות הפלסטינית ושחיתותה לשיא, העדיף רוב הציבור הפלסטיני להאזין

24 זְהִיר בהלול, ככנס שכותרתו "הפגיעה בחופש העיתונות ובחופש הביטוי", מכון ון ליר בירושלים, 29.11.2010.

25 "שעת חברה", רשת ב, 30.5.2012.

26 ישי פרידמן, "איך אומרים ישראלית בערבית", עולם קטן 300 (ט' באייר תשע"א).

27 שטרן (לעיל הערה 16).

28 ג'מאל (לעיל הערה 12), עמ' 135.

לקול ישראל בערבית. אבל בעתות מצוקה ועימותים עם ישראל חזרו המאזינים לקול פלסטין.²⁹

החברה הערבית בישראל מנהלת מערכת יחסים אמביוולנטית עם התחנה. מצד אחד, בעקבות השינויים בשוק התקשורת המקומי והעולמי, הערבים בישראל מוסיפים להתייחס לקול ישראל בערבית כרדיו "מטעם", ויש אפילו שמכנים אותו "רדיו מסתערב" או מאמינים כי שירותי הביטחון מעורבים בתכנים המשודרים בו;³⁰ מצד שני, התחנה היא עדיין מקור מידע לציבור הערבי על המתרחש במדינה.³¹ גם התקשורת הערבית העולמית מנהלת מערכת יחסים מורכבת עם התחנה: ביקורת רבה נמתחת עליה כתחנת תעמולה אך יש גם אמונה שצריך להאזין לה הואיל והיא מספקת זווית ראייה שונה משידורי הרדיו הרשמיים של מדינות ערב.³²

ב. רדיו מסחרי בשפה הערבית

בשנת 1990 נחקק בכנסת חוק הרשות השנייה לטלוויזיה ורדיו, התש"ן-1990,³³ שתכליתו לאפשר שידורי רדיו וטלוויזיה פרטיים מסחריים. החוק קובע כי על השידורים תפקח הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו, במטרה לקדם את היצירה

29 תותרי (לעיל הערה 1), עמ' 1, 196-199, 280, 307.

30 ודיע עואודה, "רדיו א-שמש: תחנה פלסטינית שדואגת לקשר על גלי האתר" (רדיו الشمس: إذاعة فلسطينية تحمل همّ التواصل على أمواج الأثير), מדאר, 8.9.2004; ג'מאל (לעיל הערה 12), עמ' 134-135.

31 עדות למערכת היחסים המורכבת שמנהל קול ישראל בערבית עם הזרמים בחברה הערבית אפשר למצוא בסירוב נציגיו להשתתף ביום עיון על התקשורת הערבית בישראל, שקיימו בשנת 2003 מכון אמיל תומא למחקרים פלסטיניים וישראליים ומרכז אל-ג'ליל למחקרים חברתיים – שני מרכזים המזוהים עם ההתעוררות הלאומית בחברה הערבית בישראל בשנים האחרונות. "יום עיון בנושא כלי התקשורת הדוברים ערבית בישראל: בין החוק לחופש הביטוי" ("ندوة حول الأذاعات الناطقة بالعربية في اسرائيل: بين القانون وحرية التعبير"), מדאר, 29.3.2009.

32 בעניין זה ראו למשל תופיק אבו שומר, "קול ישראל והתקשורת הערבית" ("اعلام صوت اسرائيل واعلام العروبة"), אל-קדם אל-ערבי, 13.7.2009.

33 ראו את נוסח חוק הרשות השנייה לטלוויזיה ורדיו, התש"ן-1990, אתר הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו. קשה שלא לראות את ההשפעה של חוק רשות השידור בכל הנוגע

העברית, לטפח אזרחות טובה וערכי הומניזם, לתת ביטוי לתרבות העמים, ליצירה האנושית ולערכי הציוויליזציה לדורותיה ועוד. בין היתר, אחת מתכליות הרשות היא לקיים שידורים בשפה הערבית לצורכי האוכלוסייה הדוברת ערבית ולקדם את ההבנה והשלום עם המדינות השכנות בהתאם למגמות היסוד של המדינה.³⁴ בשנות התשעים החלה ההסדרה של שידורי הטלוויזיה המסחרית (בשנת 1993 עלה לאוויר ערוץ 2) והרדיו האזורי (ב-1995 החלו לשדר ארבע תחנות אזוריות בירושלים, בחיפה, באילת ובשרון). תחנות רדיו אלו ממומנות ממכירת פרסומות מסחריות ופועלות מכוח זיכיון שהרשות מעניקה. תקופת הזיכיון נמשכת ארבע שנים, ואפשר להאריך אותו שלוש פעמים נוספות לתקופה של עד ארבע שנים בכל פעם. היום פועלות בחסות הרשות השנייה 15 תחנות רדיו בישראל; תחנה נוספת משדרת בשטחי יהודה ושומרון מכוח חוקי המנהל האזרחי ובחסות הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו – איו"ש. 13 תחנות מוגדרות אזוריות-קהילתיות, והיתר הן תחנות ייעודיות (תחנה לקהל דתי, תחנה לקהל חרדי ותחנה לדוברי ערבית).³⁵

פרישת מפת השידורים של הרדיו האזורי התבססה על כמה הנחות יסוד: יצירת אזור שידור בעל אחידות מוניציפלית, כלומר בלי לפצל מועצות מקומיות ואזוריות; התחשבות בטופוגרפיה לצורך פרישה של אמצעי השידור באופן שתהיה קליטה נאותה בכל אזור הזיכיון; מספר התושבים באזור הזיכיון; חתך חברתי-כלכלי של תושבי האזור, כדי להבטיח שהאוכלוסייה שבשטח הזיכיון – קרי, המספר הפוטנציאלי של המאזינים ושל המפרסמים – תוכל לשאת את הרדיו מבחינה כלכלית.³⁶

מלכתחילה דובר על תחנות אזוריות כלליות, על סמך אפיון גאוגרפי בלבד; ואולם שולמית אלוני, שרת התקשורת באותם ימים, ייחסה חשיבות רבה להקמת תחנת רדיו אזורית ייעודית בשפה הערבית – ואכן סוכם כי בסבב המכרזים

לתפקידי הרדיו בשפה הערבית (קידום ההבנה והשלום עם המדינות השכנות) כפי שצוטטו בפרק הקודם.

34 שם, סימן א' סעיף 5(ב)6.

35 "הקמת הרדיו האזורי", אתר הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו.

36 ריאיון עם נאוה בת-צור, לשעבר סמנכ"לית רדיו ברשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו, ירושלים, 24.11.2011.

השני יתפרסם מכרז גם לתחנה כזאת. מועצת הרשות השנייה קבעה את מאפייני התחנה, ובראשם – האזור הגאוגרפי שאליו תשרד. מאחר שכבר אופיינה תחנה אחת ייעודית בערבית, לפי בקשת כמה מחברי המועצה, הוחלט גם על אפיון תחנה רדיו דתית ברוח מסורת ישראל. אפשר להניח כי היה לחץ מצד קבוצות פוליטיות לאפיינן תחנות דתיות; נוסף על כך יש לזכור שבאותה תקופה פעלו לא מעט תחנות חרדיות פיראטיות והמטרה הייתה להקים תחנה דתית חוקית כתחליף להן.³⁷ עם זאת, קשה להשתחרר מהתחושה שהייתה כוונה ליצור איזון – תחנה דתית בתמורה לתחנה הערבית.

1.2. רדיו 2000

בנובמבר 1996 עלה לאוויר רדיו 2000: קול ערב בישראל, הרדיו האזורי-המגזרי שיועד לציבור הערבי בישראל. על פי תנאי המכרז של הרשות השנייה הוגבל תחום השידור של התחנה לאזור הצפון והעמקים, בהנחה שהשידורים יזלגו ויגיעו עד אזור חיפה.³⁸ רשמית, הסיבה להגבלה של אזור הזיכיון הייתה הטענה שהאוכלוסיות הערביות שונות זו מזו – אין דין אוכלוסיית הערבים בצפון כדין האוכלוסייה במשולש או בנגב – אך ייתכן שהיו מעורבים בהחלטה גם שיקולים פוליטיים, הואיל ובתהליך האפיון של התחנה היו חברי מועצה שהעלו את החשש שתחנה זו עלולה להסית נגד המדינה.³⁹

אחד מתנאי המכרז דורש שהקבוצה המעוניינת בזיכיון תוכיח כי בעליה מייצגים את הרכב האוכלוסייה באזור. הדרישה נועדה למנוע השתלטות של גורמים כלכליים חזקים שאינם מאזור הזיכיון ולהבטיח שתהיה לבעלי הזיכיון

37 שם.

38 היו פניות להרחיב את אזור הזיכיון של התחנה כדי ששידוריה ייקלטו גם באזור המשולש, אך הרשות סירבה בטענה שבכך יופרו תנאי הזיכיון ויפתח פתח לדרישות דומות מצד תחנות אחרות. ריאיון עם עו"ד סמי ארשיר, נאמן רדיו 2000, ירושלים, 16.11.2011. למעשה, השידורים של רוב תחנות הרדיו האזורי זולגים מעבר לאזור הזיכיון, דבר שתורם לאובדן המאפיינן האזורי שלהן. אורן סופר, תקשורת המונים בישראל, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2011, עמ' 201.

39 ריאיון עם בת-צ'ור (לעיל הערה 36).

זיקה לאזור.⁴⁰ בהקשר של תחנת הרדיו בערבית, דרישה זו של הרגולטור פורשה כהטרונגניות של החברה המקימה. הקבוצה הזוכה אכן הורכבה משני מוסלמים, שני נוצרים, דרוזי אחד ויהודי אחד. לאיש מבעלי המניות לא היה רוב מוחלט בהתאגדות (בעל המניות הגדול ביותר החזיק בלא יותר מ-17% ממניותיה), דבר שהפך אחר כך למכשול העיקרי בתפקוד התחנה;⁴¹ ורק לגורם אחד בהתאגדות מתוך השישה, לְטְפִי משעור, היו ניסיון ורקע בתחום התקשורת.

מנהלי רדיו 2000 שאפו להקים תחנת רדיו שתתחרה בקול ישראל בערבית, בהתבסס על לוח שידורים מגוון ומפורט ועל כוח אדם גדול. ברם המציאות הוכיחה שהם לא יכלו לעמוד במחויבויות הכלכליות הנדרשות לשם כך. כמו כן, בין בעלי המניות התגלעו מחלוקות שהיו קשורות גם למשקעים מהעבר. מלבד זאת באותם ימים טרם נפוצו בישראל אנשי תקשורת ערבים מנוסים ובלתי תלויים, ומן הסתם הייתה לכך השפעה על כוח האדם המקצועי שהועסק בתחנה.⁴² בעלי המניות התכתשו ביניהם מי יהיה נותן הטון בתחנה: אחד מהם טען כי לו מגיעה הבכורה בשל עוצמתו הכלכלית; אחר טען כי הוא מייצג נאמנה את החברה הערבית בישראל בשל דתו, מקום מגוריו והדרך האישית-מקצועית שבה הלך עד עתה; שלישי טען כי הוא היחיד שמגיע מתחום התקשורת; ובעל מניות רביעי השתמש בקרבתו המשפחתית לגורמים פוליטיים כדי לטעון לבכורה. אחד מבעלי המניות השכיר לתחנה את המבנה שבו פעלה, אף שהיה גדול ממידותיה, במחיר מופקע – ומאחר שלא יכלה לעמוד בתשלום, תבע אותה והשיג צו לפינויה מהמקום. התחנה נכשלה גם בהשגת תקציבי פרסום: לְטְפִי משעור, מבעלי העיתון א-סינארה והגורם היחיד בקבוצת בעלי המניות שהיה לו ניסיון תקשורתי, מיעט בהעברת תקציבי פרסום מחברת הפרסום שבבעלותו לתחנה בגלל סכסוך עם יתר בעלי המניות.⁴³ גם חברת הפרסום היריבה אל-בסטאני, בבעלות מוסא חסאדיה,

- 40 ש.ם.
- 41 ריאיון עם ארשיד (לעיל הערה 38); ריאיון עם שחאדה (לעיל הערה 21). ארשיד טוען כי הרשות השנייה האמינה שהזוהות הרתית תוכל לגשר על כל הפערים והמכשולים העסקיים, אך למעשה היו בני הקבוצות הרתיות מוסוכסכים בינם לבין עצמם.
- 42 ריאיון עם בת-צ'ור (לעיל הערה 36).
- 43 טענה אחרת כלפיו הייתה שדרש תעריף מוזל לפרסומות. תמר גוטמן, "מוכרים בלבד", אתר העין השביעית, 1.3.2004.

לא העבירה מתקציבי הפרסום שלה לתחנה בטענה ששיעורי ההאזנה שלה נמוכים. ואולם אין לשלול שסכסוכים עסקיים ומשפטיים בין משעור לחסאדיה עמדו מאחורי ההחלטה.⁴⁴ לעימות בין בעלי המניות הייתה השפעה ישירה על שידורי הרדיו, שכן הם התערבו בכל נושא, קטן כגודל, החל בנושאים שנגעו לכוח אדם וכלה בתוכני השידור. אדיב אבו עלואן, אחד ממנהלי הרדיו בתקופת פעילותו, הגדיר את המעורבות של בעלי המניות בפשטות כ"טרור".⁴⁵

אך לא הכול היה שלילי בהתאגדות רדיו 2000. יש הסבורים כי היה לבעלי המניות חזון תקשורתי לאומי, וכל אחד מהם כשלעצמו שאף לקיים רדיו עצמאי ראשון במגזר הערבי וראה בכך שליחות. לפיכך נשכר המבנה הגדול מתוך אמונה שהתחנה היא תחילתו של מרכז תקשורת ערבי, ולשם כך נדרש מבנה הולם. יתר על כן, ההשקעה הראשונית בציוד השידור הייתה מרשימה, ונרכש מיטב הציוד הטכני העדכני לשידורי רדיו. העובדים בתחנה הרגישו שבעלי הרדיו שואפים לפרוץ את הגבולות הגאוגרפיים של אזור זיכיונם ולהפוך בסופו של דבר לרדיו ארצי, אך השאיפה לא הצליחה לגשר על הפערים והוויכוחים והם לא השכילו לשתף פעולה בדרך למימוש החזון.⁴⁶ אחרים טוענים כי מנהלי התחנה ראו בה לא יותר מכלי יוקרתי שיש בו פוטנציאל לרווחים כלכליים ולא היה להם כל חזון פוליטי או תקשורתי – וגם אם היה חזון כזה הוא מעולם לא הוצג לפני עובדי התחנה.⁴⁷

כנדרש בחוק, הרגולטור – הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו – התווה לא רק את התנאים לקבלת הזיכיון אלא גם את הכללים שעל פיהם תחנת רדיו

44 ריאיון עם ארשיד (לעיל הערה 38).

45 אחת הדוגמאות שהוא נתן הייתה הדרישה של בעלי מניות להדיח מתפקידו קריין ששיבח מאמן כדורגל שבעל המניות היה מסוכסך אתו. יום עיון בנושא כלי התקשורת הדוברים ערבית בישראל (לעיל הערה 31).

46 ריאיון עם שחאדה (לעיל הערה 21). החובה הרגולטורית לתפעל את התחנות באמצעות הציוד החדש ביותר, גם אם הייתה בכפייה, פעלה לטובת התחנות שכן היא הובילה לשידור איכותי. ריאיון עם בת-צ'ור (לעיל הערה 36). בת-צ'ור אומרת כי אנשי התחנה שאפו, בין היתר, להקים תחנת טלוויזיה בערבית ולשרר אל מחוץ לגבולות ישראל.

47 ריאיון עם ג'אלאל איוב, שרדן ברדיו 2000 וברדיו א-שמש, חיפה, 28.11.2011.

אזורית צריכה להתנהל. ואולם כללים אלו נקבעו על פי הרגולציה שהייתה נהוגה בטלוויזיה, בלי לעשות את ההבחנה המתבקשת בין שני אמצעי התקשורת. בעקבות כך הוחלו על תחנות הרדיו האזוריות חוקים נוקשים, נוקדניים, שלא התאימו לדרך פעולתו ולמקור כוחו של הרדיו, קרי קלילותו, גמישותו, ניידותו והיכולת להתמודד בזריזות עם שינויים אזוריים. התחנות נדרשו, למשל, לדווח על כל שינוי בלוח שידוריהן גם אם לא דובר בשינויים מהותיים כמו הורדת תכנית או העלאת תכנית חדשה. הרשות פיקחה על כל צעד ושעל בהקמה של תחנות הרדיו ובהתנהלותן, בלי להביא בחשבון שסכומי הכסף המעורבים בהקמה של רדיו אזורי ובהפעלתו נמוכים בהרבה בהשוואה לטלוויזיה. בעלי ההון, שגילו עניין ברדיו האזורי מתוך אמונה שההצלחה הכלכלית של ערוץ 2 בראשיתו תחזור על עצמה ברדיו, משכו את ידם מהפרויקט כשתקוותיהם נכזבו. הבעייתיות שתוארה עד כה נכונה כשמדובר בכלל תחנות הרדיו האזורי. עם זאת בעיה מיוחדת התעוררה בתחנות הייעודיות: הרגולטור התעלם מכך שקהל היעד הפוטנציאלי שלהן הוא רק חלק מהאוכלוסייה באזור הזיכיון, ולפיכך פוטנציאל ההכנסות שלהן קטן אפילו מזה של תחנות אזוריות המשדרות לשטח גאוגרפי זהה בגודלו. למרות זאת, הנטל הכלכלי עליהן היה כשל כל יתר התחנות.⁴⁸ אפשר לומר שבמובן זה שגו מתכנני המכרזים והיה פער בין ציפיותיהם מהתחנות לבין חבילת המחויבויות הרגולטוריות שהתחנות היו מסוגלות לשאת על גבן.

הקושי הכלכלי של התחנות נבע גם מתחרות לא הוגנת עם תחנות הרדיו הפיראטיות. אף שאין לדעת בוודאות כמה תחנות פיראטיות פעלו במדינה באותן שנים, ניתן להעריך את מספרן בכ-140, מהן כ-40 תחנות במגזר הערבי. אוזלת היד הממשלתית כלפי התחנות הללו בלטה במיוחד במגזר הערבי.⁴⁹ הפופולריות של התחנות הפיראטיות הייתה כה גדולה, עד שהמחיר של דקת

48 ריאיון עם בת-צ'ור (לעיל הערה 36).

49 יחיאל לימור, רוח מחקר: הרדיו הפיראטי בישראל, תמונת מצב, ירושלים: המכון לקומוניקציה ע"ש משפחת סמארט, האוניברסיטה הערבית בירושלים, 1998, עמ' 1-55. הרשות ציפתה כי המדינה תפעל בנוקשות נגד התחנות הפיראטיות, כפי שפעלה נגד תחנות הטלוויזיה עם עליית ערוץ 2, אך לא כך היה. ריאיון עם בת-צ'ור (לעיל הערה 36).

פרסומת בכמה מהן היה גבוה ממחירה ברדיו המסחרי החוקי.⁵⁰ יש לציין כי התחנות הפיראטיות בשפה הערבית נמנעו מלשדר תכניות אקטואליה כדי שלא להתעמת עם השלטון.⁵¹

המצב ברדיו 2000 הלך והחמיר עד שבקיץ 1998 מינתה הרשות השנייה את עו"ד סמי ארשיד לנאמן התחנה, מתוך רצון להבריא אותה ולאפשר את הארכת זכייתה. ארשיד היה חסר כל ניסיון מעשי בתקשורת; הוא קיבל את התפקיד בשל התמחותו בטיפול בתאגידים וחברות בקשיים ומאחר שלא היה קשור לבעלי המניות. לטענתו, על שתי הבעיות העיקריות בתחנה (חובות כספיים וסכסוכים קשים בין בעלי המניות) נוספו גם בעיות מקצועיות: האיכות של סגל העובדים לא הניחה את הדעת, ובלשונו: "מצבת העובדים לא קורצה מהחומר שיכול להציע את התחנה להצלחה"; לעובדים לא שולמו משכורות; יחסי האנוש היו גרועים; ולצוות המנהל לא היה ניסיון מתאים בתקשורת או כניהול. בנקודת הזמן שבה נכנס עו"ד ארשיד לתמונה היו שיעורי האזנה לתחנה חדר-ספרתיים.⁵²

על פי ארשיד, העבודה שהגיע לתפקיד כאיש מקצוע גרדא דווקא הקלה על עבודתו, אם כי גם הוא מודה שלא תמיד פעל על פי הכללים הנהוגים בשוקם של חברות עסקיות. יתר על כן, מאחר שמונה מטעם מועצת הרשות השנייה ולא מטעם בעלי המניות, הקשר עם הנהלת הרשות היה בלתי אמצעי ונעדר תחושת פחד או יראה מהממסד.⁵³ להערכתו, בעקבות זאת התפתחה מערכת יחסי גומלין חיובית בין התחנה לרגולטור, וזו כללה קשר רציף עם תחום הרדיו, ליווי צמוד וביקורים עתיים בתחנה.⁵⁴ אין מדובר בהתנהלות יוצאת דופן, שכן

50 ריאיון עם יזיד חדיד, מפעיל תחנת הרדיו הפיראטית רדיו אל-בלד, מנהל התכניות ברדיו א-שמש, 2003-2004, ושדרן בקול ישראל בערבית, דאלית אל-כרמל, 29.11.2011.

51 ג'מאל (לעיל הערה 12), עמ' 189; וכן ריאיון עם חדיד (לעיל הערה 50).

52 ריאיון עם ארשיד (לעיל הערה 38).

53 הנאמן טען כי הנהלת התחנה הערבית לא הכירה את הנהלת הרשות וכי האינטראקציה אתה הייתה מועטה. את העבודה האדמיניסטרטיבית מול הרשות ניהל בעל המניות היהודי עודד חביב. ריאיון עם ארשיד, שם.

54 שם.

נאוה בת-צ'ור, שהייתה אז סמנכ"לית רדיו ברשות השנייה, פעלה כך בעניין כלל התחנות האזוריות.⁵⁵

ארשיד טוען שכחלק מתכנית ההבראה של התחנה פוטר כוח אדם לא מיומן או לא רלוונטי, ואת מקומו תפסו אנשי מקצוע צעירים, שגם אם היו חסרי ניסיון מעשי, היו חדורי מוטיבציה והתלהבות. ארשיד הכניס גם שינויים תוכניים שהוא עצמו מגדיר "לא נעימים לאוזן ישראלית".⁵⁶ בניסיון להפוך את הרדיו לרלוונטי יותר הוכנס בו חידוש ברמות עימותים בין מועמדים לראשות עיריות ערביות במערכת הבחירות המקומיות של שנת 1998. הצלחת העימות הראשון (בין המתמודדים על ראשות עיריית נצרת) הובילה לעימותים נוספים בערים שהיה בהן עניין מעבר למרחב הקטן שבו התנהלה מערכת הבחירות.⁵⁷ אנשי התחנה ראו במהלכים הללו ודומיהם הוכחה שהרדיו מכיר את קהל היעד שלו ומסוגל לזהות תכנים שיעניינו אותו.⁵⁸ לדעת הנאמן, השינוי בתוכן והפיכת הרדיו לערבי יותר – כמו גם ההמולה התקשורתית שיצרו העימותים בין בעלי המניות והדיווח על כך בתקשורת הכתובה – הובילו לעלייה בשיעורי ההאזנה.⁵⁹ בת-צ'ור חולקת על נקודת מבטו בעניין היקף ההעסקה והפיטורים ובעניין ההשפעות של השינויים התוכניים; לרבריה עוד לפני הגעתו לתחנה נרשמו חיכוכים בינה לבין הרגולטור בנושאי מינוח. לטענתה, העלייה בנתוני ההאזנה הייתה קלה וזמנית בלבד, והיא נבעה מהגדרלה של מספר שעות המוזיקה בתחנה, בעיקר המוזיקה הלועזית.⁶⁰

- 55 ריאיון עם בת-צ'ור (לעיל הערה 36).
- 56 הנאמן הסביר כי ברדיו 2000 הועסקו עובדים שהשתייכו בעבר לקול ישראל בערבית והגיעו לתחנה עם מנטליות תקשורתית שהתאימה לשנות השישים של המאה העשרים. ריאיון עם ארשיד (לעיל הערה 38).
- 57 באותם ימים הייתה נצרת נתונה במרכז עימות בין-דתי על רקע בניית מסגד שהאב א-דין.
- 58 כדוגמאות לכך הובאו שני אירועים תקשורתיים מיוחדים: תיעוד חי של לוויית המלך חוסיין (פברואר 1999) ושידורים חיים של כמה ימים רצופים מעימותים בין כוחות הביטחון לבין אזרחים ערבים באזור אום אל-פחם. ריאיון עם ארשיד (לעיל הערה 38). סלים שחאדה ציין נוסף על שני האירועים הללו גם את השידור המיוחד ביום האדמה. ריאיון עם שחאדה (לעיל הערה 21).
- 59 ריאיון עם ארשיד (לעיל הערה 38).
- 60 ריאיון עם בת-צ'ור (לעיל הערה 36).

הניסיונות לשקם את התחנה הובילו את הנאמן לחיכוכים עם שני גורמים: התקשורת הכתובה בשפה הערבית, בעיקר העיתונים א-סינארה ופל אל-ערב,⁶¹ שחששו מאובדן מפרסמים;⁶² והרגולטור, שתבע איזון בשידורים בעקבות הבמה החופשית שניתנה לתכנים הקשורים לזהות לאומית ערבית או פלסטינית. להערכת הנאמן, הדבר נבע מאי-הבנת השפה הערבית ומאי-הכרת החברה הערבית.⁶³ בסיכומו של דבר, הניסיון להפעיל את התחנה ולשקמה בעזרת נאמן לא צלח. להגנתו של ארשיד יש לומר כי במצב הקשה שבו הייתה התחנה נתונה, סביר להניח כי לאיש לא היה סיכוי להצליח.⁶⁴

באוקטובר 2000 (ובתזמון מקרי לחלוטין עם פרוץ אינתיפאדת אל-אקצא) פג תוקפו של זיכיון התחנה והוא לא חודש.⁶⁵ לְטֵפִי משעור, מבעלי המניות, הודה כי הבעיה העיקרית הייתה בעלי המניות ולא הרגולטור. זיאר דרויש, שהיה אחד ממנהלי התכניות בתחנה, תולה את האשם דווקא ברגולציה הנוקשה ובתחרות הלא הוגנת עם תחנות הרדיו הפיראטיות.⁶⁶ למרות זאת, יש עדיין מי שמאשימים בכישלון את הרדיפה על רקע פוליטי ואת אינתיפאדת אל-אקצא.⁶⁷

- 61 התחנה לא נקלטה באזורים שבהם הופץ העיתון פאנוראמא ולכן היא לא איימה עליו. הנאמן דיבר בין היתר על כתבות שפורסמו נגדו והאשימו אותו בכרית עם מנכ"ל הרשות השנייה ואיש הצבא הבכיר לשעבר נחמן שי. ריאיון עם ארשיד (לעיל הערה 38).
- 62 המפרסמים לא הגדילו את נתח הפרסום בשוק הערבי אלא ניידו תקציבי פרסומות מהעיתונות לרדיו.
- 63 ריאיון עם ארשיד (לעיל הערה 38). טענה זו תופיע גם בהמשך, בעימותים בין רדיו א-שמס לרגולטור, כפי שנראה להלן.
- 64 ריאיון עם בת-צ'ור (לעיל הערה 36).
- 65 בסמוך לאירועי אוקטובר 2000 קיבלה הרשות השנייה פנייה מגורם המקורב לשירותי הביטחון, המבקשת ממנה לשים לב לשידורי ההסתה בתחנה. על רקע האירועים עצמם זוהו מקרים ספורים שבהם הצטרפו שדרנים בדבריהם לאווירה האלימה. אפשר לשער כי מקרים אלו היו תוצאה של הלכי הרוח בחברה הערבית באותם ימים, בצד התווה ובווהו ששרר בתחנה וההרגשה של העובדים שנשארו שהם לוקחים חלק באירועים היסטוריים. ריאיון עם בת-צ'ור (לעיל הערה 36); ריאיון עם איוב (לעיל הערה 47).
- 66 יום עיון בנושא כלי התקשורת הדוברים ערבית בישראל (לעיל הערה 31).
- 67 גוטמן (לעיל הערה 43). כן ראו עואודה (לעיל הערה 30); פרוטוקול מס' 452 משיבת ועדת הכלכלה, כ"ה באייר התשס"ב (7 במאי 2002); ג'מאל (לעיל הערה 12), עמ' 189; אמל ג'מאל ורנא עואיסה, אתגרי העבודה העיתונאית: בין עצמאות העיתונאים לתנאי

במבחן התוצאה רדיו 2000 נכשל: הוא לא שרד מעבר לתקופת הזיכיון הראשונה ולא הצליח לבסס מסורת תקשורתית. ואף על פי כן נאווה בת-צ'ור רואה בו חלוץ ופורץ דרך, שגם אם סיים את דרכו כפי שסיים – סלל את הדרך לתחנה שבאה אחריו. זאת ועוד: חשוב להדגיש כי הקשיים שפורטו לעיל – היעדר הלימה בין השטח שאליו שידרה התחנה ליכולת של השטח לשאת אותה כלכלית, עימותים בין בעלי המניות והתייחסות לתחנה כאל רכוש אישי של הבעלים שאל לאחרים (ובעיקר הרגולטור) להתערב בו – היו גם נחלת התחנות בשפה העברית.⁶⁸

העבודה הקשים (تحديات المهنة الصحافية: بين استقلالية الصحافيين ووظيفة ظروف العمل),
נצרת: אעלאם, מרכז תקשורת לחברה הערבית פלסטינית בישראל, 2012, עמ' 20.
68 ריאיון עם בת-צ'ור (לעיל הערה 36).

פרק שלישי רדיו א־שמש

בראשית שנת 2001, עם סיום תקופת הזיכיון של רדיו 2000 ואי־הגשת בקשה לתקופת זיכיון שנייה, פרסמה הרשות השנייה מכרז חדש לזיכיון לשידורים בשפה הערבית. מכרז זה התפרסם פעמיים ורק בפעם השנייה נמצא זוכה.¹ בשונה מהמכרז הראשון משנת 1995, במכרז זה הוצגו הקלות אחדות ברוח ההקלות שניתנו לכל תחנות הרדיו האזורי ובהתאמה לשידורי התחנה:

- אזור הזיכיון הוגדל מאוד, וממילא גם מספר המאזינים הפוטנציאליים, כדי לאפשר היתכנות כלכלית.
 - בוטלה הדרישה לתרגם חדשות ארציות מרשתות ממלכתיות דוברות עברית (גלי צה"ל או רשת ב), הוראה רגולטורית שהכבידה על שידורי האקטואליה ברדיו 2000, וניתנה לתחנה אפשרות להפיק חדשות ארציות בעצמה.
 - הוקל הפיקוח ההדוק על לוח השידורים כך שתתאפשר גמישות בשינויים הכרחיים.
 - בוטל הפיקוח היזום של הרגולטור על השידורים, והמעקב נעשה רק על סמך תלונות של הציבור ("מה שמפריע לציבור יפריע לרשות").
- ההקלות הללו קשורות לרפורמה שהחלה כבר בשנת 2000 ויושמה על כל התחנות האזוריות.²

1 יש הטוענים כי למכרז הראשון לא ניגשו מועמדים כיוון שאנשי רדיו 2000 הפיצו שמועות שהזיכיון מובטח להם; ריאיון עם נאוה בת־צור, לשעבר סמנכ"לית רדיו ברשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו, ירושלים, 24.11.2011. אפשר לשער שתרמה לכך העובדה שהתחנה המשיכה לשדר כרדיו פיראטי ללא התערבות משרד התקשורת או הרשות השנייה.

2 שם. על הרפורמה ראו "רוח הרשות השנייה לשנת 2000", אתר הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו, עמ' 96-101.

הקבוצה שזכתה בזיכיון בחרה בשם **אֲדַ'אֶעַת א־שֶׁמֶס** (إذاعة الشمس). לבחירת השם, על שני חלקיו, הייתה משמעות: החלק הראשון, **אֲדַ'אֶעַת** (רדיו), מסמל בידול מתחנות הרדיו הפיראטיות שצירפו לשמן את המונח הקליל והצעיר "רדיו" כדי להראות עד כמה הן רחוקות מקול ישראל בערבית וקרובות יותר לתחנות כמו רדיו מונטה קרלו. לפיכך הבחירה באֲדַ'אֶעַת דווקא ביטאה כוונה למתג את התחנה כתחנה רצינית.³ החלק השני, **שֶׁמֶס**, נולד מראשי התיבות של האזורים שאליהם כיוונה התחנה: **ש** – צפון (**שְׁמַאֲל**), **מ** – המשולש (**מְת'לַת**)⁴ – **ס** – מישור החוף (**סַאחַל**).⁴

ארבעה גורמים הרכיבו את הקבוצה הזוכה: בני הזוג סְהִיל ואמאל כראם – אמאל כיהנה כיושבת ראש דירקטוריון התחנה; חברת ב' גאון הפקות בע"מ, שנציגה האמן יהורם גאון היה סגנה; איש הרדיו זייד חרדי; ואיש העסקים הישראלי סמי שמעון. הלקחים הראשונים מכישלון רדיו 2000 היו ההקפדה על הפרדה מוחלטת בין הצוות המקצועי לבעלי המניות, והעמידה על כך שלגורם אחד מבעלי המניות בשותפות יהיה רוב מוחלט. את התפקיד הזה מילאה משפחת כראם, שהחזיקה ב-51% ממניות ההתארגנות. זה גם היה התנאי של משפחת כראם לכניסה לשותפות.

לכאורה, החיבור של משפחת כראם לתחום התקשורת איננו טבעי. מדובר בבני זוג שבאו מעולם העסקים הפרה-רפואיים (הם מחזיקים במוסדות לאנשים בעלי צרכים מיוחדים); ואפשר לראות בכך חזרה על המשגים הקשורים בהתאגרות לצורכי הקמת רדיו 2000. ואולם לְסְהִיל כראם היה ניסיון קודם בתחום התקשורת וגם בשדה הפוליטי הציבורי, ובשבילו הפנייה מחדש לעיסוק בתקשורת הגיעה מתוך השאיפה ליצור שינוי בחברה הערבית ובישראל ומכישלוננו לעשות זאת בתחום הפוליטי.⁵

3 ריאיון עם זייד חרדי, מפעיל תחנת הרדיו הפיראטית רדיו אל-בלד, מנהל התכניות ברדיו א-שמש, 2003-2004, ושרדן בקול ישראל בערבית, דאלית אל-כרמל, 29.11.2011.

4 מתוך הצעת המכרז של רדיו א-שמש, 2002.

5 ריאיון עם סהיל כראם, מנכ"ל תחנת הרדיו א-שמש, נצרת, 26.3.2012.

מעניין שגם בקבוצה החדשה, כמו ברדיו 2000, נכלל שותף יהודי. ייתכן שהקבוצות המתמודדות סברו ששותף יהודי הוא יתרון בדרך לזכייה במכרז.⁶ יש הטוענים כי שותף יהודי, ובעיקר שותף שמקושר לגורמי הביטחון במדינה, הוא כורח המציאות עבור אנשי עסקים ערבים המעוניינים לעסוק בתחום.⁷ יזיד חדיד, מבעלי המניות בקבוצה, מאמין כי החיבור לאנשי עסקים יהודים הניע את היציאה למכרז השני לאחר שהמכרז של שנת 2001 נכשל, והוא שהביא גם משקיעים ערבים להצטרף.⁸ סמנכ"לית רדיו ברשות השנייה בימי המכרז שוללת זאת.⁹ כך או כך, ברור שהחיבור לאיש העסקים בני גאון אפשר גישה שלא הייתה בעבר לבכירי הכלכלה והשלטון הישראליים.¹⁰ יש הרואים ביטוי לכך בהקלות שקיבלה הקבוצה מוועדת הכלכלה של הכנסת בכל הקשור לבעלויות צולבות,¹¹ אף שאחרים מסבירים אותן בלקחי הכישלון של רדיו 2000 וכחלק ממכלול ההקלות לתחנות הרדיו האזורי בכלל.¹² בעלי המניות בהתאגדות הצהירו במסמכי המכרז כי –

תחנת רדיו מסחרית בשפה הערבית, שאינה בבעלות או שליטה ממלכתית, כי אם בבעלות פרטית משותפת לערבים ויהודים, הינה תחנה המשדרת, תרתי משמע, מסר חשוב מאין כמוהו

- 6 ריאיון עם בת-צ'ור (לעיל הערה 1).
- 7 ריאיון עם ג'אלאל איוב, שדרן ברדיו 2000 וברדיו א-שמש, חיפה, 28.11.2011.
- 8 ריאיון עם חדיד (לעיל הערה 3).
- 9 ריאיון עם בת-צ'ור (לעיל הערה 1).
- 10 החיבור למשפחת גאון היה בבחינת אליה וקוץ בה, שכן בעקבות קרבתה לבכירי המשק הישראלי הייתה למשפחת כראם הרגשה שהמסד עומד לצד קבוצת גאון במקרים שבהם התגלעו חיכוכים בין הבעלים. ריאיון עם כראם (לעיל הערה 5).
- 11 קבוצת גאון הייתה אחת מבעלי הזיכיונות בערוץ 2 והיו גורמים שראו בכך שילוב דורסני הפוגע בקבוצות אחרות שניגשו למכרז. בעניין זה ראו פרוטוקול מס' 452 מישיבת ועדת הכלכלה, כ"ה באייר התשס"ב (7 במאי 2002) ופרוטוקול מס' 453 מישיבת ועדת הכלכלה, כ"ו באייר התשס"ב (8 במאי 2002). ריאיון עם ג'פער פרה, מנכ"ל מסאןאא ומבעלי המניות בערוץ הטלוויזיה הלא טי.וי, חיפה, 5.12.2011.
- 12 פרוטוקול מס' 452 מישיבת ועדת הכלכלה (לעיל הערה 11); ריאיון עם בת-צ'ור (לעיל הערה 1).

להווייה הישראלית המייחלת מזה שנות דור לדר-קיום הוגן בין הרוב למעוט אשר בארץ. [...] המגזר הערבי מייחל בכליון עיניים לזריחת השמש שתאיר את היפה בארץ הזו ותגלה את שמוסתר שנים הרבה במחשכים. בעלי ומקימי התחנה הזו, היו רוצים בכל מאודם לראות בה כלי ומנוף לשיתוף פעולה, שכל כולו בשורה, תקווה, ואמירה כמהה, שאם נרצה ביחד נוכל ביחד, ואולי גם נהיה לאות ולסימן בעקבותיו ילכו אחרים.¹³

עוד התחייבה התחנה לקדם את היצירה הערבית הישראלית; לטפח ערכי אזרחות טובה ולחזק את ערכי הדמוקרטיה וההומניזם; לבטא את הרבת-תרבותיות ולקדם את צורכי האוכלוסייה הערבית וההבנה והשלום עם המדינות השכנות.¹⁴ בקיץ 2003 החלה התחנה לפעול ושידרה 24 שעות ביממה בכל ימות השבוע. את תפקיד מנהל התכניות הראשון של התחנה קיבל יזיד חדיד, שהיה גם מבעלי המניות וממייסדי הקבוצה. חדיד, דרווי וטושב דאלית אל-כרמל, היה ממקימי תחנת הרדיו הפיראטית הראשונה והפופולרית בשפה הערבית בשנת 1995 ראדיו אל-בלד ("רדיו העיר"). התחנה הפיראטית התאפיינה בשידורי רדיו קלילים לצעירים, וכדברי חדיד – "נוגעים באנשים". המודל שעל פיו עיצב חדיד את התחנה הפיראטית היה שילוב של תחנות ה-FM הלכנוניות וקול השלום של אייבי נתן.¹⁵ חדיד, שמגדיר את עצמו "הרוח החיה" מאחורי ההתארגנות, נמנע ביוזמתו מלכהן בתפקיד המנכ"ל. לטענתו הדבר נבע מעברו ברדיו הפיראטי.¹⁶ עם התבוננות שהביא מרדיו זה בנה חדיד חזון תקשורתי שהתבסס על שלושה עקרונות:

- 13 מתוך תמצית המנהלים להצעת המכרז של רדיו א-שמס, 2002.
- 14 מתוך המכרז למתן זיכיון לשידורי רדיו בשפה הערבית באזור הצפון, הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו, 2002, נספח א: התחייבות בעל הזיכיון. התחנה עצמה השתמשה בביתוי יצירה ערבית-ישראלית ולא הזכירה את המונח "פלסטינית" בדבריה.
- 15 בשנות השבעים היו התחנות הלכנוניות שם דבר בשידורי הרדיו. הן שידרו תכנים חדשניים ועכשוויים, בעיקר בכל הקשור למוזיקה; לא עוד השירים הקלאסיים אלא שירים חדשים ומודרניים. ריאיון עם חדיד (לעיל הערה 3).
- 16 לא הייתה מניעה רגולטורית שחדיד יכהן בתפקיד המנכ"ל הואיל והוא נטש את כל תפקידיו ברדיו הפיראטי לפני פרסום המכרז להפעלת התחנה.

א. הידיעה המקומית תהיה בראש מהדורת החדשות והיא קודמת לחדשות הארציות.

ב. החברה הערבית תעמוד במרכז הסיקור ובפרט האיש הקטן.

ג. הקו המוזיקלי בתחנה ייכלל קלאסיקה ערבית, מוזיקה מודרנית ערבית ומוזיקה מודרנית לועזית. בתחום זה קיווה חדיד ליצור זהות מוזיקלית מקומית ולטפח יוצרים מקומיים.¹⁷

בשנת 2004 התפרקה השותפות המסחרית היהודית-ערבית על רקע עימותים והאשמות הדדיות בין קבוצת גאון למשפחת כראם. אנשי גאון התלוננו על מעורבות יתר של משפחת כראם בתכנים ועל השתלטות דה-פקטו על משרות הניהול המקצועי, בניגוד לסיכום בתחילת הדרך;¹⁸ ואילו משפחת כראם הרגישה שקבוצת גאון שואפת להשתלט על התחנה ומתייחסת אליה כאל עוד פרויקט כלכלי-מסחרי.¹⁹ בסופו של דבר רכשה משפחת כראם את המניות של כל השותפים האחרים והיא הבעלים היחידים של התחנה עד היום. סה"ל כראם מכהן כמנכ"ל התחנה, ואמאל כראם ממשיכה לכהן בתפקיד יושבת ראש הדירקטוריון.²⁰ כחלק מאותם שינויים פוטר יזיד חדיד מתפקידו כמנהל התכניות. ברנרד טנוס, מחליפו, בנה את תפיסת ניהול התוכן שלו בהשראת התחנות הישראליות גלי צה"ל ורשת ב. כך למשל, כל התכניות שמתבססות על שיחות עם מאזינים נוצרו על פי הדגם של התחנות הישראליות. טנוס פעל גם להבאת עוגן תקשורתית לתחנה ברמות איש התקשורת הוותיק זְהִיר בהלול.²¹ גם חדיד וגם טנוס שאפו להתרחק עד כמה שאפשר מהמתחרה הגדולה בארץ – קול ישראל בערבית. בתחילת הדרך דובר על

17 ריאיון עם חדיד (לעיל הערה 3).

18 ענת באלניט, "סכסוך יהודי-ערבי בגלים קצרים", הארץ, 3.12.2003; הנ"ל, "דו"ח חמור על ניהול 'רדיו א-שמס'", הארץ, 23.8.2004.

19 ריאיון עם כראם (לעיל הערה 5). כראם לא שולל את האפשרות שלמשקעים הנובעים מהחיבור היהודי-ערבי היה קשר לפירוק השותפות, אם כי לא מסיבות גזעניות.

20 בתחילת הדרך היה חשש גדול שהגורם היהודי בהתאגדות ישתלט על התחנה או יתפקד כאפטרופוס מטעם השלטון. פרוטוקול מס' 452 מישיבת ועדת הכלכלה (לעיל הערה 11).

21 ריאיון עם ברנרד טנוס, מגיש מגזין האקטואליה אול ח'בר ברדיו א-שמס (2003-2010) ומנהל התכניות בתחנה (2004-2009), חיפה, 30.11.2011.

הרצון להיות תחליף לקול ישראל, אך הייתה למנהלי התחנה שאיפה נוספת – לא להיות רק רדיו דובר ערבית אלא רדיו ערבי,²² שישמש מדורת השבט של החברה הערבית בישראל.²³

סקרי האזנה מהשנים 1999–2006 מראים שלתחנות הרדיו המסחריות בשפה הערבית היו שיעורי האזנה גבוהים יותר באזורים שבהם הן נקלטו בהשוואה לתחנה המקבילה של רשות השידור. מאז 2006 הרשות השנייה אינה מפרסמת את תוצאות סקרי האזנה לתחנות הרדיו האזוריות שהיא עורכת, אך על סמך תחושות העוסקים בתחום אפשר לשער כי מגמה זו נמשכת.²⁴ ברנרד טנוס סבור כי ההצלחה של תחנת א-שמש, בהשוואה לקול ישראל בערבית, נובעת מקרבת התחנה למאזיניה, מנכונותה להתמודד עם נושאים שנתפסו כטאבו (הומוסקסואלים ולסביות, פילוגים פוליטיים פנימיים, מעמד האישה בחברה הערבית ועוד) ומהתנערותה מהשפה הכבדה והממסדית של קול ישראל.²⁵ לטענת יזיד חדיד, שעובד היום בקול ישראל בערבית, הפערים קשורים לכך

22 "יום עיון בנושא כלי התקשורת הדוברים ערבית בישראל: בין החוק לחופש הביטוי" ("ندوة حول الأذاعات الناطقة بالعربية في إسرائيل: بين القانون وحرية التعبير"), מדאר, 29.3.2009; וכן ודיע עואודה, "רדיו א-שמש: תחנה פלסטינית שדואגת לקשר על גלי האתר" ("راديو الشمس: إذاعة فلسطينية تحمل همّ التواصل على أمواج الأثير"), מדאר, 8.9.2004.

23 ריאיון עם טנוס (לעיל הערה 21).

24 בהסתמך על "סקר האזנה לרשתות רדיו אזוריות וארציות המשודרות במדינת ישראל", הרשות השנייה לטלוויזיה ורדיו, דצמבר 2006. אף שהרשות משקיעה כספי ציבור רבים בביצוע סקרי האזנה אלו גם היום, היא אינה מפרסמת אותם – ככל הנראה בשל לחץ מצד תחנות הרדיו עצמן, החוששות שחשיפה של שיעורי האזנה נמוכים תקשה על יכולת המיקוח שלהן עם המפרסמים. מדובר במידע שיש לו ערך ציבורי ומחקרי, ויש להניח שאילו הייתה מוגשת עתירה בעניין לבית משפט מכוח חוק חופש המידע, הייתה הרשות מחויבת לפרסמו. סקר מטעם לשכת הפרסום הממשלתית שנערך בשנת 2013 מראה שבכל הנוגע לחשיפה לתחנה, קול ישראל בערבית מובילה במעט לעומת א-שמש. בדיווח לא צוין הפילוח הגאוגרפי של הנסקרים, אם כי ידוע שנכללו בהם, למשל, נסקרים ממזרח ירושלים, אזור שבו התחנה לא נקלטת כלל. ראו לייאור אברכן, "מה הרגלי צריכת המדיה של הציבור הערבי בישראל", גלובס, 16.9.2014.

25 ריאיון עם טנוס (לעיל הערה 21).

שקול ישראל הוא כלי תקשורת ותיק שירש שיטות עבודה בעייתיות והוא חלק ממנגנון בירוקרטי מורכב – רשות השידור.²⁶

על פי לוח השידורים לשנת 2011, השנה שבה התמקד המחקר, שבוע השידורים בתחנה נחלק כך: חלק הארי של השידורים (81.5 שעות שבועיות – 48% מסך השידורים) מוקדש למוזיקה המנוגנת באמצעות מחשב, ללא התערבות של מגישים או קריינים;²⁷ למשרדי האקטואליה מוקדשות 34.5 שעות שבועיות (20% מסך השידורים); תכניות בידור קלילות לצעירים ממלאות 26 שעות (כ-15%);²⁸ תכניות סגנון חיים, ייעוץ, תחקירים ושיחות עם מאזינים מקבלות 13 שעות שידור (כ-8%); לתכניות הספורט מוקדשות 7 שעות (כ-4%); ותכניות התרבות והאמנות מקבלות 6 שעות שבועיות (כ-4%).

רוב הצוות המאייש את העמדה שמאחורי המיקרופון אינו מוכר לאזרחי המדינה היהודים, אך אין מדובר באנשים חסרי ניסיון בתחום התקשורת. מרביתם עבדו בעבר במסגרות תקשורת בחברה הערבית והם מוכרים היטב, כך שבהחלט אפשר להגדירם "כוכבים" או "טאלנטים", תופעה שמאפיינת את גם את תחנות הרדיו האזורי האחרות.²⁹

תחנת הרדיו א-שמס רואה במערך האקטואליה את ספינת הדגל שלה. מערך זה מורכב ממערכת חדשות שמשרתת מבזקים בראשית כל שעה, מיומן צהריים (של חצי שעה) ומיומן ערב (של שעה) בכל יום, בימים א'-ה'. התחנה מפיקה גם חמישה מגזיני אקטואליה ובעבר גם מגזין כלכלי שבועי. כמו רוב התחנות, עיקר האקטואליה מתרכזת בשעות הבוקר (שבע בבוקר עד אחת בצהריים). כחלק מלקחי הקריסה של רדיו 2000, ומשאפשרה זאת הרשות השנייה בשינויי החקיקה שעשתה, החליטו קברניטי התחנה לבנות מערך אקטואליה עצמאי שאינו תלוי

26 ריאיון עם חדיד (לעיל הערה 3).

27 ברוב תחנות הרדיו האזוריות השעות שבין חצות לשש בבוקר נחשבות "שעות מתות", והן מוקדשות למוזיקה שמנוגנת על ידי מחשב (בעיקר כדי לחסוך בעלויות של כוח אדם) ולא לתכניות מלל. אם ננכה את הרצועה הזו מסך שעות השידורים נגלה כי סך שעות המוזיקה יורד ל-31% וסך שעות האקטואליה עולה ל-27%.

28 הגדרה זו כוללת שעשועונים, תכניות בהשתתפות מאזינים ומגזיני מוזיקה פופולרית.

29 עוז אלמוג, פרידה משרוליק: שינוי ערכים באליטה הישראלית, חיפה: אוניברסיטת חיפה, 2004, עמ' 190.

בתחנות דוברות העברית. בתקופה שבה המחקר מתמקד עמד בראש מחלקת האקטואליה ג'קי ח'ורי, המשמש גם כתב עיתון הארץ בצפון. לצדו פעלה סוללה של כתבי שטח, מבזקנים ומגישי מגזיני האקטואליה – ז'היר בהלול, מוסטפא שלאעטה (مصطفى شلاعة) ונביל סלאמה.

בבחינת תחנות הרדיו האזוריות יש לשים לב להיבט הכלכלי של שידוריהן בכלל ושל שידורי התחנה הייעודית בשפה הערבית בפרט. רדיו מסחרי מקיים את עצמו ממכירת זמן אוויר לפרסומות. על פי נתוני איגוד השידוק הישראלי, בשנת 2011 היה השווי של עוגת הפרסום בישראל כ-3.76 מיליארד ש"ח. חלקו של הרדיו באותה עוגה היה כ-6%; לשם השוואה, חלקה של הטלוויזיה היה 42%; של העיתונות – 31%; ושל האינטרנט – 15%.

בשל מחיריו, יעילותו ושינויים חברתיים, הפרסום ברדיו זוכה לאחרונה לעדנה. ככלל, מחירי הפרסום ברדיו נמוכים בהשוואה לכלי התקשורת האחרים: המחיר של מסע פרסום בטלוויזיה לתקופה של שבועות ספורים שווה למחיר מסע פרסומי של שנה ברדיו. נתון זה מצטרף לטלטלה שעבר שוק הפרסום הישראלי בעקבות המחאה של קיץ 2011, שהובילה את המפרסמים לקצץ בהוצאותיהם ולחפש דרכי פרסום צנועות יותר.

הפרסום ברדיו מיועד למפרסמים קטנים ובינוניים (על פי הערכות, מפרסם שתקציבו נע בין מיליון למיליון וחצי ש"ח בשנה).³⁰ כדי למשוך בעלי עסקים קטנים באזור הזיכיון, מחירי הפרסום ברדיו האזורי נמוכים אף יותר מפרסום ברדיו הארצי. כך, להערכת העוסקים בתחום, מחירי הפרסום ברדיו האזורי בשפה הערבית נמוכים בכ-90% בהשוואה לתחנות הרדיו הארציות.³¹ לרדיו האזורי בערבית נתונים אלו משמעותיים אפילו יותר, הואיל ומפרסמים גדולים במשק כמעט שאינם מקצים תקציבים לפרסום בחברה הערבית, וגם המדינה אינה מרבה לפרסם בכלי התקשורת בשפה הערבית. יתרה מזו, בקרב האזרחים הערבים העוסקים בתחום יש הטוענים כי מניעת פרסום ממשלתי משמשת כלי

30 משה בנימין, "השוק חוזר 5 שנים לאחור: ההוצאה לפרסום קטנה כ-4.6% בשנת המחאה", אתר אייס, 8.1.2012; דני ליבוביץ', "הפרסום ברדיו עובד?", פרסום, קריאטיב ומה שביניהם, 23.2.2012 (מקוון).

31 דברי מנכ"ל לשכת הפרסום הממשלתית בדיון של ישיבת החקירה הפרלמנטרית בנושא העסקת עובדים ערבים בשירות הציבורי, פרוטוקול מס' 28, 25.6.2012.

ענישה כלכלי כלפי כלי תקשורת שאינם מיישרים קו עם הממסד.³² גם מנכ"ל לשכת הפרסום הממשלתית הודה לאחרונה כי יש תתייצוג בתחום התקציבים המועברים ממנה לכלי התקשורת בשפה הערבית בישראל.

סקירת המפרסמים ברדיו הייעודי בשפה הערבית מראה שמדובר בכתי עסק בינוניים, דוגמת רשתות מרכולים מקומיות, חנויות בגדי מותגים, ריהוט, זכיינים של רשתות ארציות שפועלים באזור הצפון – ביישובים ערביים מובהקים (למשל נצרת, כפר יאסיף, כפר קאסם) או ביישובים אחרים (למשל חיפה, עפולה, נהריה). אפשר למצוא גם פרסומות לפעילויות תרבות או למותגי מזון שמיועדים לציבור הערבי בלבד, ובצדן מעט פרסומות ישראליות בעברית שהותאמו למאזין דובר הערבית, דוגמת חברות טלפונים ניידים, קופות חולים או תשדירי מידע מטעם משרדים ממשלתיים.³³

ככל שידוע, תחנת הרדיו א-שמש יציבה מבחינה כלכלית. על פי עדות מנכ"ל התחנה, כ-60% מהכנסות התחנה מתבססות על המפרסם המקומי הערבי והיתרה מגיעה ממפרסמים כלל-ארציים. הוא גילה גם כי בעבר לשכת הפרסום הממשלתית, אחד מגופי הפרסום הגדולים במדינה, החרימה את התחנה, אבל בעקבות התערבות מרכז אעלאם וחבר הכנסת אחמד טיבי המצב השתנה. לדעת המנכ"ל, על הלשכה מופעלים לחצים לפרסם יותר בקול ישראל בערבית.³⁴

32 אמל ג'מאל, תרבות צריכת תקשורת בקרב מיעוטים לאומיים: הערבים בישראל, נצרת: אעלאם, מרכז תקשורת לחברה הערבית פלסטינית בישראל, 2006, עמ' 98-99, 105-106; הנ"ל, המנהיגות הערבית בחדשות העיתונות הערבית המסחרית בישראל, נצרת: אעלאם, מרכז תקשורת לחברה הערבית פלסטינית בישראל, 2006, עמ' 59-61; וכן ישיבה של ועדת החקירה הפרלמנטרית בנושא העסקת עובדים ערבים בשירות הציבורי (לעיל הערה 31). מנכ"ל לשכת הפרסום הממשלתית הכחיש בישיבה את הטענה.

33 העוסקים בתחום טוענים כי מפרסמים יהודים מפנים את מרבית תקציבי הפרסום במגזר הערבי לתחומי המזון והסלולר, ובעיקר בתקופה של חגי הנוצרים והמוסלמים. לטענתם, זו עדות לחוסר ההיכרות עם צורכי המגזר הערבי (בצד דעות קדומות), שכן כציבור צרכני החברה הערבית דומה לחברה היהודית. אופיר דור, "הערבים עושים עוד דברים חוץ מלאכול ולדבר בטלפון", כלכליסט, 5.1.2014.

34 אמל ג'מאל וח'ולוד מצאלחה, "אנו חוגגים השנה את יום השנה העשירי לתחנה ומדלגים מעל כל המכשולים והניסיונות להכשיל את הפרויקט" ("نحتفل هذا العام بالعيد العاشر للإذاعة، متجاوزين كل العقبات ومحاولات إفشال المشروع") סג'אל 3, מרכז אעלאם, מרץ 2013.

לאחרונה, וכחלק מהמאבק למתן זיכיון לתחנת רדיו מסחרית נוספת בשפה הערבית, כפי שנפרט מיד, חשפה הרשות השנייה כי לתחנת א-שמש הכנסות של כ-15 מיליון שקלים בשנה, ואילו לקול ישראל בערבית הכנסות בגובה מיליון שקלים.³⁵ נתון זה מתבסס על שיעורי האזנה, שהופכים את הפרסום בה לכדאי. אין להתעלם מכך שהתחנה יוצאת נשכרת מהיעדר מתחרים בשדה פעילותה, ויציבותה הכלכלית עלולה להיפגע בעקבות הופעה של מתחרה מקומי בדמות תחנת רדיו ישראלית נוספת בשפה הערבית.

בשנת 2011 החלו דיונים על פרסום מרכז לתחנת רדיו נוספת בשפה הערבית באזור הצפון ובקיץ של אותה שנה אף ננקטו מהלכים מעשיים לשם כך.³⁶ התומכים במהלך משתייכים לשלושה מעגלים: המעגל הראשון הוא אנשי מקצוע, שמאמינים כי תחנה חדשה תספק מקומות עבודה לשואפים לעבוד בתחום על רקע השיח בנושא הפוטנציאל הכלכלי הלא מנוצל של החברה הערבית בישראל.³⁷ מקרב אנשי המקצוע יש גם מי שמאמינים כי היעדר תחרות מונע מתחנת א-שמש להתפתח ולהתקדם.³⁸ המעגל השני הוא גורמים בעלי אינטרסים כלכליים-מסחריים, הרואים בתחנת רדיו הזדמנות עסקית כדאית ומגייסים לשם כך את ההגנה על האינטרסים של מדינת ישראל (יש צורך ברדיו ישראלי בשפה הערבית שישדר לכל המקומות שבהם א-שמש לא נקלטת).³⁹ המעגל השלישי הוא גורמים

- 35 נתי טוקר, "הרשות השנייה נגד הגיונגל ברדיו האזורי: תחנות ללא מכרו ייסגרו", דה-מרקר, 2.6.2014.
- 36 אופיר בר-זהר, "הרשות השנייה תקיים מכרו לתחנת רדיו בערבית בצפון הארץ", דה מרקר, 7.7.2011; עידן יוסף, "מכרו לרדיו חדש בערבית? אולי ב-2012", מחלקה ראשונה, 14.7.2011.
- 37 בלשוננו של ברנרד טנוס: "גם אם שונאים ערכים מבחינה פוליטית, אוהבים אותם מבחינה כלכלית, וכאן טמונה היכולת של הרדיו להצליח". ריאיון עם טנוס (לעיל הערה 21).
- 38 שם.
- 39 בשנים האחרונות הפכו תחנות הרדיו האזורי לגוף השירור הכדאי ביותר מבחינה כלכלית בשוק התקשורת, בעיקר בעקבות התנהלות עסקית נכונה של בעליהן וההטבות הרגולטוריות שהן נהנות מהן. רועי ברק, "לא ייתכן של-1.5 מיליון ערכים ישראלים תהיה רק תחנת רדיו אחת", גלובס, 16.8.2012; לייאור אברבך, "הרשות השנייה נערכת להקמת תחנות רדיו אזורי נוספות", גלובס, 9.1.2014.

פוליטיים, שמדברים על תחנה לציבור הדרוזי בלי להביא בחשבון את יתר הציבור הערבי ובלי להתייחס להרחבת אפשרויות התעסוקה של אנשי המקצוע.⁴⁰ מנכ"ל תחנת הרדיו א-שמס חושד כי מדובר במהלך פוליטי שתכליתו הקמה של תחנת רדיו לעדה הדרוזית בישראל, וגם לא שולל כי מדובר באיום, ישיר או עקיף, על תוכני התחנה⁴¹ – הווה אומר, מעין שוט שתכליתו להזהיר את בעלי התחנה שלא לחרוג מהכללים ומהשיח הישראלי המקובל שמא ייפגעו כלכלית.⁴²

בזמן כתיבת שורות אלו עדיין לא ברור מה יעלה בגורל המכרז להפעלת התחנה הנוספת. יש שסבורים כי גם אם יצא לדרך ותחנה חדשה תצטרף לסקאלה, מדובר במהלך שישפיע לטווח הקצר. החידוש הגדול שלו מחכים העוסקים בתחום הוא הפיכה של טכנולוגיית החיבור הישיר לאינטרנט ברכב לזמינה לכול. צעד זה יהפוך על פיו את שוק הרדיו בארץ, הואיל ואפשר יהיה לקלוט בכלי הרכב שידורי תוכן אינטרנטיים בלי להזדקק לזיכיונות, רישיונות ורגולציה.⁴³ בשלב זה מוקדם להעריך כיצד ישפיעו שני שינויים אלו – הופעת תחנה חדשה וכניסת האינטרנט לכלי הרכב – אם בכלל יתרחשו, על התחנה. יש הטוענים כי רדיו א-שמס הגיעה לשיאה בשנת 2006 ומאז לא הצליחה להתקדם. כדי לעשות זאת יהיה עליה להגדיל את מצבת הכתבים, לפתח כתבי נישה ולהשקיע באולפן נייד לשידורים מחוץ לתחנה.⁴⁴ הפוטנציאל שטמון בשינויים אלו עשוי להוביל להתפתחות התחנה לכיוונים חדשים וחיוביים או עלול להביא לשקיעתה.

סיכום פרק זה יש להדגיש עניין נוסף: לפני המעוניינים לעסוק בתחום התקשורת בכלל והרדיו בפרט, אך אינם מוצאים את מקומם בשוק הישראלי,

40 לייאור אברבך, "משרד התקשורת בוחן הקמת תחנת רדיו דרוזית בצפון", גלובס, 22.4.2010. בדיווחים על הכוונה להקים תחנה נוספת מודגש הנתון שפלא גדול מהציבור הדרוזי אינו מרוצה משידורי התחנה. ראו למשל טוקר (לעיל הערה 35).

41 ריאיון עם כראם (לעיל הערה 5).

42 כבר בשנת 2012 הביא שילוב של שלושת הגורמים הללו לכך שתחנת רדיו חיפה פיצלה את תדריה: היא הצדיקה את המהלך בהקדשת התדר המפוצל לתחנת רדיו שמיועדת לציבור הדרוזי בצפון הארץ. רועי ברק, "מנכ"לי תחנות רדיו אזורי: נפנה לביהמ"ש נגד הרשות השנייה", גלובס, 20.5.2012.

43 ריאיון עם טנוס (לעיל הערה 21).

44 שם. טנוס, שהיה ממנהלי התכניות בתחנה, מכה על חטא בשל חלקו בכך.

עומדת גם אפשרות אחרת – שידור משטחי הרשות הפלסטינית. ניסיונות כאלה נעשו בשנות התשעים, לאחר הסכמי אוסלו, אך הם נכשלו.⁴⁵ נכון לימים אלו, אפשרות השידור ברשות הפלסטינית קורצת לאנשי תקשורת ערבים בישראל, שכן מדובר בפרקטיקה קלה וזולה יותר (בשטחי הרשות פועלות עשרות תחנות רדיו בתדרי FM). בפנייה לכלי תקשורת אלו אפשר גם להגיע לדוברי ערבית בכל האזור בלי להצטמצם לשטחי מדינת ישראל. לעומת זאת, גורמי הממסד בישראל, דוגמת הרשות השנייה, מספקים חופש ביטוי ויצירה שקשה להשוותם לאלה של גורמי הממסד ברשות הפלסטינית.⁴⁶ בפעילות בחסות הרגולטור הישראלי יש גם תמריץ כלכלי – היכולת לזכות בבלעדיות פרסומית של מוצרים ישראליים לציבור הישראלי.⁴⁷

45 לאחר סגירת תחנתו הפיראטית בשטח ישראל ניסה חרדי לפתוח תחנה בג'נין בשנת 1999, בניסיון ליישם את האידאל "תחנה אחת – אומה אחת", אך הגברת האכיפה על התחנות הפיראטיות הרתיעה אותו. ריאיון עם חרדי (לעיל הערה 3).

46 ריאיון עם טנוס (לעיל הערה 21).

47 ריאיון עם פרח (לעיל הערה 11). פרח מכוון להחלטת בג"ץ משנת 2006 האוסרת פרסום לקהל ישראלי בערוצי הלוויין. בעניין זה ראו שמואל דקלו ורותי זוארץ, "בג"ץ קיבל את עתירת ערוץ 9: אסר על ערוץ RTVI לשדר פרסומות בעברית", גלובס, 15.5.2006.

פרק רביעי

שידורי האקטואליה ברדיו א־שמש בשגרה

המגזר הערבי שלנו זקוק נואשות לאנשים נושאי מסר.¹

א. מערך האקטואליה

מערך האקטואליה של תחנת הרדיו א־שמש הוא גאוות התחנה, והוא בעיניה עדות לעצמאותה ולכוחה. מסיבה זו בחרנו להתמקד בו בניסיון להכיר את אופי התחנה ואת הלך הרוח שלה. פרק זה יוקדש לשידורי האקטואליה בשגרה, ואילו הפרק הבא יבחן את שידורי האקטואליה וכלל שידורי התחנה בימי ציון לאומיים ישראלים וערביים. הסיבה להפרדה היא האופי השונה של המשדרים בימים אלה, שכן השיח הלאומי בהם הופך לציר המרכזי של השידורים, כפי שיוצג בהמשך.

גולת הכותרת של שידורי האקטואליה היא מגזין החדשות יום ג'דיד (מילולית: "יום חדש") המשודר ארבע פעמים בשבוע, בימים שני עד חמישי, בשעות 09:00 עד 11:00 בבוקר. את התכנית מגישים לסירוגין שניים: זְהִיר בהלול ומוסטפא שלאעטה. התמקדנו במגזין זה ובמגישיו בשל החשיבות שמייחסים לו בתחנה כספינת הדגל של שידורי האקטואליה. לא אחת מוצגת במגזין עמדת התחנה בנושאים שעל הפרק, אם מפי מגישיו ואם מפי מנכ"ל התחנה, המתראיין בו מדי פעם בפעם, עדות נוספת לחשיבות שהתחנה מייחסת לתכנית.

הבחינה התמקדה בתכנים ששודרו בתכניות ובמינוחים שבהם נעשה שימוש. כמו כן נבדקו מבזקי החדשות המשודרים בראשית כל שעה, החל ב־07:00 בבוקר ועד חצות. בניגוד למגזין החדשות, שבו השיחה קולחת ומשוחררת, במבזקי

1 סהיל כראם, מנכ"ל התחנה, בשיחה עם זְהִיר בהלול, יום ג'דיד, ערב יום הנכבה, 19.4.2010.

החדשות מדובר בידיעות קצרות, מדויקות ולרוב במבנה תבניתי קבוע, ולמגישי המבזק יש בהן חופש פעולה לשוני מוגבל. כמו כן, האינטונציה של מגישי מבזקי החדשות שונה, והיא מייחדת אותם מיתר תוכני השידור ומבססת את סמכותם.² במחקר נבדקו שידורי המגזין במשך שלושה חודשים, ארבע פעמים בשבוע, החל בתכנית הראשונה בחודש ינואר 2011 (יום ב', 3 בינואר) ועד התכנית האחרונה בחודש מרץ (יום ה', 31 במרץ), להוציא שני חריגים: שידור התכנית ביום האדמה, 30 במרץ, שתכניה יוצגו במסגרת ההתייחסות לימי הציון הלאומיים; ותכנית ששודרה ביום שבו נעדרו המנחים הקבועים ולכן אופייה השתנה במעט. התקופה שנבחרה מייצגת את שידורי התחנה בזמן שגרה. היא החלה בראשית השנה האזרחית והסתיימה מיד לאחר יום האדמה. לא צוינו בתקופה זו חגים מוסלמיים או נוצריים או ימי מועד לאומיים יהודיים, ישראליים, ערביים או פלסטיניים, להוציא את יום האדמה. בסך הכול מדובר ב-50 תכניות שבמהלכן התנהלו 376 ראיונות. צורפו למחקר גם 42 פריטים ("איטמים") נוספים שאינם בגדר ראיונות מובהקים, אך בהחלט אפשר לראות בכל אחד מהם פריט תקשורתי שווה ערך לראיון.³

א.1. המינוח בשיח של שידורי האקטואליה

החוקר מייקל שדסון (Schudson) טוען כי השפה הנשמעת בשידורי הרדיו והטלוויזיה מחלחלת לתודעה הציבורית, וכי לאורך זמן תודעה זו תורמת לעיצוב הזיכרון הקולקטיבי של אומה ולהבנייתו.⁴ סוגיית השפה והמינוח שבהם משתמשים בתחנה דוברת הערבית היא עניין טעון. הדבר בולט במיוחד כשמדובר במונחים פוליטיים רגישים, בעיקר בכל הקשור לסכסוך הישראלי-ערבי. ראשי התחנה מעדיפים להשתמש במונחים מתוך השיח הערבי המקומי

2 Andrew Crisell, *Understanding Radio*, London and New York: Routledge (2nd edition), 1994, p. 99

3 מדובר במונולוגים של המגישים שנוגעים לאקטואליה היומית, אך אינם קטעי קישור או סקירה ניטרלית של הראיונות שעתידיים להתקיים בתכנית.

4 Michael Schudson, *Discovering the News: A Social History of American Newspapers*, New York: Basic Books, 1978, pp. 10–12

ולא במונחים "מטעם" המוכתבים על ידי המדינה, ועל כן רואים במינוח הרווח בה חלק מייחודם.⁵

יזיד חרדי, ממנהלי התכניות בתחנה לשעבר וממעצבי השיח בה, מבחין בין שיח לא ישראלי לבין שיח פרו-ערבי, שהוא אימץ ופעל להטמיע בתחנה. לשיטתו, שיח פרו-ערבי הוא "התחברות לכאב של התושבים ולמצוקות שלהם בעיניים ערביות".⁶ לדברי מגיש מגזין החדשות באותם הימים זְהִיר בהלול, הוא שואף לבנות תרמינולוגיה שאיננה תעמולתית ושמכבדת את מאזיניו ומרואייניו, גם אם היא איננה מכבדת את הממסד.⁷ מנהל מחלקת החדשות ג'קי ח'ורי מדגיש כי לדידו התוכן חשוב יותר מהמינוח וכי התחנה מקיימת צנזורה עצמית פנימית, מתוך ניסיון להימנע מהתלהמות גרדא ומהפיכת אירועים מינוריים למגה-אירועים. ובמילותיו הוא: "אני מרגיש שאני לפעמים המבוגר האחראי [של החברה הערבית]". יתר על כן, ח'ורי טוען שכעיתונאי ערבי אין לו הפריווילגיה להתלהם דוגמת שדרנים יהודים.⁸

אחת מהכרעות המינוח הרגישות שתחנת א-שמש הייתה צריכה לקבל נגעה לטשחים הנתונים במחלוקת דוגמת ירושלים, רמת הגולן והשטחים. בפועל, במבזקי החדשות בתחנה מקפידים להפריד בין שני חלקי העיר ירושלים ולציין במפורש באילו חלקים של העיר מדובר. באזכור אירועים שנוגעים ליום השואה, למשל, צוין שהם התקיימו במוסד יד ושם, הנמצא במערב העיר. כלל זהה חל על הר הצל ובנייני האומה ביום העצמאות. גם בנושאים שאינם נוגעים לאירועים רשמיים מטעם המדינה ציינו בשידורי התחנה בתקופה הנבדקת את המיקום הגאוגרפי המדויק – מזרח או מערב. כאשר דווח על פיגוע באוטובוס שקרה ב-23 במרץ 2011, למשל, אוזכר במפורש שהפיצוץ היה בירושלים

5 "יום עיון בנושא כלי התקשורת הדוברים ערבית בישראל: בין החוק לחופש הביטוי" ("ندوة حول الإذاعات الناطقة بالعربية في إسرائيل: بين القانون وحرية التعبير"), מדאר, 29.3.2009.

6 ריאיון עם יזיד חרדי, מפעיל תחנת הרדיו הפיראטית רדיו אל-בלד, מנהל התכניות ברדיו א-שמש, 2003-2004, ושדרן בקול ישראל בערבית, דאלית אל-כרמל, 29.11.2011.

7 ריאיון עם זְהִיר בהלול, מגיש יומן האקטואליה, יום ג'דיד, נצרת, 26.3.2012.

8 ריאיון עם ג'קי ח'ורי, מנהל מחלקת החדשות בתחנת הרדיו א-שמש, נצרת, 26.3.2012.

המערבית.⁹ שני חלקיה של העיר עלו גם כשדובר בציטוט מפי מקורות מדיניים. במקרה זה בלט ההבדל בין התחנה לבין קול ישראל בערבית או תחנות רדיו פלסטיניות: בקול ישראל בערבית משתמשים במונח "מקורות בירושלים"; התחנות הפלסטיניות מדברות על "מקורות בתל אביב", והרדיקליות שבהן – "מקורות בישות הציונית" או "מקורות בירושלים הכבושה". לעומתן, ברדיו א-שמש השתמשו במונח "מקורות בירושלים המערבית". הבחנה זו נפוצה בעיקר במבזקי החדשות אך לעתים היא נשמעה גם בתכניות נוספות שעסקו באקטואליה. בהקשר זה שכונות בירושלים המזרחית הוזכרו בשמן הערבי, אם יש להן כזה: לדוגמה, שכונת הר חומה היא ג'בל אבו רִנִים (جبل ابو رنيم). אם לא דובר בשכונה שהוקמה על שטח שיש לו שם ערבי אך בשטחים שצורפו לעיר לאחר 1967, דוגמת פסגת זאב, השתמשו במונח "השכונה ההתנחלותית".¹⁰ השימוש בשמות ערביים למקומות גאוגרפיים במקום השמות העבריים ישראלים, או בצדם, נפוץ גם בהתייחס לתחומי מדינת ישראל, כמו כרם שלום (כרם אבו סאלם) או עמק יזרעאל (מַרְג' אבן עאמר).

יתרה מזו, בנקודות של עימות בין החברה הערבית לחברת הרוב בישראל המינוח בתחנה נוטה להיות לאומי יותר. כך למשל, כשפעילי ימין התכוונו לצאת לסיורי הפגנת נוכחות ביפו, השתמש אחד השדרנים בתחנה בכינוי "יפו הערבית" בהתייחס לשכונות הערביות של העיר.¹¹ התבטאות דומה נרשמה בשידור החי של כניסת השיח' ראא'ד סלאח (رائد صلاح) לכלא רמלה בקיץ 2010. הכתב בשטח דיווח כי השיח' בחר לקיים מסיבת עיתונאים "מהעיר רמלה הערבית".¹² שטחי יהודה ושומרון מכונים בשידורי התחנה "הגדה המערבית" (الضفة الغربية), "השטחים הכבושים" (المناطق المحتلة) או "האדמות הפלסטיניות" (الأراضي الفلسطينية). המונח האחרון נפוץ בעיקר כשמדובר בשטחי הרשות

9	מבזק חדשות 24.3.2011.
10	מבזק חדשות 29.3.2011.
11	נביל סלאמה, אול ח'בר, 2.3.2011.
12	שידורי הגל הפתוח ברדיו א-שמש, 25.10.2010. חלק מהמונחים הלשוניים שיוזכרו לא הופיעו במבזקי החדשות או במגזין יום ג'דיד, אך בשל חשיבותם בחרנו להציגם במחקר.

הפלטטינית (למשל רצועת עזה), אך גם בשטחי B או C.¹³ בנוגע לרמת הגולן אין מדיניות קבועה וברורה. באחד הימים, למשל, ראיין המגיש מוסטפא שלאעטה תושב דרוזי מרמת הגולן. בראשית דבריו ציין שלאעטה כי המרואיין מ"הגולן" ובסופם אמר כי הוא מ"הגולן הסורי", ביטוי נפוץ בתחנות הרדיו הכלל-ערביות והפלטטיניות.¹⁴ לעומת זאת, באירועי יום הנכבה בצפון, ב-15 במאי 2011, כאשר מפגינים סורים חצו את גדר המערכת וחדרו לשטח ישראל, לא נעשה שימוש בביטוי זה בקשר לשטח שבידי ישראל אף שהדבר כמעט התבקש על רקע האירועים במקום והשיח הערבי הלאומי שנפוץ באותם הימים, ימי האכיב הערבי, בשידורי האקטואליה בעולם הערבי. באחד השעשועונים בתחנה התבקשו המאזינים לענות על השאלה מהו ההר הגבוה ביותר בארץ. המאזינים התלבטו בין חרמון להר מירון, והמגיש אחמד אל-בַּחִירי הסביר כי התשובה הנכונה היא הר מירון שכן "הר החרמון שייך ללבנון ולסוריה אך לא לארצנו".¹⁵

מאפיין חשוב של תחנת א-שמש הוא יכולתה לתקשר במישרין עם גורמים במדינות ערב בלי תיווך או תרגום. נוסף על כך, שמה של התחנה מקל על האינטראקציה שלה עם העולם הערבי, שכן הוא אינו מעיד על מוצאה (בניגוד לקול ישראל בערבית).¹⁶ אמנם אנשי התחנה מקפידים לציין כי הם מציגים את עצמם לפני מרואיינים שאינם מהאזור כ"רדיו א-שמש מנצרת";¹⁷ ואולם מדברי מרואיינים מהעולם הערבי עשוי להתקבל רושם אחר. פעיל זכויות אדם מתימן, למשל, אמר בריאיון: "בוקר טוב אחינו היקרים בפלסטין. ברכת העמידה האיטנה מאחיכם כאן

13 השרדן זהיר בהלול מקפיד לקרוא לעזה "غزة هاشم" ("עזה של האשם"). זהו כינוי חיבה שמקורו באמונה שסבו של הנביא מוחמד האשם בן עבד מנאף נקבר בה.

14 יום ג'דיד, 31.3.2011.

15 לע'ז וכנו, 15.5.2009.

16 על עניין זה עמד סלים שחאדה, שהסביר כי ברדיו המסחרי קל יותר להגיע למרואיינים ממדינות ערב. ברדיו 2000 נהגו לעתים להוסיף את הסיומת "הערבי" לשם התחנה כדי לסייע בקשרים עם גורמים ערבים מחוץ למדינת ישראל. ריאיון עם סלים שחאדה, מנהל התכניות ברדיו 2000, לשעבר שרדן ברדיו א-שמש, איש רשות השידור וקול ישראל בערבית, חיפה, 21.11.2011.

17 ריאיון עם סהיל כראם, מנכ"ל תחנת הרדיו א-שמש, נצרת, 26.3.2012; ריאיון עם ח'ורי (לעיל הערה 8). עצם העלאה של שאלת הזדהותם כלפי חוץ מעוררת כעס בקרב אנשי התחנה, הואיל ובכך מובע אי-אמון ביושרתם המקצועית ונרמז כי הם מדברים בשני קולות.

בכיר אל-תְרִייר (التغيير; השינוי) בתימן. אנו מברכים בכרכת העמידה האיטנה את כל אחינו העומדים עמידה איתנה בפלסטין, ואומרים להם – אנו אתכם בלב ונפש; ובסוף אותו ריאיון: "מודה לכם ומאחל כל טוב לאחינו בפלסטין ואחל לכם שחרור [בקרוב]"¹⁸. בשיחה אחרת אותו מרואיין שב ופתח בברכות לעם הפלסטיני: "אני מברך אתכם ושולח תנחומי לעם הפלסטיני על קורבנותיו [...] בהתקפה הישראלית אמש. תנחומים אלו נשלחים מצעירי תימן"¹⁹. לטענת אנשי התחנה, בעיני רבים בעולם הערבי נצרת היא עיר בפלסטין, דבר שמסביר את הפער.²⁰ צבא ההגנה לישראל מכונה בשידורי האקטואליה בתחנה "הצבא הישראלי", ובניגוד מובהק לתחנות הרדיו הפלסטיניות – לעולם לא "צבא הכיבוש". בהתייחסו למונח זה הסביר ג'קי ח'ורי כי בין היתר הוא מבקש לכבד את קהל מאזיניו הדרוזים והבדואים ושואף להימנע ממונחים מתסיסים.²¹ בדיווח על מעצרים של כוחות צה"ל ביהודה ושומרון, שמקובל לכנותן בתחנות העבריות בשם "פשיטות צה"ל", נעשה שימוש בביטוי שמוכנו המילולי הוא "פעולות פשיטה והתפרצות" (عمليات دهم واقتحام); בפעולות צה"ל נגד גורמים פלסטיניים מצוטטים דיווחי דובר צה"ל, אך לעתים נוסף עליהם פועל שמוכנו "לטענת" או הביטוי "בטענה..."²², למשל "כוחות הצבא הישראלי עצרו חמישה פלסטינים בטענה שהם מבוקשים";²² או "מטוסי קרב ישראליים הפציצו בדרום הרצועה בטענה שנמצאות שם שתי מנהרות להברחת נשק לתוך הרצועה. דובר הצבא הישראלי מסר כי המטוסים הפציצו אזור מסוים ונהרסו שתי מנהרות."²³

- 18 יום ג'דיד, 22.3.2011.
- 19 יום ג'דיד, 28.3.2011. מדובר בהתקפת צה"ל על רצועת עזה ביום 27.3.2011, שבה נהרגו אזרחים פלסטינים.
- 20 ריאיון עם כראם (לעיל הערה 17).
- 21 ריאיון עם ח'ורי (לעיל הערה 8).
- 22 מבוק חדשות 1.3.2011.
- 23 מבוק חדשות 1.10.2009. יזיר חדיד, בעבר מנהל התכניות ברדיו א-שמש, הזכיר את הביטוי "מטוסי הקרב הישראליים" (الطائرات الحربية الاسرائيلية) כדוגמה להקצנה במינוח התחנה, שכן התרגום שהוא השתמש בו היה "מטוסי המלחמה הישראליים". ברם חדיד עצמו בהחיר שכבר כמנהל תחנת הרדיו הפיראטית הפופולרית ראדיו אל-בלד הוא הקפיד להימנע ממונחים שבהם משתמש קול ישראל בערבית ובתכניותיו כינה את צה"ל "הצבא הישראלי" ולא "צבא ההגנה לישראל" כמקובל אצלם. ריאיון עם חדיד (לעיל הערה 6).

השימוש בכיטויים אלה אינו מוגבל לפעילות צה"ל. במהדורת חדשות שהזכירה את הסירוב של ארגון חזבאללה להתפרק מנשקו הוסיפה המבוקנית: "יש לציין כי חזבאללה מתנגד לפירוק נשק פעילי בטענה שהוא רואה בעצמו ארגון התנגדות שרוצה לשחרר את חוות שבעא והכפר רג'ר (غجر) מהכיבוש הישראלי".²⁴ תוספת זו מעידה כי התחנה אינה מקבלת את דיווחי דובר צה"ל – וגם את דיווחי הגופים הנאבקים בו – בכחינת כזה ראה וקדש. בהקשר זה הארגונים חזבאללה וחמאס מכונים פעמים רבות "ההתנגדות" (אל-מקאומה) כמקובל בשיח הפלסטיני והכלל-ערבי. למשל: "מסוק ישראלי ירה טיל לכיוון קבוצת אנשי ההתנגדות (المقاومين) הפלסטינים באזור אל-פרחין במזרח ח'אן יונס".²⁵

כדי לתאר קורבנות פלסטינים של עימותים עם כוחות הביטחון הישראליים משתמשים המגישים בתחנה בפועל אֶסְתֶּהֶד (נפל חלל), אך גם בשורש קת"ל (נהרג). לדוגמה: "גדודי עז א-דין אל-קסאם, הזרוע הצבאית של חמאס, הודיעו אמש על נפילת אחד מפעיליה (استشهد احد أفرادها) בפעילות לחימה (מילולית: פעילות ג'האדית; مهمة جهادية) בעיר רפיח". לעתים מבזקי התחנה לא מסתפקים באזכור מספר הקורבנות אלא מציינים גם את שמותיהם המלאים, בניגוד לתחנות דוברות העברית.²⁶

מאחר שהתחנה נמצאת על קו התפר של הסכסוך הישראלי-ערבי, היא חשופה לסיפורים של שני הצדדים. כפועל יוצא מכך היא מקדישה מקום נרחב להצגת מכלול הפרטים, בלי להסתפק בפרטים היבשים שהגיעו לידיה מאחד הצדדים. בדיווח על מותם של פלסטינים עקב קריסת מנהרה, למשל, הוסבר כי "פועלי המנהרות הפלסטינים מנסים לפצות על המחסור הגדול בגז לשימוש ביתי בשל התמשכות המצור שמוטל על הרצועה בהברחת גז מצרי".²⁷ גם לסיפור הישראלי ניתן מקום רב: "מקורות ישראליים מסרו כי בהפצצה נפגעו שש מטרות, בהן שתי מנהרות ושני אתרים ליצירת אמצעי לחימה ואחסונם, בתגובה לירי טילים לשטח

24 מבזק 14.3.2011 (ההדגשה שלנו).

25 מבזק 6.5.2008.

26 אייל זנברג ומוטי נייגר רואים בציון שמותיהם של ההרוגים הערבים מקרב אזרחי ישראל במהומות 2000 בתקשורת העברית חזרה לסיקור ניטרלי של העימותים באותם ימים. לעומתם, שמות הנפגעים הפלסטינים באותם עימותים לא צוינו. הנ"ל, "בין האומה למקצוע: עיתונאים בעיתות משבר", פתחון פה 2 (2006), עמ' 40-57.

27 מבזקי יום 16.3.2011.

ישראל בתקופה האחרונה".²⁸ דוגמה נוספת היא הסבר ישראלי לירי על אזרחים: "מתחקיר האירוע עולה כי מפקד הצבא באזור הורה לירות לכיוון חמושים, אלא שאחד הטילים סטה ממסלולו ופגע בבית".²⁹

הניסיון להביא את הסיפור של שני הצדדים מאפיין גם עימותים בין משטרת ישראל לבין אזרחים ערבים בישראל, לדוגמה: "צעירים ערבים מקרב המשתתפים היום בעצרת השיבה לכפר ספּוּרְיָה (صفورية) נפצעו ואחרים נעצרו. כתבנו מוחמד בְּוִירָאָת מוסיף כי אנשי המשטרה תקפו כמה צעירים וירו גז מדמיע ובעקבות כך נפצעו מפגינים. דובר המשטרה מסר כי כמה שוטרים נפצעו מידוויי אבנים".³⁰

מעקב אחר המינוח הננקט בתחנת א-שמש בעניין פעילים פוליטיים משני הצדדים מוביל למסקנות מעניינות. בהתייחס לפעילי שמאל יהודים המינוח המקובל איננו "פעילי שלום" אלא לרוב "מביעי הזדהות" או "פעילי שמאל". לדוגמה, באחד הראיונות שאל העיתונאי ג'קי ח'ורי אזרח ישראלי שהגדיר עצמו "פעיל שלום": "יש עדיין דבר כזה 'פעיל שלום'? כשאמר לי ולהציג אותך כ'פעיל שלום' חשבת: מה יגידו מאזיניי? איזה שלום ואיזה, אני לא רוצה להגיד מה". בריאיון עצמו הביע ח'ורי ספק בעניין הסיכויים להצלחת הפרויקטים שהוביל הפעיל. בסיומו, כשתרגם את עיקרי הדברים, הוא הוסיף: "אנחנו משתמשים בביטויים הללו [בניית גשרים לשלום], ואנחנו יודעים עד כמה אבד עליהם הכלח".³¹ מדובר בדוגמה מייצגת לאמירות שהופיעו פעמים רבות בשידורים ומביעות את הייאוש בצד הערבי מהשמאל היהודי ומפעיליו.

מהצד השני של המפה הפוליטית פעילי ימין דוגמת ברוך מרזל ואיתמר בן גביר מכונים בעקביות "פעילי ימין קיצוניים"; אך למרות זאת התחנה מספקת גם להם במה כתכניות האקטואליה – למשל בריאיון שנערך אתם כשתכננו לקיים צעדה ברחובות יפו.³² הנהלת התחנה אפילו מתגאה בראיונות אלה ומרבה לספר עליהם במפגשים עם ציבור יהודי כסמל לפלורליזם של התחנה.

בתקופה שנבדקה כמעט שלא היו פיגועים קשים נגד אוכלוסייה ישראלית. הפיגוע באיתמר שבו נרצחו חמישה מבני משפחת פוגל בחודש מרץ 2011

28 מבזק יום 22.3.2011.

29 כלומר, מוצגת עמדת צה"ל הרשמית. מבזקי יום 22.3.2011.

30 מבזק חדשות 8.5.2008.

31 ג'קי ח'ורי, יומן הצהריים, 15.2.2011.

32 בן גביר רואיין בתכנית אול ח'בר, 2.3.2011.

היה יוצא דופן ובלט באכזריותו ולפיכך הוא קיבל מקום מיוחד בתחנה, בכמה רבדים. ראשית, הוא נקרא "פעולת איתמר", "פיגוע איתמר" (عملية ايتمار) או "פשע הרצח באיתמר" (جريمة القتل);³³ שנית, במבזקי החדשות אמנם ציינו כי הקורבנות היו מתנחלים, אבל הזכר ששלושה מהנרצחים היו ילדים;³⁴ שלישית, בדיווחים הוסיפו כי "הנשיא הפלסטיני גינה את הפעולה וכינה אותה 'חייטית' ו'נתעבת'".³⁵ האירוע אופייץ אפוא כאירוע קשה, חמור, יוצא דופן באכזריותו, כלפי ילדים, ועם זאת הודגש כי הוא כוון כלפי מתנחלים.

2. מעמד השפה הערבית בשידורי האקטואליה

מדוע הבכי והפחד "השפה הערבית בסכנה"? [..] השפה העברית בסכנה [בשל] הרכב האוכלוסייה והדימוי העתידי של השפה העברית כ(שפה של) מדינה קטנה, שנמצאת בים הסוער של העולם הערבי. היהודים חייבים לפחד [לעתידי] שפתם ולא אנחנו.³⁶

ירגיז אותי אם אתה [בשידור] תדבר בעברית ואני אענה לך בערבית. לדעתי זה גרוע יותר [מבחינה לאומית] מהבעת הזדהות רגשית עם [כאב] של מישהו אחר.³⁷

בשנים האחרונות מרבים אנשי אקדמיה ערבים לדבר על המצב הקשה של השפה הערבית בארץ ועל הלחץ שמופעל עליה מצד הממסד הישראלי. בהקשר זה

- 33 תרגום המילה "عملية" הוא "פעולה" או "פיגוע".
- 34 בדיווח נעשה שימוש בפועל *قُتل*, שמוכנו "נרצח" או "נהרג", ולא בפועל *اغْتِيل*, שפועץ יותר בדיווחי התחנה בהקשרים פליליים.
- 35 מבזק חדשות 14.3.2011. בהתייחסה לפילוג ברשות הפלסטינית בין ממשלת עזה שבשליטת **חמאס** לבין הממשלה ברמאללה אימצה התחנה את המינוח המקובל באמצעי התקשורת הרשמיים של הרשות הפלסטינית והתייחסה לממשלה בעזה כאל "הממשלה המפוטרת" ולעומד בראשה, אסמאעיל הניה, כ"ראש הממשלה המפוטרת".
- 36 פרופ' מחמוד ע'נאים, אול ח'בר, 7.5.2008, ערב יום העצמאות/יום הנכבה.
- 37 עבדאללה קעואר, מגיש התכנית **מזאג'**, בהתייחסות למאזין שמביע תרעומת על ערבים שעומדים בצפירה ביום הזיכרון או ביום השואה. **מזאג'**, 8.5.2008.

טבעו החוקרים מוחמד אמארה ועבד אלרחמן מרעי את הביטוי "אורינטליזם לשוני", שלשיטתם בא לידי ביטוי בכפיית מונחים ישראליים על השפה הערבית. לטענתם, זוהי אסטרטגיה ישראלית שתכליתה לברוא "ערבי ישראלי חדש" כחלק מהשאיפה לפרק את החברה הערבית הפלסטינית לפלגים-פלגים (הערבים אזרחי ישראל, ערביי עזה, ערביי הגדה המערבית, ערביי ירושלים והפליטים).³⁸ לדבריהם, אימוץ המונחים הישראליים הוא פגיעה בזהות הערבית; ואילו אימוץ המונחים הערביים – ולכל הפחות אי-אימוץ המונחים הישראליים – הוא בבחינת מאבק באותו אורינטליזם לשוני. עם זאת החוקרים מודעים לכך שהעברית מוטמעת בדוברי הערבית בישראל. ידיעת השפה היא כלי להשתלבות בישראל והיא משפיעה על הדימוי העצמי של האזרח הערבי בישראל;³⁹ ובלשונו של מרעי: "העברית היא אחד היסודות של תרבותו והתנהגותו של הערבי הישראלי".⁴⁰

השפה הערבית היא מהדגלים החשובים שהתחנה מניפה, וכפי שקובע אחד הזמירים (גינגלים) הבולטים בתחנה – "א-שמש מדברת ערבית".⁴¹ המדיניות בתחנה, שנקבעה כבר עם עלייתה לשידור, היא שימוש בשפה ספרותית נקייה במהדורות החדשות. ביתר התכניות השפה היא "שפת ביניים" (وسطى), שהוגדרה "שפה נעימה יותר לאוזן המאזינים, ושיכולה ליצור הרגשת קרבה בין המאזינים לתחנה".⁴² עקרונית, אנשי התקשורת דוברי הערבית בישראל רואים בשידורי הרדיו מרחב במאבק על עתיד השפה הערבית, שלהערכתם נמצאת בסכנה בשל השפעות מצד האנגלית והעברית.⁴³ בריאיון שקיים זֶהיר בהלול על רקע משבר

38 מוחמד אמארה ועבד אלרחמן מרעי, **השפה בסכסוך** (اللغة في صراع), כפר קרע: דאר אל-הדא, 2008. עמ' 221. השניים מתבססים על תאוריית האורינטליזם של אדוארד סעיד המוצגת במחקרם. שם, עמ' 17-25.

39 עבד אלרחמן מרעי, ואללה בסדר: דיוקן לשוני של הערבים בישראל, ירושלים: כתר, 2013, עמ' 19-17.

40 שם, עמ' 15.

41 מדובר בזמירי שמתכתב עם שירו של פוא'ד חדאד "האדמה מדברת ערבית" (الأرض بتتكلم عربي).

42 מתוך הצעת המכרז של רדיו א-שמש, 2002.

43 ריאיון עם חדיד (לעיל הערה 6). חדיד רואה בהחייאת השפה העברית מודל להצלחת השפה הערבית. בעניין זה ראו עמדתם של אמארה ומרעי, הסבורים כי החייאת השפה העברית הייתה כלי בידי הציונים לשלוט בארץ. אמארה ומרעי (לעיל הערה 38), עמ' 278.

בבית החולים העמק בעפולה עלה ה"אני מאמין" שלו ושל התחנה בכל הקשור לשפה הערבית. בהלול ציפה לשוחח עם דובר בית החולים, אך לשידור עלה מנהל חדר המיון ד"ר עזיז דראושה. בין השניים התפתח הדיאלוג הזה:

זְהִיר [בערבית]: בוקר טוב לך, אדוני.
ד"ר עזיז דראושה: בוקר טוב, **צבאח אל-ח'יר**.
בהלול [בערבית]: אה, בוקר טוב, ד"ר עזיז דראושה.
ד"ר דראושה: שלום.
בהלול: לא אמרו לי את השם [של המרואיין] ולכן אני מדבר בערבית.
ד"ר דראושה: מותר. זוהי שפה רשמית, הערבית.
זְהִיר: [נדבר ערבית] כדי שידעו שגם השפה הערבית רשמית, אנחנו יכולים לדבר איך שאנו רוצים, אבל [נדבר בערבית] כדי לכבד את חזוננו.⁴⁴

מנהלי התחנה טוענים שכ-20% מהראיונות בתחנה מתנהלים בערבית. מן המחקר עולה כי נתון זה נכון במשרדי האקטואליה; עברית כמעט שאינה נשמעת בתכניות התרבות, בשיחות עם מאזינים או כשמדובר בבידור קל. בדיקת הראיונות במגזין **יום ג'דיד** מראה שכ-81% מהם התנהלו בערבית עם דוברי ערבית כשפת אם, כ-17% מהראיונות בערבית עם יהודים ועוד כאחוז וחצי עם יהודים דוברי ערבית.⁴⁵ בהקשר זה, לעתים ריאיון עם יהודי בנושאים שנוגעים לסכסוך הערבי-ישראלי, במישרין או בעקיפין, גורר אחריו ביקורות על התחנה בחברה הערבית.⁴⁶ מנהל מחלקת החדשות של התחנה הסביר כי העלאת יהודים

44 יום ג'דיד, 26.1.2011.

45 זְהִיר בהלול מצהיר על חיבתו לראיונות עם יהודים בשפה הערבית בשל חשיבותם לקירוב הלבבות. ראו למשל בריאיון עם נציגת קואליציית הנשים למען כינון ועדת חקירה בינלאומית לאירועי אוקטובר, יום ג'דיד, 27.9.2010. ככלל, בהלול מפציר במרואייניו שיכולים לשוחח בערבית לעשות כן. בעניין זה ראו ריאיון עם המזרחן הפרופ' משה מעוז, יום ג'דיד, 24.3.2011.

46 ראו תגובה לריאיון עם פרופ' אייל זיסר בתכנית **יום ג'דיד**, 28.3.2011: "רדיו א-שמס מארח את השב"כ הישראלי על מנת שיסביר לנו על המהפכות הערביות"

לשידור אינה נעשית מתוך שאיפה להתחנף לממסד או להישמע טוב אלא משיקולים מקצועיים בלבד.⁴⁷

ראיונות בשפה העברית מתנהלים ברצף, ללא קטיעות לצורכי תרגום, ובסופם מתמצתים המגישים את הנקודות העיקריות בערבית. לפרקים, משיקולי זמן ורצף של השידור, הריאיון לא מתורגם כלל. לא נמצאו מצבים שבהם ראיונות לא תורגמו מסיבות פוליטיות או מגמתיות. מוסטפא שלאעטה מעיד על עצמו כי תרגום משעמם אותו ומתיש את המאזינים, ולכן הוא מעדיף תמיד לתמצת את דברי מרואייניו. ככלל, שלאעטה מעדיף מרואיינים דוברי ערבית.⁴⁸

לעתים מתפתחת דינמיקה בעייתית בין המראיין למרואיין שמקורה בתופעת ה"דו-לשוניות החד-סטרית", כפי שמגדיר אותה מוחמד אמארה. לדעתו, הפרקטיקה השלטונית בישראל היא חד-לשונית והערבית נתפסת כבעיה ואיום. בשל כך לא נוצרת "דו-לשוניות דו-סטרית": רק צד אחד (הערבי) שולט בשתי השפות, ועל כן לא מתאפשרת יצירת גשר בתוך המדינה ומחוצה לה.⁴⁹ הדו-לשוניות של הערבים בישראל גם נתפסת כבסיס לדו-פרצופיות – אומרים דבר אחד בעברית ודבר אחר בערבית. דוגמה לכך היא ריאיון שקיים בהלול עם שני חברי כנסת: השיח' אבראהים צרצור ורונית תירוש. תחילה התנהלה השיחה בין השלושה בעברית. בשלב כלשהו דיברה תירוש על הרגשת חוסר השייכות של צרצור, ובהלול פנה לצרצור בערבית כדי שיגיב. צרצור השיב בערבית ודיבר על הסבל של העם הפלסטיני הכבוש וסירובה של ישראל להיענות ליוזמת השלום הערבית.⁵⁰ כשפנה בהלול לקבל את תגובת תירוש התפתחה השיחה הזאת:

("اذاعة الشمس تستضيف المخبرات الاسرائيلية لتشرح لنا الثورات العربية!!"), א-ראסד,

29.3.2011.

47 ריאיון עם ח'ורי (לעיל הערה 6).

48 ריאיון עם מוסטפא שלאעטה, מגיש יומן האקטואליה יום ג'דיד, ריאיון טלפוני, 30.4.2012. לא נמצאו הבדלים גדולים בין מספר הראיונות שערך שלאעטה בעברית לבין מספר הראיונות שקיים עמיתו, ז'היר בהלול, בשפה זו.

49 מוחמד אמארה, "דו-לשוניות חד-סטרית", הארץ, 9.5.2011.

50 ההתייחסות של צרצור הייתה לפלסטינים שחיים בשטחי יהודה, שומרון וחבל עזה ולא לאזרחי המדינה.

חברת הכנסת רונית תירוש: אני במקרה גם מבינה ערבית, הבנתי את דבריו, אני מורה לערבית. לא בכדי הוא דיבר ערבית ולא השיב בעברית.

זְהִיר בהלול: לא, לא, אני שאלתי בערבית.

חברת הכנסת תירוש: הוא דיבר על האַחְתָּלָּא [הכיבוש], והוא דיבר על אל-שַׁעַב אל-פּלֶסְטִינִי [העם הפלסטיני]. הוא דיבר בדיוק על הדברים שלא גורמים לו להרגיש שייך למדינה הזאת. אם הוא חושב שהמדינה הזאת צריכה להיות פלסטין, שיגיד את זה בריש גלי.

חבר הכנסת צרצור: זה לא נכון, זה עיוות של מה שאמרתי, לצערי הרב. אני דיברתי על היוזמה הערבית שמדברת על שתי מדינות, גברתי המכובדת, שתי מדינות.⁵¹

כחלק מהניסיון של המגישים להאדיר את השפה הערבית הם משלבים בשיחותיהם מילים ערביות. בשיחה על הטלפון הסלולרי השתמש זְהִיר בהלול כמילה המקובלת בעברית – "פלאפון" – אך מיד השתמש במילים הערביות לציון המכשיר (א-סלולאר, אל-ח'ליי; السلولار, الخليوي).⁵² ואולם לא מדובר בקנאות לשונית, שכן בריאיון עם תושבת פקיעין המפורסמת סבתא ג'מילה הקפיד בהלול לכנות אותה "סבתא ג'מילה" בעברית, אולי משום שזהו שמה המסחרי כיצרנית של סבונים משמן זית.⁵³ פעמים רבות המרואיינים משתמשים

51 יום ג'דיד, 7.5.2008. הביטוי "העם הפלסטיני" תועתק כפי שהוא הופיע בדברי תירוש, אף על פי שדובר ערבית היה מבטא זאת א-שַׁעַב אל-פּלֶסְטִינִי. עמדתה של תירוש משתלבת בגישה הרווחת הגורסת שחברי הכנסת הערבים לא מייחסים חשיבות לבסיס משותף עם הרוב היהודי במדינת ישראל. בעניין זה ראו דן שיפטן, פלסטינים בישראל: מאבקו של המיעוט הערבי במדינה היהודית, אור יהודה: זמורה ביתן, 2011, עמ' 258-259, 270-284.

52 יום ג'דיד, 19.1.2011. לעתים התרגומים מוגזמים. למשל, כמבזקי החדשות דווח על תאונה בצומת הסירה והקריין יזיד דהאמשה כינה את המקום "צומת אל-קארב" ומיד הוסיף "הסירה" (6.5.2008).

53 יום ג'דיד, 7.3.2011.

בביטויים בעברית והמנחים מנסים לתרגםם בזריזות לערבית. למשל, בשיחה על "מכתב הרבנים", שקרא שלא להשכיר דירות לערבים, השתמשה המרואיינת בביטוי העברי, והמנחה, בהלול, תרגמו מיד למפתוח אל-חאָחאָאָמאָת.⁵⁴ באותו יום הוא ראיין חבר במועצת העיר נצרת עילית על פסטיבלי הקיץ בעיר, שאחד מהם כונה "פסטיבל דו-קיום" (במקור בעברית). בהלול מיהר לציין את הביטוי הערבי לפסטיבלי קיץ (מהרג'אנאָת סיפיה; مهرجانات صيفية), אם כי לא תיקן את הביטוי העברי "דו-קיום". בריאיון עם חבר הכנסת ד"ר עפו אע'בריה שכח חבר הכנסת את המילה הערבית ל"מעבדה", ובהלול תרם את התרגום (מח'תפר). בהתייחסו לעיתון ישראל היום הציג בהלול את שמו בעברית ומיד תרגמו לערבית (אָסָרָאָאָיֵל אל-יום). באותו שידור הזכיר בהלול גם את הביטוי "תיבת פנדורה" וציין מיד את הביטוי המקביל הערבי (סנדוק אל-עג'אָיב; صندوق العجائب).⁵⁵

מעת לעת קורה דווקא תהליך הפוך, ומונחים שתורגמו לערבית מוזכרים בשמם המקורי כדי להבהירם. למשל, בריאיון עם ד"ר עזיז דראושה בעניין שביתת הרופאים המתוכננת השתמש הרופא בביטוי הישראלי המקובל "נערי האוצר", אך בתרגום לערבית (שבאב אל-מאָליה), ובמקרה זה דווקא המגיש זָהִיר בהלול הציג את הביטוי בעברית.⁵⁶ דבר דומה קרה כשהשניים שוחחו כעבור כחודש על המונח "רפואה ציבורית".⁵⁷ בשידורים שנבחנו נשארו לעתים ביטויים ישראלים כמו שהם, בלי תרגום, אם בשל השתרשותם ואם בשל חשיבותם, כגון "ההסתדרות" או "הפזורה הברואית".⁵⁸

ככלל, האליטה האינטלקטואלית הערבית בישראל מנסה לפתח מונחים ערביים ולהטמיעם בשיח המקומי, בעיקר כשהיא נחשפת לניסיונות של הממסד להטמיע בציבור הערבי את מונחיו. בשנת 2004, למשל, חייב משרד החינוך

54	יום ג'דיד, 17.3.2011.
55	יום ג'דיד, 28.3.2011. לעתים נדירות גם זָהִיר בהלול נדרש לעזרה. בריאיון בשפה הערבית עם איש אקדמיה יהודי נשכחה ממנו המילה "חירום", ודווקא המרואיין היהודי תיקן אותו וציין את המילה הערבית.
56	יום ג'דיד, 21.3.2011. בשיחה המונח עלה פעמיים נוספות, אך הפעם בעברית.
57	יום ג'דיד, 31.3.2011.
58	יום ג'דיד, 24.3.2011, זָהִיר בהלול בריאיון עם עו"ד אחמד רסלאן.

את התלמידים בישראל להכיר על פה 100 מונחים הקשורים למדינה ולעברה. ההנחיה נתפסה כניסיון של הממסד למחוק את המורשת הערבית-פלסטינית. בתגובה פרסמה קבוצה של חוקרים, אנשי אקדמיה ופעילים פוליטיים רשימה של 99 מונחים שעל התלמיד הערבי להכיר. בחלק מהמקרים היה מדובר בפרשנות שונה לאותם מונחים, ובחלק מהמקרים היו אלה שמות ערביים למונחים ציוניים-ישראליים: "הבטחת בלפור" מול "הצהרת בלפור", "הקמת המדינה" מול "הנכבה", "מלחמת שלום הגליל" מול "מלחמת לבנון" וכיוצא באלה.⁵⁹

חריגה מהקפדה על השפה הערבית מאפיינת את שמות התכניות המיועדות לצעירים, ונכללות בהם מילים באנגלית. הדבר ניכר במיוחד ברצועת השידורים בין שתיים לארבע אחר הצהריים, שבה משודרות התכניות האלה:⁶⁰ סטארז וח'בר (מילולית: "כוכבים וחדשות"), סטארז ונמר (מילולית: "כוכבים ומספרים") ו-Ten בעד אלתנתין (מילולית: "עשר אחרי שתיים"). שתי דוגמאות נוספות לשמות מעורבים הן שמות התכניות די-ג'יי על אלה-הוא (מילולית: "די-ג'יי בשידור" או "די-ג'יי באוויר") ולקאא' FM ("מפגש FM"), אך כאן הערכוב צורם פחות שכן מדובר במונחים שבדרך כלל אין מתרגמים לערבית. השמות המעורבים שניתנו לרצועות השידור לצעירים בולטים במיוחד לנוכח השמות הערביים המיוחדים שניתנו ליתר התכניות בתחנה.⁶¹ אין לטעות: ערכוב אנגלית בערבית נתפס כזלזול בשפה וכפגיעה בכבודה לא פחות מערכוב עברית בה.⁶² ברם נדמה שבעיני התחנה מדובר במעשה לגיטימי לצורך משיכת מאזינים צעירים.

כפי שכבר ראינו, השפה משמשת בתחנה גם כלי להדגשת עניינים לאומיים. באחת התכניות ראיין בהלול את חבר מועצת העיר נצרת עילית ראאד' רטאס (رائد غطاس). הראיון נסב על המתרחש בעירייה ועל החשדות לשחיתות שהועלו נגד ראש העירייה. בין השניים התפתח הדיאלוג הזה:

59	אמארה ומרעי (לעיל הערה 38), עמ' 259-264.
60	שמות התכניות על סמך תעתיק התחנה.
61	למשל, "אנו והשמש שכנים", שם שמתכתב עם שיר ידוע של הזמרת הלבנונית פירוז "אנו והירח שכנים".
62	מרעי (לעיל הערה 39), עמ' 49.

זְהִיר בַּהֲלוּל: עננה כבדה נחה סביב ראש עיריית נצרת⁶³ שמעון גפסו. יש דרישות...

ד"ר ראא'ד רטאס: [קוטע] נצרת עילית⁶⁴ לא נצרת. **בהלול:** נצרת עילית. אוֹ-קיי. אך אלו היו אדמות נצרת [בעבר]. אינני יכול...

ד"ר רטאס: [קוטע] לא, לא, לא, כדי שלא יהיה בלבול. **בהלול:** בסדר, אך אלו היו אדמות נצרת בעבר. הן הופקעו, האדמות הללו. אינני יכול אלא לומר על כל כפרת האדמה הזאת שהיא שייכת לעיר הקדושה הזאת, העיר נצרת. **ד"ר רטאס:** נכון.

בהלול: זה דיון [משנה] אני מעדיף לומר "א-נאסרה (الناصره) עילית", בסדר? סלחו לי [...] תודה לך ד"ר רטאס על התגובה, תודה רבה לך העמית ג'קי ח'ורי שסיפקת לנו סקופ דרמטי על ראש העיר הזה, ראש העירייה השכנה לעיר הקדושה נצרת.⁶⁵

קשה שלא להרים גבה לנוכח התוצאה הסופית – "א-נאסרה עילית", תערובת משונה של עברית וערבית שאליה הגיע השרדן. קשה להאמין כי איש דוגמת זְהִיר בַּהֲלוּל, שרגיש מאוד לרקויות השפה הערבית, לא הבין את הדברים שאמר; הוא לא השתמש בצורה הערבית המלאה א-נאסרה אל-עֵלִיָּא, אלא יצר תערובת שכנראה מסמלת יותר מכול אותו ואת התחנה.⁶⁶

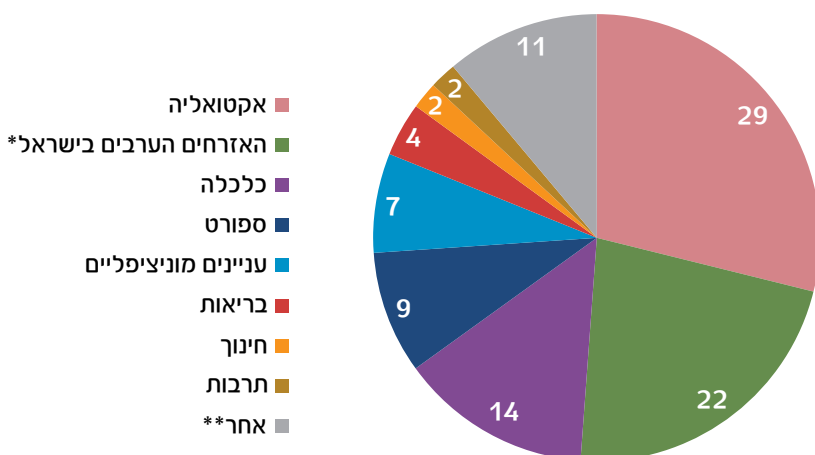
א.3. נושאי השידור

את מגזין החדשות יום ג'דיד אפשר להגדיר כמקבילה הערבית לתכניות בשפה העברית "הכול דיבורים" או "מה בוער", שמשודרות ברשת ב ובגלי צה"ל.

- 63 בהלול השתמש במילה הערבית א-נאסרה (الناصره).
64 ד"ר רטאס ביטא זאת נצרת עילית, כפי שמקובל היום בחברה הערבית בישראל, אפילו בכתובה העיתונאית.
65 יום ג'דיד, 28.3.2011.
66 זוהי דוגמה קיצונית לערבית-עברית שנוצרת בישראל. בעניין זה ראו מרעי (לעיל הערה 39), עמ' 20-31.

התכנית מתבססת על ראיונות בשידור חי שהמגישים עורכים מהאולפן, ובכל תכנית עולים לשידור כשבעה-שמונה מרואיינים בממוצע. במחקר נבחנו 418 פריטים תקשורתיים ("אייטמים") ששודרו בתכנית. בשלב הראשון חולקו הפריטים על פי הנושאים שנידונו בהם. מאחר שלעיתים שיחה עם מרואיין עוסקת ביותר מנושא אחד, נמצאו בסך הכול 488 פריטים. חלוקתם לנושאים העלתה את הממצאים המופיעים בתרשים שלהלן.

תרשים 1

* עם התקדמות המחקר התגלה בכירור שיש נושא נוסף שניתנה לו ההגדרה הכללית "האזרחים הערבים בישראל". תחת כותרת זו נכנסו פריטים שלכאורה אפשר היה להכלילם בקטגוריית האקטואליה או בקטגוריית העניינים המוניציפליים, אך התבוננות מעמיקה יותר גילתה כי יש להם מאפיינים מיוחדים שנוגעים לחברה הערבית בישראל, ועל כן יש לאזכרם בנפרד. ראיונות בנושאים אלו עסקו ביחסי הגומלין שבין המדינה לאזרחיה הערבים, בחיכוכים ועימותים בין המדינה לאזרחים הערבים (למשל בסוגיה של הריסת בתים או יוזמות חקיקה שנתפסו כמכוננות נגד הציבור הערבי), בשירות הלאומי, באלימות בחברה הערבית, ביוזמות מצוינות בחברה הערבית, בפוליטיקה בין-מפלגתית ועוד.

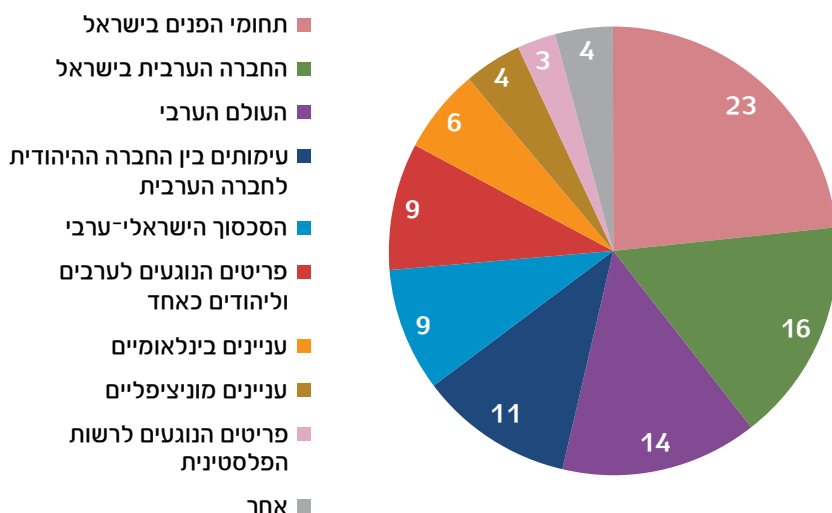
** פריטים חסרי הגדרה נושאית מובהקת.

א.3.1. תתי-נושאים

בחינה מעמיקה יותר של הנושאים גילתה שמלבד הכותרת שאפשר להצמיד להם יש לכל נושא כמה ממדים. ריאיון שנושאו "אקטואליה", למשל, יכול לעסוק בחקיקה פרלמנטרית, בהפגנות במדינות ערב או בתהליך השלום. לפיכך, בניסיון לרדת לעומקם של הנושאים שהוצגו, נבחנו תתי-הנושאים שהשתקפו דרכם. תתי-הנושאים שנבחנו היו:

- העולם הערבי (למשל, אי-שקט באחת ממדינות ערב).
 - הסכסוך הישראלי-פלסטיני (למשל, ירי טילי קסאם על ישראל).
 - ראיונות והתבטאויות שנוגעים לרשות הפלסטינית אך אין להם קשר לסכסוך, ועל כן אפשר להגדרם פנים-פלסטיניים (למשל, עימותים בין הפלגים הפלסטיניים).
 - עניינים מוניציפליים שנוגעים לאוכלוסייה הערבית בישראל (למשל, מצבה הכלכלי של רשות מקומית ערבית כלשהי).
 - עניינים שקשורים לתחומי הפנים בישראל (למשל, עליית מחירי הדלק או הפילוג במפלגת העבודה).
 - עניינים שנוגעים בלעדית לערבים אזרחי ישראל (למשל, התאבדויות בחברה הערבית בישראל).
 - עימותים של החברה הערבית בישראל עם המדינה ומוסדותיה (למשל, פרשת היישוב הברואי אל-עראקיב).
 - נושאים בינלאומיים (למשל, הצפות באוסטרליה).
 - פריטים בתחומי עניין משותפים ליהודים ולערבים במדינת ישראל שיש בהם ערך מוסף המבדיל אותם מענייני פנים בישראל (למשל, תוצאות מחזור משחקי גביע המדינה בכדורגל בהשתתפות קבוצות ערביות).
- גם בחלוקה לתתי-נושאים היו פריטים שנגעו ביותר מממד אחד. למשל, ריאיון עם שר הרווחה דאז יצחק הרצוג, שיוצג בהמשך, נגע בסכסוך הערבי-ישראלי (תהליך השלום), בנושאי הפנים בישראל (מצבה של מפלגת העבודה) ובעימותים בין המדינה לאזרחים הערבים (המתיחות בצפת בין יהודים לערבים). לפיכך ב-418 אייטמים תקשורתיים נמצאו 533 פריטים. החלוקה לתתי-נושאים מובאת בתרשים 2.

תרשים 2

עיון בתרשים מלמד כי עיקר מעייני המגזין היו נתונים לנושאים הנוגעים לתחומי הפנים בישראל ומיד לאחר מכן לנושאים הנוגעים במישורין לחברה הערבית בישראל. מדובר ביישום הלכה למעשה של התפיסה התקשורתית של התחנה, כפי שהוצגה בפרק הקודם – מתן עדיפות למקומי על פני הארצי, הכלל-ערבי והבינלאומי. עם זאת, מקום נכבד תפס גם תת-הנושא "העולם הערבי", בעקבות סיקור האירועים ההיסטוריים שפקדו את האזור בחודשי המחקר וקיבלו את הכינוי "האביב הערבי". מנהל מחלקת החדשות של התחנה הסביר כי האירועים במזרח התיכון ב-2011 אתגרו את החזון המקורי וחייבו אותו, כמנהל מחלקת החדשות, לסטות מעט מהקו המנחה של שידורי האקטואליה – התמקדות באירועים המקומיים על חשבון האירועים הארציים והכלל-ערביים.⁶⁷

67 ריאיון עם ח'ורי (לעיל הערה 8).

א.3.2. סדר יום אלטרנטיבי

מלבד היותו תחנה אזורית, ובתוקף זאת מחויב לנושאים אזוריים, רדיו א-שמש רואה את עצמו מייצג של חברה שסדר היום שלה לא תואם בהכרח את סדר היום הכלל-ישראלי. לעניין זה – המאפיין את הרדיו המגזרי בכלל – התייחס איש התקשורת חגי סגל, שהיה עיתונאי בערוץ 7, הרדיו המגזרי שהציג את עצמו כתשובה הימנית לתקשורת הישראלית. סגל קבע כי מהדורת החדשות בתחנת הרדיו צריכה להיות חפה מתעמולה משום שתפקידה להעביר מידע, אבל לטענתו "זכותנו לנהל סולם עדיפויות אחר מערוצי חדשות אחרים ולנקוט אפליה מתקנת. כלומר, להבליט מה שערוצים אחרים מדחיקים או זורקים לפח ומצד שני לזרוק לפח נושאים שאחרים מבליטים".⁶⁸

לפיכך לעתים נושאים העומדים בראש סדר היום התקשורתי בתחנה כלל לא נידונים בתחנות אחרות. להלן דוגמאות אחדות לנושאים כאלה שהועלו בתקופה שנבחנה. ייחודם אינו רק בעצם העלאתם אלא במקום הכולט שהם קיבלו בשידורים – רובם היו הפריט הפותח של מסגרת השידור (הליין-אפ):

- מותה של ג'ואהר אבו רחמה בהפגנות בבלעין, אם בשל פעילות צה"ל ואם בשל מחלה קודמת.⁶⁹
- משפטו של מוחמד בכרי על רקע סרטו "ג'נין, ג'נין".⁷⁰
- רופאי שיניים ממזרח ירושלים המתקשים לעבוד בישראל.⁷¹
- סיבוכים בקבורת צעיר ממזרח ירושלים שנרצח בידי יהודים.⁷²
- שוטרים שמתעקשים לערוך בדיקת אלכוהול לנשים מוסלמיות דתיות, שאפשר לזהותן ככאלה על סמך כיסוי הראש שלהן (חג'אב).⁷³

68 חגי סגל, מונכון: מילון ערוץ 7 לעברית משודרת ומוסף אתיקה, בית אל: ערוץ 7, תשס"א, עמ' 54.

69 יום ג'דיד, 3.1.2011, 20.1.2011. סיקור מותה של אבו רחמה נבדק על ידי מרכז קשב. המחקר הראה שהתקשורת העברית אימצה את עמדת דובר צה"ל בנושא. "עלילת בילעין: סיקור פרשת מותה של ג'ואהר אבו-רחמה", קשב, ינואר 2011.

70 יום ג'דיד, 10.1.2001, 7.3.2011.

71 יום ג'דיד, 18.1.2011.

72 יום ג'דיד, 15.2.2011.

73 יום ג'דיד, 8.2.2011.

- עימותים בתוך הנהגת הציבור הערבי בישראל וביקורת על ועדת המעקב העליונה.⁷⁴
- הריסות בתים ביישובים ערביים ובמיוחד באל-עראקיב.⁷⁵

סדר היום של התחנה בא לידי ביטוי במיוחד כאשר שני אירועים אקטואליים מתרחשים באותו זמן, הראשון כלל-ערבי והשני מקומי. כך, למשל, בימים שבהם הפגנות "האביב הערבי" טלטלו את תוניסיה ומצרים, פתחה את המהדורה ידיעה על תאונת עבודה ביפיע.⁷⁶ דוגמה בולטת במיוחד היא אירועי 30 במרץ 2011. ביום שבו ציינה החברה הערבית בישראל את יום האדמה נשא הנשיא הסורי נאום בפרלמנט לאומה ולעולם, לראשונה מאז החלו המהומות במדינה. אוזני כל העולם וכל המדינה היו כרויות למתרחש בסוריה; תחנות הרדיו דוברות העברית התייחסו לנאום בשידור חי, וכמה אתרי חדשות מקוונים אפילו שידרו את הנאום בשעת אמת. גם א-שמש התייחסה אליו, אך במידה מועטה יחסית. שידור הנאום היה חלק משידורי הגל הפתוח לרגל יום האדמה, אך ברגע שהחלה העצרת בישראל הופסק השידור החי מסוריה. המגיש באולפן זָהֵיר בהלול הבהיר: "אנו נסכם בהמשך, גבירותי ורבותי, את עיקרי הנאום, שכן לא נוכל לסטות מהאירוע המרכזי שמחייב ומלווה את האזרחים הערבים במדינה, והוא יום האדמה".⁷⁷

סוף השבוע השני של חודש מרץ (11-12 בחודש) 2011 מספק נקודת מבט מרתקת על סדרי יום עולמיים, אזוריים-לאומיים ומקומיים מתנגשים. ביום שישי, 11 במרץ, פקדה את יפן רעידת אדמה וגלי צונמי הכו במדינה ופגעו בכורים גרעיניים. מאוחר יותר באותו יום, ליל שבת, נרצחו חמשת בני משפחת פוגל בכיתם שבאיתמר על ידי חוליה פלסטינית מהכפר עֶוּרְתָא. עיקר תשומת הלב של התקשורת הבינלאומית הופנתה לאסון הגרעיני ביפן. תשומת הלב התקשורתית בישראל התחלקה בין האסון ביפן לבין הרצח באיתמר, ומשקל רב יותר ניתן לרצח. סדר היום השונה של התחנה התבטא בתכנית שפתחה את שבוע השידורים השלישי של החודש (יום ב', 14 במרץ): הפריט העיקרי שהשתלט

74 יום ג'דיד, 28.3.2011.

75 יום ג'דיד, 5.1.2011, 18.1.2011, 25.1.2011, 16.2.2011, 2.3.2011.

76 יום ג'דיד, 26.10.2011.

77 שידור עצרת יום האדמה, 30.3.2011.

על שעת השידור הראשונה של מגזין האקטואליה היה מותו של חבר הכנסת לשעבר ממפלגת חד"ש תופיק טובי. רואיינו חבר הכנסת מוחמד נפאע, יושב ראש הכנסת ראובן ריבלין ואיש חד"ש בנימין גונן. אמנם זֶהִיר בהלול ציין כי בשעה השנייה יתייחסו ל"פשע באיתמר" במילותיו, אך הנושא לא עלה. במקומו נידונו הנושאים האלה: הסיכוי להתרחשות צונמי בישראל, שביתת העובדים הסוציאליים וריאיון עם שחקן הכדורגל וְאָ'אם עמאשה בעקבות הצטיינותו במשחק קבוצתו הפועל קריית שמונה נגד מכבי תל אביב.

כמוצג בדוגמה שהובאה לעיל, שאיפת התחנה לעסוק בנושאים שנוגעים לחברה הערבית בישראל ולא זוכים להתייחסות במקומות אחרים באה לידי ביטוי ביצירת סדר יום אלטרנטיבי. בעקבות זאת יש שנושאים שעומדים בראש סדר היום של החברה היהודית בישראל נדחקים הצדה.⁷⁸ ברבים מהמקרים סדר היום האלטרנטיבי נובע מריק שנוצר בעקבות ליקויים, כשלים וחולשה של הנהגת המדינה או של הנהגת הציבור הערבי ברמה הלאומית וברמה המקומית, וזו הדרך של התחנה ואנשיה להשתתף בעיצוב סדר היום הציבורי. דוגמה לכשלים ברמת המדינה שהשפיעו על לוח השידורים היא אירועי מלחמת לבנון השנייה בשנת 2006. לטענת אנשי התחנה, באותם ימים שימש רדיו א-שמש חוליה מקשרת בין המדינה לבין החברה הערבית והיה כלי התקשורת היחיד שדיווח בזמן אמת ומהשטח על נפילות טילים באזור הצפון, שבו מתגוררת רוב האוכלוסייה הערבית. התחנה הייתה הגורם העיקרי שהסביר לאוכלוסייה זו, שרובה מתגורר בצפון המותקף, מה מתרחש וכיצד עליה לנהוג. במילותיו של מנכ"ל התחנה: "בזמן המלחמה תפקדנו כמדינה".⁷⁹

דוגמה לפעילות על רקע כשל משולב – לאומי, ארצי ומקומי – היא המאבק שהתחנה מנהלת בתופעת האלימות בחברה הערבית בישראל. מאז יולי 2011

78 בד בבד קשה שלא להרים גבה לנוכח התעלמות השדרנים מהרצח באיתמר, תהא הסיבה אשר תהא.

79 ראינו עם כראם (לעיל הערה 17) ועם ח'ורי (לעיל הערה 8). על הבעיה של היעדר מידע לדוברי הערבית במלחמת לבנון השנייה ראו בריאיון עם מקימת אתר האינטרנט בכרא, שמציגה את הבעיה כזו להקמת האתר. טלי חרותי סובר, "ג'אדה זועבי: 'הדיסאינפורמציה הזו הורגת אותי'", דה מרקר, 3.1.2010.

מובילה התחנה מסע פרסום למאבק באלימות. אפשר לראות במאבק זה חלק מניסיונה לטפל ברמה המקומית בבעיה קשה בחברה הערבית, בד בבד עם ניסיון למיצובה כמובילת מהלכים חברתיים על רקע "האביב הערבי" שפרץ בראשית אותה שנה והמחאה החברתית שסחפה את כלל ישראל בתקופה זו. ברם אין בעיסוק בבעיה זו פריצת גדר או עיסוק בבעיה שאיננה בקונסנזוס.⁸⁰ בחודש פברואר 2011 הקדישה התחנה כמה ימי שידורים למלחמה באלימות. זְהִיר בהלול התייחס לנושא ואמר: "אם כבר יש יום אחד שאנחנו לא מדברים בו על רצח [בחברה הערבית], אנחנו מדברים על אונס, ומחר [נדבר] על ירי ופעם אחרת על אלימות. זו סדרה שלא מסתיימת בחברה הערבית הפלסטינית במדינה".⁸¹ הביקורת החריפה על המתרחש בחברה בהקשר זה והזנחת הטיפול בו מצד המדינה אינה נדירה אצל שדרני התחנה, והנושא זוכה לעדיפות על פני אירועים גדולים יותר.⁸²

4.א. תחושות ההדרה והקיפוח

נושא נוסף שרווח מאוד בשידורי האקטואליה של התחנה הוא ההדרה של המיעוט הערבי במדינה ותחושת הרדיפה המלווה את הציבור הזה. הנושאים הללו עולים ביתר שאת על רקע יוזמות חקיקה ככנסת דוגמת הצעת חוק יום העצמאות,⁸³ הצעת החוק לתיקון פקודת האגודות השיתופיות,⁸⁴ הצעת חוק

80 ביום השקת הקמפיין רואיין בתחנה הסופר סייד קשוע. כאשר התבקש קשוע על ידי המנחה זְהִיר בהלול להתייחס לקמפיין, הוא תהה אם עליו להביע עמדה בעד רצח נשים, קרי ברור שזו מחאה שכולם יתמכו בה. ריאיון עם סייד קשוע, יום ג'דיד, 20.7.2011. אנשי התחנה טוענים שעצם העלאת הנושא לדיון הוא שבירת טאבו. ריאיון עם כראם (לעיל הערה 17).

81 יום ג'דיד, 12.1.2011.

82 למשל, באחת התכניות הוסבר כי חובה לתת קדימות לנושא האלימות על פני "האביב הערבי". יום ג'דיד, 28.2.2011.

83 ראו הצעת חוק יום העצמאות (תיקון) – איסור ציון יום העצמאות או הקמת מדינת ישראל (כיום אבל), התשס"ט-2009, באתר הכנסת.

84 ראו החוק לתיקון פקודת האגודות השיתופיות (מס' 8), התשע"א-2011, באתר הכנסת.

הצהרת נאמנות,⁸⁵ הצעת חוק יסוד ישראל מדינת הלאום של העם היהודי⁸⁶ ועוד.⁸⁷

על רקע תחושות אלו אנשי התחנה מעלים לא אחת את שאלת המשך שיתוף הפעולה בין המיעוט הערבי בישראל לבין חברת הרוב היהודית ואת המשך ההשתתפות במערכת הפרלמנטרית.⁸⁸ בעקבות מותו של חבר הכנסת לשעבר תופיק טובי, למשל, ראיין זְהִיר בהלול את יושב ראש הכנסת ראובן ריבלין. השיחה עסקה בדה-לגיטימציה של חברי הכנסת הערבים בפרלמנט הישראלי ובעבודותיו של ריבלין בעניין היחסים בין יהודים לערבים במדינה. נקודת המוצא של בהלול בדיון הייתה ההרחקה המשותפת של הערבים בישראל ושל אנשי חרות, כור מחצבתו של ריבלין, מן הזרם המרכזי הישראלי. ריבלין נתפס בעיני בהלול כדוגמה האחרונה להדר פרלמנטרי וכתקווה האחרונה לשיתוף פעולה מתוך הערכה הדדית וכבוד.⁸⁹

תחושות ההדרה והקיפוח מצד המדינה עלו גם במקרים אחרים, שאינם נוגעים במישרין לנושא. בשיחה עם ד"ר עזיז דראושה על המצב הקשה בבית החולים העמק בעפולה, למשל, תהה זְהִיר בהלול:

בהלול: האם כיוון שבית חולים העמק מטפל גם בערבים רבים [...] זו הסיבה שבגללה לא מרבים לספק את החוסרים שלכם?

- 85 ראו הצעת חוק הצהרת נאמנות, התשע"ב-2012, באתר הכנסת.
- 86 ראו הצעת חוק יסוד: ישראל – מדינת הלאום של העם היהודי, באתר הכנסת.
- 87 בעניין זה ראו "מעקב האגודה: חקיקה אנטי-דמוקרטית", אתר האגודה לזכויות האזרח בישראל, 7.8.2012.
- 88 מוסטפא שלאעטה, יום ג'דיד, 11.1.2011. דו-שיח דומה התנהל עם חבר הכנסת השיח' אבראהים צרצור, יום ג'דיד, 29.3.2011. רעיון הפנייה לדרך עצמאית עלה גם בדיון על הוועידה הראשונה של "המועצה התרבותית הערבית", שתכליתה הייתה לקבוע מדיניות תרבותית בחברה הערבית. יום ג'דיד, 20.1.2011.
- 89 יום ג'דיד, 14.3.2011. בד בבד יש גם הערכה רבה למדינה. בריאיון על פרשיית המיניו של יואב גלנט לתפקיד הרמטכ"ל שיבח זְהִיר בהלול את המדינה על נקיטת מהלכים משפטיים נגד ראשיה שסרחו. את התלהבותו צינן הכתב ג'קי חזורי: "גלנט חסר מזל; הוא נפל על מבקר מדינה שמחפש פרסום". יום ג'דיד, 19.1.2011.

ד"ר עזיז דראושה: זְהִיר אחי, אני חושב שהקיפוח הוא של שני הצדדים. 55% ממתופלינו הם יהודים. אני מקווה מאוד, מקווה מאוד שלא מדובר בניתוח שאתה סיפקת.

בהלול: כן. לעתים יש דו-קיום בעוני. הענייים מקופחים כולם כאחד.

ד"ר דראושה: בדרך כלל.

בהלול: ללא הבחנות אתניות. אני כיוונתי ש... במקום שיש בו ערבים בדרך כלל לא ניתנת תשומת לב.⁹⁰

העימותים בין יהודים לערבים על רקע לאומי מחזקים אצל השרדנים את הייאוש מהממסד היהודי, מהציבור היהודי ומהנהגתו,⁹¹ אך מפעם לפעם הם גם מאתרים נקודות אור וטורחים להדגישן בשידור. בשיחה משולשת בין זְהִיר בהלול לחבר קיבוץ שער הגולן אהוד שער וראש עיריית יפיע עמראן פנאנה, למשל, דיברו שני המרואיינים על שיתוף הפעולה בין יישוביהם. בהלול, שעל רקע אווירת חוסר הסובלנות ברחוב היהודי ניסה למצוא תחילה את נקודות המחלוקת בין השניים, סיכם את הריאיון במילים: "הריאיון התנהל בשתי שפות, אבל הלכבות מאוחדים".⁹²

בריאיון עם חבר מועצת העיר נצרת עילית שְכָרִי עֲוֹאֹדָה הוצגו הישגיו כאיש אופוזיציה. ד"ר עואודה הסביר כי הוא הגיע להישגים אלו בזכות שיתוף הפעולה עם אופוזיציונרים יהודים. על כך אמר בהלול: "הדבר הכי חשוב שנאמר בריאיון הזה הוא חשיבות השכל [...]. המיעוט הערבי הפלסטיני במדינה הזאת יצליח להשתמש רק בשכל, בתבונה בהתנהלותו עם המגזר היהודי לקביעת הזהות, להגשמת הזהות, ואתם הדוגמה בנצרת עילית".⁹³ ביטויים לשיתוף פעולה יהודי-ערבי עלו בראיונות נוספים, דוגמת השקת מסע התרמה לאק"ם בחברה

90 יום ג'דיד, 26.1.2011.

91 למשל, זְהִיר בהלול מביע את ייאושו בעקבות עימותים חוזרים ונשנים בכת ים, חרף הגינוי מצד ראש העיר. יום ג'דיד, 19.1.2011.

92 יום ג'דיד, 26.1.2011.

93 יום ג'דיד, 17.3.2011.

הערבית והגברת המודעות לאגודה ומוסדותיה,⁹⁴ או הקריאה להגדלת חלקה של האוכלוסייה הערבית בבנק מוח העצם.⁹⁵

א.5. זְהִיר בֶּהֲלוּל וְלֹא זֹהִיר אֲלוּל

זְהִיר בֶּהֲלוּל, אֶחָד מִשְׁנֵי הַשְּׁדָרָנִים הַמּוֹבִילִים שֶׁל יוֹם ג'דִיד וּמֵהֶדְמוּיוֹת הַבּוֹלְטוֹת בְּמַעֲרָךְ הָאֶקְטוֹוֹאֲלִיָּה שֶׁל הַתַּחֲנָנָה, הַצְטָרֵף אֲלֶיהָ בִּשְׁנַת 2005. בֶּהֲלוּל נִכְנָס לַפְּנֵתִיאוֹן הַתַּקְשׁוּרָה הַיִּשְׂרָאֵלִי כְּשֶׁדָרָן מִשְׁחָקִי כְּדוֹרְגֵל הַדּוֹבֵר עֵבְרִית מִשׁוֹבַחַת וּמְפִיחַ חַיִּים בְּתִיאֹרִים שֶׁל אִירוּעֵי סְפוּרֵט. הוּא אֶפִּילוֹ נִכְנָס לְמִיתוֹלוֹגִיָּה הַיִּשְׂרָאֵלִית בְּמַעֲרָכוֹן שֶׁל הַגֶּשֶׁשׁ הַחִיוּוֹר שֶׁבּוֹ הוּצָג בֶּן דְמוֹתוֹ, זֹהִיר אֲלוּל – שֶׁדָר כְּדוֹרְגֵל שְׁדוֹבֵר עֵבְרִית מִצּוֹחֲצַחַת, וּבִשְׁלֵ אִיכוּוִיּוֹתֵיו יוֹצְאוֹת הַדּוֹפֵן מְנוֹתָק מֵעֵט מֵהַהוּוִיָּה הָעַמְמִית שֶׁמְלוּוֶה אֶת שִׁדּוּרֵי הַכְּדוֹרְגֵל.

יֵשׁ פֶּעַר בֵּין דְמוֹתוֹ הַסֶּפֶק מִשְׁעֵשַׁעַת סֶפֶק תְּמִימָה שֶׁל בֶּהֲלוּל בְּתוֹדַעָה הַיִּשְׂרָאֵלִית לְבִין תַּפְקוּדוֹ כְּעִתּוֹנָאִי. מְדוּבָר בְּאִישׁ מְקַצֵּעַ חֵד לְשׁוֹן, רַחֵב אֹפְקִים, צִינִי וּבֵעֵל חוֹשִׁים עִיתוֹנָאִיִּים מְחוֹדְדִים. יֵשׁ לוֹ סֵדֵר יוֹם בְּרֹר וְהוּא אֵינּוּ נִרְתַע מִלְהַצִּיג אוֹתוֹ אוֹ לְבַקֵּר בְּעֵטוֹ אֶת הַמַּמְסָד הַיִּשְׂרָאֵלִי. בְּשָׁנִים הָאֲחֵרוֹנוֹת הַתַּחְלוּל אֲצֵל בֶּהֲלוּל שִׁינִי – הַסְרָקוֹס, הַמְרִירוֹת וְהָאִירוֹנִיָּה שׁוֹלְטִים בְּדַבְרֵיו. בְּרֵאיוֹנוֹת פּוֹמִבִּיִּים הוּא שֶׁבּוֹ וְהַכְרִיז כִּי אֵיבֵד תְּקוּוֹה בְּמַמְסָד הַיִּשְׂרָאֵלִי וְאֵינּוּ מֵאֵמִין בְּסִיכוּיִים לְחַיִּים מִשׁוֹתֵפִים וְשְׁלוּוִים לְיְהוּדִים וְעֵרָבִים בְּיִשְׂרָאֵל. אֶפְשֶׁר לְהַנִּיחַ שְׁלִיחְסֵי הַגּוֹמְלִין בֵּין בֶּהֲלוּל לְרֵגוּלְטוֹר הַתַּקְשׁוּרָה, כְּפִי שֶׁנִּרְאָה בְּפֶרֶק הַבָּא, יֵשׁ חֵלֶק בְּתַחוּשׁוֹתָיו אֲלוּ.⁹⁶ בְּרַחוּב הָעֵרָבִי בְּיִשְׂרָאֵל דְמוֹתוֹ שֶׁל בֶּהֲלוּל נִתְפַסֵּת מֵעֵט אַחֲרָת; הוּא מוֹעֲרָךְ כְּעִתּוֹנָאִי, אֶךְ מוֹאשֵׁם לֹא אַחַת בְּרֵצוֹן לְהִיּוֹת

94 יוֹם ג'דִיד, 11.1.2011.

95 יוֹם ג'דִיד, 1.3.2011.

96 לְמַשֵּׁל בְּרֵאיוֹן שְׁקִיִּים עִם יוֹרֵם יוֹבֵל בְּתַכְנִית הַטְּלוּוִיזִיָּה הַחִינוּכִית "שִׁיחַת נֶפֶשׁ", פֶּרֶק 28. בֶּהֲלוּל הַשְּׁמִיעַ תַּחוּשׁוֹת יִיאוֹשׁ מֵהַחַיִּים הַמִּשְׁוֹתֵפִים גַּם בְּרֵאיוֹנוֹת בְּתַחֲנָנָה. בְּרֵאיוֹן מִיּוֹחֵד עִם אֲמֵל מוֹרְקוֹס, לְרַגֵּל הוּצְאָת דִּיֶּסֶק חֵדֶשׁ שֶׁלָּהּ, הוּא תַּהֵא אִם הִיא עֲדִיין מֵאֵמִינָה בְּחַיִּים מִשׁוֹתֵפִים עִם יְהוּדִים, וּמוֹרְקוֹס הַסְבִּירָה כִּי הִיא מֵאֵמִינָה בְּמֵאֵבֶק מִשׁוֹתֵף לְצַד הַיְהוּדִים. יוֹם ג'דִיד, 9.3.2011.

כסדר עם כולם או בשאיפה להיות "יותר פלסטיני מערפאת ויותר ישראלי מרבין".⁹⁷

כמו רבים בתקשורת בשפה הערבית בישראל גם בהלול עשה את צעדיו הראשונים בעולם התקשורת "מטעם", ככתב בעיתונה של מפא"י אל-אנבאא'. בשנת 1974 הוא החל לעבוד ברשות השידור במחלקות הרדיו והטלוויזיה בשפה העברית והערבית. לאחר 31 שנות עבודה בתקשורת הממסדית, בעקבות הקיצוצים בתקציבי התכניות בערבית ואי-היכולת להתחרות בתחנות הלוויין בשפה הערבית, הוא פרש ובחר לעבור לרדיו המסחרי בשפה הערבית. בהלול ראה בעבודתו ברשות השידור שליחות, ולרדיו ההכרה של החברה היהודית בו הייתה, בלשונו, בגדר בונוס.⁹⁸

בהלול פותח שידור של כל מגזין בהצגת הנושא או הנושאים המרכזיים שעל סדר היום. זהו גם השלב שבו הוא מבטא את עמדותיו ואת השקפת עולמו. דוגמה לכך היא התייחסותו לאמן השנוי במחלוקת בציבור היהודי מוחמד פפרי. באחד הימים דיווח בהלול על ביקור הזדהות שקיים עם אנשי רוח נוספים בביתו של בכרי, ערב התייצבותו בבית המשפט בעקבות תביעה נגד סרטו "ג'נין ג'נין". בהלול הציג את הסיבה לצעדו זה: "סולידריות עם האמן והשחקן הגדול, מוחמד בכרי, כדי לרסן את הקמפיין הגזעני המכוון נגד האישיות רמת המעלה מעוררת ההתפעלות".⁹⁹ בכרי בשבילו הוא סמל שיש לתמוך בו ולעמוד לצדו, שכן "לא ראוי שהמגדלור הזה יעמוד לבד לנוכח הגזענות הפשיסטית הפושה בארץ הזאת.

97 טענות קשות אלה הוטחו בפניו בתכנית הרכילות "כיסא הווידויים" (كرسي الاعتراقات), אחנא 21.10.2014, TV.

98 ריאיון עם זֶהיר בהלול, מגיש יומן האקטואליה, יום ג'דיד, נצרת, 26.3.2012. בהלול מודה שברשות השידור הייתה תקרת זכוכית שמנעה ממנו להתקדם. לעומת זאת הוא מאמין כי גם אם היה רק עלה התאנה הערבי של רשות השידור, הימצאותו ברשות הייתה פריצת דרך וסללה נתיב לרבים שבאו בעקבותיו. יונתן כיתאין, "אני נולדתי מרחם האדמה הזאת, ושום מדיניות מעוותת, מקפחת או מפלה לא תזיז אותי מילימטר", גלובס, 17.10.2014.

99 כדאי לשים לב שבאותו יום השתמש בהלול באותו תואר, "אישיות רמת מעלה" (شخصية ريادية), גם כדי לתאר את יואב גלנט, שבאותם הימים היה המועמד לתפקיד הרמטכ"ל.

מוחמד בכרי הוא יותר מסמל [...] שמירה עליו היא שמירה עלינו".¹⁰⁰ במקום אחר הוא מסביר כי בכרי הוא "אמן, ולאמנות אין גבולות באופן מוחלט [...] היום הוא יופיע בבית המשפט. אפילו בג"ץ לא ימנע מהאדם הזה למלא את תפקידו ומשימותיו. ברכות לך, אבו סאלח, ממני ומכל מי שמקשיבים לתכנית הזאת. ברכות לך וזר פרחים".¹⁰¹

בהלול מתיר לעתים את חרצובות לשונו ואינו חושש לנצל את ידיעותיו הנרחבות בשפה הערבית העשירה כדי להביע את דעותיו. כך למשל, כשנידון בכנסת התיקון לחוק יום העצמאות, המבקש לאסור לציין את יום העצמאות או את הקמת המדינה כיום אבל (תיקון שזכה לכינוי "חוק הנכבה"), לא חסך בהלול מילות ביקורת על החוק, כינה אותו "חוק מאוס ונתעב" ואת החקיקה עצמה "מהלך אפל ואומלל".¹⁰²

דוגמאות נוספות יש למכביר: את הרעיון שקבוצת ישראלים תיכנס לרצועת עזה כדי להיפגש עם אנשי חמאס ובראשם אסמאעיל הניה כינה בהלול "צעד היסטורי", אך התלהבותו צוננה כאשר איש חמאס משיר אל-מצרי הודיע לו שמדובר בהגזמה פרועה ואין בכוונתם כלל להיפגש עם ישראלים;¹⁰³ חשד לשוחד בלשכת ראש עיריית נצרת עילית הוגדר בשפתו "התפתחויות דרמטיות".¹⁰⁴ רוחות השינוי במדינות ערב הוציאו מבהלול את הנפש הפואטית, ולרגל יום האהבה הוא הקריא שיר אהבה ואחר כך הוסיף: "אני אוהב את העם המצרי. אני אוהב את העם התוניסאי. אני אוהב את העמים החופשיים. אני אוהב את החירות. אני אוהב את האמת והצדק".¹⁰⁵

כפי שאפשר לראות מהדוגמאות לעיל, מהלכים עממיים אנטי-ממסדיים מצליחים לעורר את השרדן ומנערים ממנו כל טיפה של אירוניה וציניות. הוא

100	יום ג'דיד, 10.1.2011. באותה הזדמנות הוא הביע את אכזבתו מהשמאל הישראלי, שלא עמד לצד בכרי.
101	יום ג'דיד, 7.3.2011.
102	יום ג'דיד, 28.3.2011. על הצעת התיקון והביקורת עליה ראו מרדכי קרמיניצר ורועי קונפינו, "הערת חקיקה: הצעת חוק יום העצמאות", אתר המכון הישראלי לדרמוקרטיה, 30.11.2011.
103	יום ג'דיד, 10.1.2011.
104	יום ג'דיד, 28.3.2011.
105	יום ג'דיד, 14.2.2011.

עצמו הסביר כי הציבור הערבי אוהב מהלכים אנטי-ממסדיים.¹⁰⁶ ואולם כאן גם טמונה בעיה, שכן נטייתו להפליג בדיבורים ובמילים, בייחוד על רקע מהלכים אנטי-ממסדיים, מעוררת חשדנות בקרב דוברי עברית.

זֶהִיר בהלול שואף להפוך את תכניותיו למנוף להעצמת המצוינות בחברה הערבית בישראל, ולכן כל הצלחה של בן החברה הערבית נהנה מאזכור בולט בתכנית. כך אמר, למשל, כשעלתה האפשרות למנות את מאהר דבאח לתפקיד יו"ר הרשות להגבלים עסקיים:

מהו "מעיל הרוח" שמדברים עליו כאילו הוא יכול להילחם בירי הטילים. ישראל מתרכזת במעיל הרוח הזה כדי להילחם במה שנורה מרצועת עזה לדרום המדינה, זו הכותרת הראשית שמעניינת את הישראלים בשעות האלה, בעיני המומחים זה נחשב הישג טכנולוגי חשוב. אך ברשותכם אני חושב שהכותרת שברצוני להתרכז בה הבוקר הזה נוגעת לאחד המשכילים הערבים במדינה, שנותר מועמד חשוב בתחרות על [תפקיד ראש] הרשות להגבלים עסקיים,¹⁰⁷ יש תחרות קשה על התפקיד, ואחד השמות שהועלו, והוא נחשב מהמומחים הבולטים בתחום, ד"ר מאהר דבאח, מומחה בינלאומי בנושא זה [...] לבי התמלא בגאווה אמש כשראיתי את שמו ותמונתו של הד"ר מאהר דבאח כאחד המועמדים החשובים [...] אם דבר זה יקרה, זה יהיה מעשה להתפאר בו עבורנו, הערבים הפלסטינים במדינה הזאת.¹⁰⁸

דאגה מיוחדת הוא מפנה לדור הצעיר, העתיד של החברה הערבית, ובתכנית הוא שם לו למטרה לראיין צעירים שמצטיינים בלימודיהם. כחלק ממשבר ההנהגה הוא מדגיש בכל אחד מהראיונות את חובת הפרט, גם אם הוא צעיר, להצטרף

106 ריאיון עם בהלול (לעיל הערה 98).

107 שם המוסד הוזכר בעברית.

108 יום ג'דיד, 2.3.2011.

להנהגת החברה הערבית.¹⁰⁹ בשיחה עם התלמיד המצטיין חמזה מראד התפתח הדיאלוג הזה:

זהיר בהלול: אתה לא מתעניין [בכניסה] לפוליטיקה?
חמזה מראד: אני לא אוהב פוליטיקה אני אוהב את החברה [הערבית].

זהיר בהלול: מי שאוהב את החברה [שלו] חובה עליו להנהיג את החברה הזאת. האם אתה חושב להנהיג את החברה הזאת? מותר שיהיה לך חזון.¹¹⁰

כעבור כשבוע הוא ניהל שיחה דומה עם תלמידה מצטיינת, והפעם התבלט עניין ההעצמה החברתית וההצטיינות האישית אף יותר, הואיל והריאיון שקדם לה היה עם חברת הכנסת רונית תירוש, שדיברה על נחשלות החברה הערבית.¹¹¹ מוסטפא שלאעטה, השרדן שחולק עם בהלול את הגשת המגזין **יום ג'דיד**, מגיע מרקע שונה לגמרי. שלאעטה, בוגר מכון מנדל למנהיגות חינוכית ואיש בריאות הנפש במקצועו, החל את דרכו בתחנה עם הקמתה, בתכנית ייעוץ. עם עזיבתו של יזיד חרדיד בשנת 2004 הוא נקרא למלא את המשבצת של מגיש במגזין האקטואליה, ועל רקע זה רכש השכלה רלוונטית בתחום באוניברסיטת חיפה. שלאעטה מעיד על עצמו כי עדיפים עליו תמיד הנושאים החברתיים-האישיים

109 החיפוש אחר הנהגה בולט אצל בהלול בתחומים רבים. בריאיון עם הזמרת רים בנא הוא תהה אם כאמנית היא מובילה את מלאכת שימור המורשת הפלסטינית. בנא ענתה שהיא נרתעת מלקבל על עצמה את ההנהגה, אלא רק שואפת להעביר מסר לעולם. **יום ג'דיד**, 29.4.2009.

110 **יום ג'דיד**, 26.1.2011. גם אמו של הנער, שעלתה בהמשך הריאיון, לא התלהבה מכך שכנה יהיה חלק מההנהגה.

111 **יום ג'דיד**, 2.2.2011. גם הפעם לא התלהבה המרואיינת מהשתתפות במערכת הפוליטית. בהלול שבע נחת רק בריאיון הבא. לרגל יום האישה הבינלאומי הוא ראיין צעירה מנצרת על מחשבותיה כסטודנטית ופעילה פוליטית, והיא, בניגוד למרואייניו הקודמים, הביעה נכונות להצטרף לפוליטיקה. **יום ג'דיד**, 7.3.2011.

מהנושאים המדיניים. כמו רבים בתחום גם הוא רואה בעבודתו העיתונאית שליחות, בעיקר בכל הקשור לתחומי החברה והכלכלה.¹¹² הרוח הביקורתית, האירונית והציניות לא נעדרת גם מהשיח של שלאעטה, אם כי הוא עושה זאת בדרכים שונות מאלה של בהלול. שלאעטה מעיד על עצמו כי גם כמגיש מגזין אקטואליה הוא אינו מצליח להתנתק מעיסוקו בתחומי הייעוץ והטיפול. הוא אינו שולל כי הרקע המיוחד שממנו הוא מגיע עיצב אותו כאיש תקשורת. שלאעטה הוא עיוור מלידה, מגבלה שלא מונעת ממנו לעסוק בתחום הטיפולי או לשרד ברדיו.¹¹³ מי שמאזין לשידוריו לא יכול להעלות בדעתו כי האיש כבד ראייה, בייחוד למשמע תיאורים של אירועי ספורט מפיו. נימת קולו של שלאעטה רכה ונינוחה יותר מזו של בהלול, והפעמים שבהן הוא יוצא מכליו נדירות יותר, אך אין לטעות בו. גם הוא עיתונאי חריף ודעתן. להלן דוגמאות אחרות.

בשיחה עם ספי רכלבסקי על הצטרפות אנשי רוח למאבק נגד "חוק הנכבה" מחה שלאעטה על כך שהציבור היהודי נלחם למען עוולות כמו פרשיית קצב, אך לא אכפת לו כשפוגעים בערבים. יתר על כן, הוא הציע לפנות לזירה הבינלאומית, שכן רק היא מצליחה להרתיע את ראש הממשלה;¹¹⁴ בריאיון על העלאה בתעריפי המים ביקר שלאעטה את היעדר התשתיות בחברה הערבית ואת היעדר הפרסומים וההדרכות ההולמות לשימוש נכון וחסכוני במים, אך כיוון את ביקורתו גם כלפי פנים – ניצול לא נכון של התקציבים;¹¹⁵ על רקע האירועים במצרים הוא מתח ביקורת על ראש הממשלה בנימין נתניהו, שבניגוד ליתר מנהיגי מדינות העולם מודאג מעזיבתו של חוסני מובארכ, אבל באותה נשימה הפנה את רוח הקרב שלו לביקורת על התייקרות במחירי הדלק

112 שלאעטה מציין בצער כי היה שמח לראיין יותר מומחים בתחומי הכלכלה בשפה הערבית ולא בעברית, כדי להעביר מידע מורכב בערבית בתחומים אלו למאזיניו. ריאיון עם שלאעטה (לעיל הערה 48).

113 על פי עדותו, לעתים סונטים בו על כך ש"טיפול" במרואיין ולא "ראיין" אותו, אך הוא מעיד כי בדרך זו הוא מצליח לעקוף את ההגנות הטבעיות של מרואייניו בלי להתעמת אתם. ריאיון עם שלאעטה, שם.

114 יום ג'דיד, 22.3.2011.

115 יום ג'דיד, 13.1.2011.

בישראל;¹¹⁶ בריאיון עם השר הפלסטיני ריאד אל-מלפי ביקר שלאעטה את האמירות הבנליות על דמוקרטיה בחברה הפלסטינית ("אתה מדבר על דמוקרטיה? הממשלה פג תוקפה, הפרלמנט לא מתפקד, איזה מין דמוקרטיה זאת? [...]) אם הכול בסדר, מדוע הממשלה מתפטרת?";¹¹⁷ ובריאיון על מחקר שקבע כי בחברה הערבית משקיעים שעות רבות בהכנת שיעורי בית בליווי ההורים תהה שלאעטה אם השקעה רבה בשיעורי בית לא מעידה על שמרנות של החברה הערבית.¹¹⁸ בדומה לבהלול גם שלאעטה תר בשידוריו אחר המצוינות המקומית. הנושא עלה בדיון על משפט הנשיא לשעבר משה קצב. שלאעטה ציין כי יש רכיב חשוב בספור – השופט שעמד בראש ההרכב היה ערבי. על כך ענתה המרואיינת, עא'א'ד'ה תומא מארגון "נשים נגד אלימות":

ברור שזה עניין חשוב. אנחנו תמיד מחפשים את הערבי בכל עניין. והפעם, מה שמצוין בעניין הזה הוא שהערבי "נמצא בצד הטוב"; בצד של השופט, בצד של השופט שמרשיע בדיון, בצד של השופט שמבין את פרטי התקיפות המיניות ומבין את השפעותיהן על נשים, זה דבר טוב.¹¹⁹

שני המגישים רואים בעצמם מגני החברה הערבית בישראל ולוחמים את מלחמתה נגד תהליכי ההדרה וההכפשה. הם מרכיבים להצביע על משוא הפנים של חברת הרוב היהודית בישראל בכל מה שקשור לחברה הערבית. בהתייחסו לחדש לשחיתות מצד המועמד לתפקיד הרמטכ"ל יואב גלנט שנגע להשתלטותו על אדמות אמר, למשל, זֶהִיר בהלול באירוניה מרירה: "את הערבים מאשימים בהשתלטות על אדמות ובנייה לא חוקית, ועושה רושם שהדמות הצבאית רמת המעלה, בהסתמך

- 116 יום ג'דיד, 1.2.2011. כמה ימים לאחר מכן הציג בהלול רעיון דומה; יום ג'דיד, 7.2.2011.
- 117 יום ג'דיד, 15.2.2011.
- 118 יום ג'דיד, 22.2.2011.
- 119 יום ג'דיד, 22.3.2011. זו הייתה גם בדיוק הסיבה לכך שגורמים יהודיים מצאו פסול בפסק הדין. קובי נחשוני, "הרב אבינר על קצב: השופט גוי, התקשורת לחצה", ynet, 28.2.2011.

על ההאשמות לכאורה [...] [השתלטה] בדרך לא חוקית על האדמות האלה בשכנות לביתה".¹²⁰

אצל בהלול בולטת הפטריוטיות המקומית בעניינים שנוגעים לעיר מגוריו עכו. בתכנית הטלוויזיה "שיחת נפש" עם הפסיכואנליטיקאי יורם יובל הזכיר בהלול כי העימותים בעכו ביום הכיפורים של שנת תשס"ט (2008) היו בשבילו מכה קשה בחזון הדרו-קיום.¹²¹ אף שלא אמר זאת במפורש, היה אפשר להבין כי בעקבות העימותים הללו הוא נדרש לבחור צד, ובחירתו הייתה ברורה. הדבר בא לידי ביטוי בריאיון שעסק בשחרורו של צעיר מעכו לאחר שנתיים מאסר באשמת ניסיון להצית בית כנסת באותו יום כיפור. בשיחה עם אמו של הנער הפגין בהלול אמפתיה יוצאת דופן והבטיח בדרכו המילולית המיוחדת כי "ההיסטוריה שלכם תיכתב בספר הטרגי", בלי להתייחס כלל למעשיו של הבחור.¹²² בהלול שמח להתייחס לכל נושא שמנפץ מיתוסים שליליים שנוגעים לחברה הערבית. למשל, בעניין פרסום סקר על גביית הארנונה בחברה הערבית:

הניירות מצטברים מולי, ויש נתון חשוב שברצוני להתייחס אליו בשעה הזאת – עלייה בשיעור של 22% בגביית הארנונה בחברה הערבית. פירושו של דבר, כתב האשמה שתמיד מיוחס נגדנו שאנו לא משלמים ארנונה ולכן השירותים ברשויות ובערים שלנו גרועים, הטענה הזאת מתרסקת, כיוון שהשיעור הזה מראה עלייה של 22% בגביית המסים, מסי הארנונה בחברה הערבית. זוהי עלייה ראויה שמקדמת אותנו לרמת הציוויליזציות. אגב, אין פירושו של דבר בהכרח שרמת ההכנסה בחברה הערבית הפלסטית עלתה בערים האלה אל מעל למה שמכונה "קו העוני". לא, הן רגועים והרגיעו את האחרים שאנו עדיין סובלים תחת הקו הדמוני הזה.¹²³

120	יום ג'דיד, 10.1.2011.
121	"שיחת נפש", פרק 28, הטלוויזיה החינוכית.
122	כדי להסביר את דבריו הזכיר בהלול כי אביו של הצעיר נפטר בזמן תקופת מאסרו. יום ג'דיד, 21.3.2011.
123	יום ג'דיד, 19.1.2011.

גם על המערכת הפוליטית המקומית נמתחת ביקורת מצד שדרני התחנה. בריאיון עם מזכיר חד"ש בנצרת, למשל, ביקר שלאעטה את האיש על התאבנות המפלגה בעיר ועל היעדר הנהגה צעירה ורעננה.¹²⁴ בריאיון עם אשתו של אמיר מח'ול, מהבכירים שבמנהיגי החברה האזרחית הערבית, שהורשע בפרשיית ריגול נגד המדינה, אפשר בהלול למרואיינת לשפוך את מר לכה, אבל סירב בעדינות, אך בנחישות, להשתכנע כי נפילתו של בעלה קשורה לגזענות במדינה: "למרות הכול, עולה השאלה כיצד איש ישר דרך שכזה מגיע למצב ששמו נקשר לפרשייה כזאת?"; ובהמשך: "יש לך ילדים, את אישה, חזקה ככל שתהיי, האם את מרגישה שהעניינים היו צריכים להתנהל בדרך אחרת? אולי אמיר היה צריך לנהוג אחרת?".¹²⁵

בהלול אינו נרתע מלהפנות ביקורת גם כלפי גורמים פלסטיניים: בריאיון עם איש חמאס טאהר נונו הוא שאל באירוניה אם חמאס תהיה מוכנה לחיות עם הנוכחות הישראלית-יהודית-ציונית באזור;¹²⁶ בריאיון עם איש הג'יהאד האסלאמי הוא תמה כיצד לא עלה בדעתם כי ירי של טילי גראד על ישראל יוביל לתגובה ישראלית וגם ביטל את טענותיו כאילו בכך הארגון מגן על פלסטין:

זה לא משתלב, הפיצוץ בירושלים;¹²⁷ לא משתלב עם הבטחת ההגנה [על העם הפלסטיני]. בסופו של דבר ישראל תגבה במישרין את המחיר מהפלסטינים, והקורבנות יירשמו פעם אחר פעם. האם למשל הגבתם על גינוי הפיגוע בירושלים של מחמוד עבאס וסלאם פיארד?¹²⁸

דוגמאות דומות אפשר למצוא אצל שלאעטה. בהתייחסו, למשל, לתפיסה של ספינת נשק איראנית שנשלחה לחמאס, הוא לגלג על העמדה הרשמית של

124	יום ג'דיד, 23.2.2011.
125	יום ג'דיד, 31.1.2011. על הפרשייה ראו אחיה ראב"ד, "אמיר מח'ול הורשע בריגול ובמגע עם סוכן זר", ynet, 27.10.2011.
126	יום ג'דיד, 17.3.2011. זו דוגמה להתבטאות של בהלול שבעקבותיה מאזינים יהודים יכולים להרים גבה.
127	מתייחס למטען שהתפוצץ בקרבת תחנת אוטובוס בבנייני האומה בירושלים ביום 23.3.2011.
128	יום ג'דיד, 24.3.2011.

הממשלה שהתייחסה לנשק שעל הספינה כאל שובר שוויון ("ארבעה טילים ישברו את השוויון?"); ובאותה נשימה לגלג על ההפגנות נגד הפילוג בתוך המחנה הפלסטיני: "המפלגות הצטרפו למפגינים [...] אז בעצם נגד מי מפגינים [...] המפלגות מפגינות נגד עצמן?"¹²⁹

א.6. עמדות אישיות מול אובייקטיביות עיתונאית

האובייקטיביות העיתונאית היא סוגיה שנויה במחלוקת כבר שנים רבות. בצד אחד של המתרס עומדים עיתונאים ואנשי תקשורת שאידאל האובייקטיביות הוא חלק בלתי נפרד מהקודים האתיים והנורמות המקצועיות שלהם; בצד השני עומדים חוקרי תקשורת שטוענים כי האובייקטיביות מעולם לא התקיימה, ואנשי התקשורת רק גייסו אותה ככלי עזר לביסוס סמכותם בחברה המודרנית.¹³⁰ עוד טוענים החוקרים כי הסיפור החדשותי מעצם מהותו מבוסס על הנחות יסוד מוטות, אם מבחינה פנומנולוגית ואם מהיבטים מקצועיים גרדא.¹³¹

בישראל ניטש ויכוח ארוך על זכותו של עיתונאי להביע עמדה. "תדריך החדשות והאקטואליה של רשות השידור" (המוכר בשם "מסמך נקדי", על שם מחברו העיתונאי המנוח נקדימון רוגל), המקובל כמסמך המכונן של העיתונות הישראלית הממלכתית, קובע במפורש כי על עיתונאי להימנע מהבעת עמדות אישיות.¹³² מפעם לפעם גם מועלות בגופי שידור ממלכתיים דרישות מובהקות מצד מנהליהם להימנע מהבעת עמדה.¹³³

כללי האתיקה של הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו קובעים כי על בעל זיכיון שידור לשרת את עקרונות חופש הביטוי וזכות הציבור לדעת, גם אם פירוש הדבר להביע "דעות חריגות ולא אהודות". עליו גם להקפיד על איזון בשידור ולהימנע מהערפת דעה מסוימת, מתוך הבחנה ברורה בין עובדות

129 יום ג'דיד, 16.3.2011 באותה תכנית הוא ראיין את העיתונאי רן אדליסט כתנא כמסייע ישראלי-יהודי לעמדותיו בסוגיית הספינה.

130 Schudson (לעיל הערה 4), עמ' 121-159.

131 שם, עמ' 184-185.

132 נקדימון רוגל, "תדריך נקדי: תדריך חדשות ואקטואליה", סעיף 26.

133 אמילי גרינצווייג, "דברו על המהפכה אבל בלחש", וואלה, 31.7.2011.

לפרשנות. במידת הצורך עליו לאפשר זכות תגובה לאנשים שמרגישים כי נפגעו מהשידור, אם כי ניתן לו שיקול דעת בעניין אם הדבר פוגע ברצף השידור.¹³⁴ כללי האתיקה נמנעים מלהתייחס במפורש למעמד השרדן וזכותו (או היעדר זכותו) להביע עמדה אישית בשידור. תקנון האתיקה של מועצת העיתונות אינו אוסר על עיתונאי להביע את דעותיו האישיות, אבל קובע כי יש להפריד בין לבין ידיעות, וכי חלים עליהן כללי האתיקה הנוגעים לידיעות.¹³⁵ בשנת 1995 פרסמה הרשות השנייה מדריך לכללי האתיקה, ובו צוין כי בעל זיכיון לא ייתן ביטוי בשידוריו לדעותיו האישיות ולא ינקוט עמדה בנושא שנוי במחלוקת,¹³⁶ אך מעמדו של מדריך זה הוא של המלצה בלבד. בשנים האחרונות הנושא נידון ביתר שאת על רקע סימני השאלה בכל הקשור לרלוונטיות של "מסמך נקדי", ועל רקע ריבוי המקרים שבהם נראה ששרדנים חורגים מתפקידם ומביעים עמדות אישיות.¹³⁷

סוגיית האיזון היא עניין רגיש בתחנת הרדיו א-שמש. לכאורה, הפגנת פטרויות מקומית עומדת בניגוד לתפיסה שלפיה מנחים של תכניות אקטואליה צריכים לתפקד כעיתונאים אובייקטיביים. יתר על כן, פעמים נשמעת

134 "כללי הרשות השנייה לטלוויזיה ורדיו (אתיקה בשידורי טלוויזיה ורדיו), התשנ"ד-1994", פרקים ב-ד.

135 "תקנון האתיקה המקצועית של העיתונות", סעיף 6.

136 "מדריך לשמירה על כללי האתיקה בשידורי טלוויזיה ורדיו", מהדורה שנייה ומעודכנת, דצמבר 1995.

137 בנושא זה ניכרת הפעילות של שני גופי פיקוח עצמאיים משני צדי הקשת הפוליטית: מימין "האגודה לזכות הציבור לדעת" ומשמאל "קשב". את עמדת האגודה בנושא אפשר, למשל, לראות במכתב של היושב ראש שלה, אלי פולק, לרשות השידור, באתר האגודה לזכות הציבור לדעת. באתר זה אפשר למצוא גם קובצי תלונות על עיתונאים בנושא – לדוגמה, בעניין העיתונאי עורד שחר. עמדה הפוכה אפשר למצוא ב"קשב" על רקע התגבשות תקנון חדש לרשות השידור: "מנכ"ל קשב הופיע בפני ועדת האתיקה של רשות השידור: 'בנושאים עקרוניים מסוימים, זו לא רק זכותו, אלא אף חובתו של השרדן להביע את דעתו'", אתר קשב, 20.12.2011. בעניין זה ראו עמדות עיתונאים דוגמת כרמית גיא: "מי מפחד מדעה?", אתר העין השביעית, 1.7.2005; או שלום קיטל: ענת קם, "שלום קיטל: יש לאפשר הבעת דעה של כתיבים ושרדים", וואלה, 5.12.2007.

טענה מצד גורמים פוליטיים בימין שאנשי התחנה הערבית אינם מתפקדים כעיתונאים אובייקטיביים אלא הם מגויסים למען מטרות אידאולוגיות לאומיות פלסטיניות;¹³⁸ ויש הטוענים כי בשם הערביות והלאומיות א-שמש נותנת תמונה חלקית בלבד של האירועים, מתוך כוונה לייצר סולידריות פלסטינית מקומית.¹³⁹ בניסיון לבחון אם מגישי המגזין יום ג'דיד אכן מתפקדים כעיתונאים מגויסים נותחו ראיונותיהם והתבטאויותיהם בשידור. לשם כך בנינו סרגל בן חמש דרגות לתיאור יחסו של השדרן למרואיין.

בצד אחד של הסרגל, שאפשר לכנותו "הצד החיובי", עומדת חריגה מובהקת מעמדה ניטרלית, שמתבטאת בהבעת יחס אוהד למרואיין, הזדהות עמו, הצגת שאלות קלות ומנחות ואפילו סיוע בהשלמת תשובותיו. מיד אחריה באה "חביבות אינפורמטיבית" – השדרן מציג יחס חביב למרואיין, חוצה מעט את הקו הניטרלי, אך עושה זאת כדי לקבל מידע עיתונאי. נקודת האמצע בסרגל היא העיתונאי שמציג עמדה קורקטית, אינו מביע את דעתו האישית ומעלה שאלות קשות אך לא קנטרניות. בצדו השני של הסרגל, "הצד השלילי", עומדת הפגנת עוינות מסוימת כלפי המרואיין, אך עדיין אפשר להגדירה "עיתונאות אפקטיבית". בקצה צד זה של הסרגל ניצב השדרן העוין, שהריאיון עמו הוא לא יותר מהתגוששות מילולית בינו לבין המרואיין וכמעט שאין בו מידע עיתונאי. המחקר כלל 345 פריטים רלוונטיים (מתוך 418; בשאר המקרים שאלת היחס למרואיין לא הייתה רלוונטית, הואיל ולא היה מדובר בריאיון או בשיחה עם מרואיין). ב-65% מהמקרים (224 מתוך 345) היחס שהפגינו השדרנים

138 ראו הדיווחים בערוץ 7 על הריאיון של זְהִיר בהלול עם סמר אל-חאג'. עוזי ברוך, "זוהיר בהלול על המשט: 'שאללה יעניק לך הצלחה'", ערוץ 7, 20.6.2010. בפרק הבא ירחב על אירוע זה.

139 ריאיון עם חרید (לעיל הערה 6).

היה ניטרלי לחלוטין. בניסיון להבחין בין שני שדרני המגזין התגלה יתרון קל למוסטפא שלאעטה, שהפגין ניטרליות ב-67% מראיונותיו (121 מתוך 179), על פני זֶהיר בהלול, שהפגין ניטרליות ב-59% מהראיונות (98 פריטים מתוך 166). ב-20% מהמקרים נטו השדרנים לחיכוכות אינפורמטיבית (כמעט שלא היו הברלים בין השניים); ב-15% מהמקרים (51 מתוך 345) חצה השדרן את הקווים והביע הזדהות מובהקת עם מרואייניו. עניין זה בלט אצל בהלול, שהביע יחס כזה ב-21% מראיונותיו (35 מתוך 166). לעומתו, שלאעטה ניצב בנקודה זו רק ב-9% מראיונותיו (16 מתוך 179); בפחות מ-2% מהראיונות (6 מקרים) חרגו השניים לצד "השלילי" של הסרגל והפגינו עוינות אינפורמטיבית (4 מקרים, כולם בראיונות שניהל מוסטפא שלאעטה) או התגוששות מילולית עם המרואיינים (חריגה אחת לכל אחד מהשדרים).

בחינת ששת המקרים שבהם חרגו המגישים חריגה קיצונית מהקו האובייקטיבי העלתה נתונים מעניינים: בשני מקרים דובר בראיונות עם נציגי המדינה הרשמיים – דובר צה"ל (לאחר הפצצה ישראלית בעזה שהביאה למותם של 8 תושבים ולפציעת עשרות) וראש לשכת העיתונות הממשלתית (בעקבות השפלת עיתונאים מתחנת אל-ג'זירה בבידוק ביטחוני לפני המפגש השנתי של ראש הממשלה עם תא הכתבים הזרים).¹⁴⁰ בריאיון עם נציג דובר צה"ל בערכית הביע השדרן מוסטפא שלאעטה את מורת רוחו ממותם של אזרחים ומהאיוולת שבמצב שבו כל צד מגיב לפעולות הצד האחר. על ההתנצלויות של דובר צה"ל הוא ענה במשפט "הצער לא יחזיר את המתים".¹⁴¹ הריאיון השני היה אמוציונלי הרבה יותר. הוא החל בתיאור פרטי המקרה מפי עיתונאית אל-ג'זירה נג'ואן סמרידיאב, ובתגובה הועלה לשידור אורן הלמן, ראש לשכת העיתונות הממשלתית. להלן תמליל של חלק מהשיחה:

- 140 רועי נחמיאס, "כתבת אל ג'זירה: 'אמר לי – כולן מורידות חזיות'", ynet, 12.1.2011. בעקבות האירוע פרסם העיתונאי רביב דרוקר פוסט שבו מחה על ההתנהגות כלפי עמיתיו העיתונאים מתחנת אל-ג'זירה והכה על חטא שתיקתו. רביב דרוקר, "איוז בושה: התנצלות בפני חברי וליד אל עומרי", ישראלבלוג: רביב דרוקר, 13.1.2011.
- 141 יום ג'דיד, 23.3.2011, מוסטפא שלאעטה בריאיון עם אביחי ארעזי, נציג דובר צה"ל.

אורן הלמן: אני לא מוכן להתייחס לטענות על הבידוק הביטחוני כי הדבר אינו בתחום אחריותי.

מוסטפא שלאעטה: כשאני מזמין אורחים אליי הביתה, לא משנה מה, מצופה ממני לשמור על כבודם. אתה הזמנת לכאורה אנשים אליך הביתה...

הלמן: [קוטע] מה שמך, סליחה?
שלאעטה: מוסטפא.

הלמן: מוסטפא, תשמע, אם אתה הזמנת אורחים אליך הביתה והיה פקק בדרך אז אתה אשם?
שלאעטה: לא.

הלמן: אז זה בדיוק אותו דבר. אני... תקשיב, תשאל את וליד [אל-עמרי, כתב רשת אל-ג'זירה בישראל].

שלאעטה: גם הוא הושפל.

הלמן: לי חשוב שקודם כול יבינו שלשכת העיתונות הממשלתית לא אשמה...

שלאעטה: מה תעשו כדי שמקרה כזה לא ישנה?

הלמן: יופי. בוא תשמע. אם אנחנו מדברים על דברים פרודוקטיביים אני קיבלתי את התלונה...

שלאעטה: אנחנו תמיד מדברים על דברים פרודוקטיביים, אבל בסדר...

הלמן: טוב מאוד. [...] התקלה הזאת לא נעימה לכולנו [...] לא הייתה לנו שום כוונה לפגוע. בערבית, לדעתי, יש פתגם כזה "איג'א איכחלהא אעמאהא" [מילולית: בא כדי לאפר אותה ועיוור אותה].

שלאעטה: אתם לא כיחלתו, רק עמיתו [לא איפרתם, רק עיוורתם].
הלמן: זה לא נכון, דרך אגב. אם אתה בא מלכתחילה בגישה שלילית, זה דבר אחד, זו זכותך [...] תראה מוסטפא, לי יש תחושה ככה שאתה קצת באופן עקרוני, אתה יודע, נגד האירוע הזה; ואני חושב שהאירוע הזה הוא אירוע מאוד חשוב.

שלאעטה: לא, לא. האירוע מצוין, האירוע חשוב.

הלמן: אז למה אתה אומר "לא באתם לכחל אותה" ועוד איך כן
[...]

שלאעטה: האירוע מאוד חשוב [...] וחובתם של אל-גז'ירה לכסות
את האירוע.

הלמן: לא חובה.

שלאעטה: כן חובה [...] כל אירוע חדשותי הוא חובתה של כל
רשת חדשותית לסקר. אני אומר שגם זכותם להתקבל בכבוד
שמגיע לכל אדם, לא רק עיתונאים.

בהמשך התכנית סיכם שלאעטה את עיקרי הדברים בערבית והוסיף:

מנהל לשכת העיתונות הממשלתית ניסה להעביר את האשמה
לשב"כ, שהוא אחראי על הבידוק, ומשרדו לא אחראי על העניין
הזה [...] אני סובר שאיננו יכולים לקבל את הטענות האלה [...] הם
ידעו שיש שם עיתונאים ערבים שבאים לסקר את האירוע הזה,
ראוי היה שיודיעו למנגנון הבידוק ושישמרו על כבודם.¹⁴²

ראוי לתת את הדעת לכך שריאיון זה מעיד על המראיין אך לא פחות מכך גם על
המראיין: ראשית, אורן הלמן, ראש לשכת העיתונות הממשלתית, עלה לשידור
בתחנת הרדיו חשובה בחברה הערבית בישראל בלי לדעת מי מראיין אותו. יתר
על כן, בריאיון הוא ביקש בצורה לא מקצועית לברר מה שם המראיין, והשאלה
עצמה נשאלה בנימה אדנותית. נימה זו, על סף הזלזול, ננקטה גם בהמשך הריאיון
("תראה מוסטפא, לי יש תחושה ככה שאתה קצת באופן עקרוני, אתה יודע,
נגד האירוע הזה"). הנימה האדנותית מחזקת את גישת ה"אנחנו" (המדינה) מול
"אתם" (הערבים), והיא בולטת לנוכח הנושא הבעייתי שעלה לדיון – השפלת
עיתונאים ערבים שבאו לעשות את מלאכתם בכידוק ביטחוני מטעם המדינה.
בסיכומו של דבר, מתקבל הרושם שמדובר במראיין שאינו מכבד את האכסניה
שבה הוא מתראיין.

142 יום ג'דיד, 13.1.2011.

שלאעטה לא איבד את שלוותו רק בעימותים עם נציגים רשמיים של מוסדות המדינה; הוא איבד אותה גם כשמדובר בעוול שנגרם לילדים. בשיחה עם יושב ראש ועד ההורים בבית הספר אל-בירוני בעיירה הברואית לקיה יצא השרון מכליו כששמע ש-90 תלמידים אינם הולכים לבית הספר כבר שלושה חודשים בשל חשש מנקמת דם. שלאעטה מתח ביקורת על ההורים שהתנערו מאחריותם: "אתם בחרתם להכניס את הילדים לסיפור [...] מה אתם רוצים ממשרד החינוך? הם לא יפתחו בית ספר ל-90 תלמידים [...] יש לנו בעיות עם המשטרה, בסדר, אבל מה המסר שאתם מעבירים לילדים?" ובסיום הריאיון הוסיף: "אני לא יכול להבין את זה; 90 תלמידים לא הולכים לבית הספר במשך שלושה חודשים! כולם צריכים לעשות כאן חשבון נפש".¹⁴³

דוגמה נוספת לחריגה של שלאעטה היא ריאיון שקיים עם חבר הכנסת אחמד טיבי על רקע אירועי המחאה העממית ששטפו את מדינות ערב. המראיין ביקר את שתיקתה של ועדת המעקב העליונה של ערביי ישראל, שחברי הכנסת הערבים הם חלק ממנה, לנוכח האירועים. הוא המשיך והזכיר לגנאי את הנסיעה של מנהיגי הציבור הערבי, ובכללם חבר הכנסת טיבי, לפגישה עם מנהיג לוב מְעמר אל-קד'אפי, שבה התייחסו המבקרים מישראל לשליט הלובי "כאילו היה אחד הנביאים", בלשונו של שלאעטה.¹⁴⁴ ככלל, על רקע האביב הערבי הרבו כתבי התחנה למתוח ביקורת חריפה מהמקובל על ההנהגה הערבית המקומית.

עימות מסוג אחר עם נציג פוליטי נרשם בריאיון עם חבר הכנסת הדרוזי חאמד עמאר, איש מפלגת ישראל ביתנו, שסירב זמן רב להתראיין בתחנה. הוא ניאות לראשונה לאחר שהגיש הצעת חוק בדבר אפליה מתקנת במכרזים לטובת בני ובנות העדה הדרוזית. כשחבר הכנסת עמאר ציין שזה הריאיון הראשון שלו בתחנה, ענה לו שלאעטה: "אתה מדבר עם העיתונות העברית, לא הערבית, אולי כי למישהו עם סדר יום כשלך, שמגיע ממפלגתו של ליברמן, לא נוח לדבר עם העיתונות הערבית". בסיום הריאיון הוא גם עקץ אותו ואמר: "אל תיעלם לנו [לכלי התקשורת הערבים]"; אך חבר הכנסת לא הגיב על כך.¹⁴⁵

143 יום ג'דיד, 20.1.2011.

144 יום ג'דיד, 3.2.2011. ביקורת דומה הופנתה לחבר הכנסת מוחמד ברכה בתכנית מיום 24.2.2011.

145 יום ג'דיד, 27.1.2011.

מוסטפא שלאעטה ניחן כאמור בקול רך בעל נימה מתנגנת, שגם בעתות כעס וחריגה משגרה אינה משתנה. לעומתו, לְזֶהִיר בהלול קול עמוק יותר ונחרץ, וכאשר רוחו סוערת הדבר נשמע היטב. בתקופה שנבחנה אותרה בראיונותיו חריגה אחת בולטת לצד השלילי, בריאיון עם יצחק הרצוג, שר הרווחה באותם הימים. השיחה התנהלה על מי מגוחות, עד שבשלב כלשהו בריאיון העיר בהלול להרצוג כי הוא מדבר כמו חברי מפלגת הליכוד. על כך ענה הרצוג בנימה חברית, ואולי אפילו חברית מדי: "בחיאת, זְהִיר, אל תמכור לי לוקשים. אבו מאזן מוכן להגיע להסדר בירושלים? אבו מאזן מוכן להכרה במדינה יהודית? בוא לא נשטוף את המוח לאף אחד". למשמע דבריו נפגע בהלול ואמר: "לא אני שעושה אינדוקטרינציה. אני רק שואל שאלות". הרצוג, שהבין כי עשה טעות, ניסה לרצות את השדרן בדרך העממית, הקשורה לחיבור בין השדרן לספורט, ואמר: "גם בכדורגל בגמר יש שתי קבוצות".¹⁴⁶ בהלול הפגוע הסיט את השיחה לכיוון אחר – פגישת השר עם סטודנטים ערבים בצפת, דבר שהתגלה כנושא נפיץ במיוחד הואיל והשר לא התכוון להיפגש אתם במכללת צפת אלא בבית מלון. כך נשמעו הדברים:

בהלול: יש לי תהיה יותר מאשר גדולה, הכי צד אתה לא יכול לפגוש את הסטודנטים בתוך המכללה שלהם? על מה הם (הסטודנטים) יכולים לדבר אתך? לא על מדינה פלסטינית?
הרצוג: לפעמים זה יותר נוח שזה לא נמצא תחת מסגרת תקנונית. צריך לראות את היתרון של הפגישה ולא את המיקום. אלו דברים טכניים שלא חשובים בעיניי בכלל.

בתום הריאיון תרגם בהלול את הדברים והתמקד תחילה בחלק האחרון – הסירוב להיפגש עם הסטודנטים הערבים בתוך הקמפוס. בהלול התרעם בפליאה:

146 בשיחות עם בהלול מרואיינים יהודים נוטים באופן בולט מאוד לשלב נושאים שקשורים לעולם הספורט כדי לשבור את הקרח ואולי לשכות את לבו של המראיין. כך היה, למשל, גם בריאיון עם חברת הכנסת רונית תירוש, יום ג'דיד, 7.5.2008. (לחלקים אחרים באותו ריאיון התייחסנו בדיון על השפה וקשיי התקשורת).

עושה רושם, חובה עלינו לקרוא בין השורות, עושה רושם שהנהלת מכללת צפת הזמינה את השר הזה הלגיטימי והאחראי על הרווחה החברתית, שר מכובד בממשלה הישראלית, יצחק בוז'י הרצוג, לביקור מקיף במכללה, אך כפי הנראה סירבה שהשר הזה יפגוש את הסטודנטים הערבים מהמכללה הזאת בקמפוס, והפגישה תיערך רק במלון שכן.

בסיום מלאכת התרגום הוסיף המגיש אמירה אישית: "תוך כדי השיחה הוא האשים, כחלק מההתכתשות המילולית בינינו, הוא האשים אותי שמדי פעם אני עושה שטיפת מוח, אך אני [בסך הכול] הבעתי את עמדתי בעניין הזה [הקיפאון המדיני וחלקה של ממשלת ישראל בן]¹⁴⁷."

כל אחת מהחריגות שתוארו לעיל מן האובייקטיביות העיתונאית מייצגת את הבעיות הבעורות בחברה הערבית בישראל: הסכסוך הישראלי-פלסטיני; מנגנוני המדינה הרואים באזרחים הערבים אויב; הנהגת החברה הערבית הנתפסת בעיני הציבור הערבי כחלשה וכלא מייצגת אותם נאמנה; האלימות בחברה הערבית; המתח בין דרוזים לערבים; ותחושת הפטרונות של השמאל היהודי. עניין נוסף שראוי לתת עליו את הדעת הוא טון הדיבור, שלפעמים משתמע ממנו נימת זלזול וחוסר הערכה כלפי השדרנים הערבים מצד גורמים יהודיים. למשל, ראש לשכת העיתונות הממשלתית שאינו יודע מי מראיין אותו, או השר הרצוג שבניסיון לשמור על נימה עממית מול השדרן הלכאורה עממי פונה אליו במילה "בחיאת".

חריגות הקשורות ליחס אוהד מצד השדרנים ניכרות, למשל, בכל הקשור למצוינות בחברה הערבית¹⁴⁸ ולעתים גם כלפי מקרים של סבל אנושי. נביא שתי דוגמאות הלוקחות מאותו יום שידורים. לאחר ריאיון עם העיתונאי הלובי עבד אל-מןעם שריף על המתרחש במדינתו אמר זֶהִיר בהלול:

147 יום ג'דיד, 10.1.2011.

148 ראיונות עם תלמידים מצטיינים או ספורטאים מצטיינים, יום ג'דיד, 26.1.2011.

2.2.2011, 8.2.2011, 16.2.2011, 7.3.2011.

אנחנו במומנטום של התעניינות בבעיית לוב וההתפתחויות האחרונות במדינה הזאת [תוך כדי כך] קיבלנו את הידיעה הרחופה הזאת ברגעים אלו בחדר העריכה של רדיו א־שמש, שכוחות הריסה מתוגברים החלו להרוס את החדרים הניידים והקרוואנים שנבנו כדי לתת מחסה למשפחת אבו עיד מלוד, בשכונה המכונה אבו טוק, שהיא כמו מחנה לפליטים, מחנה קטן לפליטים. משפחת אבו עיד סבלה מהרס זה שבועות, והמשפחה נאלצה לחסות בבתים ניידים, וחרב ההריסה הגיעה לחדרים הניידים האלה [...]. אנחנו מקווים לדבר עם מישהו.

לשירור עלה זכי אבו עיד, תושב המקום:

זהיר בהלול: לבנו אתכם. מה קורה עכשיו?

[...]

זכי אבו עיד: [...] התנהגו באכזריות כלפי הילדים, הרביצו לילדים [...] והנשים, איך הם התנהגו עם הנשים, עם הילדים, ברצינות, הגזענות בולטת [...] עם נאצי, נאצי.
בהלול: אני מבקש ממך, בוא לא ניכנס למקומות שאין לנו [קשר אליהם].

בסיום הריאיון אמר בהלול: "לא נותר לי אלא לומר שלבנו אתכם. אינני יודע איך בתנאים אלו יכול אדם למסור את מה שסוער בחזהו [...] כשאתה מדבר [מתייחס למרואיין שתאיר את פעולות המחאה], אדם רואה את האור שבקצה המנהרה החשוכה. אני מודה לך על האופטימיות הזאת". הריאיון שהגיע מיד לאחר מכן היה עם נרקומן לשעבר, מובטל שנשוי לתושבת השטחים שאינה זכאית לתעודת זהות ישראלית, ובתגובה נטש את ילדיו במשרדי הביטוח הלאומי בנצרת. גם הפעם בסיום הריאיון בחר בהלול לומר למרואיין: "לבנו אתך".¹⁴⁹

149 יום ג'דיד, 2.3.2011. על סיפורה של משפחת אבו עיד ראו שי גרינברג, "סיפורם של בני משפחת אבו-עיד מלוד, שחשבו שסיוע למדינה הוא משהו שיציל אותם מגירוש מהבית", מוסף הארץ, 20.5.2011.

ח'ליל רינאוי, במחקרו על העיתונות הערבית הכתובה בישראל, הראה שעיתונאים ערבים אינם מקפידים על ניטרליות וריחוק מהמסקור, בעיקר ככל שמתגבר העימות בין המדינה לאזרחיה הערבים.¹⁵⁰ ממחקר זה עולה כי הדבר נכון גם לשידורי הרדיו ומתבטא בהבעת חיבה והזדהות מצד השדרנים. חריגות מהסוג הזה נפוצות יותר, והן קורות בעיקר כאשר השדרנים מרגישים שנעשה עוול למרואיינין שלא באשמתו. הן מופיעות בראיונות עם קורבנות אלימות,¹⁵¹ נפגעי הממסד וגורמים חלשים בחברה,¹⁵² פלסטינים שנפגעו בשל הסכסוך,¹⁵³ פעילי שלום ישראלים,¹⁵⁴ עובדים שנלחמים על זכויותיהם¹⁵⁵ והמורדים במדינות ערב.¹⁵⁶ השדרן זְהִיר בהלול התייחס לכך באמירה: "כל דבר אנטי-ממסדי – הציבור הערבי אוהב".¹⁵⁷

המגזין יום ג'דיד נבדל מתכניות דומות בשפה העברית בכל הנוגע לסגנון הראיונות, שכן כמעט שלא נמצא בו ראיונות תוקפניים. אין בכך כדי לומר שבראיונות לא עולות שאלות קשות, אך הן נשאלות בדרך נינוחה. יתר על כן, לפעמים מופגנת בהם צורת פנייה זרה לאוזן הישראלית, הרגילה בניואנסים מערביים – מרואיינים ערבים מכונים לא אחת "אח" או "אחות". כמו כן כאשר המרואיינים הם בני החברה הערבית בישראל והמרואיינים מכירים אותם היטב, הם פונים אליהם באופן רשמי למחצה, גם אם מדובר באישי ציבור בכירים או חברי כנסת. זְהִיר בהלול, למשל, פנה בריאיון אל חבר הכנסת מוחמד ברכה

- 150 ח'ליל רינאוי, האובייקטיביות של הסובייקטיביות: ייצוג יהודים בתקשורת הערבית, ראשון לציון: המסלול האקדמי, המכללה למינהל, 2009, עמ' 16.
- 151 יום ג'דיד, 7.3.2011, ריאיון עם אם שבתה נרצחה על ידי מחזרה.
- 152 פעמים רבות בכל הקשור להריסות בתים, ולכך יש דוגמאות רבות: יום ג'דיד, 12.1.2011, 18.1.2011, 7.2.2011, 10.2.2011, 7.3.2011, 17.3.2011.
- 153 יום ג'דיד, 3.1.2011, ריאיון עם אחיה של ג'ואהר אבו רחמה, עוברת אורח שמתה בעקבות עימות עם כוחות הביטחון (ראו לעיל, בהערה 69).
- 154 יום ג'דיד, 10.1.2011, ריאיון עם ישראלים שרוצים להיכנס לעזה כדי להיפגש שם עם ראשי חמאס.
- 155 הנושא בלט במיוחד בסיקור שבינת העובדים הסוציאליים. למשל, יום ג'דיד, 1.3.2011.
- 156 יום ג'דיד, 22.3.2011, ריאיון עם פעיל זכויות אדם בתימן.
- 157 ריאיון עם בהלול (לעיל הערה 98).

בשם "אבו סעיד", וזה פנה אליו בתגובה בשם "אבו עאדל".¹⁵⁸ אין בכך כדי לפגוע בניטרליות של הריאיון או המראיין. דוגמה בולטת היא הריאיון שערכה סנאא' להב עם מוחמד זידאן, יו"ר ועדת המעקב; אף על פי שהיא פונה אליו בכינוי "אבו פיסל" (أبو فيصل), הדבר לא מונע ממנה לבקר אותו בתקיפות ובחריפות.

לאוזניים מערביות הסגנון הזה נשמע מיושן, אך ייתכן שהמקור לדרך תקשורת זו הוא במושג **מְסַאִיְרָה**, טכניקת שיחה מנומסת הנהוגה אצל דוברי ערבית, שמטרתה להפגין הבנה כלפי הצד האחר. על פי החוקרת תמר כתריאל מדובר ב"דפוס תרבותי, שמבנה את התקשורת הביין-אישית באופן כזה, שהוא מדגיש את המשותף על פני השונה, את שיתוף הפעולה על פני העימות, את ההתחשבות ההדדית על פני האסרטיביות".¹⁵⁹ טכניקת תקשורת זו עומדת בניגוד ל"דוגריות" הצברית.¹⁶⁰ בהיבטים של חקר השיחה בתקשורת, הניגוד בין הסגנונות בולט לאחרונה במיוחד, הואיל ומחקרים הוכיחו כי יש עלייה בעוינות של עיתונאים ישראלים כלפי מושאי ראיונותיהם.¹⁶¹

בצד טכניקת תקשורת זו לא נפקד מקומן של הציניות והביקורתיות, בייחוד כשהיה מדובר בעיתונאי זָהִיר בהלול. כך למשל, לנוכח דברי השבחה שהעתיר ראש הממשלה על ראש המוסד הפורש מאיר דגן תהה בהלול כיצד הדבר משתלב עם החשיפה של כשלי הארגון בפרשיית חיסול מחמוד מבחוח, כפי שפורסמה

158 יום ג'דיד, 9.2.2011.

159 תמר כתריאל, מילות מפתח: דפוסי תרבות ותקשורת בישראל, לוד: זמורה ביתן, 1999, עמ' 217.

160 שם, עמ' 215-225.

161 על השינויים במדיה העולמית בכל הקשור לביקורת כלפי הממסד והפוליטיקאים ראו Michael Schudson, "The News Media as Political Institutions," *Annual Review of Political Science* 5 (2002), pp. 249-269. על השינויים בישראל ראו Zohar Kampf and Efrat Daskal, "When the Watchdog Bites: Insulting Politicians on Air," in: Mats Ekström and Marianna Patrona (eds.), *Talking Politics in the Broadcast Media: Cross-cultural Perspectives on Political Interviewing, Journalism and Accountability*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2011. pp. 177-198

בעיתון ידיעות אחרונות;¹⁶² בריאיון עם השר המתפטר אבישי ברוורמן, שקרא לערביי ישראל להצטרף למהלך ההתחדשות במפלגת העבודה, אמר בהלול: "מי ששומע אותך חושב שהבחירות כבר התחילו. אתה כבר מגייס את הערבים";¹⁶³ בראיונות על כנס הרצליה מחה בהלול על כך שאף לא אחד מהדוברים בכנס הוא ערבי, ויתרה מזו – שערבים מודרים מהחלקים הביטחוניים שלו. הוא התנחם בקביעה: "בתוך זמן קצר ויקיליקס ייתנו לנו את הפרטים מהדיונים הללו";¹⁶⁴ ובתום ריאיון עם שלמה בוחבוט, יושב ראש מרכז השלטון המקומי, שבו אמר בוחבוט שהוא מקנא במהפכות בעולם הערבי ושיש ללמוד מהמתרחש שם, תמצת בהלול את דבריו בערבית, וכשהגיע לאמירה הנזכרת אמר באירוניה: "[לדברי בוחבוט] הגיעה השעה לצאת לרחובות, חובה עלינו ללמוד ממה שמתרחש [...] או! המדינה הזאת התחילה ללמוד ממה שמתרחש בעולם הערבי, זוהי הבלחה שאין כמותה. העולם הערבי הפך לאידאל".¹⁶⁵

אין להתעלם מהעובדה שבכל הדוגמאות שהוזכרו מדובר דווקא במרואיינים יהודים ולא ערבים. כפי שציין זֶהִיר בהלול, הציבור הערבי מזדהה עם הצד האנטי-ממסדי; ומאחר שבישראל אנשי הממסד הם לרוב יהודים, הם שזוכים במנת הראיונות הצינניים-נשכניים. דהיינו, הביקורת שנמתחת עליהם אינה מכוונת כלפי זהותם הלאומית (ישראלים יהודים) אלא כלפי מעמדם כנציגי הממסד. עוד בולטת העובדה שהשרונים משתמשים בסגנון זה בכל פעם שמדובר בפגיעה או בזלזול בחברה הערבית, ואינם נמנעים מלהפגין עמדות כאלה גם כלפי פוליטיקאים ערבים. יתרה מזו, מנכ"ל התחנה סֶהִיל כארם מציין שמנהיגים ערבים בישראל מאשימים את התחנה בחוסר כבוד וטוענים כי אנשיה

162 יום ג'דיד, 3.1.2011. בהלול כיוון לכתבה של רונן ברגמן "תיק פלזמה", שבה תוארו הצלחת הפעולה אך גם נחשפו כשלי המוסד. ידיעות אחרונות, מוסף 7 ימים, 31.12.2010.

163 יום ג'דיד, 17.1.2011.

164 יום ג'דיד, 9.2.2011. בעקבות אירוועי "אביב העמים" בעולם הערבי החלה התחנה לדבוק בקו זה, שבכסיסו הטענה שישראל עדיין לא הפנימה את השינוי הגדול שעבר העולם.

165 יום ג'דיד, 7.2.2011. בהלול השתמש במילה "النبلاجة" ("הבלחה"). זוהי מילה נדירה בערבית, שמעידה על איכויותיו הלשוניות.

תוקפים אותם. לדעתו, התלונות הללו נובעות מכך שהפוליטיקאים הערבים התרגלו לתקשורת מסוג מסוים, ואילו התחנה רואה את עצמה ככלב השמירה האמיתי של החברה הערבית.¹⁶⁶

מדברים אלו עולה שאנשי התחנה רואים בעבודתם שליחות ורואים בעצמם משרתים של טובת המיעוט הערבי בישראל. תפיסה זו כבר אופיינה בעבר במחקר בכל הקשור להתנהלות של תקשורת ערבית. עירית לוי, אלדעה ויצמן ויצחק שניבוים, למשל, השוו בין אסטרטגיית הראיונות בתכניות האקטואליה באל-ג'זירה, ערוץ החדשות הלווייני בשפה הערבית, לאסטרטגיות אלו בערוץ הראשון של הטלוויזיה הישראלית. מחקרם מצא כי בניגוד לאל-ג'זירה, בערוץ הראשון הקפידו המראיינים על סימטריה ואיזון, נמנעו מלהביע עמדה מפורשת ואתגרו את המראיינים גם בהבעת עמדה נגדית לעמדתם.¹⁶⁷ הממצאים הללו מרמזים כי אל-ג'זירה היא ערוץ תקשורת לא ניטרלי, המשרת אידאולוגיה. כמונחי החוקר מוריס ינוביץ' (Janowitz), עיתונאי אל-ג'זירה זונחים את תפיסת העיתונאי האובייקטיבי הקלאסי במודל "השוער" לטובת מודל "הפרקליט", הרואה את עצמו כמייצג האינטרסים של שכבות מסוימות בחברה ונאמן להן.¹⁶⁸ התמונה מורכבת קצת יותר כשמדובר בעיתונאי א-שמש. אמנם אנשי מערך האקטואליה של א-שמש אינם תופסים את עצמם כעיתונאים ניטרלים או

166 אמל ג'מאל מסביר כי העיתונות הערבית המסחרית משלמת מס שפתיים להנהגה הפוליטית כשהיא מפרסמת גילויי דעת או הודעות מטעמה כאילו היו ידיעות עיתונאיות. אמל ג'מאל, *תרבות צריכת תקשורת בקרב מיעוטים לאומיים: הערבים בישראל*, נצרת: אעלאם, מרכז תקשורת לחברה הערבית פלסטינית בישראל, עמ' 120. סהיל כראם טוען כי הוא נלחם בתופעה הזאת ומסרב לפרסם הודעות יחסי ציבור של פוליטיקאים, ולכן הם מתלוננים על התחנה. ריאיון עם כראם (לעיל הערה 17).

167 עירית לוי, אלדעה ויצמן ויצחק שניבוים, "דפוסי תמיכה ואתגור בראיונות מעמתים: בחינה משווה של אסטרטגיית המראיין ב'אל-ג'זירה' ובטלוויזיה הישראלית", בתוך: יצחק שלזינגר ומלכה מוצ'ניק (עורכים), *למ"ד לאיל"ש: קובץ מחקרים במלאות שלושים שנה לאגודה הישראלית לבלשנות שימושית*, ירושלים: צבעונים, תשס"ד, עמ' 152-167.

168 Morris Janowitz, "The Journalistic Profession and the Mass Media," in: Joseph Ben-David and Terry N. Clark (eds.), *Culture and its Creators: Essays in Honor of Edward Shils*, Chicago: University of Chicago Press, 1977, pp. 72-96

כמעבירי מידע בלבד, אך הם גם אינם תופסים את עצמם כגרסה המקומית של אל-ג'זירה, כפי שהיא מוצגת במחקר שהוזכר. על סמך הדוגמאות שתוארו בו, ובהשוואה לנתונים שהוצגו לעיל מתוך המחקר שלנו, אפשר לקבוע כי בראיונות האקטואליה בתחנת א-שמש מתקיים שילוב של נאמנות לאוכלוסיית היעד, הזדהות עם מגמות אנטי-ממסדיות, אך גם מחויבות לתפקיד העיתונאי והכרה של המראיינים בכך שהם פועלים במדינת ישראל – כלומר, הם מנסים לשלב בין תפקיד השוער לתפקיד הפרקליט.

א.7. ספורט ואקטואליה

במגזין האקטואליה מקפידים לייחד את דקות השידור האחרונות לספורט, וגם כאן משלבים בין המקומי-ערבי, הלאומי והבינלאומי. ספורט הוא תחום נוסף שבו ניכרת הגאווה הערבית המקומית, ולהדגשת הישגים בתחום בשידורי התחנה יש חשיבות מעבר לגאווה המגזרית – ספורט, ובייחוד כדורגל, נתפסים כזירת השתלבות בחברה הישראלית. מצד אחד, הספורט מובנה על ידי האוהדים כמרחב לא פוליטי ואפילו מנותק מהפוליטיקה, ומצד שני, ההשתלבות הערבית בו נתפסת כמנוף לשוויון אזרחי.¹⁶⁹ החוקר תמיר שורק טבע בהקשר זה את הביטוי "מובלעת של השתלבות".¹⁷⁰ לדבריו, עיתונות הספורט הערבית בישראל מקדמת זהות לאומית קולקטיבית ערבית-פלסטינית בדיווחים על הישגים והופכת את הספורט לזירה לגיבוש תודעה לאומית, לעתים אפילו בדלנית.¹⁷¹

בתחנה מקפידים לראיין ספורטאים ערבים מצליחים ברמה הלאומית והבינלאומית. כאלה הם שחקני הכדורגל וא'אם עמאשה, שהועלה לשידור כמה פעמים לאחר הצטיינות במשחק,¹⁷² ובינם כאל, שבאותם ימים שיחק בקבוצת

169 תמיר שורק, זהויות במשחק: כדורגל ערבי במדינה יהודית, ירושלים: מאגנס, 2006, עמ' 182-183.

170 את הביטוי הוא יחס לקבוצת הכדורגל איחוד בני סח'נין. שם, עמ' 60-64.

171 שם, עמ' 105-126.

172 למשל ביום ג'דיד, 14.3.2011. ו'א'אם עמאשה הוא סיפור מעניין בפני עצמו, שכן מדובר בשחקן כדורגל דרוזי מרמת הגולן שמשחק בקבוצות כדורגל ישראליות ולאחרונה אף זומן לשורות נבחרת ישראל. בעיני התחנה, עמאשה הוא "גאווה מגזרית" לכל דבר ועניין. על עמאשה ראו דוד מרואני ומשה הרוש, "וויאם עמאשה: אני מקרה יחיד בעולם", הארץ, 20.10.2010.

הכדורגל הסקוטית סלטיק. כיאל נהנה מיחס מיוחד בגלל הצלחותיו בעולם, ולעתים אנשי התחנה אפילו נעלבים בשמו. כאשר הידיעה על ההתעניינות של קבוצת הכדורגל האנגלית מנצ'סטר יונייטד בשחקן לא סוקרה סיקור הולם בתקשורת העברית מחו על כך בתחנה, אם כי לא הציגו את זהותו הלאומית כסיבה לכך.¹⁷³

בריאיון שערך זהיר בהלול עם חסן טואטחה, אביו של שחקן הכדורגל טאלב טואטחה, בעקבות הכללת בנו בשורות נבחרת ישראל במשחק נגד נבחרת לטביה, חשף המראיין את התרגשותו בפרץ מילים אופייני: "כשראיתי את טאלב עולה בהרכב אמרתי לבני, וראיתי את המשחק הזה אתו, אמרתי לו שזה חלום שמתגשם. בן 18, 18 וחצי, משחק בנבחרת הישראלית". בהמשך ציין בהלול כי האב גידל ילדים לתפארת – אחד לומד היום רפואה, שנייה סיעוד, והשלישי יצא לאיטליה ללמוד איטלקית. בהלול סיכם את הריאיון במילים:

חשוב שתדע דבר אחד חשוב; שהבולטים מבניכם, דוגמת בירם (כיאל), ביברס [נאתכו], טאלב ואחרים, הם בני החברה הערבית הפלסטינית כולה במדינה הזאת, והם תכלית פאר החברה הישראלית. אנו מברכים אתכם על זאת ונאחל לטאלב המשך הצלחה.¹⁷⁴

עם זאת לא תמיד המנחה והמראיין ראו עין בעין בענייני זהות לאומית. כך קרה, למשל, בריאיון עם המתאגרף תושב עכו יוסף עבד אל-ראני (يوسف عبد الغني), שבהלול הציג כבעל סיכוי גדול לייצג את המגזר הערבי באולימפיאדת לונדון 2012. בשיחה בין השניים דיבר בהלול אל המתאגרף כ"מייצג אותנו", בתגובה אמר המתאגרף: אני מייצג את ערביי ישראל באולימפיאדת 2012 וזה כבוד גדול לי, שאני מייצג אתכם כערבים ישראלים [...] אני אהיה הערבי השלישי מערביי 48

173 מוסטפא שלאעטה ביום ג'דיד, 15.3.2011.

174 יום ג'דיד, 28.3.2011. על ההשתלבות של שחקנים ערבים בנבחרת ישראל ככרטיס כניסה לחברה הישראלית ראו שורק (לעיל הערה 169), עמ' 165-175; וכן מאמרו של בהלול, "הכדורגל מעניק לנער הערבי את הזרמנות להשתלב", ארץ אחרת 71 (אוגוסט 2014).

באולימפיאדה". בהלול אמר בתגובה: "אדוארד מרון ב-1960 ברומא, מרים משקולות, ב-1976 רפעת טורק בנבחרת האולימפית הישראלית; ואם תגיע, תהיה באמת הערבי הפלסטיני השלישי שמייצג אותנו".¹⁷⁵ בריאיון עם מאמנו של עבד אל-ראני, מחמוד תרשחאני, הגדיר אותו בהלול "מאמן ישראלי-ערבי-פלסטיני" והוסיף בגאווה שהוא מאמן נבחרת ישראל באגרוף.¹⁷⁶

א.8. העדה הדרוזית ורדיו א-שמס

מפעם לפעם עולה הטענה שהדרוזים אינם מיוצגים ייצוג הוגן בתחנה, ויש אפילו הרואים בכך עילה לפתיחה של תחנת רדיו נוספת בשפה הערבית באזור הצפון.¹⁷⁷ תחנת א-שמס עצמה רואה בעדה הדרוזית חלק בלתי נפרד מהחברה הערבית, מקפידה לתעד בשידור חי אירועים שנוגעים לחיי הקהילה הדרוזית בישראל ומעסיקה עובדים דרוזים.¹⁷⁸ בשידורי התחנה גם נשמעים פעמים רבות ביטויים כמו "אחינו הדרוזים" ו"אחינו הערבים הדרוזים" מפי מראיינים ומרואיינים כאחד.¹⁷⁹ דמות דרוזית שנהנית ממעמד מיוחד בתחנה הוא המשורר האנטי-ממסדי המנוח סמיח אל-קאסם, שבשיח המקומי והפלסטיני רואים בו "משורר לאומי". בשנת 2010 הוא גם קיבל פרס הוקרה מהתחנה על פועלו, אם כי בשידורים לא נמצאה התייחסות מיוחדת לעדתו. גם יזיד חדיד, מנהל

175 יום ג'דיד, 5.1.2011. ההדגשות שלנו.

176 יום ג'דיד, 28.2.2011.

177 לייאור אברבך, "משרד התקשורת בוחן הקמת תחנת רדיו דרוזית בצפון", גלובס, 22.4.2010. בשנים האחרונות הרשות השנייה ממעטת לחשוף בדוחותיה פרטים של תלונות על תחנות הרדיו האזוריות ושל תוצאותיהן (על כך נרחיב את הדיבור בפרק השישי), כך שאין לדעת אם הגיעו לרשות תלונות הנוגעות לפגיעה בעדה הדרוזית בשידורי התחנה, כפי שנטען מדי פעם.

178 ריאיון עם כראם (לעיל הערה 17).

179 למשל, יום ג'דיד, 27.1.2011. מנכ"ל התחנה טוען כי היא הייתה הראשונה ששדרה בשידור חי מחגיגות נבי שעייב של העדה הדרוזית. לדבריו, הוא אפילו תפקד כגורם מתווך בין הקהילה הדרוזית למשטרה בעימותים בפקיעין ב-30 באוקטובר 2007, שבמהלכם נחטפה שוטרת והוחזקה כבת ערובה במקום. ריאיון עם כראם (לעיל הערה 17).

התכניות הראשון בתחנה, הוא דרוזי. פרישתו בשנת 2004 לא הייתה קשורה להשתייכותו העדתית אלא להיפרדות של קבוצת כראם מקבוצת גאון. דתם של מרואיינים דרוזים לא מצוינת, אלא אם כן מדובר בריאיון שנוגע ספציפית לעדה. בריאיון עם סבתא ג'מילה מפקיעין, למשל, לא צוין כי היא דרוזית, והיא הוצגה כמודל נשי מיוחד של החברה הערבית ביום האישה הבינלאומי.¹⁸⁰ אותו כלל חל על חברי כנסת דרוזים: שיוכם העדתי אינו מוזכר אלא אם יש לו חשיבות לנושא הריאיון. כך היה, למשל, בריאיון עם חבר הכנסת האמד עמאר ממפלגת ישראל ביתנו, שזהותו העדתית הייתה רלוונטית משום שבמהלכו הצהיר במפורש שמטרתו לשרת את הציבור הדרוזי בכנסת.¹⁸¹

אנשי התחנה לא מכחישים כי היחסים עם בני העדה הדרוזית מורכבים. זֶהִיר בהלול טוען כי "חלק מהדרוזים הממסדיים רואים בנו תחנה סוררת".¹⁸² מורכבות זו בלטה בתכניתה של סַנְאָא' להב בערב יום האדמה 2011. באותה שנה, שלא כהרגלן ועל רקע הפקעת קרקעות בכרמל, התכוונו כמה קבוצות מהעדה הדרוזית לציין את יום האדמה. להב העלתה לשידור שלושה אנשי ציבור דרוזים ודנה אתם בנושא. השלושה ייצגו זרמים שונים בעדה. השיח' מְוַאפֶּק טריף, ראש המועצה הדתית העליונה של העדה הדרוזית, הציג את העמדה הקלאסית-מרכזית – נאמנות העדה לבניה ולמדינה, מתוך סירוב להתייחס לסדקים פנימיים בקהילה: "אנחנו עם אנשינו [...] וכל צעד שהם ינקטו, נתמוך בהם". פהמי חלבי, יושב ראש העמותה להגנת אדמות הכרמל וממארגני מחאת הקרקעות, אמנם הדגיש את ערכיותו ואת נכונותו להיאבק בממשלה ("אנחנו ערבים, אנחנו מאמינים ביום האדמה [ומאמינים] במאבק במדיניות הממשלה בתחומים שונים"), אך

180 יום ג'דיד, 7.3.2011.

181 יום ג'דיד, 27.1.2011. בהקשר זה יש לומר כי אתר האינטרנט של התחנה העלה במהלך מערכת הבחירות לכנסת ה-20 מדור בחירות, בדומה לאתרי החדשות המקוונים בעברית. ואולם בניגוד לאתרים אלו, שהציגו בראש המדור שלהם סרגל תמונות של ראשי המפלגות, באתר א-שמש הוצג סרגל ובו תמונותיהם של המועמדים הערבים והדרוזים במפלגות השונות במקומות הריאליים על פי רוב הסקרים. גם תמונתו של ח"כ האמד עמאר הוצגה למרות שיוכו למפלגה שמזוהה כמפלגת ימין העוינת את הציבור הערבי בישראל.

182 ריאיון עם בהלול (לעיל הערה 98).

לא הצליח לספק הסבר מניח את הדעת מדוע בחרו לציין את יום האדמה ב־2 באפריל (שלושה ימים אחרי התאריך שבו מציינים את היום בחברה הערבית). הוא גם סירב להתייחס ליום זה כ"יום האדמה הדרוזי". הדובר השלישי, השיח' עלי מעדי, יושב ראש "ועדת הקשר הדרוזית", הציג עמדה דרוזית בדלנית וקרא להתאחדות מוחלטת של כל הערבים בחסות ועדת המעקב העליונה, קרי ציון יום האדמה ב־30 במרץ.

המנחה הציגה שאלות קשות לשני הדוברים הראשונים, שדיברו על הקשר המיוחד בין העדה הדרוזית למדינה. את פהמי חלבי היא שאלה:

מהן הנסיבות המיוחדות [שמבדילות אתכם]? אדמתכם נגזלת, התכנית התשתיתית [אצלכם] היא אותה תשתית (כמו זו שאצלנו, הערבים), ואולי אפילו גרועה יותר, אתם נתתם למדינה הזאת יותר מיתר הערבים. בזים לכם. בזים לצעיריכם, לרוחכם ולאדמתכם.

את השיח' טריף היא עקצה: "עם כל הכבוד לך, אני חושבת שריאותיך התרוקנו ב־64 שנות דיאלוג [עם המדינה]".¹⁸³ זוהי דוגמה להתנהלות שעלולה להסעיר ולעורר תגובות שליליות בקרב העדה הדרוזית. ואולם גם אם היא הייתה ביקורתית ועוקצנית, היא לא חרגה מהפרקטיקה המקובלת של העבודה העיתונאית. להב הצגיגה שאלות קשות למי שביטא עמדה לא ברורה וסירב בדילומטיות להתייחס למתח הנובע מיחסי הגומלין שבין הדרוזים למדינה.

פן נוסף של הבעיה קשור לדרוזים שמתגוררים ברמת הגולן: על פי חוק הם תושבי ישראל, אך הם מסרבים להצהיר על כך בפומבי או להזדהות ככאלה. מרואיין דרוזי מרמת הגולן הצהיר בריאיון שערך אתו מוסטפא שלאעטה כי חרג מהרגלו והסכים להתייחס בתחנה לנאום אסד בפרלמנט הסורי. הסיבה לכך לדבריו היא: "לולא הייתי מוקיר אותך כרדיו א-שמש, הייתי מסרב לדבר אתך בנסיבות האלה", שכן "הכיבוש הישראלי אינו במה להפצת הדמוקרטיה".¹⁸⁴ כלומר – לא-שמש מעמד מיוחד בעיניו.

183 לא צמת, 27.3.2011.

184 יום ג'דיד, 31.3.2011.

א.9. א-שמש והשאלה הדתית

תחנת א-שמש לא מקדישה מקום מיוחד בשגרת לוח המשדרים לתכנים דתיים. בניגוד לרדיו 2000, בא-שמש אין משדרים דרשות ממסגדים בימי שישי או מיסות מכנסיות בימי ראשון. מנכ"ל התחנה מגדיר אותה "רדיו חילוני", ולעתים הוא גם מאיים על הציבור היהודי כי אם תיסגר, את מקומה יכולה לתפוס רק תחנה דתית.¹⁸⁵ התחנה אינה משרתת פינות בנושאי דת ונמנעת משידור פסוקי קוראן (קול ישראל בערבית פותח את שידוריו בקריאת פסוקים), אך בתכניותיה ממעטים או אפילו נמנעים מלעסוק בנושאים רגישים כמו החילוניות בחברה הערבית או ענייני דת ומדינה.¹⁸⁶ בחודש הרמדאן מושמע בתחנה תכנים דתיים, אבל בצורה מדודה. מקום רב יותר ניתן בתקופה זו לתכניות הבידור הקל שנועדו להעביר את שעות הצום והמנוחה שלאחריו. כמו כן בשידורי האקטואליה מסוקרות פעולות התנועה האסלאמית באופן מינורי. גולת הכותרת של פעילות הפלג הצפוני של התנועה, למשל – העצרת אל-אקצא בסכנה – אינה מועברת בשידור חי, ולכל היותר מסתפקים בדיווחים מהמקום במהדורות החדשות, כמעט רק כדי לצאת ידי חובה.

יחס זה של התחנה אל הדת מעורר תמיהה לנוכח מחקרו של יאיר אורון, שעסק בזהות בחברה הערבית בישראל והראה כי הדת היא מסגרת ההזדהות החזקה ביותר בקרב סטודנטים ערבים בישראל.¹⁸⁷ אפשר להניח כי הבחירה הזאת קשורה למאפיינים של בעלי התחנה – משכילים, חילונים ונוצרים – ושל קהל היעד ואזור הזיכיון (רוב האוכלוסייה הנוצרית מתגוררת בצפון הארץ). את מקומה של מסגרת ההזדהות הדתית מחליפה ההזדהות האזורית והלאומית.¹⁸⁸

185 שיחה עם סהיל כראם, מנכ"ל רדיו א-שמש, 28.2.2011.

186 ריאיון עם ג'אלאל איוב, שדרן ברדיו 2000 וברדיו א-שמש, חיפה, 28.11.2011.

187 יאיר אורון, זהויות ישראליות: יהודים וערבים מול המראה והאחר, תל אביב: רסלינג, 2010, עמ' 285, 317.

188 במחקרו של אורון (שם) לא נבדק הקשר לזהות האזורית המקומית אלא הקשר לדת, לאומה הערבית, לעם הפלסטיני ולמדינת ישראל.

מעניינת הדינמיקה הקשורה בהתמודדות התחנה עם מנהיג הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית השיח' ראא'ד סלאח. בקיץ 2010 החל השיח' סלאח לרצות עונש מאסר שנגזר עליו בגין תקיפת שוטר.¹⁸⁹ במקרה באותו יום, 25 ביולי, חגגה התחנה שבע שנים לעלייתה לאוויר. אמנם אירוע כניסתו של השיח' לכלא הועבר בשידור חי, אך מיד לאחר מכן חזרה התחנה לשגרת השידור השמח של יום חגה, אגב התנצלות של השדרן על החגיגות בצל המאסר. לעומת זאת, כחודש לפני כן הוקדשה תכנית התחקירים של סַנְאָא' להב לשיחה מיוחדת עם השיח'. להב הרעיפה דברי שבח על אורחה:

אורח יוצא דופן. שיח' מכובד. מדינאי כן ומאמין [...] רפורמטור חברתי. בקי בקוראן ומשכיל מאוד. הרגיו רבים מהפוליטיקאים של המדינה הכובשת [...] הימצאו כאן היום עמנו יסייע לנו להבהיר את הקווים המאפיינים של דת האסלאם, הרחק מפסקי הלכה ופרשנויות שמשמשים כלי מלחמה בידי כל צד מהמתגוששים.

בהמשך היא תהתה כיצד השיח' מצליח להתחבב על כל כך הרבה אנשים וכיצד הוא שומר על צניעותו וכיוצא באלה, ונמנעה מלהציג לו שאלות קשות או מאתגרות – כיצד הוא רואה את החילוניות, מה עמדתו הדתית בנוגע למדינת ישראל, וכדומה.¹⁹⁰

מדי פעם בפעם שדרני התחנה מנסים להתעמת עם השיח' ראא'ד, אך הדבר נעשה בעדינות ובזהירות. ביום שובו לארץ מבריטניה, לאחר שהיה עצור שם במשך עשרה חודשים, רואיין השיח' על ידי זָהִיר בהלול.¹⁹¹ דווקא בריאיון שבו נחגג ניצחוננו – הוא עזב את בריטניה ולא גורש ממנה כפי שדרשו השלטונות –

189 ג'קי חורי, "השייח ראאד סלאח בפתח הכלא: אין מדובר בעונש אלא בחגיגה", הארץ, 25.7.2010.

190 לא צמת, 27.6.2010. אמנם באותו שידור היא הזכירה כי אין לאיש בלעדיות על הטקסט הדתי, אך עדיין לא היה מדובר בריאיון נשכני במיוחד.

191 חסן שעלאן, "סלאח שב לישראל: 'חזרתי כמו חייל פלסטיני'", ynet, 17.4.2012.

הציב בהלול בזהירות רבה סימן שאלה סביב רציונל העימות בכריטיניה וסביב עיסוקו של השיח' בשאלת ירושלים על חשבון בעיות אחרות של החברה הערבית בישראל בימים אלו. החשיבות הרבה שיוחסה לריאיון באה לידי ביטוי בהתמשכותו, שהביאה להפרה של כללי השידור הקפדניים: באופן נדיר מאוד נדחה השידור של מבזק החדשות של השעה עשר בכמה דקות.¹⁹² אין לדעת מה הסיבה האמיתית לצעד לא שגרתי זה: האם חשש המגיש לאבד את המומנטום או את רצף הריאיון או שמא התנה השיח' את הריאיון בכך שדבריו לא ייקטעו. בשורה התחתונה, המסגרת הקשוחה של מגזין החדשות נשברה והודגש מעמדו המיוחד של השיח'.

השיח' ראא'ד סלאח הוא בבחינת פרה קדושה. הוא נהנה בחברה הערבית מהערכה וכבוד מכל הזרמים הפוליטיים, כיוון שהוא משרד טוהר מידות וניקיון כפיים.¹⁹³ נוסף על כך, המאבקים המשפטיים שהמדינה מנהלת נגדו מובילים את ההנהגה הערבית בישראל להתייצב לימינו אל מול הממסד הציוני.¹⁹⁴ ייתכן שהריאיון המפויס שניהלה אתו להב נעוץ בהגדרה העצמית של השדרנית כ"מדרנית עם כבוד למסורת",¹⁹⁵ ובעובדה שחודש לאחר מכן הוא החל לרצות עונש מאסר. ואולם אפשר גם להניח שמדובר במשהו עמוק יותר – התחנה לא מעוניינת להתעמת עם השיח'. זו דרכה לתת מקום לזרמים הדתיים בחברה בלי לשנות את אופייה כתחנה לא דתית.¹⁹⁶

192 יום ג'דיד, 17.4.2012. אמנם הריאיון לא נערך בפרק הזמן שנסקר במחקר, אך בשל חשיבות הדברים שנאמרו בו ושירת המסגרת הקלאסית של מגזין החדשות היה מקום להציגו כאן.

193 ריאיון עם איוב (לעיל הערה 186).

194 לדוגמה, הדרך שבה הגן חבר הכנסת מוחמד ברכה מחד"ש על השיח' לאחר שהורשע בגין תקיפת שוטר. ראו "משפט השיח' ראא'ד סלאח: קנס כספי וכלא על תנאי בתיק [מעבר] אל-כראמה" ("محاكمة الشيخ رائد صلاح: غرامة مالية والسجن مع وقف التنفيذ في ملف 'الكرامة'"), בכרא, 19.5.2014.

195 שרית פוקס, "אישה צורחת בשורה: סנא להב משנה סדרי מגזר", nrg, 11.3.2011.

196 יש הטוענים כי התחנה נמנעת מלהתעמת עם אייקונים לאומיים מחשש להאשמה בכגייה בחברה הערבית. ראו ריאיון עם חדיד (לעיל הערה 6). חדיד מביא כדוגמה הפוכה את לְטְפִי משעור, שבתפקידו כעיתונאי התנגח עם תופיק זיאר, מנהיג חד"ש בשנות השמונים של המאה הקודמת.

א.10. נשים בשידורי תחנת א-שמש

ד"ר אמל ג'מאל: יש לשים לב לדבר נוסף – אנו כולנו גברים.

ג'קי ח'זרי: דיברנו עם אחות של חלל בבוקר ויש לנו את אמל (מורקוס).¹⁹⁷

אין לחשוד בתחנת א-שמש שהיא מדירה נשים בשידוריה, ומעולם גם לא התקבלה תלונה בעניין, אך מעניין לבדוק את התפקיד שנשים ממלאות בה ובתכניות האקטואליה שלה. בראש דירקטוריון התחנה עומדת אישה, אמאל כראם, ולמעשה יש הטוענים כי היא הכוח העיקרי מאחוריה.¹⁹⁸ נכון לתקופה שנבדקה במחקר הנחו נשים את התכניות שהובילו סדר יום אקטיביסטי חברתי-פוליטי בתחנה: סנאא' להב הנחתה את תכנית התחקירים; אמל מורקוס ורשא ח'לוה הגישו את תכניות התרבות; ומקבולה נצאר הגישה תכנית של שיחות עם המאזינים, שעסקה בדרך כלל בענייני השעה הפוליטיים.¹⁹⁹

נשים אלו הן סמלים פוליטיים-חברתיים גם מחוץ לזהותן כעובדות התחנה, והן משתתפות באירועים פוליטיים ערביים כלליים. מקבולה נצאר, למשל, שהחלה את דרכה המקצועית כעובדת סוציאלית, היא פעילה חברתית-לאומית ופמיניסטית שנאבקה למען שינויים בחברה הערבית ולשוויון בין החברות היהודית והערבית.²⁰⁰ כחלק מעיסוקיה מחוץ לתחנה היא פועלת להנצחת המורשת הלאומית הפלסטינית בעמותה להגנה על זכויות העקורים, שבה פעילה גם מגישת החדשות בתחנה באותם הימים, דימא ג'מאל אבו-אסעד. השתיים, בנות למשפחות מכפרים נטושים, גם הנחו את עצרת יום הנכבה בשנים 2008 (נצאר) ו-2011 (אבו-אסעד). סנאא' להב, מגישת תכנית התחקירים "לא עוד",²⁰¹ נחשפה בתקשורת הישראלית בעקבות הצגת יחיד שהעלתה בפסטיבל אישה

197 שיחה בין אמל ג'מאל לג'קי ח'זרי ביום השידורים המיוחד של התחנה לרגל עשור לאירועי אוקטובר, 1.10.2010.

198 ריאיון עם חריר (לעיל הערה 6).

199 חלוה עזבה את התחנה בסוף שנת 2011.

200 אסף כרמל, "מה שלא כתוב בקוראן", עכבר העיר, 4.8.2008.

201 בערבית שם התכנית – "لا صمت بعد اليوم" ("מהיום לא נשתוק עוד"). "לא עוד" הוא השם בעברית שבו בחרה התחנה להציג את התכנית כלפי חוץ.

בחולון. בכתבה עליה באתר nrg היא הוצגה כמורדת, ביקורתית, חדת לשון ו"מאווררת טבואים"; כמי שמעזה להעלות בתכניתה נושאים שאין עוסקים בהם בפומבי. להב הגדירה את עצמה "פלסטינית שחונכה על הכבוד הפלסטיני ומחנכת את בניה כך".²⁰²

בתקופה שנבדקה הקדיש מגזין החדשות יום ג'דיד ריאיון יוצא דופן שארך כשעה לאמל מורקוס, מגישת אחד ממגזיני התרבות בתחנה. הריאיון עסק בקו המוזיקלי שאימצה בשנים האחרונות – חידוש שירי עם פלסטיניים. בתכנית הציגה מורקוס את תפיסתה בכל הקשור למעמד האישה בחברה הערבית – אמנם הדרך עוד ארוכה, אך מקומה שלה טוב מזה של סבתה ואמה, ועתיד בתה יהיה טוב משלה.²⁰³ מעניין שבשנת 2011 השתתפו שלוש מעובדות התחנה בעצרת יום הנכבה, אך לא כנציגות התחנה וללא כל קשר לעבודתן בה: דימא ג'מאל אבו אסעד הנחתה את העצרת, מקפולה נצאר נשאה בה דברים, ואמל מורקוס שרה. השתתפות זו אינה יוצאת דופן, ובדור הצעיר של החברה הערבית בישראל ניכרת נוכחות נשים בהנהגה.²⁰⁴

ואף על פי כן בשידורי האקטואליה עדיין שולט הקו הגברי. שני המגישים של התכנית המרכזית הם גברים וכך רוב העורכים והמפיקים. בתקופה שנבדקה היה בתכניות האקטואליה רוב מוחלט למרואיינים גברים (כ-300 מרואיינים לעומת 60 מרואיינות), והנשים שרואיינו היו ברובן פעילות חברתיות או פוליטיות.²⁰⁵ חריגה נרשמה ביום האישה הבינלאומי, שבו הקדישה התחנה יום שידורים מיוחד לנשים. ביום זה, 8 במרץ, ראיין המגיש זֶהיר בהלול רק נשים אפילו בפנית הספורט (ריאיון עם שופטת הכדורגל אחלאם שלבי).

202 פוקס (לעיל הערה 195); סנאא' להב, "תודה לכם על שהוצאתם אותי משתיקתי" ("شكرا لكم لأنكم أخرجتموني عن صمتي"), דניא אל-וטן, 14.7.2006.

203 יום ג'דיד, 9.3.2011. על מורקוס כיוצרת ראו בן שלו, "האלבום החדש של אמל מורקוס: שילוב מוצלח", הארץ, 1.2.2011.

204 דני רבינוביץ' וח'אולה אבו בקר, הדור הזקוף, ירושלים: כתר, 2002, עמ' 15.

205 בחודשים ינואר-פברואר של שנת 2011 דיווחה ממצרים אישה – הפעילה הפוליטית עביר קובטי ששהתה במקום.

ב. הזהות הלאומית בשידורי תחנת א-שמש

החוקרים מוסטפא כבהא ודן כספי טוענים כי שליטת הממסד הישראלי בתקשורת הערבית הכתובה ובמיוחד האלקטרונית פגעה בחברה הערבית בישראל ומנעה ממנה לטפח מוקד עוצמה עצמאי. ואולם לדבריהם בחלוף השנים חל שינוי שמתמזה ב"מהפך רב שלבי והדרגתי בעיתונות הערבית במדינת ישראל, מעיתונות פוליטית מגויסת לעיתונות מתגייסת מתוך הכרה לאומית למאבק של המיעוט הפלשתיני בחברה הישראלית".²⁰⁶

סהיל כראם, מנכ"ל התחנה, סבור כי הוא עצמו וגם תחנתו משתייכים ל"דור זקוף הקומה",²⁰⁷ כפי שאפינו במחקרם דני רבינוביץ' וח'אולה אבו בקר. על פי השניים, דור זה מורכב מ –

צעירים וצעירות אזרחי ישראל, שנולדו ברבע האחרון של המאה העשרים ונמצאים כיום בסוף העשור השני או בתחילת העשור השלישי לחייהם. סביהם וסבתותיהם היו ילדים ב-1948, הוריהם הובילו את יום האדמה של 1976, והם עצמם נולדו בסוף שנות השבעים ותחילת השמונים, הגיעו לפרקם הפוליטי אחרי בחירות 1999 ותפסו מקום במרכז הזירה הפוליטית בעת אירועי הדמים של אוקטובר 2000.²⁰⁸

[...]

אין להם [לדור זה] מחויבות של ממש או נאמנות כלפיה [המדינה] היא אינה מייצגת בעבורם שום דבר חיובי מעבר להסדרים טכניים שימושיים כמו אזרחות, תשתיות פיזיות וארגוניות, שירותי בריאות, חינוך והזכות לחופש תנועה עם דרכון מוכר בקהילה הבין-לאומית [...]. הם אזרחי ישראל כמוכר הטכני והאינסטרומנטלי, אך הם חווים את עצמם בראש ובראשונה כבני העם הפלסטיני ובנותיו. הם בעיני עצמם שותפים מלאים למאבק

- 206 דן כספי ומוסטפא כבהא, "מירושלים הקדושה ועד המעיין", פנים 16 (מרץ 2001).
207 "ביקור משלחת מרשות הרדיו וטלוויזיה פלסטין בתחנת א-שמש" ("زيارة وفد من هيئة اذاعة وتلفزيون فلسطين لاذاعة الشمس"), אתר א-שמש, 26.9.2011.
208 רבינוביץ' ואבו בקר (לעיל הערה 204), עמ' 13.

הלאומי הפלסטיני וכו' – לא במוסדות המדינה – הם מבקשים
למצוא ביטוי למאווייהם הפוליטיים.²⁰⁹

אלא שתיאור זה מתאים אולי למקצת עובדי התחנה, אך הוא אינו מסרטט במדויק את קבוצת העומדים בראשה ואת מנהליה, בעיקר אם נקבל את החלוקה על פי גיל שהציעו החוקרים. קבוצה זו משתייכת לדור שנכון להיאבק על זכויותיו ומעוניין בזכויות מלאות מהמדינה אגב שמירה על זהות לאומית פלסטינית, ובניגוד לבני "הדור הזקוף" הם עדיין מאמינים בהשתלבות במדינה.²¹⁰ לפיכך מדובר בקבוצה שהיא מעין תוצר ביניים – לא עוד "הדור השחוק" שכשל, אבל עדיין לא "הדור הזקוף", הנכון לתת גט כריתות למדינה.²¹¹ במחקרם מסבירים רבינוביץ' ואבו בקר כי בשנות החמישים של המאה העשרים החלו להשתמש באופן רשמי בביטוי "ערביי ישראל" להגדרת הפרטים שמשתייכים לחברה זו. לדבריהם:

זה היה מעשה פוליטי ברור שהפך את העם הפלסטיני, הקשור
בטריטוריה המקומית בזכות אבות ובזכויות לידה, לקבוצה חסרת
היסטוריה. בהעדר אזכור להיותם ילידי המקום, הצירוף הלשוני
"ערביי ישראל" מציע ש"ישראל" [...] היא תנאי הקיום היסודי
של "ערבייה".²¹²

היינו, מדובר במעשה שניתק אותם מהמרחב הגאוגרפי "פלסטיין".²¹³ החוקרים אמארה ומרעי מסבירים כי הניסיון להטמיע את המושג "ערביי ישראל" הוא דרכה של המדינה להראות שאין הבחנה בין הערבים לבין יתר האזרחים הישראלים

209 שם, עמ' 15.

210 שם, עמ' 16, 20, 73-74.

211 "הדור השחוק" הוא הכינוי שניתן להוריו של "הדור הזקוף" – מי שכבר נולדו כאזרחי ישראל, התבגרו על רקע מלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים, ושהאירוע הפוליטי המכונן שלהם הוא יום האדמה. שם, עמ' 39.

212 שם, עמ' 30.

213 שם, עמ' 31.

ובכך להתמודד עם טענות האפליה כלפי האזרחים הערבים.²¹⁴ ח'ליל רינאוי סבור כי הזהות הפלסטינית אינה מבדלת את הציבור הזה מהמדינה: "זוהי הגדרה המבוססת לא רק על טריטוריאליות, אלא גם על תחושה כללית שחלק ממנה אף מבוסס על נוסטלגיה".²¹⁵

עמדות אלו מתבטאות במינוחים שבהם נעשה שימוש בתחנת א-שמס. ז'היר בהלול מקפיד לדבר על "החברה הפלסטינית-ערבית" או "המיעוט הערבי-פלסטיני בישראל", והוא אינו משתמש בביטוי "ערביי ישראל"²¹⁶ גם אם מרואייניו מדברים על "ערביי ישראל" או על "המגזר הערבי".²¹⁷ בשיחה עם פעילה חברתית בדואית הוא גם דיבר על "האישה הברואית הפלסטינית", מונח שלא מרבים להשתמש בו.²¹⁸

מוסטפא שלאעטה וברנרד טנוס, שניהם ממחלקת האקטואליה, ניהלו ביניהם דיון מעניין בנוגע לדואליות בזהות של ערבים אזרחי ישראל בערב יום העצמאות השישים למדינה:

טנוס [ומוסטפא שלאעטה מסכים אתו]: הדואליות חיה בתוכנו, דואליות מטרידה מאוד [...] [יש] פער גדול מאוד בין הצד הזה לצד ההוא. באופן מעשי, מראות הפער הזה נמצאים תמיד בכול, לאן שלא תפנה, בכל מקום שבו אתה נמצא [...] בכל אחד מאתנו

214 אמארה ומרעי (לעיל הערה 38), עמ' 223. גם בעיניהם יש בכך הפשטה מהזהות הפלסטינית והקשר שלה לאדמה, דבר שמוביל לפגיעה בזהות הפלסטינית של אזרחי המדינה הערבים.

215 ח'ליל רינאוי, החברה הערבית בישראל: סדר יום אמביוולנטי, תל אביב: המכללה למינהל, המסלול האקדמי, 2003, עמ' 24.

216 בהלול טוען כי הוא הראשון שהחל להשתמש במונח "הפלסטינים בישראל" בשידורי רשות השידור כבר בשנות השמונים וכי ככלל, הוא השתדל שלא לדבוק במינוח של הממסד. להערכתו, מעמדו ברשות השידור הקנה לו את האפשרות לעשות זאת. ריאיון עם בהלול (לעיל הערה 98).

217 לדוגמה, בריאיון שקיים עם חבר הכנסת מוחמד ברכה על נושאים כלכליים דיבר ברכה על "הציבור הערבי בישראל", ואילו בהלול דיבר על "בני המיעוט הערבי-פלסטיני". יום ג'דיד, 9.2.2011.

218 יום ג'דיד, 2.3.2011.

כשהוא מגיע לַחֲאג'ז, למחסום,²¹⁹ הוא מראה את תעודת הזהות הישראלית [ואומר] "אני ישראלי, תן לי להיכנס", כשהוא בַּחֲאג'ז בירדן [הוא אומר] "אני פלסטיני". הדואליות הזאת, אנו חיים בה והיא חיה בנו.

שלאעטה: הוא מראה אותה [את תעודת הזהות] לא כדי להתגאות אלא מתוך צורך.

טנוס: אינטרס.

שלאעטה: אינטרס. מתוך צורך בהקלות.²²⁰

הזהות הלאומית עומדת בראש סדר היום של התחנה בצורה ברורה בימי הציון הלאומיים (ועל כך בפרק הבא). מנכ"ל תחנת א-שמש תמצת את עמדתו הדואלית בריאיון לַזְהִיר בהלול בתחנה: "איננו מכחישים, אנו חלק מהמדינה הזאת, אך אנחנו לא מקבלים את כל המדיניות של המדינה הזאת. אנו לא מקבלים את כל ההכתבות שנכפו עלינו בעבר [...] יש לנו [עניינים] משותפים עם מדינתנו שמדברת עברית, אבל יש לנו הרבה יותר במשותף עם המזרח התיכון שדובר ערבית ושנחנו חלק אינטגרלי ממנו, ונאנחנו מסרבים להישאר בקונכייה"; באותה נשימה הוא אמר כי ברור לו ש"העולם הערבי מסתכל עלינו כאילו אנחנו ישראליים משתפי פעולה".²²¹ הזמרת והשדרנית אמל מורקוס אמרה במקום אחר: "אני חשה כבוד ו[מרגישה] חזקה במקום שבו אני נמצאת ובמובנה של [זהותי], שאני מתושבי הגליל ונותרתי במולדתי, ובמסר [האמנותי] שאני מעבירה".²²² ואכן, באותה תכנית דיברה מורקוס על התקליטור החדש שהוציאה, שאמנם עוסק במורשת הפלסטינית ובהחייאתה אך מדובר ב"מורשת השירים הפלסטיניים העממיים של הגליל, המשולש והנגב; חזרה לשורשים, מתוך אהבה לעמי". היא הוסיפה כי הסוגה הזאת נפוצה יותר ב"אדמות הכבושות של '67" ופחות ב"פנים".²²³

219 בפעם הראשונה הוא השתמש במילה הערבית "חאג'ז" (حاجز) ובפעם השנייה במילה העברית "מחסום".

220 אול ח'בר, 28.4.2009.

221 זְהִיר בהלול מראיין את סהיל כראם. יום ג'דיד, ערב יום הנכבה, 19.4.2010.

222 עאל-באל, 20.4.2009.

223 עאל-באל, 20.4.2009 (ההדגשה שלנו). במושג "פנים" (داخل) הכוונה לשטחי ישראל.

במפגש עם עיתונאים ישראלים הציג כראם את האמירה החד-משמעית שהוא מקפיד לחזור עליה בכל מיני במקומות: "אנחנו פלסטינים, רבותיי, נולדנו כאלה". הוא הוסיף כי החברה הישראלית כבר הבינה שכור ההיתוך שלה והניסיון לאלץ את יוצאי מרוקו להפוך לישראלים אשכנזים נכשלו. כך, החברה הישראלית צריכה להבין שהחברה הערבית בישראל היא פלסטינית ואין בכוונתה לאבד את ייחודה.²²⁴ בריאיון שנתן כראם ליומון הירדני א-דסתור ("החוקה") בשנת 2008 הוא דיבר על שאיפת התחנה לרווח "על ידיעות ועניינים [שנוגעים] לבני עמנו באדמות הכבושות של שנת 1948 בפרט וכן חדשות של יתר בני עמנו בגדה וברצועה וכל המולדת הערבית [ובכלל]". בריאיון הציג כראם את התחנה כבונה גשרים בין בני העם הפלסטיני וכשואפת לפתוח ערוצי תקשורת עם כל מדינות ערב. הוא קרא לשיתוף פעולה תקשורתי ערבי עם התחנה, מתוך הבטחה שהיא חלק מהעם הפלסטיני והאומה הערבית וקשר אתה אין פירושו נורמליזציה עם מדינת ישראל.²²⁵

אמל מורקוס ניסתה להסביר למאזינים את מעמדה כאמנית בפסטיבלים בינלאומיים בעולם הערבי. לדבריה, בעולם הערבי עדיין לא מבינים את המצב המורכב של הערבים אזרחי מדינת ישראל, ותמיד עולה תהייה בעניין הדרכון הישראלי והזהות הישראלית של הערבים. ובמילותיה:

כאזרחים בישראל אנחנו במצב תמידי של חוסר יציבות. עבודתנו האמנותית עטופה בסוג של מאבקים, סוג של מאבק קיומי כאמן [...] וביציאה ממולדתך את לא פוגשת בזה [הצורך להסביר על זהותך, להגן על הזהות] באירופה, אמריקה או בכל מקום אחר בעולם, רק בעולם הערבי.²²⁶

- 224 סהיל כראם, מנכ"ל רדיו א-שמש, במפגש עם עיתונאים ישראלים, 7.5.2011.
- 225 חסן מואסי, "רדיו א-שמש, תחנה פלסטינית שדואגת לעם שעומד איתן ויוצרת קשר מעל גבי האתר עם המולדת הערבית" ("راديو الشمس" اذاعة فلسطينية تحمل هموم شعب صامد وتتواصل أثريا مع الوطن العربي) א-דסתור, 18.2.2008. השימוש בביטוי "האדמות הכבושות של 1948" בנוגע למדינת ישראל הוא יוצא דופן ולא נמצאו במחקר אזכורים נוספים שלו בהתבטאויות כראם.
- 226 עאל-באל, 20.4.2009. אם כי מורקוס חסתה באותו ריאיון תחת הקלישאה: "בסופו של דבר המוזיקה והאמנות הן אלו שמדברות".

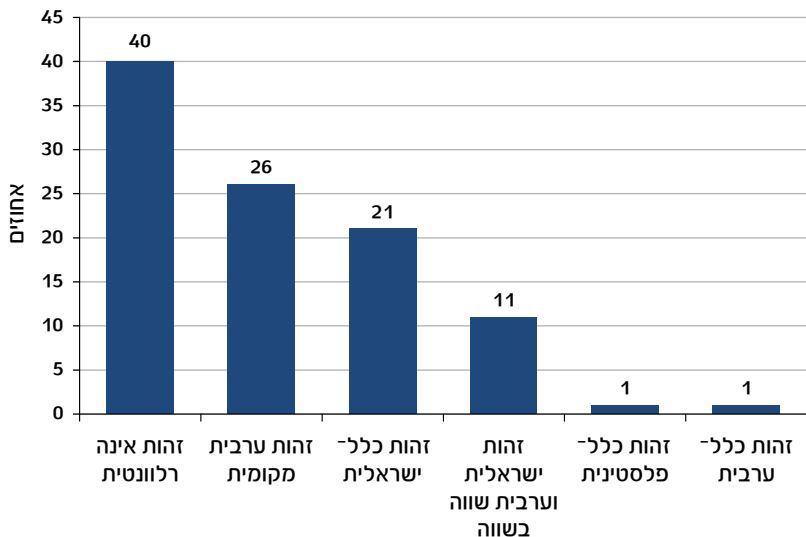
אמל מורקוס וג'לאל איוב, שדרן אחר בתחנה, גם הוא יוצר ומוזיקאי, מרכיב לעסוק בזהות המורכבת שלהם דווקא כלפי העולם הערבי, שעבורם הוא שוק פוטנציאלי אף כי גם מחרים אותם.²²⁷ ג'עפר פרח, ממקימי ערוץ הטלוויזיה הייעודי בשפה הערבית, העריך כי יקשה עליו לרכוש תכנים לערוץ ממדינות ערב כיוון שהוא נתפס כערוץ ישראלי.²²⁸ כך גם צעירים ערבים שמנסים להשתתף בתכניות שירה דוגמת "כוכב נולד" במדינות ערביות ונדרשים בשל אזרחותם הישראלית.²²⁹ בניתוח התוכן של מגזין האקטואליה של התחנה אפשר לאפיין שישה טיפוסים זהות המיוצגים בשידור על ידי השדרנים (תרשים 3):

- (1) זהות כלל-ישראלית: השדרן מציג בריאיון זהות ישראלית ללא הבחנה אתנית או לאומית.
- (2) זהות ישראלית בד בבד עם זהות ערבית: השדרן מציג זהות לאומית כפולה, ישראלית אך גם מקומית ערבית.
- (3) זהות ערבית מקומית: השדרן מבליט את היותו ערבי אזרחי ישראל.
- (4) זהות כלל-פלסטינית: השדרן מציג זהות פלסטינית מובהקת.
- (5) זהות כלל-ערבית: השדרן מציג את עצמו כחלק מהעולם הערבי בלבד.
- (6) הזהות אינה משחקת תפקיד.

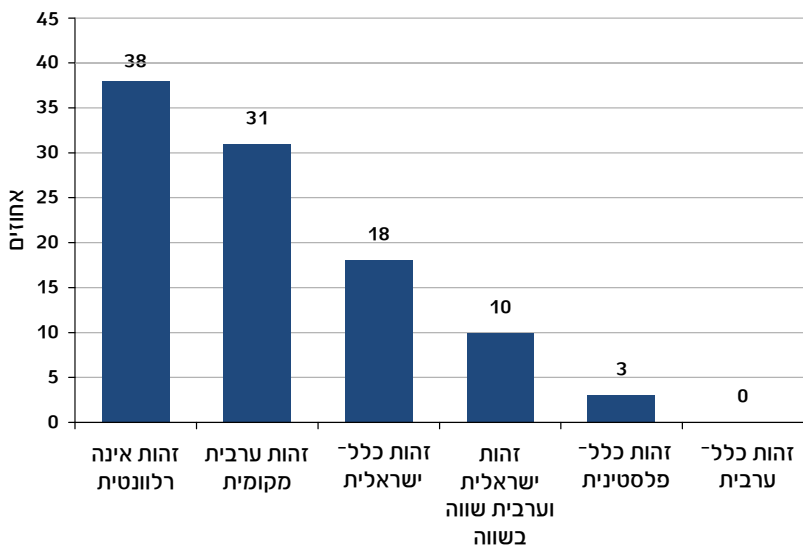
בניסיון לבחון אם יש הבדל בין המגישים נבדקו אותם פרמטרים בהתייחס לכל שדרן בנפרד. לא נמצאו הבדלים משמעותיים, כמוצג בתרשימים 4 ו-5.

- 227 ראו למשל את דבריו של ג'לאל איוב בפרק "אוי ארציי" בסדרה אז הרצל אמר (כימוי: עידו בהט, 2007). אמל מורקוס התלוננה על כך שהדיסק שהוציאה לא הצליח להימכר במדינות ערב, למעט לבנון. עאל-באל, 20.4.2009. במקום אחר הזכיר ז'היר בהלול כי מורקוס נבחרה לאחת הזמרות הגדולות של המאה באוסטריה, אך לא כאן. יום ג'דיד, 9.3.2011.
- 228 ריאיון עם ג'עפר פרח, מנכ"ל מסאנאה ומבעלי המניות בערוץ הטלוויזיה הלא טי.וי, חיפה, 5.12.2011.
- 229 שלומי דסקל, "הכוכבים שאינם נולדים", אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, 4.7.2013. לעומת זאת יש הטוענים כי אמנים ערבים מישראל נפסלים בשל איכות התוצרים שלהם ולא בגין אזרחותם. ניר גורלי, "החיים הקשים של המוזיקאים הערבים בישראל", עכבר העיר, 15.10.2010. בשנת 2014 נרשמה היסטוריה כששני צעירים ישראלים – מנאל מוסא והית'ם ח'לאילה – השתתפו בתכנית המציאות "ערב איידול". ח'לאילה אף הגיע לשלישיית הגמר. במהלך התחרות הדגישו השניים את זהותם הפלסטינית וגם זוהו בשידורים כנציגי פלסטין, ולא כנציגי ישראל.

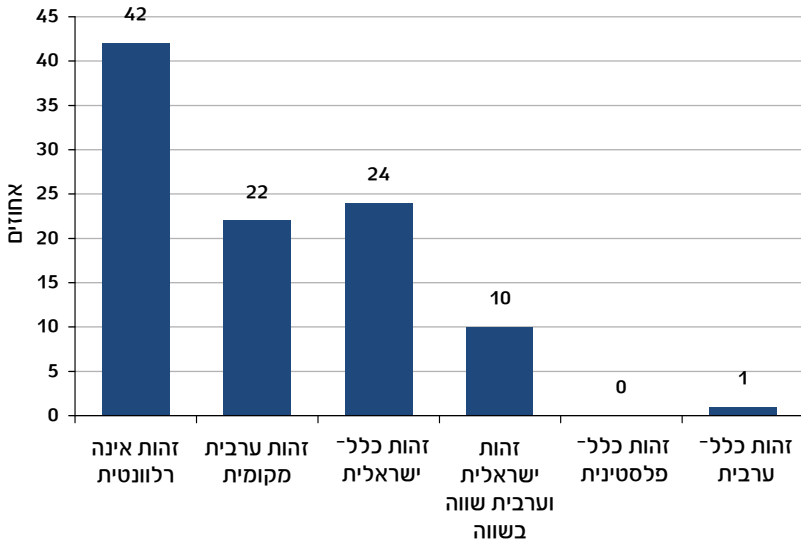
תרשים 3: טיפוסים זהות המיוצגים בראיונות של שדרני יום ג'דיד

תרשים 4: מצבי זהות המיוצגים בשידוריו של ז'היר בהלול

תרשים 5: טיפוסים זהות המיוצגים בשידוריו של מוסטפא שלאעטה

בהמשך נעשה ניסיון לברוק אם יש קשר בין שינוי ביחס השדרן למרואיין לבין הזהות שהוא מפגין בשידור. לוח 1 מציג את התוצאות.

לוח 1

אוהד	חביב ואינפורמטיבי	ניטרלי	יחס השדרן
			זהות השדרן
(9) 7%	(16) 12%	(105) 80%	זהות לא שיחקה תפקיד (131 מקרים)
(1) 1.2%	(17) 20%	(65) 78%	זהות כלל-ישראלית (83 מקרים)
(33) 34%	(22) 23%	(37) 38%	זהות ערבית מקומית (96 מקרים)
(6) 19%	(11) 35%	(13) 42%	זהות ערבית-ישראלית משותפת (31 מקרים)

* בגלל מיעוטן זניחותן הושמטו החריגות לכיוון השלילי.

מהלוח עולה כי ברוב המקרים נשמרה הניטרליות העיתונאית של השרדנים. חריגות בולטות מהניטרליות נמצאו בראיונות שהמראיין הציג בהם זהות לאומית ערבית מקומית (נטייה לאהדה מופגנת), או כשהוצגה זהות ערבית בד בבד עם זהות ישראלית (נטייה לחביבות אינפורמטיבית).

כפי שהוזכר, בתקופה שנסקרה פרצו במלוא עוצמתם אירועי האיכב הערבי ובעקבותיו רבו באופן יחסי הראיונות שעסקו בנושאים כלל-ערביים. בהמשך לכך עלתה השאלה אם מגזין האקטואליה ומגישיו נסחפו בפרץ הרגשות הלאומיים הערביים ששטף את האזור, ונעשה ניסיון לבחון את זהות שהפגינו המראיינים דווקא בראיונות שעסקו בנושאים הללו. הבדיקה העלתה כי בכ-82% מהם זהות המראיין לא שיחקה תפקיד בריאיון. בכ-6% מהראיונות הפגינו השרדנים זהות ערבית מקומית, בכ-5% מהראיונות – זהות כלל-ישראלית או זהות פלסטינית, ובכ-3% מהמקרים הופגנה זהות כלל-ערבית. בבדיקת המראיינים שעלו לשידור ודנו בנושאים כלל-ערביים נמצא שמתוך 59 מראיינים כ-63% (37) היו ערבים שאינם אזרחי ישראל, 27% (16) היו ערבים מישראל וכ-7% (4) היו יהודים ישראלים. בחינה של 37 הראיונות עם ערבים שאינם אזרחי המדינה העלתה שבאופן מוחלט ב-95% (35) מהם לא שיחקה זהות המראיין תפקיד, או במילים אחרות – לא נמצא כי המראיין אימץ זהות כלל-ערבית בראיונות הללו. לפיכך אפשר להעריך כי מתן מקום נרחב לנושאים הכלל-ערביים והתייחסות חיובית ואוהדת להלכי הרוח באותה התקופה לא הולידו פרץ של רגשות פן-ערביים בשידורי המגזין. אפשר לשער כי הסיבות העיקריות להרחבת יריעת הדיווח בנושא הן הרצון הטבעי של תכניות מעין אלו לעסוק באירועים אקטואליים ותחושת משק כנפי ההיסטוריה שפשתה בכלי התקשורת בכל העולם בצד הנגישות הישירה לעולם הערבי והרגשת ההזדהות עם החלכאים והנרכאים שהתקוממו כנגד המשטרים בארצותיהם.²³⁰

230 דוגמה נוספת לנגישות הישירה לעולם הערבי בצד זהות ישראלית קשורה לתכנית אחרת – אול ח'בר. בתכנית זו המנחה מקפיד לקרוא את כותרות הבוקר של אתרי החדשות המקוונים. מלבד במקרים יוצאי דופן מדובר במסלול קבוע שמתחיל ב-ynet, nrg והארץ, עובר לאתר האינטרנט של התחנה ולאתר אל-ג'זירה ומסתיים בעיתונים הערביים אל-קדס אל-ערבי, א-שרק אל-אֶסְט ואל-חיאה. בכל התקופה שנדגמה לא נמצאו ציטוטים מאתרי החדשות הישראלים המקוונים בשפה הערבית שהוזכרו בפרק הקודם.

1.2. רגעים ישראליים

בעת כתיבת המחקר נפגשנו שוב ושוב בשידורים שאפשר לכנותם בפשטות "רגעים ישראליים בחיי התחנה". אמנם השידורים הללו לא נכללו במסגרת הזמן שנבדקה, אך מצאנו לנכון להציג את הבולטים שבהם, שכן הם שופכים אור על מורכבות השידורים בתחנת הרדיו א-שמש.

1.1.1. הבחירות לכנסת ה-19

בינואר 2013 התקיימו הבחירות לכנסת ה-19. לקראת הבחירות ניסו כלי התקשורת המסחריים בשפה הערבית להשפיע עליהן בשני מישורים: במישור המפלגתי, בניסיון לעודד את המפלגות הערביות להתאחד ברשימה אחת; ובמישור הציבורי, בפעולתם להעלות את שיעור המצביעים בקרב האזרחים הערבים. רדיו א-שמש פעל בשני המישורים, אך חשיבותו ניכרה בעיקר במישור הציבורי. בשל אופי התקשורת הערבית בישראל – היעדר ימונים לא מפלגתיים, ערוצי טלוויזיה מקרטעים ואתרי חדשות מקוונים שטחיים – היה זה ערוץ התקשורת הכמעט יחיד שפעל מדי יום למען המטרה. יש להדגיש כי בתחנה לא עלתה הקריאה להצביע למפלגה מסוימת, אלא להצביע בכלל כחובה דמוקרטית המוטלת על כל אזרח.²³¹ פעילות זו מעידה על המורכבות שהתחנה מציגה: מחד גיסא, כפי שתיארנו, בתחנה עולה לדיון השאלה אם יש טעם להשתתף בחיים הפרלמנטריים בישראל; ומאידך גיסא, היא מתגייסת בכל כוחה לעידוד ההצבעה לכנסת.²³²

1.2.2. השירות הלאומי

בשנים האחרונות המדינה משקיעה מאמץ מיוחד לעודד התנדבות לשירות הלאומי בחברה הערבית בישראל. נושא זה נתון במחלוקת בתוך חברה הערבית. ועדת המעקב העליונה של הציבור הערבי מתנגדת לכך בחריפות, אך בשטח התופעה קיימת ואי-אפשר להתכחש לה. נושא זה עולה בשידורי האקטואליה

231 שלומי דסקל, "האיחוד הלאומי", אתר העין השביעית, 26.1.2013.

232 כחודש לאחר הבחירות, וללא כל קשר אליהן, הגיע למשרדי התחנה מכתב איום על חיי המנהלים התחנה על רקע לאומני. הנהלת התחנה ציפתה להתייצבות הרגולטור לצדה כמעשה דמוקרטי, בדיוק כשם שהתחנה התגייסה לעידוד ההצבעה במערכת הבחירות, אך לטענת המנכ"ל הדבר לא קרה. התחנה ראתה בכך מעין בגידה של הרגולטור. יום ג'דיד, 18.2.2013.

בתחנה, והיא משתדלת להציג את מגוון העמדות בנושא;²³³ מגיש האקסואליה הבכיר בתחנה, זְהִיר בהלול, גם פרסם מאמר דעה מעניין שבו הביע תמיכה בשירות הלאומי כחלק ממהלך כולל לשוויון אזרחי מלא בחברה הישראלית.²³⁴ בחודש מאי 2014 פתחה מנהלת השירות הלאומי במסע פרסום שנועד לעודד את ההתנדבות למסגרות השירות הלאומי, ובכלל זה ההתנדבות בחברה הערבית. שני כלי תקשורת בשפה הערבית השתתפו בו – רדיו א-שמש ואתר האינטרנט פאנוראמא – אבל לנוכח הביקורת הציבורית ברחוב הערבי בישראל קטע האתר עד מהרה את המהלך, כך שרק התחנה המשיכה לשרד את הפרסומות. בתגובה נמתחה על התחנה ביקורת מצד מתנגדי השירות הלאומי בחברה הערבית, והיא הואשמה בזניחת האינטרס הערבי; הביקורת נעשתה מתוך התקפה אישית על העובדים בתחנה וכללה חשיפת פרטים אישיים מחייהם.²³⁵

1.3.2. מכבי תל אביב

ב־18 במאי 2014 זכתה מכבי תל אביב בגביע אירופה לאלופות בכדורסל. החגיגה הצהובה שטפה את כלי התקשורת בישראל, ורובם ככולם הציבו את הדיווחים על הניצחון בראש סדר יומם. זְהִיר בהלול, שהנחה את מגזין החדשות בבוקר יום המחרת, הסביר כי סיקור הנושא מורכב שכן כדורסל אינו ענף ספורט פופולרי בחברה הערבית, אך יותר מזה – כיוון שמכבי תל אביב נתפסת כסמל ישראלי, ובימים אלה קשה לציבור הערבי להזדהות עם סמלים מעין אלו. למרות זאת, כאיש שמזוהה יותר מכול עם שידורי ספורט, וכחלק מהרצון להתחבר לסיפור הכללי-ישראלי, הוא הקדיש חלק ניכר מהשעה הראשונה של המגזין לנושא, ובכלל זה לניסיון (שכשל) לנצל קשרים אישיים של אחד המרואיינים כדי לשוחח עם דייוויד בלאט, מאמן האלופה הטרייה.²³⁶

- 233 בעניין זה ראו יום ג'דיד, 19.3.2013; אול ח'בר, 27.3.2014; יום ג'דיד, 18.4.2014.
- 234 זְהִיר בהלול, "שירות תמורת שוויון אמיתי", הארץ, 12.7.2012.
- 235 נסיגת פאנוראמא תואמת את עמדת האישי שמאחורי האתר, בסאם ג'אבר. בפרסום מסחרי או בדיעוה חדשותיות ג'אבר נותן משקל רב יותר להשלכות המסחריות-כלכליות ומשקל פחות לשיקולים אידאולוגיים. בעניין זה ראו דסקל (לעיל הערה 231).
- 236 יום ג'דיד, 19.5.2014.

ג. סיכום

אם נידרש להקיש משידורי האקטואליה בשגרה על תחנת הרדיו א-שמש הרי שניתן לומר כי מדובר בתחנה שמרנית, שאינה פורצת גדרות או חוצה גבולות. גם כשהיא מנסה לאמץ קו מחאה בתוך החברה הערבית, היא עושה זאת בזהירות רבה, כפי שהיה למשל במסע הפרסום נגד האלימות בחברה הערבית בישראל. מערך האקטואליה של התחנה משקף את כיוון החשיבה והפעולה של הזרם המרכזי בחברה הערבית בישראל ולצד זה מאפשר מבט בוחן וישיר לתוככי החברה בלי להידרש למתווכים. מכאן גם חשיבותו.

שידורי האקטואליה של תחנת הרדיו א-שמש מיועדים בראש ובראשונה לציבור הערבי ולא לציבור היהודי. עם זאת, סדר יומה הוא במובהק מקומי ישראלי. גם אם היא ביקורתית כלפי הממסד היהודי בישראל, אין לראות בכל אמירה ביקורתית צעד חתרני נגד המדינה.²³⁷ ניתוח עבודתם של מגישי מגזין האקטואליה המרכזי, זְהִיר בהלול ומוסטפא שלאעטה, הראה את הקו המרכזי של שידורי האקטואליה בתחנה והציג אותם כאנשי מקצוע מיומנים ושקולים.²³⁸ הם דעתנים ואינם נרתעים מהבעת עמדה. בכך הם אינם שונים מעמיתיהם היהודים. זאת ועוד: חשוב לזכור כי אנשי רדיו א-שמש התעצבו בהשראת כלי התקשורת האזוריים בשפה הערבית, אך גם, ובעיקר, בהשפעת כלי התקשורת בעברית (מקצתם היו ועודם חלק מהם).

237 עאדל מנאע קבע כי כיום ערבי גאה, שאינו מוכן להרכין את הראש כאבותיו בשנות החמישים של המאה הקודמת, נחשב קיצוני. "מיעוט ערבי במדינת לאום יהודית", יום עיון מטעם המכון הישראלי לדמוקרטיה, 14.4.2011.

238 ברנרד טנוס הגדיר את זְהִיר בהלול "הכי אמצע שיכול להיות". ריאיון עם ברנרד טנוס, מגיש מגזין האקטואליה אול ח'בר ברדיו א-שמש (2003-2010) ומנהל התכניות בתחנה (2004-2009), חיפה, 30.11.2011.

פרק חמישי

שידורי תחנת א־שמש בימי ציון לאומיים

קיומו של שידור מעין זה הוא אמירה: הרדיו המרכזי של הציבור הערבי מקדיש כשלוש שעות לאירוע הזה ומקשיבים לו עשרות אם לא מאות אלפים מהציבור הערבי, וזה חשוב מאוד.¹

לימי זיכרון יש חשיבות מרובה לחברה, שכן בצד עיסוקם בעבר הם גם מעצבים את זהותה העצמית ואת ערכיה בהווה. כלי התקשורת משמשים היום כפרשני האירוע שבו מדובר, אך גם כמעין אתר זיכרון; ובהקצותם יום שידורים מלא ליום זה, אגב חריגה מלוח השידורים הרגיל, הם מקנים לו מעמד מיוחד, כמעט קדוש.² בלוח השנה הלאומי של החברה הערבית מקובל לציין שלושה ימים עיקריים: יום האדמה, שחל ב־30 במרץ; יום השנה לאירועי אוקטובר, שחל ב־1 באוקטובר; ויום הנכבה.

במחקר נבדק כיצד התחנה מתמודדת עם שני אתגרים: ציון ימי מועד לאומיים ערביים, אגב הצורך לעצב יום שידורים לאומי מגזרי, וציון ימים לאומיים ישראלים. התמקדנו בימי הציון האלה: יום הזיכרון לשואה ולגבורה ויום הזיכרון לחללי צה"ל ונפגעי פעולות האיבה – שני ימי ציון לאומיים על פי חוק; יום השנה לאירועי אוקטובר ויום הנכבה הפלסטיני – ימי ציון לאומיים ערביים שאינם מוכרים רשמית על ידי המדינה; ויום אחד שמשותף לשני הצדדים, אם כי כל צד מכנה אותו אחרת: יום העצמאות הישראלי, שמכונה בחברה הערבית בישראל יום הנכבה. אין לטעות בין מועד זה לבין היום שאותו

1 אמל ג'מאל ביום השידורים לציון יום השנה לאירועי אוקטובר, 1.10.2010.
2 אורן מאירס, אייל זנדרבג ומוטי נייגר, "התפקיד הממלכתי בעידן המסחרי: הטלוויזיה המסחרית והרדיו האזורי כמעצבי זיכרון קולקטיבי", דוח המוגש לרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו, מחלקת מחקר ואסטרטגיה, אוגוסט 2006. במחקר זה מוצגות תאוריות בדבר החשיבות של כלי התקשורת בעיצוב הזיכרון, בקשירת הפרט לקהילה ובמתן מובן למציאות.

כינינו לעיל "יום הנכבה הפלסטיני" (ועל כך נפרט בהמשך). כללנו במחקר גם את יום השנה ה-35 ליום האדמה, בשל התפתחות מעניינת בשידורי התחנה ביום זה. מסגרת הזמן שנבחרה לבדיקת הימים המדוברים היא השנים 2008-2011.³ ימי הציון הלאומיים נתפסים כימים שבהם הנהגת הציבור הערבי וחלקים ממנו מתעמתים עם הממסד כ"חברה שכנגד" (counter-society) לחברה השולטת.⁴ לרוב, העימות בא לידי ביטוי בהחרמה או בהתנתקות (שביתת מסחר, השבתת הלימודים, השתתפות בעצרות), לעתים אף באופן פיזי, כפי שנראה להלן באירועי יום הנכבה הישראלי בשנת 2008. ח'ליל רינאווי הראה כי האירועים ההיסטוריים שבהם התעמתה החברה הערבית בישראל עם המדינה באים לידי ביטוי בעיתונות הערבית בישראל ועולים לפני השטח כנרטיב מוביל בעיקר ברגעי אי-שקט ובחिכוכים עם הממסד.⁵ לדברי איש התקשורת יזיד חדיד, כלי תקשורת בשפה הערבית בישראל שמעוניין להיות רלוונטי אינו יכול להתעלם מימי הציון הלאומיים הערביים; מדובר במעין מס שעליו לשלם.⁶

תחנת הרדיו א-שמש, הרואה בעצמה סוכנת של העברת המסר ושומרת הגחלת הלאומית המקומית, נעה בין שני קטבים: מחד גיסא היא מבקשת להשפיע על סדר היום בחברה הערבית ולמצוא לעצמה תפקיד בימי הציון הלאומיים,⁷ ומאידך גיסא היא חוסה תחת כנפי הממסד הישראלי, שבימי ציון כאלה נמצא

3 בזמן כתיבת הפרק עדיין לא צוין יום השנה ה-11 לאירועי אוקטובר.

4 "חברה שכנגד" היא תתי-יחידה חברתית שפועלת בתוך מדינה כסמכות לא רשמית. לעתים היא מתחרה בסמכות הרשמית של המדינה ולעתים היא משלימה אותה במילוי ריק כלשהו.

5 ח'ליל רינאווי, האובייקטיביזציה של הסובייקטיביות: ייצוג יהודים בתקשורת הערבית, ראשון לציון: המכללה למינהל, המסלול האקדמי, 2009, עמ' 17. רינאווי מדגיש כי הדבר ניכר בעיתונות הפוליטית המפלגתית בהשוואה לעיתונות המסחרית. ריאיון עם יזיד חדיד, מפעיל תחנת הרדיו הפיראטית רדיו אל-בלד, מנהל התכניות ברדיו א-שמש, 2003-2004, ושדרן בקול ישראל בערבית, דאלית אל-כרמל, 29.11.2011.

7 על התפקיד של גורמים רשמיים ולא רשמיים בהנצחת הזיכרון הקולקטיבי ראו Yael Zerubavel, *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition*, Chicago and London: University of Chicago Press, 1995, pp. 5-7

לא אחת בעימות עם החברה הערבית. מלבד זאת, בניגוד לתקשורת דוברת העברית, שנדרשת להתמודד עם אירועים דומים בלוח השנה העברי-ישראלי, לתקשורת בשפה הערבית אין מסורת של ציון אירועים אלו ואין מורשת של ימי שידורים לאומיים; לכל היותר הימים הללו צוינו בעבר כידעיה חדשותית במהדורות החדשות בטלוויזיה או ברדיו הממלכתיים של רשות השידור. לפיכך תחנת א-שמש הייתה צריכה לבנות מסורת שידורים כמעט יש מאין, שכן גם אם נוצרה תבנית כלשהי ברדיו 2000, לא הייתה לה המשכיות בגלל ירידתו מעל גלי האתר.⁸

בימי ציון לאומיים ערביים התחנה משנה את אופי שידוריה ויום השידורים הופך למעין גל פתוח שמוקדש ליום זה. שיאו של הגל הפתוח הוא העצרת המרכזית של יום הציון, המועברת בדרך כלל בשידור ישיר. לשם כך מגייסת התחנה את מערך האקטואליה ופורשת את כתביה במקום העצרת ובמוקדי שידור נוספים, בהתאם לנדרש. התחנה אינה מסתפקת רק בשידור של העצרת אלא שואפת לבנות אותו כאירוע תקשורתי (media event). לשם כך היא מציגה תמונת מצב מהשטח לפני העצרת, בזמן העצרת ולאחריה, ומראיינת את הנוכחים בה.⁹ לדברי החוקר אנדרו קריסל (Crisell), ראינות אלו הכרחיים לשידורים של תחנת רדיו, והם משמשים אמצעי להראות שהיא לא רק משרתת את קהל היעד שלה אלא גם שואבת ממנו את חומרי הגלם.¹⁰

שינוי אופי השידורים אין פירושו שינוי לוח המשרדים. ברוב המקרים תכניות אינן מתבטלות (למעט תכניות שאמורות להיות משודרות בזמן העצרת), אך רוח

8 בתקופת השידורים של רדיו 2000 היה יום האדמה היום היחיד שזכה לציין מיוחד. יום הנכבה לא אוזכר. ריאיון עם עו"ד סמי ארשד, נאמן רדיו 2000, ירושלים, 16.11.2011. ציון יום הנכבה בישראל בעצרת החל רק בשנת 1998, ועצרות לציין אירועי אוקטובר 2000 לא התקיימו בתקופת הזיכיון של רדיו 2000. יש הטוענים כי בשידור ימי הציון הלאומיים אתגרה א-שמש את קול ישראל בערבית וחייבה את התחנה להתייחס לאירועים לאומיים שהיא התעלמה מהם בדרך כלל. ריאיון עם ברנרד טנוס, מניש מגזין האקטואליה אול ח'בר ברדיו א-שמש (2003-2010) ומנהל התכניות בתחנה (2004-2009), חיפה, 30.11.2011.

9 ריאיון עם ג'קי ח'ורי, מנהל מחלקת החדשות בתחנת הרדיו א-שמש, נצרת, 26.3.2012.
10 Andrew Crisell, *Understanding Radio*, London and New York: Routledge (2nd edition), 1994, p. 127

היום הלאומי מחלחלת אליהן, בהתאם לאופיין (תרבות, בידור או אקטואליה). מכל מקום, תכניות האקטואליה נותנות את הטון. לפיכך יום ציון לאומי שחל בימים שישי, שבת או ראשון – ימים שבהם מערך האקטואליה אינו חוט השדרה של יום השידורים – לא מסוקר בצורה דומה ליום ציון לאומי שחל באחד מימות השבוע האחרים. שינוי חשוב במתכונת השידורים בא לידי ביטוי במוזיקה שמלווה את השידורים – בימים אלה מושמעת בעיקר מוזיקה לאומית פלסטינית ושירים שמשתייכים לסוגה המכונה "האמנות המחויבת" (אל-פן אל-מלתזם).¹¹ השירים מסייעים לאזרחי ישראל הערבים להתחבר לזהות הלאומית שלהם, הנקראת לדגל בימים אלו, אך הם גם מעין הצהרה פוליטית.¹² נוהג זה רווח גם בצד המזרחי של הקו הירוק – בימי מועד לאומיים ובעתות עימות עם ישראל כלי התקשורת הפלסטיניים משמיעים שירים לאומיים.¹³ מנכ"ל משרד ההסברה בעזה הסביר כי –

השירים הלאומיים הם שמשקפים את הזיכרון הקולקטיבי של העם. למי יש הזכות למנוע ממני לזכור את העבר שלי [...] אני נאחז בכל הכוח ב[ה]היסטוריה שלי ו[ב]ייחודיות שלי אבל באותה עת אני מסרב להיות אסיר העבר שלי [...] אני רוצה שהעם שלי יהיה לו זיכרון קולקטיבי.¹⁴

- 11 בשם זה מכונים שירים פוליטיים ולאומיים העומדים בניגוד לשירי הפופ הקלילים. חלק לא מבוטל משירים אלו מוקדשים לבעיה הפלסטינית. לעתים האמנות המחויבת מוצגת כתשובה להשפעות הגלובליזציה על התרבות הערבית. בעניין זה ראו התכנית "האמנות המחויבת במולדת הערבית" (الفن الملتمزم في الوطن العربي), ששודרה ברצועה "מאחורי החדשות" (ما وراء الخبر) בתחנת אל-ג'זירה, 13.6.2006. היום יש לא מעט ביקורת על סוגה זו ויש הטוענים כי בשם האמנות המחויבת נוצרים תכנים רדודים ושטחיים. ריאיון עם עלאא' חליחל, מייסד ועורך אתר האינטרנט קדיטא, 13.11.2013.
- 12 דני רבינוביץ' וח'אולה אבו בקר, הרור הזקוף, ירושלים: כתר, 2002, עמ' 12, 37.
- 13 מרי תותרי, תקשורת ובניית אומה: התקשורת הפלסטינית כחקר מקרה, עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה, 2004, עמ' 244, 366. בהקשר זה ראו בהמשך תיאור התנהגותו של השרון דריר זרקאוי עם פריצת גדר המערכת בצפון ביום הנכבה הפלסטיני, 2011.
- 14 מצוטט אצל תותרי (שם), עמ' 375.

השידור מן העצרת המרכזית מתחיל בדרך כלל בשעות אחר הצהריים המוקדמות (בשעה 13:00 או 14:00) ונמשך עד לסיימה לקראת השעה 17:00. בעקבות זאת מתבטל לרוב השידור של תכניות הבידור הקלילות לצעירים. בניגוד בולט לימי ציון לאומיים ברדיו דובר העברית, באותם ימים משודרות פרסומות מסחריות כתמיד (על כך בהמשך). ניגוד נוסף הוא מועד הסיום של יום השידורים המיוחד: שלא כמו ברדיו דובר העברית, שבו כללי הטקס מגדירים בכירור באיזו שעה התחנה מתחילה לשדר במתכונת מיוחדת ומתי היא מסיימת, ברדיו א-שמש הגבולות מעורפלים יותר. לעתים יום השידורים המיוחד מסתיים מיד בתום שידור העצרת או יומן חדשות הערב של אותו היום, הצמוד בדרך כלל למועד הסיום של העצרת (חמש אחר הצהריים), ולעתים נוכחותו מוסיפה לבלוט בשידורי התחנה עד חצות, אם בתכניות המלל או במוזיקה שקטה.

שידור העצרות הוא מעשה לאומי אבל יש לו משמעות נוספת. במחקר שהתבסס על ראיונות עם מעצבי לוח המשדרים של יום השואה בכלי התקשורת בשפה העברית בישראל ציין אחד המרואיינים כי ביום זה הרדיו הממלכתי הופך להיות אחד מאבני הפינה של החברה הציונית.¹⁵ מרואיינים אחרים במחקר אפילו התייחסו לעצמם כסוכני זיכרון של החברה הישראלית. יתר על כן, המחקר גילה כי אף שאין לשיעורי הצפייה בערוצי הטלוויזיה ביום זה השפעה מסחרית, בשל האיסור לשדר פרסומות מסחריות, שיעורי צפייה גבוהים מעידים על כוחו של הזכיין המשרד. הסיבה לכך היא שעלה בידו לרתק אליו צופים ביום זה, שבו תוכן השידורים בכל ערוצי הטלוויזיה כמעט זהה. בהקשר של רדיו א-שמש אפשר לומר כי שידור העצרות הממלכתיות והקדשת יום שידורים מיוחד מעידים על רצון התחנה לשמש מדורת השבט של החברה הערבית בישראל ועמוד התווך התקשורתי שלה. כפי שראינו בחלק הקודם, וכפי שנראה מיד בהמשך, השדרנים בתחנה מחשיבים את עצמם מעצבי תרבות בחברה הערבית בישראל, ולכן הימים הללו הם חלק חשוב בזהותם התקשורתית.

Oren Meyers, Motti Neiger, and Eyal Zandberg, "Structuring the Sacred: 15
Media Professionalism and the Production of Mediated Holocaust Memory,"
The Communication Review 14 (2) (2011), pp. 123–144

א. יום הנכבה הישראלי

הציבור הפלסטיני במדינה מציין היום את יום השנה השישים לנכבה הפלסטינית בד בבד עם ציון חגיגות השישים למדינה.¹⁶

הנכבה היא פרויקט מתמשך.¹⁷

אחרי שנאסף את כל הזיכרונות מחר בביקור בכפרים הנטושים שחוו את הנכבה [...] האם נצליח לראות גם את העתיד ולבחון אותו בעיניים מציאותיות? ההווה ייותר חשוב. חשוב מה שיקרה מחר, ואם נצליח להפיק לקחים ממה שקרה אתמול [...] אנו בתכנית יום ג'דיד נביט לאחור אך נעסוק בהווה ללא לאות.¹⁸

אנו חיים את הנכבה והנכבה חיה בנו [...] עלינו להתנער מהמילה "נכבה" לא במובן המילולי שלה. עלינו לומר שניצב לפנינו אתגר.¹⁹

פְּדִיּוֹן עַל יוֹם הַנִּכְבָּה, אֶחָד הַמוֹשְׁגִים הַמּוֹרֵכִים בְּיוֹתֵר בִּיְחֻסִים שֶׁבִּין הָאֲזֵרָחִים הָעֲרָבִים בְּיִשְׂרָאֵל לְחִבְרָה הַיהוּדִית, חָשׁוּב לְהַבְחִין בֵּין שְׁנֵי מוֹעֵדִים: יוֹם הַנִּכְבָּה בְּיִשְׂרָאֵל, הַמְצוּיִן בְּיוֹם הָעֲצֵמָאוֹת הַיִּשְׂרָאֵלִי (קָרִי ה' בְּאִיִּר, וְלַעֲתִים ד' או ו' בְּחוֹדֶשׁ, בְּמִקְרָה שֶׁהוּחַלֵּט לְהַקְדִּים או לְאַחַר אֶת מוֹעֵד צִיּוֹנוֹ); וְיוֹם הַנִּכְבָּה בְּשִׁטְחֵי הָרֶשֶׁת הַפְּלִסְטִינִית וּבְפִזּוּרָה הַפְּלִסְטִינִית, הַמְצוּיִן ב־15 בְּמֵאֵי.

לְשֵׁם הַנּוֹחֹת יְכוֹנָה כֹּאן 15 בְּמֵאֵי "יוֹם הַנִּכְבָּה הַפְּלִסְטִינִי", לְהַבְדִּיל מִ"יוֹם הַנִּכְבָּה הַיִּשְׂרָאֵלִי", גַּם אִם שְׁנֵי הַיָּמִים מְכוּנִים בְּצִיבוֹר "יוֹם הַנִּכְבָּה", לְלֹא הַשִּׁיּוֹךְ הַלְאוּמִי. מֵאַחֲרֵי יוֹם הַנִּכְבָּה הַיִּשְׂרָאֵלִי עוֹמֵד הַהֲתַעֲקוּתוֹת שֶׁל וְעֵדֵת הַמַּעֲקָב הָעֵלְיוֹנָה שֶׁל עֲרַבֵי יִשְׂרָאֵל וְשֶׁל הָעַמּוֹתָה לְהַגְנָה עַל זְכוּיֹת הָעַקּוּרִים, הַגּוֹף שֶׁעוֹמֵד מֵאַחֲרֵי אִירוּעֵי הַיּוֹם וּמֵאַרְגָּנָם, לְצִיּוֹן אֶת יוֹם הַנִּכְבָּה בְּדִיּוֹק בְּיוֹם שֶׁבּו חָל יוֹם הָעֲצֵמָאוֹת. סְלִימָאן פַּחְמָאוּי, חֶבֶר הָעַמּוֹתָה, הִצְהִיר בְּרַדְיוֹ א־שֶׁמֶס כִּי בְּקִבְעָה זֶה

16	מבוק החדשות שפתח את שידורי יום הנכבה הישראלי, 8.5.2008.
17	עלי ח'דר, אול ח'בר, 28.4.2009.
18	זהיר בהלול, יום ג'דיד, 7.5.2008.
19	ד'ריד ז'קאוּי, יסעד מסאכ, 29.4.2009, בתגובה למאזינה שאמרה כי כל יום הוא נכבה.

הוא שואף לומר ליהודים בישראל: "בכל יום שתבחרו [לציין את עצמאותכם] אנחנו נהיה שם כדי לומר לכם 'יום עצמאותכם הוא יום הנכבה שלנו'".²⁰ האמירה "יום העצמאות שלהם – יום הנכבה שלנו", שטבע העיתונאי לְטְפִי משעור ביום העצמאות ה-50 למדינת ישראל, מלווה מאז את אירועי היום בחברה הערבית. גם רדיו א-שמש אימץ אותה, ושדרניו מקפידים להזכירה ביום עצמו ובימים שקודמים לו. לפיכך מתייחסים בשידורי התחנה ליום העצמאות כ"יום הנכבה", והיום שלפניו לצד היותו "יום הזיכרון", הוא גם "ערב יום הנכבה". ברם אין התעלמות מוחלטת מהמרחב הישראלי ומן ההקשר הישראלי. זאת ועוד, בימים אלו עולה ביתר שאת סוגיית הזהות הלאומית של הערבים בישראל.²¹ המושג "נכבה", שפירושו המילולי הוא "אסון", הופיע כבר ב-1948 בכותרת ספרו של החוקר הסורי קונסטנטין זריק משמעות הנכבה. אורון, במחקרו על הזהויות הלאומיות בחברה הישראלית, מצא כי הנכבה היא האירוע המשפיע ביותר על הנשאלים הערבים מבחינה אישית ולאומית, ולהערכתו יש לה מקום אותנטי בזהות הלאומית הפלסטינית המקומית.²² יתרה מזו, בשנים האחרונות הולכת וכובשת מקום התפיסה שהנכבה איננה אירוע חד-פעמי אלא אירוע מתמשך, ששנת 1948 היא אך נקודת ציון של תחילתו:

ייתכן שבחירת המילה "נכבה" לתיאור מאורעות 1948 עשויה להטעות במידת מה. אף על פי ששנת 1948 היא נקודת תחילת הנכבה, היא נעשתה תהליך מתמשך שאת השפעותיו חווים פלסטינים בכל יום מימי חייהם, בין שהיו פליטים שמנועים מן הממשל את זכותם לשוב למולדתם [...] ובין שהם פלסטינים

- 20 סלימאן פחמאוי בריאיון באול ח'בר, 28.4.2009.
- 21 עמדה זו עומדת בניגוד לסברה שמדובר באימוץ האתוס הפלסטיני במטרה להחריב את ישראל. ראו דן שיפטן, פלסטינים בישראל: מאבקו של המיעוט הערבי במדינה היהודית, אור יהודה: זמורה ביתן, 2011, עמ' 764-767. על המתח בין הימים ראו שלומי דסקל, "יום הנכבה הישראלי" מול "יום הנכבה הפלסטיני", אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, 15.11.2011.
- 22 יאיר אורון, זהויות ישראליות: יהודים וערבים מול המראה והאחר, תל אביב: רסלינג, 2010, עמ' 141-144.

אזרחים בישראל שסובלים מאפליה, פיקוח, שליטה ואי-שוויון, בעוד המרחבים הפיזיים והפוליטיים שלהם מצטמצמים באופן הדרגתי אך עקבי, ומעל לכול שולט עליהם רוב אתני שהגיע לכאן מכל קצווי עולם [...] כל הביטויים המתמשכים הללו של הנכבה הם צדו השני של אותו המטבע – המדינה היהודית.²³

באימוץ המושג "הנכבה המתמשכת" אפשר לראות הנצחה של תחושת הקורבנות הפלסטינית, אך בד בבד ניסיון לצקת תכנים עכשוויים לאירוע היסטורי, להפגין שייכות לאומית ולהציג אחדות גורל וצרה עם תושבים משני צדי הקו הירוק. ואולם בצדו המזרחי של הקו הירוק, או בעולם הערבי בכלל, המושג מתייחס בעיקר לתופעת הפליטות או לפעילות ישראל מעבר לקו הירוק (גדר ההפרדה, ההתנחלויות, מזרח ירושלים וכיוצא באלה).²⁴

מערך האקטואליה של תחנת א-שמש מנציח בשידוריו את תפיסת "הנכבה המתמשכת", אם בתכנים ואם במסגור הדיווח אפילו במבזקי החדשות.²⁵ לעתים מתקבל הרושם שלכל אירוע מאירועי היום ניתנת פרשנות הנוגעת לנכבה ולתוצאותיה, בין שהוא קשור אליה בעקיפין, כגון עימותים בין מתנחלים לפלסטינים, ובין שאין לו כל קשר אליה, כגון עלייה בתחלואת הסרטן בחברה הערבית. כפי שפסק אחד המגישים של יומן הערב: "מראה נוסף ממראות הנכבה, ואינני מגזים, הוא האלימות [הפנימית] שמאיימת על החברה הערבית".²⁶ כלומר, כל דבר שפוגע בחברה הערבית בישראל הוא "נכבה".

- 23 מאמר המערכת, ג'דל ("דין ודברים"), 3.5.2009.
- 24 ראו למשל החלק הרביעי באפוס אי-נכבה (בבימוי רואן א-דאמן), ששודר בתחנת אל-ג'זירה ב-27.6.2008. החלק קיבל את הכותרת "הנכבה המתמשכת", אך לא הזכיר את הערבים אזרחי ישראל בהקשרים שאינם נוגעים לפליטות במישרין. על עקרון העבר שחי בהווה ראו: Michael Schudson, "Lives, Laws, and Language: Commemorative Versus Non-Commemorative Forms of Effective Public Memory," *Communication Review* 2 (1997), pp. 3–17.
- 25 במבזקים מקובל לדווח על ההכנות ליום במשפט "העם הפלסטיני יציין מחר את הנכבה הנמשכת". ראו למשל מבזקי החדשות ביום 6.5.2008.
- 26 יזיד דהאמשה, חצאד אל-יום, 7.5.2008.

בשידורי האקטואליה ביום הנכבה מצאנו שלושה סוגי ראיונות:

- (1) סיפורים וזיכרונות אישיים של אנשים שחוו את הנכבה ב-1948.
- (2) סקירות היסטוריות ומבט כללי על החברה הערבית, בבחינת "היכן היינו ולאן פנינו מועדות".
- (3) סיפורי המורשת הערבית המקומית, שימורה והדרכים להנחילה לדור הצעיר.

הטיפול בנושא הנכבה בתכניות האקטואליה נעשה בהדרגה: יום קודם לכן הוא עולה בשילוב עם נושאים קלילים יותר או עם נושאי אקטואליה בווערים,²⁷ וביום עצמו מוקדשים כל משדרי האקטואליה לציון הנכבה, זכרה ומורשתה. יום זה נתפס בתחנה כיום של החברה הערבית בישראל, ולכן השידורים בו מיוחדים לדיון פנימי. בחינה של יום השידורים העלתה גם שלא נעשה ניסיון ליצור איזון – הועלו לשידור רק אנשים מתוך החברה הערבית, ולכל היותר צורפו אליהם ישראלים שמביעים הזדהות ואמפתיה עם החברה הערבית או אנשי השמאל הישראלי הפוסט-ציוני, דוגמת נציגי ארגון "זוכרות".²⁸ במסגרת זו ניתן מקום גם ליוזמות משותפות לציון יום העצמאות ויום הנכבה, גם אם מגישי התחנה גילו כלפיהן ספקנות,²⁹ אבל המקום שניתן להן קטן למדי, כמשקלן בחברה הישראלית. בראיונות הללו המראיינים בתחנה מעלים את השאלה אם הישראלים מקבלים אחריות לחלקם בנכבה.

בימי השידורים לציון הנכבה משתדלים ללמוד יותר על החברה הישראלית הציונית, אך לא בהכרח מנקודת מבט יהודית או ישראלית קונבנציונלית.³⁰ בערב יום הנכבה של שנת 2010 נעשה ניסיון לראיין במשותף את רונן שובל

27 בשנת 2008 – פרשיית מוריס טלנסקי, שעדיין הייתה אסורה בפרסום, ומשדרי האקטואליה דנו בה במגבלות החוק; בשנת 2009 – התפרצות הר הגעש באיסלנד שהשביטה את התחבורה האווירית; בשנת 2011 – מקרי אלימות קשים בערים ערביות בישראל.

28 יום ג'דיד, 29.4.2009, 10.5.2011.

29 יום השידורים בתאריך 8.5.2008; יום ג'דיד, 29.4.2009.

30 ביום הנכבה של שנת 2009, למשל, ראיין ברנרד טנוס את עמר מצאלחה, מחבר הספר היהדות: דת ייחוד או עם נבחר ("اليهودية – ديانة توحيدية أم شعب مختار") על התעצבות העם היהודי, ואת אורי מילשטיין על מלחמת העצמאות. אול ח'בר, 28.4.2009.

מתנועת אם תרצו ואת אמיר מח'ול, מנכ"ל אתג'אה, ארגון הגג של כל העמותות והמלכ"רים הערביים בישראל. באותם ימים החלה תנועת אם תרצו לפעול נגד ארגונים שנתמכו על ידי הקרן החדשה לישראל וסיפקו מידע לדוח גולדסטון.³¹ כלומר, התחנה העלתה לשידור בערב היום הלאומי המקודש דובר של תנועה בעלת נטייה ימנית הפועלת נגד ארגונים שמנציחים את זכר הנכבה.³² הניסיון לקיים ריאיון דו-לשוני ולקשר בין דברי מח'ול לדברי שובל נשמע מעשית כדור-שיח של חירשים (מבחינת שובל, שכן מח'ול הבין את דבריו שנאמרו בעברית). עם זאת שובל העלה, שלא במתכוון, מאפיין נוסף של שידורי התחנה ביום הזיכרון: היא אינה נותנת מקום לזכר חללי צה"ל מקרב החברה הערבית. שובל סיפר שנציגי התנועה מתכוונים לבקר בבית יד לבנים דרוזי וברואי, אך המגיש זָהֵר בהלול לא התייחס לעניין זה והסיט את הדיון לכיוון אחר – כיצד רואה שובל את הציבור הערבי בחזון המהפכה הציונית השנייה של אם תרצו.³³

בחינת הראיונות עם אנשים שחוו את הנכבה או עם צאצאיהם מגלה כי הם נטו להיות רגשיים יותר, והשדרנים הביעו בהם אמפתיה ואהדה למרואיינים. לעתים המרואיינים אפילו אכזבו את המנחים, שציפו לקבל מהם את "ליטרת הנכבה" שלהם. זָהֵר בהלול, למשל, ראיין את אחד מפליטי הכפר הנטוש צפוריה ושאל אותו מה תכניותיו ליום זה. בתגובה ענה האיש כי הוא יבלה במועדון הקשישים בכפר מנדא או בביתו. השדרן המאוכזב חזר על השאלה בכל מיני נוסחים, עד שהוציא מהמרואיין משפט שנגע לנכבה: "אם יחזירו אותי לעבר, כולל כל מה שהיה בעבר, מבחינתי זו תהיה שיבה לגן עדן".³⁴ שיחות עם אנשים מסוג זה משמשות לתחנה מקור לסיפורי העבר והמורשת, ואילו אנשי האקדמיה מספקים את הפן ההיסטורי של האירועים. בשנות התשעים של המאה הקודמת, בהתייחסו למלחמת העולם השנייה, טען החוקר מייקל שדסון כי עולה חשש לגורל זיכרונה, כיוון שאנו נמצאים בשלב שבו הדור שחוה את האירועים המכוננים הללו הולך לעולמו.³⁵ נרמה שהדאגה לזיכרון הנכבה שבאה לידי ביטוי

31	בן כספית, "התרומה שלנו לחומרים מהם עשוי דוח גולדסטון", מעריב, 30.1.2010.
32	כשנה לאחר מכן פתחה תנועת אם תרצו במסע תעמולה נגד "מיתוס הנכבה". עמיחי אתאלי, "הקמפיין החדש של 'אם תרצו': 'נכבה חרטא'", nrg, 13.5.2011.
33	יום ג'דיד, 19.4.2010.
34	יום ג'דיד, 7.5.2008.
35	Schudson (לעיל הערה 24), עמ' 4.

בשידורי התחנה מגיעה גם היא מאותו מקום – החשש שהדור שחווה את האירוע המכונן הולך לעולמו.

שידורי התחנה לא שקעו אך ורק בהרהורים על העבר, והשרדנים ניסו להתבונן גם קדימה אל העתיד. הם הפנו שאלות נוקבות, בעיקר לאישי ציבור ולמנהיגים פוליטיים, שעסקו בעתיד ובמסר שהם מעוניינים להעביר בענייננו. הדגש היה על הצורך במסר מעשי ולא בסמאות ריקות מתוכן. זְהִיר בהלול, למשל, בחר להתעמת עם ההיסטוריון מחמוד יזכפ, שהגדיר את הציונות "תנועה אימפריאלית";³⁶ וברנרד טנוס דחק לפינה את יו"ר ועדת המעקב בניסיון להכין מה מטרת העצרות ומה המסר שלהן: האם מסתרת מאחוריהן קריאה לחזור לכפרים הנטושים? האם מדובר בהתבוננות כוללת על בעיית הפליטים או שמבחינתו הן עוסקות בעניין נקודתי ערבי מקומי?³⁷ העצרת היא הזרמנות להעלות עוד שאלות פנימיות חשובות כמו למשל למי מיועדים הדברים שנאמרים בה – לציבור הערבי, לציבור היהודי או לציבור הפלסטיני מחוץ לגבולות מדינת ישראל; התשובה משתנה משנה לשנה.³⁸ במקרים מסוימים הביעו המגישים ביקורת על עצם התהלוכה והעצרת,³⁹ ובמקרים אחרים הם אפילו ביקרו, בעדינות, פליטים פלסטינים שמדברים בסמאות. בריאיון שקיים זְהִיר בהלול עם פליט פלסטיני מלבנון, מניצולי טבח סברה ושתילה (صبرا وشتاتيل), דרש הפליט שיבה של כל

36 יום ג'דיד, 8.5.2008.

37 אול ח'בר, 8.5.2008.

38 למשל, בשנת 2009 קבע הכתב ג'קי ח'ורי: "השתתפתי ברוב העצרות האלה ומשנה לשנה אנו רואים נוכחות [יפה] במיוחד מצד הדור הצעיר. כלומר, הנוכחות איננה רק מצד מי שנעקר (ממקום יישובו) או המבוגרים וברור כי המסר עבר במישור הפנימי. אך ברור כי במישור החיצוני, הנושא ונותן הפלסטיני, [אליו] לא הגיע המסר". חצאד אל-יום, 20.4.2009. שנתיים אחר כך אמר אותו שדרן: "המסרים שיצאו מכאן ברורים. על רקע השיחות שמתנהלות, זכות השיבה היא על השולחן. שלחו מסרים לאבו מאזן בעניין זכות השיבה. המארגנים שואפים שכלי התקשורת הזרים יעבירו מסר להנהגה הפלסטינית שהאזרחים הערבים כאן ואינן לוותר על זכות השיבה". ג'קי ח'ורי בשידור העצרת, 10.5.2011.

39 ג'קי ח'ורי, בשידור עצרת יום הנכבה בשנת 2008, קבע כי התהלוכה "מזכירה [את הדרך] שבה יצאו הפלסטינים בשנת '48 מכפריהם ובתיהם בצורה ספורדית. כך נראית התהלוכה [...] בשלב הזה אין לה התחלה ואין לה סוף".

הפליטים לכפריהם. בהלול רמזו לו: "האם אין מקום לאימוץ עמדות פרגמטיות יותר כדי שנפתור את הבעיה הזאת, בדרך זו או אחרת, מול המכונה הציונית הזאת בעלת השורשים הבינלאומיים, העולמיים והמקומיים?"⁴⁰

גם תכניות התרבות והאמנות נוצלו להעברת המסר של מורשת הנכבה והנחלתו לדורות הבאים. בערב יום הנכבה של שנת 2008 שודרה התכנית **שבאביב** ("חלונות"). חלק ממנה הוקדש לנכבה, והיא אירחה את נציג התנועה הברדלנית "בני הכפר"⁴¹ יומיים לאחר מכן שודרה התכנית **פּלֶמַאת** ("מילים"), שהוקדשה כל כולה לנכבה ולניסיון להוכיח כי היו בפלסטין חיי תרבות לפני 1948.⁴² בכל אחד מימי הציון הלאומיים עולות בתחנה שתי שאלות שלדעת נציגיה חשוב לתת עליהן את הדעת: האם נרשמה נוכחות של מפגינים או מביעי הזדהות יהודים, שאינם הדמויות הקבועות בעצרות הללו (פעילי שמאל פוסט-ציונים ואנשי נטורי קרתא); והאם נכחו במקום נציגי כלי התקשורת בשפה העברית? אין מדובר בשאלות שעולות כבדרך אגב, באופן חד-פעמי או מפי שדרן מסוים. מדובר בתהייה אמיתית וברצון אמיתי של אנשי התחנה לראות שותפות יהודית באירועים הללו. יתר על כן, שתי השאלות מעידות על ההשקפה של התחנה – רצון בהכרה מצד החברה הישראלית ושאיפה להעביר את המסר לציבור היהודי. לטעמם, שני אלו יושגו בעזרת סוכנים יהודים, בין שהם כלי תקשורת בשפה העברית ובין שהם אנשים פרטיים המביעים הזדהות. לפיכך בכל אירוע שבים אנשי התחנה ומביעים צער על שהתשובה על שתי השאלות הללו שלילית. הכתב ג'קי ח'ורי התייחס לכך בשידור של אחת העצרות: "את התקשורת העברית הנושא הזה מעניין רק אם יש אירועים שמשנים את השגרה לציבור הישראלי". בהמשך הוא הוסיף שאפילו המשטרה לא מצאה עניין בהפגנה באותה שנה שכן לא התגלה בה איום על תנועת כלי הרכב באזור.⁴³ הממצאים בכל הנוגע לשתי

- 40 יום ג'דיד, 28.4.2009. זו דוגמה נוספת להתבטאויות אופייניות לבהלול. סביר להניח שהוא לא מאמין בחזית ציונית עולמית, אך אמירה כזאת נשמעת צורמת גם אם מטרתה לאתגר את המרוואיין.
- 41 **שבאביב**, 6.5.2008. על התכנית המסוימת הזאת ראו בהרחבה בדיון על ציון יום השואה בתחנה.
- 42 **כלמאת**, 8.5.2008.
- 43 שידור העצרת של יום הנכבה הישראלי, 10.5.2011.

הסוגיות הללו – הרצון בהכרה מצד החברה היהודית והתייחסות לאי-השתתפות של יהודים באירועים של החברה הערבית – מאששים נתונים שהעלה מחקר של אורון על זהויות בישראל, שכבר הוזכר לעיל. אורון מצא כי הרוב המכריע של הנסקרים היהודים (כ-90%) לא מרגישים קרבה או מרגישים קרבה מועטה בלבד לערבים אזרחי ישראל. יתר על כן, אורון טוען כי יש נטייה גדולה יותר של הערבים לרצות בקרבת היהודים, כפי שקורה בכל קבוצת מיעוט שמחפשת את קרבת הרוב.⁴⁴

בלית ברירה, נציגי תחנות הלוויין בשפה הערבית, שמגיעים לאירועים הללו ומתעדים אותם, ממלאים את תפקיד הסוכנים להעברת המסר.⁴⁵ ג'עפר פרח התייחס לפעילות הזאת וטען כי תחנות הטלוויזיה הלווייניות הערביות מחוץ למדינת ישראל מגלות יותר ויותר עניין באירועים שמתרחשים בישראל, ורובן מחזיקות כאן צוותי תקשורת שמספקים להן תכנים לשידור מהארץ. להערכתו, הרשות הפלסטינית ותחנת הטלוויזיה אל-ג'זירה משקיעות היום בקולנוע וטלוויזיה ישראלים-פלסטיניים יותר מכל גופי ההפקה ומוסדות ההפקה הישראליים, מתוך מטרה לשרר מידע רלוונטי לצופים באזור ולהגדיל את מעגל הצופים בהן בישראל.⁴⁶

מגמה נוספת שמאפיינת את שידורי התחנה בימים אלו היא הניסיון לשלב את התכנים של יום הציון הלאומי גם בתכניות שאינן עוסקות באקטואליה. במגזין סגנון החיים חָלָא, למשל, נשמרה רוח השידורים הקלילה, אך התכנית העלתה תרומה למאמץ הלאומי בהשמעת שירים לאומיים.⁴⁷ ברוב המקרים רצועת תכניות הבידור הקלילות שמיועדת לקהל הצעיר מופקעת לטובת שידורים

44 אורון (לעיל הערה 22), עמ' 118, 264.

45 פרקטיקה זו היא גם נחלתם של פוליטיקאים ערבים בישראל, שמעדיפים, לעתים, להעביר את המסר שלהם לציבור דרך תחנות הלוויין כיוון שהם מרגישים מודרים מהתקשורת העברית. ח'ליל רינאוי, החברה הערבית בישראל: סדר יום אמביוולנטי, תל אביב: המכללה למינהל, המסלול האקדמי, 2003, עמ' 49-57.

46 ריאיון עם ג'עפר פרח, מנכ"ל מְסָאָאָה ומבעלי המניות בערוץ הטלוויזיה הלא טי.וי, חיפה, 5.12.2011.

47 חלא, 29.4.2009, 10.5.2011.

ישירים מעצרות ימי המועד, אך בפעמים שבהן היא בכל זאת שודרה נעשה גם בה ניסיון להתמודד עם הסוגיה הלאומית בדרכים קלילות ולא שגרתיות. כך קרה בתכניותיו של בסיס דאמוני. דאמוני, ששמו מעיד על מוצא משפחתו מהכפר העקור דאמון שבכרמל, איננו איש אקטואליה או שדרן פוליטי. לתכניותיו יש אופי תרבותי-בידורי והן מתבססות על שירי פופ עכשוויים, רכילות מעולם הבידור הערבי וכדומה. בשנת 2009 נפל בחלקו להגיש את תכניתו לפני שידור העצרת. דאמוני הרים את הכפפה וניסה לתת לסיפורי המורשת לבוש קליל. למשל, הוא הציג את סיפור הכפר הנטוש רוחה, שהעצרת המרכזית התקיימה בו באותה שנה, בלגלוג קל על שמות המשפחות שגרו שם.⁴⁸ שנתיים לאחר מכן הוא שוב נדרש להיסטוריה של הכפרים הנטושים בנפת צפת, ובהזמנות זו הוא ציין את שמות היישובים העבריים שבאו במקומם. לדיון התלווה ניחוח אירוני ביקורתי כלפי החברה הערבית ("תודה לאל על השמות הקלים האלה", "מהיכן הם הביאו את השמות האלה?", "תזכרו את כל השמות האלה").⁴⁹ העיסוק הזה בשמות הכפרים הנטושים ובהיסטוריה שלהם יצר את הרושם שחלק ניכר מהכפרים הנטושים ומההיסטוריה שלהם אינם מוכרים לציבור הערבי.⁵⁰

למרות הנימה האירונית ניכר שדאמוני מבקש להעביר מסר ברור בתכניותיו המיוחדות לרגל יום הנכבה. כך, בסיום אחת התכניות הוא ביקש ממרואיינו המלצות לטיולים, כיוון ש"חלקנו נהיה [מחר] בחופשה, אנחנו לא נאמר מה שם החופשה [יום העצמאות], אבל אנשים רבים מנצלים אותה ליציאה לגנים. לאן אתה ממליץ ללכת, לא כמדריך טיולים אלא כמדריך תרבותי?" המרואיין המליץ

48 סטארז וח'בר, 28.4.2009. גם כעבור שנתיים הייתה התייחסותו דומה כאשר שידר לפני העצרת שהתקיימה בדאמון, כור מחצבתו, 10.5.2011.

49 משרד מיוחד לפני תחילת העצרת, 10.5.2011. האירוניה ליוותה אותו לכל אורך המשרד. למשל, הוא השמיע שיר שמדבר על שיבה ליפו ובסופו אמר: "ואנו נשוב אחרי הפרסומות".

50 דוגמה נוספת לכך היא דיווח של השרדן ג'קי ח'ורי על ההחלטה לקיים את העצרת בשנת 2009 בכפרין, שאחריו הוא הוסיף: "אני מקווה שאני מבטא את שם המקום נכון". חצאד אל-יום, 20.4.2009. עניין הביטוי הנכון של השמות חזר גם אצל שדרים נוספים.

לטייל בכפרים הנטושים כדי "לזכור ולהזכיר את הטרגדיה שלנו מדי שנה. נוריש זאת לילדינו, שיגדלו על הקשר עם האדמה, עם השורשים, עם קרוביהם שנמצאים מחוץ למדינה"⁵¹. למחרת, ביום הנכבה, שוב שודרה תכניתו של דאמוני, והוא בירך את המאזינים שיצאו לבקר בכפרים הנטושים בעקבות ההמלצה: "ברכות למי שמבקר היום בכפרים הנטושים בלי לצלות בשר, חברה"⁵².

באותה נימה אירונית קלילה מושמעים לפעמים תכנים שאינם קלים לאוזן הישראלית היהודית. באחת מתכניותיו ביקש דאמוני מהמאזינים לזהות שיר של זמרת ההיפ-הופ הפלסטינית-בריטית שאדיה מנצור, ששורשי משפחתה בחיפה. השיר שנקרא "לכולם יש טנקים" והוקדש על ידה לתושבי עזה, פותח במילים: "לכולם יש טנקים, לנו יש אבנים. הורסים את בתינו הורגים את הילדים", והמגיש חזר והשמיע אותן כמה פעמים כחלק מהחידה. המשך השיר, שלא שודר, מרחיק לכת עוד יותר: "הו [בני] פלסטיין החופשיים, הו תושבי עזה הגיבורים. הציוני בא הבוקר, טראח-טראח-טראח"⁵³.

תכניות שהוקדשו לשיחות עם מאזינים מציגות פן נוסף ומעניין של החברה הערבית בישראל ושל יחסה ליום הזיכרון, ליום העצמאות וליום הנכבה. ראשית, כמו בחברה החרדית גם בחברה הערבית מתקיים דיון ער בשאלת היחס לצפירה במרחב הציבורי הכלל-ישראלי. ניכר שהאזרחים הערבים מתלבטים בכך, והדעות נעות בין כמה עמדות: התעלמות מוחלטת מהצפירות; הבחנה בין עמידה בצפירת יום השואה – שנתפסת כלגיטימית הואיל ומדובר באסון שלא בא על חשבון העם הפלסטיני – לבין עמידה בצפירת יום הזיכרון, שאיננה לגיטימית; והכרה בצורך לכבד את הציבור היהודי בעמידה במקום פומבי.⁵⁴ משרדים אלו

51 סטארז וח'בר, 28.4.2009.

52 סטארז ונמר, 29.4.2009. ה"מנגל" וצליית הבשר ביום העצמאות נתפסים בחברה הערבית ובחברה החרדית כסממן ציוני. לפיכך קיום המנהג ביום זה הוא מעין הכרה בסמל ציוני.

53 סטארז ונמר, 29.4.2009. בניגוד לשרדנים אחרים, דאמוני אינו נתפס כאידאולוג לאומי ולכן זו דוגמה יוצאת דופן. די אם נשים לב לדרך שבה בחר לסיים את המשדר המיוחד לפני תחילת עצרת יום הנכבה בשנת 2011: "מחר יפגוש אותנו יום אחר, מלא בתקווה ובאופטימיות [...] ניפגש מחר אינשאללה באווירה שונה, כמובן".

54 מזאג', 8.5.2010.

גם מגלים כי לא תמיד יום הנכבה נמצא בראש מעייניה של החברה הערבית בישראל. בתכנית השיחות עם מאזינים על ענייני דיומא פלאם מבאשר ("דיבור ישיר"), בערב יום הנכבה של שנת 2011, התבקשו המאזינים להתייחס לנושאים שעל סדר היום – חיסול אסאמה בן לאדן, יום הנכבה והאלימות נגד נשים במגזר הערבי. רוב השיחות נסבו על ענייני האלימות נגד נשים (8 שיחות מתוך 16 – 50%); על חיסול בן לאדן התנהלו 6 שיחות; ורק שני מאזינים ביקשו להתייחס לנושא הנכבה (12%).⁵⁵

אנשי התחנה מודעים לכך שחלק מהמאזינים מציינים את יום העצמאות ומשתתפים באירועים הרשמיים, והם מתייחסים לכך כנושא לגיטימי לדיון. אחד ממשיאי המשוואות בהר הרצל ביום העצמאות של שנת 2010 היה תושב הכפר הנטוש בָרְעַם. האיש רואיין בתחנה ועומת עם אחד מבני משפחתו שהתנגד להשתתפותו בטקס. בין היתר הוא טען להגנתו: "אני ישראלי, שגר בישראל, נושא תעודת זהות ישראלית. עשיתי רע?"⁵⁶ עניין מתן הלגיטימציה ליום העצמאות בחברה הערבית בלט בכמה שיחות מרתקות בתכנית של איש הבידור הקל דָרִיד זרקאוי, יסעד מסאפ ("ערב טוב"), שביקש לפתוח את הנושא לדיון. המאזין הראשון שעלה לשידור הצליח להפתיע את המגיש כשביקש לשוחח אתו על בעיות עם בת זוגו:

זרקאוי: [בפליאה] אתה לא רוצה לדבר על הנכבה?!

מאזין: איזו נכבה? הנכבה הייתה לפני שישים ואחת שנה. תן לי [לטפל] בנכבה שלי [הפרטית].

זרקאוי: [צוחק] אתה עברת נכבה במישור האישי.⁵⁷

מאזין: הנכבה הייתה לפני שישים ואחת שנה. הכאב הוא ממזמן. אבל כאב הלב אין קשה ממנו.

55 כלאם מבאשר, 8.5.2011.

56 יום ג'דִיד, 20.4.2010.

57 מילולית: "منكوب شخصي".

המגיש נכנע, התקשר לחברתו של המאזין וניסה לפייס ביניהם. מלאכתו צלחה, וכשהשניים החליפו ביניהם מילות חיבה, אמר השדרן באירוניה: "יש נכבה, אבל מה זה חשוב...". על כך ענה המאזין: "עזוב אותך מהנכבה".

המאזינה שעלתה לשידור אחריו הודתה כי היא חוגגת את יום העצמאות ואפילו עומדת בצפירה: "אין לי עניין בנכבה. היא לא עברה עליי [...] אני חיה במדינת ישראל, מקבלת את כל זכויותי, מדוע שלא אחגוג את יום העצמאות? למה לא לכבד ולעמוד לדקת אבל [בצפירה] אני לא יכולה ללכת נגד המדינה [...]. די לנו עם הנכבות". עניין ההזדהות הלאומית עלה גם אצל מאזין נוסף שאמר:

מאזין: אני רוצה לשאול את האחים שמתקשרים ומדברים על הנכבה [...] הם פתחו את תעודת הזהות שבארנק שלהם [...] יש לך תעודת זהות ירוקה או כחולה? [...] שלא ישכחו את אזרחותם.⁵⁸ שלא ישכחו שב-10 בחודש, כשאין להם עבודה, ממה הם חיים [...] מישוהו הזיל דמעת אמת אחת על הנכבה? אנחנו עם שהבעיה שלו היא שהוא משקר לעצמו.

זרקאוי: איך אתה מגדיר את עצמך?

מאזין: אדם, אזרח, ערבי ולפני הכול ישראלי.

זרקאוי: לא פלסטיני-ישראלי.

מאזין: סבא שלי היה פלסטיני. אני נולדתי כאן, התחנכתי כאן וחי כאן.

[...]

זרקאוי: אם בנך ישאל אותך ביום מן הימים על הפלסטיניות שלך, על ההיסטוריה שלך, על ארצך? מאזין: מולדת שהייתה קיימת ונמחתה.

בשלב זה לא היה יכול המגיש שלא להביע את דעתו האישית, והוא טען כלפי המרואיין כי הוא מתכחש למורשתו ולהיסטוריה של עמו. הדברים הללו גררו תגובות מצד מאזינים רבים ובכלל זה עורך הדין ואפים ואפים, מזכיר העמותה

58 בערבית יש כמה ביטויים שמובנם "אזרחות"; המאזין השתמש במילה "جنسية", הפחות מקובלת.

להגנה על זכויות העקורים, שהתקשר לתכנית ביוזמתו וביקש להבהיר למאזינים כי יום הנכבה איננו יום שלילי או יום אבל. לדעתו, זה אינו היום "שבני דודנו שמחים ואנו בוכים [...] זהו יום שמח [...] יום הנכבה הוא ההוכחה שעמנו חי [...] אנו גאים בהשתייכותנו הלאומית [...] אנו נולדים מחדש כשאנו מניפים את דגלנו הלאומי". בעניין ערבים שחוגגים את יום העצמאות, הוא קרא "להתבונן עליהם בחמלה [...] יש גם כאלה בינינו [...] זה נובע מבורות". המגיש הצטרף לדבריו והזכיר שגם המשוררים הפלסטינים שכתבו על הנכבה דיברו על ההיבטים החיוביים ומילאו את החברה בתקווה.⁵⁹

באמצעות משדר מעין זה המתבונן מבחוץ יכול להיחשף לזרמים תת-קרקעיים שמעידים כי העיסוק הפוליטי הפנימי בנכבה בחברה הערבית בישראל גורר בעקבותיו הרגשת דחייה, שהרי בתכנית משתתפים המוני העם ולא האליטה. ולא זו אף זו: נדרש אומץ לב ותעוזה לעלות לשידור ביום לאומי ולהתוודות על מעשה שבמידה מסוימת יכול להיחשב בגידה. הדברים שנאמרו הסעירו את הרגשות עד כדי כך שהאליטה, בדמותו של עורך הדין ואכס, נאלצה להתערב בשידור. יתר על כן, הם חייבו את האליטה לחשבון נפש מסוים שבעקבותיו באה גם הבהרה, הואיל והמסר שהועבר נקלט היטב – עיצוב יום הנכבה כיום אבל לאומי טומן בחובו סכנה, מנציח קורבניות ואינו משדר תקווה לעתיד. גם התחנה עצמה נעה בשידוריה על הרצף שבין התגייסות מלאה למען יום הנכבה לבין הרצון להישאר רלוונטית. קהל היעד, כפי שראינו, אינו מעוניין אך ורק לשמוע על הנכבה. דברים אלו עולים בקנה אחד עם עמדתו של החוקר ח'ליל רינאוי, שטען כי סדר היום הפוליטי אינו בראש מעייניו של הדור הצעיר:

בניגוד לצפוי ממיעוט אשר מופלה על ידי המדינה, שבראש סדר יומו יעמדו נושאים פוליטיים [...] התחום הפוליטי אינו בראש סדר יומם של המרוויינים בני מיעוט זה. נושאים אחרים, כמו המצב הכלכלי ונושאים חברתיים אחרים הם שתפסו מקום מרכזי בסדר יומם של האנשים.⁶⁰

59 יסעד מסאב, 29.4.2009.

60 רינאוי (לעיל הערה 45), עמ' 140.

ב. יום הזיכרון ויום העצמאות

אמנם יום העצמאות נתפס כיום הנכבה הישראלי, אבל חשוב להקדיש מילים אחרות ליחס של התחנה ליום הזיכרון וליום העצמאות.

על פי החוק, מפעילי תחנות הרדיו האזוריות נדרשים להתאים את לוח שידוריהן לאופיים של ימי האבל והזיכרון הלאומיים, "תוך מתן ביטוי להיבטים המיוחדים של קהל היעד". במכרז להפעלת שידורים בשפה הערבית נדרש הזכיין להעניק צביון ייחודי לשידוריו ביום העצמאות, אם כי לא מפורט מהו אותו צביון.⁶¹ נדמה שהממסד בחר לדבוק במינוחים מעורפלים כדי לאפשר מרחב פעילות גדול לתחנה, בלי להידרש לשאלות קשות ולחייב תחנה ערבית לציין ימי זיכרון לאומיים ציוניים. מעשית, החובה היחידה שנכפית על התחנות על פי חוק היא הימנעות מהשמעת פרסומות מסחריות. למיטב הבנתנו את הכללים, הן אינן מחויבות להשמיע את צפירות הזיכרון בבוקר ובערב, אך רובן משמיעות אותן כנורמה חברתית. בתחנות הרדיו חרדיות (רדיו קול-חי ורדיו קול ברמה) נקראים פרקי תהלים על רקע הצפירה, כלומר היא אינה מושמעת כמו בשאר כלי התקשורת.

תחנת הרדיו א-שמש היא היחידה שנמנעה עד לאחרונה מהשמעת הצפירות ביום השואה וביום הזיכרון, אך אין לה מדיניות מוגדרת מה לשדר במקומן. בתקופה שנבחנה לרוב שודרו מהדורות החדשות כרגיל, ובהן הזכירו לעתים את הצפירה שנשמעה באותו הזמן ברחבי המדינה (בחלק ממהדורות החדשות שקדמו לצפירה או שבאו אחריה צוין כי צפירה עתידה להישמע או שנשמעה). בשנת 2010, לאחר שלא הושמעה צפירת ערב יום הזיכרון, התקיים דין ודברים בין התחנה לרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו והתחנה נדרשה לשדר את צפירת הבוקר בשעה 11:00. באותה שנה צוינה צפירת יום השואה באתר האינטרנט של התחנה ברמות מבזק.⁶² שנה לאחר מכן לא הושמעו צפירת יום השואה וצפירת הערב של יום הזיכרון, ומהדורת החדשות של השעה שמונה בערב שודרה כרגיל.

61 המכרז למתן זיכרון לשידורי רדיו בשפה הערבית באזור הצפון, הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו, 2002, זמני שידור, סעיף 4.2, עמ' 26. כן ראו כללי הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו, התשס"ו-2006.

62 הדבר גרר ביקורת על התחנה באתר אינטרנט שמוקדש לביקורת על התקשורת הערבית בישראל. "ידיעה דחופה מרדיו א-שמש", א-ראסד, 16.4.2010.

למחרת לא שודרה הצפירה, אך גם לא שודרה מהדורת חדשות השעה 11:00 בבוקר, ובמקומה השתתקו שידורי התחנה למשך דקתיים ומיד לאחר מכן שודר מגזין סגנון החיים חלא ("יפי") כרגיל. בשנת תשע"ד, 2014, חל שינוי במדיניות הרשות השנייה כלפי התחנה והיא חויבה לשדר ביום הזיכרון את שתי הצפירות, כמקובל בכל תחנות הרדיו הישראליות. בשני המקרים התחנה ספק הסבירה ספק התנצלה לפני מאזיניה על שידור הצפירות וטענה כי הרגולטור כופף את ידה. המעשה נוצל לביקורת על התחנה בחברה הערבית; נטען שהיא מנסה למצוא חן בעיני הממסד היהודי הציוני.⁶³

יום הזיכרון ויום העצמאות כימי ציון ישראליים נכחו בצורה הבולטת ביותר במהדורות החדשות של א-שמס, וצוטטו בהן התבטאויות של מנהיגי המדינה בנושאי חוץ ופנים בטקסים ובאירועים השונים. שודרו גם ידיעות על ההיערכות המשטרית לימים אלו, בד בבד עם דיווחים על ההכנות לעצרת יום הנכבה, ייתכן שבמתכוון, כדי ליצור השוואה והתאמה. ברוב המקרים היו אלה דיווחים לקוניים, אם כי לעתים הרחיבו מעט על המיקום שבו תיערך העצרת, הרקע ההיסטורי של המקום וכדומה. ידיעות שנגעו לטקסי זיכרון בבתי עלמין או לאירועי יום העצמאות אוזכרו בעיקר אם הייתה להן נגיעה לחברה הערבית בישראל.⁶⁴ בשידורי התחנה לא נמנעו מלהזכיר את המונחים בערבית "יום העצמאות" (عيد الاستقلال) או "יום הזיכרון לחללי צה"ל" ככל מיני צורות: "יום הזיכרון לחללי החיילים הישראליים", "יום הזיכרון לחללי ישראל", "יום הזיכרון

63 הביקורת הופיעה באתרי אינטרנט ובשבועון החדשות חדית' א-נאס. שבוע לפני כן, ביום השואה, הודיע זהיר בהלול במגזין חדשות הבוקר יום ג'ריד כי בשעה 10:10 יופסק השידור למשך שתי דקות לציון יום השואה; הדבר נעשה ללא כל קשר לצפירה, שהושמעה בשעה 10:00 ולא שודרה בתחנה.

64 ב-2008 שודרה במבזקים ידיעה על חקירת נשים דרוזיות מהכרמל כחשד לכוונה לפגוע בטקס יום הזיכרון, במחאה על החיבור בין דאלית אל-כרמל לעספיא. במבזקי החדשות בשנת 2011 צוינו דברים שאמרה זוכת פרס ישראל רות גביון על הצורך במתן הזדמנות שווה לכל הגורמים בחברה הישראלית ועל יכולתה של המדינה להיות יהודית וגם דמוקרטית. כמו כן צוטט שר החינוך דאז גדעון סער כמי שציין את הקשר בין קדמה והישגים לבין דמוקרטיה. מעניין שמקרב זוכי הפרס באותה שנה צוין במבזקי החדשות, נוסף על רות גביון, רק שמעון מזרחי, יו"ר קבוצת הכדורסל מכבי תל אביב. ייתכן שיש לכך קשר לרעיון "רגעים ישראליים" שהוצג בסוף הפרק הקודם.

לחללים הישראלים במלחמות" ("יום הזכרון לقتלי الجنود الاسرائيليين"; "לقتלי اسرائيل"; "ללקטלי الاسرائيليين في الحروب") ואפילו "קורבנות מערכות ישראל" ("ضحایا المعارك الاسرائيلية"). נדיר למצוא התייחסות לחללי צה"ל בכינוי שנגזר מהשורש שה"ד (למשל שהיד) ונשמר לרוב לקורבנות ערבים בעימות בין כוחות הביטחון הישראליים לפלסטינים או לערבים אזרחי המדינה. בתקופה שנבדקה נמצא פעם אחת שימוש בשורש זה לציון יום הזיכרון (יום זכרי الشهداء; יום הזיכרון לחללים), אך הוא הגיע מפי מרואיינת דרוזית.⁶⁵

ביום הזיכרון וביום העצמאות ניכר המתח שבין הרצון לתת מידע אובייקטיבי ורלוונטי לקהל היעד לבין אימוץ הקו הרשמי הישראלי, והתחנה נדרשת להכריע כיצד להתייחס למונחים ישראלים ציוניים שאינם בהכרח המונחים של קהל היעד שלה ואינם מדברים אליו. למשל, בציטוט מפי מקור ביטחוני צוין כי "פלסטינים מנסים לשבש את מה שהוא כינה 'שמחת יום העצמאות' בירי טילי קסאם ביום זה".⁶⁶ דוגמה נוספת קשורה לריאיון עם דב וייסגלס, שסיים את דבריו במילים "אני רוצה לנצל את ההזדמנות ולאחל לך ולכל המאזינים חג שמח", אך המגיב לא הגיב לברכתו.⁶⁷

ג. יום הנכבה הפלסטיני

אנחנו לא קשורים ללוח השנה העברי; אצלנו מציינים זאת ב-15

בחודש.⁶⁸

יום הנכבה הפלסטיני, בניגוד ליום הנכבה הישראלי, הוא מועד כמעט חסר חשיבות בחברה הערבית בישראל. ברוב המקרים הוא חל ביום חול, ולכן קשה לגייס בו את ההמונים לשביתה מעבודה ולימודים, להפגנות או לעצרות. בישראל

65	חצאר אל-יום, 6.5.2008.
66	מבזק חדשות 6.5.2008 (ההרגשה שלנו).
67	אול ח'בר, 7.5.2008.
68	כדורא פארס, בתשובה לשאלה אם יש פעילויות מיוחדות ברשות הפלסטינית היום (ה' באייר תשס"ט, 28.4.2009). אול ח'בר, 28.4.2009.

אין מציינים את היום הזה כיום של הקולקטיב הערבי, למעט קבוצות כמו בני הכפר והפלג הצפוני של התנועה האסלאמית. לפיכך יום זה מדגיש את ההבדל בין הקהילה הערבית בתוך ישראל לבין הקהילות הערביות הפלסטיניות מחוץ לגבולות המדינה, שבשבילן מדובר ביום החשוב ביותר בלוח השנה הלאומי. השגרתיות של יום הנכבה הפלסטיני בישראל באה לידי ביטוי בשידורי תחנת הרדיו א-שמש, ותכניות האקטואליה בו אינן שונות מהותית מהשדרורים של תחנות הרדיו הדוברות עברית.

במהדורות החדשות שנסקרו ביום הנכבה הפלסטיני צוינו האירועים מהעבר האחר של הקו הירוק וגם הטלת העוצר על ידי צה"ל. לעתים צוינו גם אירועים ספורים בתוככי הקו הירוק.⁶⁹ ב-2009 דווח באופן חרף-עמי בחדשות השעה שמונה בערב על עצרת יום הנכבה מטעם התנועה האסלאמית, וכתב התחנה אפילו דיווח ממנה. אפשר לראות בכך ניסיון לתת לאירוע מקום, לא להחרים אותו בדיווחים אך גם לא להכביר מילים בעניין.

בשנת 2008 היו אזכורים רבים יותר יחסית לאירוע בתכניות האקטואליה. הדבר נבע מכמה סיבות: מדובר היה במספר עגול – יום השנה השישים לנכבה; האירוע התרחש כשבוע לאחר יום הנכבה הישראלי והעיומותים עם כוחות הביטחון בעקבות העצרת בציפורי;⁷⁰ ב-15 במאי באותה שנה נאם נשיא ארצות הברית ג'ורג' בוש בכנסת; אוניברסיטת תל אביב כהרה לציין באותו יום את "יום הסטודנט", בלי להתחשב בסטודנטים הערבים. לפיכך זכה באותה שנה יום זה לתחייה מחודשת, ואפילו השדרנים בתחנה תהו על פשרה.⁷¹ אזכור נוסף ליום הנכבה הופיע בחדשות השעה שלוש אחר הצהריים, שבהן צוטט נאומו

69 למשל במבזקי החדשות של שנת 2009: "תושבי הכפר הנטוש מיעאר הגיעו היום לכפר כדי לציין את יום הנכבה. תושבי הכפר ניקו את המסגד, שנהרס לגמרי, והכריזו על דבקתם במקומות הקדושים של הכפר הנטוש".

70 שרון רופא-אופיר, "ח"כ טהא ובכירים במשטרה נפגעו בעצרת הנכבה", ynet, 8.5.2008.

71 באותו יום אורגנו הפגנות מחאה בחיפה, בירושלים ובתל אביב, כל אחת בחסות כללית של יום הנכבה, אך הרגשים היו שונים. למשל, את המחאה נגד נאום הנשיא האמריקאי הובילו ארגונים שבראש סדר יומם עמדה הדרישה להסיר את המצור על עזה ולא יום הנכבה. תהייה על פשר ההתעוררות העלה השדרן ברנרד טנוס. אול ח'בר, 15.5.2008.

של אבו מאזן לרגל יום זה, כפי שקרה בכל תחנת רדיו דוברת עברית בישראל. אמנם במבזקי חדשות הערב הוקראה הידיעה על תהלוכה שארגנה פתח ברחובות הערביים בירושלים לרגל יום השנה השישים לנכבה, אך זו לא הייתה הידיעה שפתחה את השידורים; הידיעה העיקרית עסקה בשחרור צעירים ערבים שנעצרו בעצרת יום הנכבה הישראלי.

בשנים שבהן שודרו מגזיני חדשות ביום זה עלו נושאים שקשורים ליום הנכבה, אך הם לא השתלטו על סדר היום התקשורתי.⁷² ובכל זאת, הרוב המוחלט של הנושאים במגזיני האקטואליה עסקו בחיכוכים בין המדינה לערבים, אם בישראל ואם מחוצה לה (יום הסטודנט באוניברסיטת תל אביב, הפקעת אדמות בכרמל, ירי טילי גראד על ישראל, פעולות ישראל במזרח ירושלים ועוד); כפי שכבר צויין, לעתים אירועים אלה עונים להגדרה "הנכבה המתמשכת".

ביקור האפיפיור בנדיקטוס ה-16 בישראל בשנת 2009 והמיסה שקיים בהר הקפיצה בנצרת ב-14 במאי השתלטו השתלטות מוחלטת על שידורי האקטואליה ודחקו הצדה את יום הנכבה בשנה זו. אפילו אנשי החדשות המקצועיים ג'קי ח'ורי ודריד זרקאוי לא הזכירו אותו בתכניות האקטואליה ששודרו ב-15 במאי – א-שמש פי אסבוע (א-שמש בשבוע) וצבא אל-ח'יר יא בלדי ("בוקר טוב ארצ'י"), בהתאמה. הדבר בולט במיוחד לנוכח שידורי האקטואליה שנתיים לאחר מכן, כפי שנראה להלן.

ביתר התכניות היה האזכור של יום הנכבה תלוי לחלוטין בשרדן. בתכנית הספרות פלמאת נידונו נושאי ספרות ללא כל קשר לנכבה,⁷³ ורק בדרך אגב ציין המגיש, סאמי מהנא, אירועי תרבות שנגעו לכך בעקיפין.⁷⁴ בכל יתר התכניות

72 למעשה, היה אפשר לזהות נוכחות מובהקת של הנכבה במגזיני החדשות רק בשנת 2008. **אול ח'בר**, 15.5.2008; יום ג'ד'ד, 15.5.2008.

73 **פלמאת**, 15.5.2008. בפתיחת התכנית הובטחה לכאורה התייחסות לאירועי היום: "התכנית פלמאת איננה תכנית פוליטית, אך בתרבות שלא תעקוב אחר התפתחויות החיים, פרטיהם ודאגותיהם לא יהיה רוח ולא תועלת". אבל בהמשך התברר כי המגיש, שדיבר מרם לבן, התייחס לאירועים אלימים שהתרחשו באותו זמן בלבנון, ולא לנכבה.

74 בריאיון עם ופא' עיאשי, משוררת מטמרה, על עצרת יום הנכבה שתוכננה למחרת בעיר וכללה הוקרה למחמוד דרויש. המשוררת ציינה כי "ראוי היה שדרויש יחיה במדינה הזאת", ועל כך ענה המגיש: "משוררנו הגדול, נכברו ונעריכו, אך [לשם] הדיוק ההיסטורי הוא עזב [את הארץ] מיוזמתו, ברצונו החופשי, הוא לא גורש בכוח".

ששודרו בימי הנכבה לא הייתה התייחסות לנושא.⁷⁵ היעדר ההתייחסות ליום הנכבה ניכרה במיוחד בתכנית הספורט, ששודרה כרגיל. זו הייתה תכנית מיוחדת לרגל המחזור האחרון בליגות הכדורגל, והדמעות היחידות שזלגו שם היו על ירידת ליגה של קבוצת הכדורגל הפועל כפר סמייע. על רקע דיווחים על ילדים בוכים בשל ההפסד ניחם המנחה את המאזינים ברצינות גמורה: "החיים חזקים יותר תמיד" ו"החיים נמשכים".⁷⁶

לעומת זאת הנכבה נכחה בתכנית התרבות והאמנות של אמל מורקוס רפֿע א־סַתָּאר ("הרמת מסך"), וכבר בפתיחה היא אמרה:

היום 15 במאי, היום העולמי להזדהות עם הנכבה הפלסטינית, עם זכות השיבה לפליטים הפלסטינים שגורשו לכל רחבי העולם כחלק מהקשה שבפשעי הטיהור האתניים במאה העשרים [...] מלאת 61 שנה לנכבה אינו מבטל את זכות העם הערבי הפלסטיני לשחרור ולעצמאות לאומית וזכות העמים בחירות וריבונות לאומית.

מורקוס בחרה לסיים את דבריה בשירים הלאומיים של האמן הלבנוני נצרי שמש א־דין ("מחכה, אני מחכה") ושל המשורר הלאומי הפלסטיני מחמוד דרויש ("זה מה שקרה"). בפתח השעה השנייה הקדישה מורקוס את השיר "אני ציפור השמש" של הזמרת הלבנונית פירוז "לגיבורים [...] שמרימים קולם אל מול הכובש 'מוות או חירות'. זהו שיר לעשרות אלפי הראשים שהורמו לנוכח המוות וכלי הענישה הברבריים, המאתגרים את אלילי האלימות, כדי שהאדמה הערבית תיותר ערבית". בהמשך תכניתה הוקדשו כמעט כל הנושאים לנכבה בדרך זו או אחרת – ציון יום הנכבה בטייבה, ערב תרבות בנושא הנכבה בעכו וראיונות בנושא עם אמנים פלסטינים מהארץ ומהפזורה.⁷⁷

75 בתכנית מזאג', 15.5.2008, עלה לשידור מאזין שביקש לשוחח על יום הנכבה, אך המנחה סירב בטענה שזה אינו נושא התכנית. לבקשת אותו מאזין הוא שידר בסוף התכנית את השיר הלאומי "אני קורא לכם" של המשורר תופיק זיארד בכיצועו של הזמר אחמד קעבור.

76 גול, 15.5.2010.

77 רפֿע א־סַתָּאר, 15.5.2009.

אווירת יום זיכרון נרשמה במידה מסוימת גם שנה לאחר מכן בתכניתו של איש התקשורת הוותיק פהמי פרח אַחְנָא וא-שמש ג'יראן ("אנו והשמש שכנים"). פרח השמיע את שירה של פירוז "עוד נשוב לבתינו" ותהה "מתי נחזור לבתינו?"; בפנית "הטיול השבועי" הוא הציג את הכפר עין חוד ואת ההיסטוריה של המקום וציין כי הבחירה לדבר על הכפר נעשתה לרגל מלאת 62 שנה ליום הנכבה; ואחר כך דן בהצגה "זיכרונות מימים ימימה של האזרח אבו חלימה" ("זכריאת قديمة للمواطن ابو حليمة"), העוסקת בפליטים. המרואיינים בתכניתו היו אמין מוחמד עלי, מנהל עמותת ציפורי ולושת ולשיבה (جمعية صفوري للتراث والعودة), על תערוכה שנפתחה במקום לרגל יום הנכבה; ההיסטוריון ג'וני מנצור, שדיבר על סמלים היסטוריים של הנכבה – עץ הזית, הכאפייה הפלסטינית, המפתח (הסמל לשאיפה לשוב לבתים שנותרו מאחור בפלסטין) וחַנְזֶלָה (حنظلة);⁷⁸ ויוסף בנאת, מורה ומחנך שזכה בפרס מטעם העיתון ידיעות אחרונות על עבודתו. לקראת סוף הריאיון ביקש המראיין מהמראיין להתייחס ליום הנכבה, וזה הזכיר את הנכבה שבתוכנו – העימות הפנימי בין חמאס לפתח, וגם נכבה נוספת – "שכחת העבר", שכחת הספרות הקלאסית ונהייה אחר החדשות ותחנות הלויין.⁷⁹

יום הנכבה של שנת 2011 היה שונה מקודמיו. כותרות העיתונים ביום 15 במאי באותה שנה שידרו לחץ, חרדה ופניקה בישראל. ידיעות אחרונות ומעריב בחרו בכותרת אחידה שהשתרעה לכל רוחב העמוד הראשי – "כוננות נכבה". בידיעות אחרונות נראה רעול פנים פלסטיני אוהז בידו סכין אימתנית באורך עשרות סנטימטרים, ומתחת לתמונה הובא הכיתוב: "מפגין במזרח ירושלים". במעריב נראה לוחם מג"ב עם נשק דרוך. הארץ בחר בכותרת רגועה יותר: "היערכות שיא לקראת ציון הנכבה היום", והתמונה המלווה הייתה של פלסטינים, רעולי פנים, מיידיים אבנים או נמלטים, ככל הנראה מירי כוחות הביטחון. הכיתוב בתחתית התמונה היה: "מהומות בראס אל-עמוד אחרי

78 דמות שיצר הקריקטוריסט הנודע נאג'י אל-עלי, מעין מקבילה פלסטינית לשרוליק של הקריקטוריסט הישראלי דוש. אפשר ללמוד על הרמות באתר שהוקדש לה:

www.handala.org

79 ובלשונו: "אנו חיים היום נכבה שהיא גדולה מהנכבה של '48". בהמשך התכנית, כ-5-10 דקות לפני סיום הריאיון, חזר המנחה על דבריו – הנכבה היא העימות הפנימי ושכחת העבר. אחנא וא-שמש ג'יראן, 15.5.2010.

הלוויית הנער שנהרג בסילוואן אתמול". גם בישראל היום בחרו בכותרת רגועה יותר: "10,000 שוטרים בכוננות למהומות". בתמונה נראו שוטרים חמושים מסתערים על דמויות לא ברורות, וברקע – הכיפה המוזהבת של מסגד כיפת הסלע, הכיתוב למטה היה: "שוטרים במרדף אחר מפגינים במזרח ירושלים"; בתמונה אחרת נראתה הפגנה עם דגלי פלסטין ומתחתיה הכיתוב: "דגלי פלסטין מונפים ביפו אתמול".

רבים האמינו כי יום זה יהיה יוצא דופן באופיו על רקע רוח המהפכנות והשינויים במזרח התיכון שנישאה על גלי האינטרנט ("האביב הערבי"), ובעקבות דיווחים על התארגנויות של קבוצות ברשתות החברתיות לציון יום הנכבה כיום מאבק נגד ישראל. בד בבד הוערך בזירה המדינית כי בספטמבר 2011 יבקש יו"ר הרשות הפלסטינית מהאו"ם הכרה בינלאומית במדינה הפלסטינית, והיו שראו ביום הנכבה מעין ניסוי כלים וניסיון להפגין כוח מול ישראל. בפועל התרחשו שני אירועים חשובים שנגעו ליום זה – בצפון הארץ נפרץ הגבול בין ישראל לסוריה ליד היישוב הדרוזי מג'דל שמש, ובהמשך ירה צה"ל לעבר מפגינים בכפר הלבנוני מארון א-ראס (مارون الرأس) בגלל חשש לפריצה נוספת של הגבול; ובתל-אביב דרס נהג משאית מכפר קאסם למוות הולך רגל ופצע כ-20, ככל הנראה במתכוון ועל רקע יום הנכבה.

גם השנה נפל בחלקו של השדרן פהמי פרח לציין את האירוע, והוא הקדיש את תכניתו לענייני הנכבה והזיכרון ושילב בה שירים לאומיים. הוא העלה לשידור משוררים שהקריאו משיריהם ופליטים שסיפרו זיכרונות מאותם הימים וראיין ארוכות את ג'מיל ערפאת, ממתעדי ההיסטוריה הפלסטינית. בראיונות דיבר פרח כמה פעמים בשבח הזיכרון: בתגובה לשיר געגועים לאקרית וברעם הוא אמר "מי ייתן והשיר יהיה כתפילה לשוכנו ולשוכם"; בסיום ריאיון עם פליטה הוא ייחל "שתמיד נהיה עם המפתח"; ובסיום התכנית אמר: "כולנו תקווה שהשנים הבאות יהיו טובות יותר, אבל תמיד עם הזיכרון הזה, שנה אחר שנה. ככל מקרה אנו תמיד אופטימיים".⁸⁰ אמנם כל התכנית הוקדשה לנושא הנכבה, אך בשורה התחתונה הייתה זו תכנית רגועה, שלווה וכמעט מנומנמת. השינוי באופי השידור הגיע ככל שרבו הידיעות על ההתפתחויות בצפון ובתל אביב.

שינוי האווירה בא לידי ביטוי בשידורי האקטואליה. כפי שצוין, מרכז הכובד של שידורי האקטואליה בתחנה מתרכז בימים שני עד חמישי. מאחר שיום הנכבה בשנת 2011 חל ביום א', הדיווחים על המתרחש בגבול הצפוני של המדינה לא שינו את אופי השידור. עד שעות הצהריים המוקדמות נפתחו מהדורות החדשות של אותו יום באותו אופן: דיווח על כוננות מוגברת ותיאור האירועים מהפגנה ביפו לציון זכר הנכבה ביום הקודם. ככל שחלף הזמן השתנה הקצב, ומשעות הצהריים התנהלו השידורים במתכונת של גל פתוח – דיווחים מהצפון ומתל אביב ועדכונים על אירועי היום בגדה וברצועה. גם תכניתו של דָרִיד זרקאוי, **אֶאֱחִיר חֶלְאָה** ("הכי מתוק"), מרצועת הבידור הקל, התגייסה למלאכת הגל הפתוח וקיבלה אופי לוחמני יותר. המגיש עצמו הצהיר על כך: "לא נוכל לקבל את שיחות הטלפון שלכם היום לנוכח אירועי הדמים בגולן ומתוך הזדהות עם אנשינו העומדים עמידה איתנה".⁸¹ אופי השירים בתכנית השתנה גם הוא, והם הפכו לאומיים יותר, דוגמת "אני קורא לכם" של המשורר תופיק זיאד ו"הו ההולך מסביב למולדתי" מפי אחמד קעבור. המגיש גם בחר בשיר "צ'ה גווארה" והקדיש אותו "ללוחמים הרבים, [ולכל] מי שמקריבים את עצמם להכנעת העושק". בהמשך הוא ציטט אמירות מפי גווארה, שיש להטמיע לדעתו, על חובת המאבק ככלי לשחרור, על האמונה בערכים שיש למות למענם ועל עידוד המאבק באימפריאליזם. בסיום דבריו בחר זרקאוי לציטט את ההיגד הידוע, שדווקא לא מיוחס לגווארה: "אינני מסכים למה שאתה אומר, אך אלחם עד מוות על זכותך לומר זאת".⁸² השינוי באווירה יצר את הרושם שהשדרן רואה בעיני רוחו את "האביב הערבי" מגיע לישראל, ודבריו הקרינו יותר מכול רצון עז להיות חלק מהאירועים ההיסטוריים ששטפו את

81 במילותיו הוא: "مع اهنا الصامدين والمرابطين". מדובר בביטויים שיש להם קונוטציות לוחמניות.

82 דמותו של צ'ה גווארה אינה נפקדת משידורי התחנה. בהלול הזכיר אותו ואת עמיתו אלברטו גרנאדו עם מותו של גרנאדו, בנשימה אחת לאחר דבריו הלל למוחמד בכרי. יום ג'דיד, 7.3.2011. על אימוץ דמותו של צ'ה גווארה בחברה הערבית בישראל ראו יואב שטרן, "גווארה איש ערב", הארץ, 27.4.2009.

המזרח התיכון מתחילת אותה שנה.⁸³ רעיון זה עלה גם בתכנית השיחות עם המאזינים **פלאם מבאשר**.⁸⁴

בתום יומן חדשות הערב חזרה התחנה לשגרה. מעניין שבשל אופי האירועים – עממיים, המוניים ובלא יד מכוונת ומארגנת – המרואיין היחיד בתכניות האקטואליה שדיבר באותו יום על הפריצה בצפון לא היה כתב התחנה, ממציני יום הנכבה או מפורצי הגדרות, אלא הנציג של דובר צה"ל, שהתראיין בערבית. פוליטיקאים או נציגי ארגונים חברתיים-פוליטיים לא הועלו לשידור. למרבה האירוניה, באותו יום החלה התחנה בקמפיין פרסומי לרשת של מוצרי החשמל בעיר עפולה, שהתבסס על פריצה לשידור מהחנות. לפיכך היה קשה להבחין אם מדובר בפריצה אמיתית לשידור ממגדל שמש או בהשמעת הפרסומת מהחנות בעפולה, מה גם שהקריין בפרסומת שילב ביטויים שהתאימו לאווירת היום ("בסופו של דבר אין מנוס מהשיבה. אנחנו נשוב פעם נוספת ל'מחסני חשמל', מבצעים והנחות היום").⁸⁵

שלא כמו בימי זיכרון לאומיים ישראלים (יום השואה ויום הזיכרון), בימי הציון הלאומיים הערביים הפרסומות משודרות כרגיל. בהפסקת פרסומות בשידור ישיר של עצרת יום השנה לאירועי אוקטובר, למשל, שודר רצף פרסומות כלל-ישראליות, בכללן פרסומת שפותחת בשיר עולץ בעברית: "המחירים הכי זולים בכמעט חינום";⁸⁶ ובאחת מהפסקות הפרסומת של יום האדמה שודרה הפרסומת הזאת: "ועדת המעקב העליונה של הציבור הערבי קוראת לכם להתחייב לשביתה הכללית לרגל יום השנה ליום האדמה הנצחי, יום רביעי, 30 במרץ, וקוראת לכם להשתתף השתתפות פעילה בעצרת יום האדמה והעצרת הארצית בשעה שתיים אחר הצהריים בכניסה המערבית לכפר עראבה. בואו בהמוניכם", על רקע שירו

83 הרצון להיות חלק מן האירועים בלט כבר בשידורים של יום הנכבה הישראלי, כשכתבי השטח ציינו שרוב הסמאות בעצרת החלו במילים "העם רוצה..." משפט המפתח של מחאת אביב העמים הערבי.

84 **פלאם מבאשר**, 15.5.2011. רוב המאזינים ביקשו למסור איחולי החלמה לפצועים ותנחומים למשפחות הקורבנות. אבל היו גם שיחות יוצאות דופן, כמו אותו מאזין שבירך את כוחות הביטחון הישראליים שמגרשים את מי שנכנס לכאן והכעיס בכך את המנחה.

85 ההרגשות שלנו.

86 יום השידורים המיוחד לציון יום השנה לאירועי אוקטובר, 1.10.2009.

הלאומי של מרסל ח'ליפה "אני בחרתי בכ מולדתי". הפרסומת ששודרה מיד לאחריה הייתה פרסומת למחסני כמעט חינם בעפולה.⁸⁷ שידור פרסומות שובר את המרחב הנוגה ומציג את ההקשר כמשני לאקט הכלכלי ברמות הפרסומות.⁸⁸ לעומת זאת, הפסקה בשידורי פרסומות יוצרת מרחב שידורים מובחן ומעבירה מסר למאזינים: אין מדובר בשגרה אלא ביום מיוחד. ברם מאחר שפרסומות הן הבסיס לפעילות של תחנת רדיו מסחרית, הימנעות מהן משמעה נזק כלכלי לתחנה; יתר על כן, שידור ללא פרסומות מחייב את השרנים באולפן לשעות מלל רבות.

ד. יום השואה

יש תחרות בין היהודים והערבים מי הקורבן הגדול יותר; היהודים מנפנפים בשואה והערבים מנפנפים בנכבה.⁸⁹

בשנים שנבדקו הייתה ליום השואה נוכחות מינורית בשידורי התחנה. במבזקי החדשות דווח בדרך כלל על התבטאויות מדיניות של מנהיגי המדינה בטקס הפותח את אירועי יום הזיכרון ביד ושם ובטקס המסיים בקיבוץ לוחמי הגטאות. כך, בשנים 2009-2011 הקפידו מנהיגי המדינה להתייחס בנאומיהם לאיראן ולהנהגתה כאיום המודרני על מדינת ישראל ועל העולם כולו, והתייחסות זו אוזכרה. ידיעות אלו לא פתחו את המבזקים אלא הופיעו באמצע המהדורה או אפילו בסופה. לעתים הופיעו במבזקים ידיעות שהתפרסמו בהקשר ליום השואה, אם כי לא בהכרח צוין הקשר. בשנת 2008, למשל, אוזכר במבזקי חדשות הערב סקר על עמדות הנוער הישראלי בעניין סכנות הקיום של מדינת ישראל וסכנת שואה שנייה, אך לא צוין כי הסקר פורסם לרגל יום השואה או כי הנתון הזה מובא ביום השואה. אזכורים ליום השואה הופיעו בתכניות האקטואליה אָנְל

87 יום השידורים המיוחד לציון יום האדמה, 30.3.2011.
88 Jeffery Shandler, *While America Watches*, New York: Oxford University Press, 1999, pp. 96, 171-173
89 ברנרד טנוס, *אול ח'בר*, 28.4.2009.

ח'בר ("ידיעה ראשונה") כחלק מקריאת הכותרות של עיתוני הבוקר ושל אתרי החדשות בשפה העברית. בתכנית האקטואליה שבאה מיד לאחריה, יום ג'דיד, לא מצאנו מדיניות ברורה ועקבית בנושא – פעמים היום אוזכר ופעמים לא.⁹⁰ בכל הקשור לשם היום – המגשים בתחנה השתמשו במגוון אפשרויות: "יום השואה הנאצית", "יום השואה היהודית", "יום השואה והגבורה", "השואה היהודית" או "שואת היהודים" ("المحرقة النازية", "يوم الكارثة اليهودية", "יום الكارثة والبطولة", "المحرقة اليهودية", "محرقة اليهود"), כלומר מובלט בביטויים אלו הקשר הישיר לעם היהודי.⁹¹ לעתים נדירות השתמשו בשם המפורש "יום השואה" בעברית.

מפעם לפעם הופיעו אזכורים מפורטים יותר ליום השואה. בתכנית של ברנרד טנוס, אָוּל ח'בר, שודר ריאיון מעניין ויוצא דופן עם ח'אלד פסאב מחאמיד, ראש המכון הערבי ללימודי השואה, שדיבר על החשיבות שיש ללימוד השואה ולקחיה בהכנת יחסם של היהודים לכעיה הפלסטינית ובהכנת היחס המיוחד של העולם לישראל. הוא גם הבהיר כי הכרה בשואה אין מובנה תמיכה בישראל, וכי דווקא שלילתה תורמת להאדרת הרעיון הציוני (ניתוק הקשר בין הקמת המדינה לשואה). בריאיון תקף מחאמיד את נשיא איראן מחמוד אחמדינג'אד בשל הכחשתו את השואה.⁹² ביומן חדשות הערב באותה שנה התכוונו לשדר ריאיון

90 בשנים 2008 (בהנחיית מוסטפא שלאעטה) ו-2011 (בהנחיית זְהִיר בהלול) לא אוזכר יום השואה כלל. בשנת 2009 (בהנחיית מוסטפא שלאעטה) אוזכר יום השואה פעם אחת. אוזכר מורחב נרשם בשנת 2010, כשזְהִיר בהלול ציין בפתח התכנית ש"היום יום הזיכרון למלחמת העולם השנייה, שפרצה בימי היטלר בשנים 1939-1945 וןושהותירה מיליוני קורבנות, ובכלל זה שישה מיליון יהודים". באותה שנה, לאחר חדשות השעה 10:00, ציין בהלול כי "הצופרים הושמעו לזכר שישה מיליון היהודים שנספו על ידי הנאצים במלחמת העולם השנייה". יום ג'דיד, 12.4.2010. ביום השואה של שנת 2011 הנושא העיקרי שהשתלט על סדר היום של כל מערך האקטואליה היה החיסול של אָסאמה בן לאדן.

91 בשנת 2011, למשל, דובר על "השואה שהעם היהודי היה מטרתה" או "השואה שהעם היהודי נחשף לה".

92 אוּל ח'בר, 21.4.2009. הריאיון התקיים על רקע הכוונה של מחאמיד לערוך באותו יום עצרת מחאה בכפר נעלין, שבה יוצגו תמונות מהשואה, ומיצג מחאה בכפר בלעין, שבו ילכשו תושבי המקום מדים של אסירים יהודים ממחנה אושוויץ.

שיעסוק בהקמת מוזאון לשואה בכפר נעלין, אך מפאת קשיים טכניים הריאיון לא התקיים והמגיש נביל סלאמה סיפר על המוזאון בקצרה.⁹³ לעתים עלה נושא יום השואה בהקשרים אחרים: למשל, דווקא ביום הזיכרון לחללי צה"ל בתכניתו של בהלול, על רקע ציון יום השנה למלחמה בנאצים בטקס ביער הצבא האדום בירושלים. המרואיין, ח'ליל רְנָאס, ניסה להמעית במספר של קורבנות השואה, ואילו בהלול כיוון את השיחה לדיון על פשעי הנאציזם והתמרמר על כך שהמרואיין מתעלם מהם. בהלול אף קטע את השיחה כשהמרואיין טען כי ניצול השואה להצדקת מדיניות ישראל הוא פשע נגד האנושות.⁹⁴

ביום רביעי, 30 באפריל 2008 (ערב יום השואה), התקיים משחק חצי הגמר בין מנצ'סטר יונייטד לליברפול במסגרת משחקי ליגת האלופות בכדורגל. נביל סלאמה, מגיש יומן חדשות הערב חֶצֶאד אל-יום ("קציר היום"), דיווח כי "בשל האירועים הערב הטלוויזיה [הישראלית] לא תשדר את המשחק הזה, ויהיה אפשר לראות אותו בתחנת הלוויין SATI". סלאמה לא הסביר במפורש מהם אותם אירועים.⁹⁵ הנושא שב ועלה למחרת בדרך עוקצנית יותר. לעתים בסיום תכנית האקטואליה אָוּל ח'בֶר, שפותחת את שידורי היום, עולים לשידור מגישי התכנית הבאה, בהלול או שלאעטה, ומחליפים כמה מילים עם המגיש; ברוב המקרים השיחה נסבה על ענייני ספורט. גם ביום השואה של שנת 2008 עסקה השיחה בספורט, והפעם ניצחונה של קבוצת הכדורגל צ'לסי ומאמנה הישראלי אברהם גרנט. שני המגישים הזכירו כי המשחק לא שודר בגלל יום השואה ומי שרצה לצפות בו היה צריך לבחור בתחנה הגרמנית, כך שפרדוקסלית השפה הנשמעת ביותר ביום זה בבתי ישראל הייתה גרמנית.⁹⁶

93 חצאד אל-יום, 21.4.2009.

94 יום ג'דיד, 9.5.2011.

95 חצאד אל-יום, 30.4.2008. ארבע שנים אחר כך, בשנת 2012, שידרה התחנה באתר האינטרנט שלה שידורים חיים של משחקי חצי גמר ליגת האלופות בכדורגל, שהתקיימו בערב יום השואה ובערב יום הזיכרון. דבר השידורים פורסם בזמריים ששודרו בתחנה וצוין כי התחנה מספקת שירות מיוחד למאזיניה, שכן המשחקים לא שודרו בתחנות הטלוויזיה הנקלטות בישראל בשידורי הלוויין או הכבלים. השידורים התאפשרו מאחר שאין פיקוח רגולטורי על אתר האינטרנט שלה.

96 אוּל ח'בֶר, 1.5.2008.

סמיכות הזמנים בין יום השואה ליום הנכבה הישראלי הביאה לכך שבתכניות האקטואליה באותו יום וגם בתכניות אחרות עלה דווקא נושא הנכבה. למשל, ויכוח בין התנועה האסלאמית למשרד הפנים בעניין קיום עצרת יום הנכבה של התנועה בכפר קנא;⁹⁷ יציאת משלחת של התנועה האסלאמית בראשות השיח' ראא'ד סלאח לכנס פלסטיני באירופה במלאת שישים שנה לנכבה;⁹⁸ קביעת הכפר הפלסטיני הנטוש שבו תיערך עצרת יום הנכבה הישראלי המרכזית.⁹⁹ הנושא עלה גם בתכניות התרבות והאמנות. צירוף מקרים הביא לכך ששלוש שנים ברציפות (2008-2010) שודרה תכנית התרבות עאל-פאל בערב יום השואה. בשנה הראשונה רואיינו בה אמניות ופעילות פוליטיות שעוסקות כל אחת בתחומה בזיכרון הנכבה ובהנצחתה;¹⁰⁰ בשנה שלאחר מכן שודרו בתכנית ראיונות שעסקו במורשת הלאומית הפלסטינית, בסוגיות של זהות לאומית והמאבק הלאומי של האזרחים הערבים בישראלי.¹⁰¹ משרד תרבות נוסף, תכנית הספרות של התחנה פלמאת, ששודרה ביום השואה של שנת 2008 בשעות בין הערביים, הוקדש גם הוא לענייני המורשת הפלסטינית.¹⁰²

ככלל, ככל שהתקרב תאריך יום הנכבה הרבו תכניות התרבות לעסוק בה ובזכרה. אי-אפשר לקבוע בוודאות שהתחנה מציגה את יום הנכבה והאירועים הנלווים לו כתחליף ליום השואה בכוונת מכוון. עם זאת קשה להתעלם מהקשר שנוצר בשידורי התחנה בין הימים: בתכניות התרבות השבועיות נוצר דפוס שידורים שעל פיו ביום השואה משוחחים על המורשת הפלסטינית בכלל ועל יום הנכבה בפרט; כשבוע לפני יום הנכבה, קרי בסמוך ליום השואה, העמותה

- 97 חתא אל-אן, 1.5.2008.
- 98 חצאד אל-יום, 1.5.2008.
- 99 יום ג'דיד, 21.4.2009; חצאד אל-יום, 11.4.2011.
- 100 עאל-באל, 30.4.2008 אפשר להבין את רוח הדברים ממילות הסיכום של אחת המרואיינות בתכנית: "אינשאללה תשוחרר פלסטין ונעשה דברים גדולים לחגיגה ולא ליום השנה [לנכבה] [...] אני מברכת את רנין על מאמציה להשכיל את העולם ואת העם הישראלי במיוחד על הנכבה שלנו. זה עניין חשוב מאוד".
- 101 עאל-באל, 20.4.2009.
- 102 כלמאת, 1.5.2008. בלשון המנחה סאמי מהנא: "נאמר לכולם: אנו עם שיש לו תרבות, ספרות, שירה ומסורת".

להגנה על זכויות העקורים מכריזה על המקום שבו תיערך העצרת השנתית לציון יום הנכבה הישראלי, ועניין זה מסוקר בשידורי האקטואליה. לפיכך מתקבל הרושם כי זו דרכה של התחנה להציב תמונת נגד לתמונת יום השואה של החברה היהודית. מגישי התחנה אפילו מדברים בגלוי על התחרות שבין יום הנכבה ליום השואה, ככל שהדיון על הנכבה וציונה הפך לפומבי יותר וציבורי יותר.¹⁰³ דברים אלו משתלבים בממצאים של אורון, שטען כי החברות הערבית והיהודית מאמצות את תחושת הקורבנות כמאפיין מזהה וכל אחת הופכת את אסונה לאירוע מכונן בעבורה.¹⁰⁴

ה. יום השנה לאירועי אוקטובר

אמת, שיש מי שיבקש אותה, לא תאבד.¹⁰⁵
אנחנו עדיין מחכים לצדק.¹⁰⁶

בניגוד לשני ימי המועד שקדמו לו – יום הנכבה ויום האדמה – ליום השנה לציון אירועי אוקטובר 2000 עדיין אין שם רשמי אחד. לעתים מכנים אותו יום השנה ל"התפרצות אל-אקצא" (هبة الأقصى)¹⁰⁷ או ל"התפרצות אל-קדס" (هبة

- 103 אול ח'בר, 28.4.2009. בעניין זה ראו ריאיון עם ההיסטוריון עאדל מנאע, שהסביר כי בניגוד לאסונות אחרים שפגעו ביהודים למשל, האסון הפלסטיני מתמשך והוא יסתיים רק בהקמת מדינה פלסטינית. יום ג'דיד, 28.4.2009.
- 104 אורון (לעיל הערה 22), עמ' 145-223. בשנים האחרונות נמתחת ביקורת מתוך החברה הערבית בישראל על הלכי רוח אלו. למשל, חוקר הקולנוע ענאן ברכאת מדבר על הצורך של הקולנוע הפלסטיני להתנתק מפרויציית הקורבן ומעמדת העצב התמידי וליצור דיאלוג עם המציאות העכשווית. נירית אנדרמן, "למה הקולנוע הפלסטיני צריך להחליף מפתח", הארץ, 20.8.2013.
- 105 פהמי פרח בתכניתו אחנא וא-שמש ג'ראן, 4.10.2008.
- 106 הכתב ג'קי ח'ורי בתכנית רפע א-סתאר, 1.10.2010.
- 107 פירוש המילה הערבית "هبة" הוא התפרצות המונית, והיא מתארת אירוע קצר מועד, פתאומי וגועש, שמזכיר סופה או סערה.

القدس), ולעתים יום השנה ל"התפרצות אוקטובר" (هبة أكتوبر).¹⁰⁸ בחירה באחד השמות מעידה על מה מושם הרגש – על ירושלים, על מסגד אל-אקצא או שמא על החודש שבו התעמתה החברה הערבית בישראל עם הממסד הישראלי ומנגנוני הביטחון שלו. כמו באשר לשמו גם אופי היום עדיין בתהליכי התהוות, והדבר משפיע על השידורים. בשנים הראשונות לאחר האירועים בלטו ההלם מהאירועים בצד ההמתנה למסקנות ועדת אור (2000-2003), מסקנות מח"ש (2005) והחלטת היועץ המשפטי לממשלה בנוגע להעמדת אנשי הביטחון לדין (2008). לאחר ההחלטה שלא להעמיד לדין איש מהיורים החל יום הזיכרון להתעצב בכיורר ככתב האשמה שהחברה הערבית מפנה כלפי המדינה ומנגנוני הביטחון (בעיקר המשטרה). על כך העיר שדרן התחנה בשידור העצרת בשנת 2009:

אני זוכר את השנים [הקודמות], שנות קלון ובושה, מבחינת כמות המשתתפים. בחלק מהשנים [הקודמות] מוטב היה שלא היו נערכים טקסים [...] הפעם המצב היה שונה. [...] החללים הם קורבנות של דרך, קורבנות של מצב מסוים. אני סובר שיש לבני המשפחות זכות לדרוש מהציבור הערבי להשתתף אתם, לעמוד לצדם, לתמוך בדרישותיהם, והם מבקשים דבר פשוט, פשוט מאוד – לדעת מי הרג את ילדיהם.¹⁰⁹

כפי שכבר נאמר, במחקר נבחנו שלוש שנים שבהן צוין יום זה. בשנת 2008 חל 1 באוקטובר בעיד אל-פטר, החג המציין את סיום חודש צום הרמדאן, ולפיכך נדחו אירועי הציון ליום שבת, 4 באוקטובר. העלייה לקבריהם של חללי אירועי אוקטובר מציינת בדרך כלל את תחילת אירועי הציון של יום השנה לזכרם. ברם אחד ממנהגי עיד אל-פטר הוא ביקור בכתי העלמין, ולכן סמיכות האירועים הקשורים לבתי העלמין בצד דחיית מועד הציון הרשמי הקהו את עוצמתו של יום

108 ברנרד טנוס הקריא בתכניתו ידיעה מאתר nrg: "ערביי ישראל מציינים היום בשביתה את יום המהומות (شغب)", ומיד ציין כי הוא מתרגם תרגום חופשי מעברית, כלומר זה אינו המינוח שלו או של התחנה. אול ח'בר, 1.10.2009.

109 מוסטפא שלאעטה, השידור הישיר של העצרת, 1.10.2009.

הזיכרון. יתר על כן, באותה שנה התקיימו שלושה אירועים לציון היום: עלייה לקברים (1 באוקטובר), עצרת מרכזית בעיר סח'נין (4 באוקטובר) ותהלוכת מכוניות לירושלים במחאה על ההחלטה שלא לפתוח בחקירה נגד אנשי כוחות הביטחון שגרמו למותם של המפגינים (12 באוקטובר). בשל כך לא היה מרכז כובד אחד ברור שהיה אפשר לסקרו כמקובל בימי ציון לאומיים. ב-1 באוקטובר רק צוין במהדורות החדשות שיום זה הוא יום השנה לאירועי אוקטובר, והשידורים הוקדשו לעיד אל-פטר. כעבור שלושה ימים הורגשה מידה מסוימת של אוירת יום זיכרון: הושמעו שירים לאומיים, דווח על ההכנות לעצרת ועל דברי המשתתפים בה במהדורות החדשות, ושעה אחת ממנה גם שודרה בשידור חי. כמו כן, עסק בכך בתכניתו איש התקשורת הוותיק פהמי פרח, שדיבר על "מלאת שמונה שנים להריגת חללינו הזכים" וסיים את הריאיון באמירה הפסיבית: "אמת, שיש מי שיבקש אותה, לא תאבד".¹¹⁰ בסיום העצרת חזרו השידורים למסלולם הרגיל, ובכלל זה שידור רצועת ספורט של שלוש שעות. בשנתיים שלאחר מכן השתנתה תמונת השידורים.

בשנים 2009-2010 התחנה התגיסה במלוא כוחה למלאכת יום הזיכרון, שדמתה מאוד לדרך שבה היא מציינת את יום הנכבה הישראלי. כבר בימים שקדמו ליום השנה קראו המגישים להמונים להשתתף בעצרת. כמעט בכל מהדורת חדשות ששודרה היה פריט שקשור לאירוע – דיווח על התקדמות ההכנות לאירוע, התבטאויות פוליטיקאים בתכניות האקטואליה של התחנה בנושא, דיווח על אירועי היום וכדומה. ביום שקדם לעצרת הוקדשו רוב הראיונות בתכניות האקטואליה לנושאים שנגעו ביום המחר.¹¹¹ תכנית השיחות עם המאזינים פלאם מבאשר הוקדשה כל כולה לנושא, והמנחה, מקבולה נצאר,

110 אחנא וא-שמש ג'ראן, 4.10.2008.

111 למשל, ביום ג'דיד, 30.9.2010 – 6 פריטים מתוך 14 נגעו ביום השנה: דברי הפתיחה של המנחה, ריאיון עם יו"ר ועדת המעקב, המלצות עו"ד ג'ואד בולוס לקראת האירוע, היערכות חד"ש לאירוע, עצומת תמיכה של יהודים באירוע ובשביתה, עמדת משרד החינוך בעניין השביתה. 3 פריטים נוספים היו בעלי גוון "עימותי": הניסיונות להעמיד לדין בכירים ישראלים באירופה, שיחה עם עו"ד ג'ואד בולוס, שייצג צעירים ירושלמים שנעצרו ביום הכיפורים בעקבות עימותים עם צעירים ישראלים ומחזה חדש שנוגע לסוגיית '48. יתר הפריטים כלל לא נגעו לאירוע – שמועות מוקדמות על

עודדה את המאזינים להגיע לעצרת, שכן לדעתה מדובר ביום מבחן לציבור הערבי בישראל – אם הוא מסוגל להתאחד סביב מטרה אחת. בתכנית היא חזרה פעמים רבות על מיקום העצרת ומועדה, ובאחת הפעמים אפילו הושמע ברקע השיר "המנון האינתיפאדה" של מרסל ח'ליפה.¹¹² ביום הזיכרון עצמו נמשכה המגמה. דָּרִיד זקאוי, בפתח תכניתו צבאח אל-ח'יר יא בלדי, הסביר:

חשוב להשתתף היום בעצרת לזכר ולכבוד החללים, למען החללים, למען נפשותינו, כבוד האדם, [ולמען] הצבת גבול לזלזול בבעיות האזרחים הערבים. עלינו לבחון את העניינים ולא להמעיט בערכם, הואיל ואם נתעלם [...] יהפכו בעיותינו הרבות לקלות ערך [בעיני] הצדק והחוק. בעיית האזרח הערבי, אין לזלזל בלגיטימיות שלה, בחיותה ובכבודה, וזאת כדי שההיסטוריה לא תחזור על עצמה.¹¹³

בפתח השעה השנייה הוא הוסיף: "מאז אותו תאריך ועד היום נפלו חלל 28 צעירים נוספים בדם קר מירי של כוחות הביטחון הישראליים. זיכוי הפושעים [שפשעו] כלפינו נתן אור ירוק לרצח הבא".¹¹⁴ כעבור שנה הציג זְהִיר בהלול את האני מאמין של התחנה בעניין השידורים ביום זה:

אנו נזכור ונזכיר את מה שקרה לנו לפני עשר שנים. שילמנו מחיר יקר [...] אנו מבקשים שהמחיר לא יהיה הערובה היחידה

מות עולה רגל ישראלי במכה, החלטה של עיריית חיפה להנציח את המשורר עצאם נור א-דין עבאסי ושלושה ראיונות בנושאי ספורט.

112 כלאם מְבאשר, 30.9.2009. רוב המאזינים הסכימו עם המנחה, מלבד מאזין אחד שהצליח להרגיז אותה כשטען כי חברי הכנסת וחברי ועדת המעקב אינם עושים די מבחינה לאומית וכי הוא עצמו לא מתכוון לשבות כי הוא צריך להאכיל את ילדיו.

113 רעיון זה הופיע כבר שנה קודם לכן אצל זְהִיר בהלל, שאמר: "ההמונים הערבים הפלסטינים ישבתו מחר בהוראת ועדת המעקב מתוך כבוד לקורבנות וכדי שלא נשכח [...] וכדי שזה לא יחזור". יום ג'דיד, 30.9.2009.

114 דָּרִיד זקאוי, צבאח אל-ח'יר, יא בלדי, 1.10.2010.

להימצאותנו כאן. יש לנו זכות ראשונים, ויש לנו שורשים בארץ הזאת. נגזר עלינו לחיות כאן ולהיות כאן. כדי שנישאר כאן עלינו לזכור את חללינו לעד. בהזדמנות זו, כמובן, אנו מזכירים כי רדיו א-שמש ילווה כהרגלו את כל התכנים בעוד יומיים בשידור הישיר והחי. רדיו א-שמש חרת על דגלו ללוות את כל האירועים של החברה הזאת.¹¹⁵

השאלה העיקרית שעלתה לדיון בתחנה ביום זה הייתה עד כמה נענה הציבור הערבי לקריאה לשבות, והמבחן לכך היה שבידת המסחר בערים המעורבות (חיפה, לוד, רמלה וכדומה) והשבתה של מערכת החינוך בניגוד לעמדת שר החינוך. סוגיה נוספת שהודגשה הייתה הצורך למנף את הצלחת השביתה לקידום החברה הערבית בישראל, בד בבד עם נטישת הסמאות שמלוות ימים אלו והתמקדות בעמדה פרקטית. גם המתח בין ערבים לדרוזים בא לידי ביטוי כשכתב התחנה מנעם חלבי דיווח כי ברוב היישובים הדרוזיים לא צויין היום, "כאילו דבר לא קרה אצלנו, במגזר הערבי [...] כאילו דבר לא קרה סביבנו".¹¹⁶ דבר נוסף שהעלו שדרי התחנה בכאב הוא התעלמות החברה היהודית בישראל מסבלה של החברה הערבית ביום זה וחוסר ההבנה שלו.¹¹⁷ בשנת 2009, למשל, היו עיקר מעייניה של התקשורת הישראלית נתונים לסימן החיים הראשון שהגיע מגלעד שליט – קלטת וידאו שבה הוא נראה. בריאיון עם חבר הכנסת מוחמד ברכה תהה מוסטפא שלאעטה: "תראה כמה זמן מקדישים כלי התקשורת בשפה העברית לקלטת וידאו של דקה אחת של שליט מול שביתה של 20% מתושבי המדינה". על כך השיב חבר הכנסת כי לדעתו יש הנחיה של מערכת הביטחון להימנע מלסקר ימים אלו.¹¹⁸

115 יום ג'דיד, 29.10.2010.

116 אול חי'בר, 1.10.2009.

117 מוסטפא שלאעטה הביע תרעומת על הוראת משרד החינוך להימנע משביתה: "אני שואל, לו אלפי המורים היו מחליטים שלא ללכת לבתי הספר והיו דבקים בשביתה. האומנם משרד החינוך היה אמיץ מספיק לפטר עשרות אלפי מורים בבת אחת? התשובה ברורה – לא!" יום ג'דיד, 1.10.2009.

118 יום ג'דיד, 1.10.2009. איי-הבנה מצד החברה הישראלית עלתה גם בשידורי העצרת. ברנרד טנוס אמר: "זה אינו מקרה שכלי התקשורת העבריים הישראלים ממעטים לכסות

בשנת 2010 התלוו לשידורים שני זמרירים בהפקת התחנה. בראשון, על רקע השיר הלאומי "זקוף קומה אלך", קרא קריין את הטקסט: "לא נשכח את חללינו החפים מפשע. יום השנה העשירי להתפרצות אוקטובר 2000. רדיו א-שמש אתכם בשידורים ישירים של פעילויות יום הזיכרון הזה. הֵיו עמנו ביום שישי, 1 באוקטובר". בזמריר השני הוקראו שמות החללים, גילם ומקום מגוריהם. באותה שנה היה אופי התכניות אישי יותר. ג'קי ח'ורי פתח את תכניתו בסיפור אישי – היכן הוא היה ב־2 באוקטובר;¹¹⁹ והמשיך בהצגת תפקיד התחנה לדעתו – לאפשר לנציגי כל משפחות החללים להשמיע את קולם: "ננסה לדבר עם כל המשפחות הבוקר [...] אנחנו רוצים להשמיע קולות שאולי לא ראוי שיושמעו ביום כזה, מבחינת תוכנם, אבל אנחנו רוצים להציג לפניכם את כל מגוון הדעות".¹²⁰ קו זה בלט גם אצל אמל מורקוס, שייחדה את תכניתה לחללים בכל הקשור לפן התרבותי-אמנותי – שירים שהם כתבו, פעילויות אמנות שקשורות ביום זה – וגם העידה בה על כוונתה להשתתף בעצרת. מורקוס לא נרתעה מלהשמיע אמירות לאומיות דוגמת ברכות לאסירות ולאסירים, בתקווה שישתחררו במהרה, והשמיעה את ההמנון הלאומי הפלסטיני מוֹטְנִי ("מולדתי"). באותה נשימה היא הציגה יוזמות משותפות ליהודים וערבים והביעה תמיכה בהן. את תכניתה היא סיימה בשירו של תופיק זיאד, שכותרתו מעידה יותר מכול על עמדתה: "קברו את מתיכם והזדקפו".¹²¹

בשידור העצרת בלט העיסוק המרכזי בשידורי התחנה אפילו יותר מהעיסוק ביום הנכבה – החיפוש אחר הצדק ובקשת הכרה מצד הממסד הישראלי, אם בדמות נציגי הרשמיים ואם בדמות נוכחות יהודית בעצרת.¹²² זְהִיר בהלול,

-
- את השביתה הזאת, כאילו זה עניין פרטי פנימי של האזרחים הערבים ולא מעניין את המדינה כולה [...] אתמול השר לענייני מיעוטים הביע את דעתו שאין צורך בשביתה".
 119 ח'ורי נכח באום אל-פחם בסיטואציה שבה נהרג מצלח אבו ג'ראד מדיר אל-בלח. הוא סיפר למאזינים שמאחר שבני משפחתו של אבו ג'ראד לא היו אתו, באותו רגע כל הנוכחים הרגישו כמו בני משפחתו. א-שמש פי אסבוע, 1.10.2010.
 120 א-שמש פי אסבוע, 1.10.2010.
 121 רפע א-סתאר, 1.10.2010.
 122 בשידור העצרת באותה שנה העלה זְהִיר בהלול, נוסף על התהייה הרגילה אם הגיעו יהודים, גם את השאלה אם יש בעצרת פלסטינים שאינם ישראלים. בשני המקרים התשובה הייתה שלילית.

שליווה את העצרת מהאולפן, הדגיש כמה וכמה פעמים כי למרות הכול הציבור הערבי נותר נאמן לחוקי המשחק הדמוקרטיים ולכן הוא אינו ראוי ליחס שהוא מקבל מצד המדינה ומוסדותיה.¹²³ בריאיון שקיימה התחנה באותו היום עם השר לענייני מיעוטים אבישי ברוורמן עלתה הדרישה להתנצלות, והשר הסביר כי יש להתנצל וכי הוא אכן מתנצל, אך קרא לקבלת אחריות גם מצד ההנהגה הערבית. דבריו נשמעו עד כדי כך לא משכנעים שהם אפילו לא שודרו במהדורות החדשות בהמשך היום.¹²⁴

עם זאת, לא נעדרה מהשידורים בימים אלו ביקורת על החברה הערבית. בתכנית התרבות פלמאת אירח סאמי מהנא את המשורר ראג'י בטחיש. בצד הביקורת על המדינה, שהרגה את אזרחיה, ועל הפער בין יהודים לערבים ואי-השוויון במדינה, הציגו השניים גם ביקורת פנימית נוקבת. להלן הדיאלוג בין השניים, בקיצורים ההכרחיים:

סאמי מהנא: אנחנו תמיד מתאחדים סביב סיבות עצובות – נכפה, נפסה, יום האדמה, סערת אוקטובר – ולא סביב אירועים שמחים כמו הקרנבל בברזיל.

ראג'י בטחיש: [...] אנחנו תמיד בפוזיציית "עשו לנו", "גרמו לנו", "לקחו לנו". זה משפיל. מה, אין לנו אחריות? אין לנו חלק?¹²⁵

123 בשידוריו מקפיד בהלול לדרוש מהמאזינים לשמור על חוקי המשחק הדמוקרטיים, דווקא כיוון שהם מיעוט. כחצי שנה לאחר אותה עצרת הוא ראיין סטודנטית מצפת על רקע הצתת מכוניות של סטודנטים ערבים בעיר. בריאיון הוא הזהיר אותה: "אין ברשותכם כלים להתמודד עם אלימות כזאת. האלימות לא תיענה באלימות, במיוחד אם אדם משתייך למיעוט הערבי-פלסטיני. יש מעטים שמתירים לעצמם את זה, אך אתם לא יכולים להרשות לעצמכם את זה". יום ג'דיד, 17.3.2011.

124 שידור העצרת, 1.10.2010. עוד לפני השיחה עם השר הסביר זְהִיר בהלול בשידור מהאולפן שהוא מחפש צעד דומה להתנצלות של אהוד ברק לפני עדות המזרח.

125 דברים דומים העלה איש האקרמיה אמל ג'מאל, שליווה את השידור מאולפן התחנה. בהתייחסותו לאלימות בחברה הערבית הוא מחה על הפניית האצבע המאשימה למשטרה בלי להתייחס לאחריות החברה הערבית לעצמה: "עלינו לבנות את החברה הזאת. אי-אפשר שהמשטרה תבנה את החברה הזאת". על כך הציע זְהִיר בהלול הסבר: "הקורבן הופך למקרבן". 1.10.2010.

מהנא: לפלסטיני יש תמיד שני תפקידים – או הגיבור או הקורבן. אין ביקורת עצמית. המשורר הפלסטיני הוא "משורר ההתנגדות". זה לא רע להתנגד לכיבוש, אבל מה לגבי ההתנגדות הפנימית? [ביקורת] כלפי הנקודות שהביאו לכך שנהיה תחת כיבוש? בהפגנה היום בעראבה היה עימות בין חד"ש לתנועה האסלאמית. על רקע שירת "האחדות האחדות הלאומית" זרקו כיסאות אחד על השני. **בטחיש:** אין לנו מסורת של ביקורת עצמית. קח למשל את העצרת. כל הנאומים בעצרת היו באותו הטון. אני יודע שאסיל [עאצלה, אחד ההרוגים באירועים] כתב. ייחלתי לכך שמישהו יעלה על הבמה ויקרא מהשירים שאסיל כתב.

מהנא: מה היית אומר לו היית על הבמה?

בטחיש: הייתי משמיע יותר מוזיקה, עניינים רוחניים. הייתי מדבר על האנשים שמתו, דברים שאהבו, [מביא] חברים מבית הספר שידברו על זיכרונות משותפים.

מהנא: אפילו בזמן דקת הדומייה לזכר החללים אנשים לא שתקו. המשיכו לצעוק ססמאות. אנחנו לא יכולים לשתוק. [...] אנחנו מיד הופכים כל דבר לנאום דתי או פוליטי.¹²⁶

את התכנית חתם מהנא בדברים: "אין מנוס מלזכור את התפרצות אוקטובר, אך [עלינו] לתת לזיכרון הזה ממדים חדשים [...] כדי שדם החללים לא יתבזבז לשווא".¹²⁷

126 בטחיש, בין יתר דבריו, מחה נגד הניסיון לתת לאירועי אוקטובר 2000 פרופיל דתי מאחר שלא אירע שם דבר שנגע לענייני דת. הוא גם ביקר את הדוברים שביקשו להעביר באירוע מסר בעניין האחדות הכלל-פלסטינית של חמאס ופתח.

127 כלמאת, 1.10.2009. רוב הדיון (כשעה נטו) הוקדש לענייני ספרות ולא לאירועי אוקטובר. בהמשך הביע בטחיש ביקורת קשה ונוקבת על החברה ("בכתובתי אני אומר שבעיותינו נובעות לא רק מכך שאנו תחת כיבוש אלא מהיותנו נחשלים") וחשש מהעתיד התרבותי של הערבים בישראל לאחר הגעה להסדר בין ישראל לפלסטינים:

איי-אפשר להתכחש לכך שלפלסטיני הערבי בתוך ישראל יש מאפיינים שונים ממאפייניו של הערבי בעזה. אפילו [הפלסטיני] בעזה שונה מזה שברמאללה.

ביקורת כואבת וקשה אף יותר הושמעה באותה שנה בתכניתו של ג'לאל איוב, **מסאפר לבעיד** ("נוסע רחוק"). התכנית מוקדשת בדרך כלל לשירים לועזיים, ומאזינים לה בעיקר צעירים. מכאן חשיבותה וחשיבות הדברים שנאמרו בה. איוב הקדיש את שתי שעות השידור של תכניתו לעניינים פוליטיים, מתוך שילוב של שירים לועזיים קלילים במסרים הפוליטיים. בבחירתו הוא הפנה עורף לקו הקלאסי בתחנה – יום לאומי יכול להיות מלווה רק בשירים לאומיים.¹²⁸ איוב הקריא את גילויי הדעת שפרסמה ועדת המעקב העליונה לרגל היום, שורה אחר שורה, והסביר עד כמה הוא מגוחך. הוא האשים את הוועדה בניתוק מהעם ("אי-אפשר לדרוש מאנשים לשבות במצב הכלכלי היום"), בדרו-פרצופיות ("אי-אפשר לדרוש את ועדת אור ואחר כך להחרים אותה, אם לא האמינו שהחברה הישראלית מסוגלת לחקור את עצמה, מדוע הסכימו לוועדה מלכתחילה?"), ברטוריקה סתמית ומילים ריקות מתוכן ("תמיכה בזכות השיבה היא צעד יאה, אך היכן ישוכנו השבים? האם הוצגה פעם אחת תכנית לשכן מיליון פליטים שישוכו?"), בניתוק מהחברה היהודית בישראל ("היהודים לא יודעים על המחאה שלנו בכלל") ובפלגנות פנימית. הוא אף התוודרה כי לא שבת הואיל ואינו מאמין בשביתה. בשעה השנייה הוא ניהל דין ודברים בנושאים הללו עם מאזינים שעלו לשידור. את תכניתו הוא סיים בשיר היחיד בערבית באותה תכנית – "כאן נולדתי" של להקת הראפ הערבית DAM, וחתם בדברים:

אני רוצה להשאיר אתכם עם הרעיונות שהועלו כאן. אינני טועה בהכרח, אינני צודק בהכרח, אך עליכם בהכרח לחשוב; האם הדברים שגדלנו עליהם נכונים? האם הדברים שחינכו אותנו עליהם נכונים? האם האנשים שמנהיגים אותנו צודקים? האם יש

אנחנו נגד ההסתגרות הגאוגרפית, אך הדיון על המאפיינים המיוחדים האלה איננו שלילי, אם תהיה כאן התרכזות באחדות [...] הטעות המפתיעה [בעקבות הסכמים] באוסלו הייתה שכשהרשות הגיעה, היא הביאה אתה שר תרבות [...] [בכך הם אמרו] שהסצנה התרבותית-ספרותית של "הפנים", [של ערביי] 48, אין לנו אליה קשר [...] הם לא מכירים בנו כחלק מהסצנה התרבותית הפלסטינית. הדבר מזכיר את הבחירה של רדיו תל אביב להשמיע שירים לועזיים ביום השואה. בעניין זה ראו מאירס, זנדברג ונייגר (לעיל הערה 2), עמ' 56-59.

להם חלופות או הצעות הגיוניות שיקדמו אותנו לעתיד טוב יותר?
[...] תמיד חָשבו, חיו ותנו לאחרים לחיות.¹²⁹

איוב הוא אחת הדמויות המעניינות בתחנה. הוא ביקש לשדר תכנית פוליטית מובהקת ברצועת הבוקר, אבל בסופו של דבר הסתפק בשידור תכניות מוזיקה, שבאמצעותן הוא מנסה להעביר את השקפת עולמו. איוב מודע לכך שהשכבה האינטלקטואלית הצעירה בחברה הערבית מאזינה לו. הוא אינו נרתע מלמתוח ביקורת פנימית חריפה, לפעמים גם פרובוקטיבית, על החברה הערבית, ובכך לאתגר את מאזיניו ואת התחנה. בד בבד הוא שואף לאידאל של שיתוף פעולה עם הציבור היהודי בישראל בכל תחום אפשרי. לפיכך הוא היחיד בתחנה שמשמיע בתכניותיו שירים בעברית, מתרגמם לערבית בשידור ומדבר על הרקע לכתיבתם. לשיטתו, התעלמות מהמוזיקה היהודית היא סכנה לציבור הערבי בישראל, שכן היא תוביל להסתגרות, בדלנות ותחושת עליונות. עם זאת, הוא מודה כי הוא לא בטוח שהצד השני, היהודים, מעוניין בשיתוף פעולה אתו.¹³⁰ מנכ"ל התחנה מתייחס בחיוב רב לניסיונות של איוב להימנע מהחרמת התרבות הישראלית העברית ולהציג את הצד היהודי בחברה דרך שירים, אמנות ותרבות.¹³¹

בשנת 2010 הנימה הביקורתית שנשמעה שנה קודם לכן בתכניות השוליים עברה למרכז הבמה. בשידור העצרת מהאולפן שנשמע זְהִיר בהלול תקיף ולוחמני.¹³² הוא הרים את קולו, דיבר מהר וניכר שהוא בסערת רגשות. הוא לא נמנע מלתקוף את הנהגת הציבור הערבי, למשל בסוגיית התמהמהותה בתגובה להחלטת היועץ המשפטי לממשלה מני מזוז שלא להגיש כתבי אישום נגד השוטרים. הוא גם

129 מסאפר לבעיד, 1.10.2009.

130 ריאיון עם ג'אל איוב, שדרן ברדיו 2000 וברדיו א-שמש, חיפה, 28.11.2011. על פי מחקר של אורון יש לאיוב על מה להסתמך: בסקרים שערך אורון בלט הנתון שיהודים אינם מעוניינים באינטראקציה עם ערבים ואינם שואפים להתקרב אליהם, ואילו הערבים הציגו שאיפה להתקרב ליהודים במדינה. אורון (לעיל הערה 22), עמ' 264-237.

131 ריאיון עם סהיל כראם, מנכ"ל תחנת הרדיו א-שמש, נצרת, 26.3.2012.

132 כפי שנראה בפרק הבא, כארבעה חודשים לפני כן התעמת בהלול עם הממסד הישראלי. אין לדעת אם הייתה לכך השפעה על דבריו באותו שידור.

ביקר את יו"ר ועדת המעקב על נאום לא מעשי ונעדר חזון שנשא בעצרת מיד בסיום דבריו.¹³³

ו. יום האדמה 2011

המובן של שביתה כללית נכשל. עדיף שנתמקד בסוגיה של החייאת הזיכרון.¹³⁴

כפי שצוין בתחילת הפרק, שידורי התחנה ביום האדמה לא נכללו בפרק הזמן שנבחר למחקר. עם זאת מצאנו כי ביום שידורים זה בשנת 2011 חל שינוי בתפקוד התחנה ובנושאים שנבחרו לעלות לדיון. האזנה לשידורי אותו יום העלתה כי ציבור המאזינים, ובעיקר הצעירים שבהם, גילו עניין מועט ביום לאומי זה, ומשום כך, בין היתר, ניכר המשך הביקורת על הנהגת החברה הערבית ואפילו החרפתה. נראה שהתחנה בחרה להיכנס לריק שנוצר ושינתה את שגרת משדריה, ובכך קיבלה על עצמה תפקיד של מעצבת הזיכרון וסוכנתו. שיאו של מהלך זה בא לידי ביטוי בהצעת השדרנים לעצב מאפיינים חדשים לעצרות הזיכרון.

כבר בימים שקדמו ליום האדמה קראו שדרני התחנה להחיות את זיכרון היום הואיל והדור הצעיר אינו מכיר את ההתרחשויות הקשורות בו.¹³⁵ ביום השידורים עצמו נגעו (ולכל הפחות ניסו לגעת) כמעט כל המשדרים, כולל הקלילים שבהם, בסוגיית זיכרון היום. זְהִיר בהלול, שהנחה את המשדר המיוחד ואת העצרת, התמקד בראיונותיו ובאמירותיו בשני עקרונות: הראשון, הרגשת

133 זְהִיר בהלול, שידור העצרת, 1.10.2010. אמל ג'מאל, שנכח באולפן, החרה החזיק אחריו ודיבר על הצורך באמירות עמוקות יותר, בעיקר אם הציבור הערבי מעוניין להעבירן להנהגה הישראלית.

134 זְהִיר בהלול, בשידור עצרת יום האדמה, 30.3.2011.

135 סנאא' להב, לא צמת, 27.3.2011; מוסטפא שלאעטה, יום ג'דיר, 29.3.2011. בתכנית ראינה להב את יו"ר ועדת המעקב העליונה וביקרה אותו בחריפות בעניין. כמו כן היא ראינה מנהיגים דרוזים וביקרה גם אותם בגין סירובם להצטרף למחאת יום האדמה.

האכזבה והכישלון לנוכח המשך המדיניות של הממשלה ביחסה לחברה הערבית; השני, ביקורת על ההתנהלות של הנהגת הציבור הערבי.

הביקורת הפנימית ובעיקר הביקורת על ועדת המעקב והתנהלותה ועל התפקוד הלקוי של העומד בראשה התעצמה בתכניתה של סנאא' להב, ימים מספר לאחר יום האדמה, כשבאולפן התארח יו"ר הוועדה. להב האשימה אותו בהפיכת היום לחגיגה מלאה בסמאות ריקות מתוכן.¹³⁶

שיחה מעניינת התנהלה בין אנשי התחנה בסיום עצרת יום האדמה – ג'קי ח'ורי, שדיווח ממקום העצרת, וז'היר בהלול, שניהל את השידור באולפן:

ז'היר בהלול: אינני בטוח שההנהגה הערבית, שמתגלמת בוועדת המעקב, ניצלה את כל האפשרויות. למשל, מה עשינו כדי לחזור לרחוב היהודי שעוד לא עשינו? רעיון חדשני להחייאת יום האדמה – עצרת השנה הבאה בכיכר רבין? פנייה [לקהילייה] הבינלאומית? רעיונות חדשניים שישברו את תקרת הזכוכית. ג'קי ח'ורי: תמיד יש דרכים לשפר, אבל חשוב מה יהיו הכותרות בסוף היום – המוני אזרחים ערבים הפגינו בעראבה וסח'נין, והיום הסתיים בשקט.¹³⁷ [...] הייתה שליטה ביטחונית, לא השתנתה שגרת תושבי הגליל [...] כאילו אנחנו מחוץ למדינה [...] מצד שני אתה צודק; אין שום פעילות מחוץ לעראבה וסח'נין. בהלול: בלב תל אביב.

ח'ורי: בירושלים המערבית מול משרדי הממשלה, משרד ראש הממשלה או במקומות אחרים במדינה הזאת, כדי להעביר את המסר האמיתי.

136 לא צמת, 3.4.2011.

137 גם התחנה עצמה חוטאת בדיווחים הללו. ביום הנכבה הישראלי של שנת 2009 ציין המבזקן כי העצרת הסתיימה בצורה שקטה מסודרת. באותה שנה, כשעברו לשידור ממקום העצרת, התעניין ג'קי ח'ורי מהאולפן אם יש עימותים עם המפגינים היהודים. שידור העצרת, 29.4.2009.

בהלול: תביא 100 אלף ערבים לכיכר רבין בתל אביב ותביא את כל מצלמות הטלוויזיה [לשם] בשידור ישיר נוסף ל-CNN, ABC ו-CBS.

ח'ורי: השאלה אם המשטרה תאשר לך אירוע כזה?
בהלול: הכול [יהיה] באישור.

[...]

ח'ורי: אפשר לדבר על פעילות מוצלחת חלקית, עשרת אלפים משתתפים בעראבה, מסרים ברורים, אך ללא ספק יש כאן שאלה מרכזית – אם הפעולות האלה, בלי להפחית בחשיבות יום האדמה וההנצחה, משפיעות על קבלת ההחלטות של הממסד.¹³⁸

רעיונותיו של בהלול כמעט מהפכניים בתפיסתם. בצד הביקורת על ההנהגה הערבית בגין הסגירות וההתחפרות הפנימית, דבריו מעידים על רצון להיפתח לחברה היהודית בישראל ולגשר על הניתוק שבין שתי החברות רגע לפני ההתנתקות הסופית.¹³⁹ עם זאת, רעיונות מעין אלו מעוררים חשש בהנהלת התחנה – שמא הם יעוררו רגשות שליליים בחברה היהודית, שתראה בכך ניסיון של "הקולקטיב הערבי" להשתלט על תל אביב.¹⁴⁰

בשידורי יום האדמה בלט קו חשוב שהובילה התחנה – מצד אחד כישלון ההנהגה הערבית, ומצד שני מיצוב ברור של התחנה כגורם שמשמר את המסורת והמורשת, אך גם מנסה למצוא קו חדש, כיוון חדש, בניסיון להגיע לציבור היהודי בישראל.¹⁴¹ התחנה לא חששה מלהגדיר את עצרת יום האדמה והאירועים

138 כשנה וחצי לפני כן תהה השרדן ג'לאל איוב מדוע ההפגנות מתקיימות תמיד בערים הערביות, אף שעיקר החיים בישראל מתנהלים בתל אביב. לדעת מנהל מחלקת החדשות ג'קי ח'ורי יש הסכמה שבשתיקה בין ההנהגה הערבית למערכת הביטחון על קיום אירועי המחאה בתוך היישובים הערביים בלבד. ריאיון עם ח'ורי (לעיל הערה 9).

139 ריאיון עם זֶהיר בהלול, מגיש יומן האקטואליה, יום ג'דיד, נצרת, 26.3.2012.

140 ריאיון עם אמאל כראם, יו"ר דירקטוריון תחנת הרדיו א-שמש, נצרת, 26.3.2012.

141 על הכישלון של מחאת יום האדמה באותה שנה ראו גם אחמד עבר אל-עזיז, "לאחר אי-ההתחייבות לשבות: משבר אמון בין ההנהגות והסוחרים" ("بعد عدم الالتزام بالأضراب: أزمة ثقة بين القيادات والتجار") אתר א-שמש, 5.4.2011.

שנלוו ליום זה ככישלון ברור, אך לא הסתפקה רק בביקורת. ההצעה המהפכנית לכאורה של בהלול, שזכתה לאזכור גם בתכניתה של להב אך לא להתייחסות רצינית מצד יו"ר ועדת המעקב, משתלבת גם באמירות של חברי כנסת ערבים שרואיינו באותו יום בתחנה. כולם הסבירו כי הדרך היחידה להילחם בחקיקה היא חדירה לרחוב הישראלי ושיתוף פעולה עם גורמים יהודיים.¹⁴² מעניין לבחון דברים אלו לנוכח הטענה שיום האדמה איננו יום מחאה ישראלי, אלא יום שבו החברה הערבית בישראל מזדהה עם האויב שנמצא מהצר האחר של הקו הירוק.¹⁴³

ארבע שנים לאחר הצעתו המהפכנית של בהלול יצא הרעיון אל הפועל. ב-28 באפריל 2015 יזמה ועדת המעקב העליונה של הציבור הערבי בישראל יום שבייתה כללית בערים הערביות ולראשונה בתולדותיה גם עצרת מחאה בכיכר רבין בתל אביב. כרקע להחלטה יש להזכיר שתי תופעות שאירעו באותה התקופה: הריסת בתים לא חוקיים והבחירות לכנסת ה-20. בשבועות שקדמו להפגנה נהרסו בזה אחר זה סדרת מבנים לא חוקיים ביישובים ערביים שונים. המהלך הוביל לתחושה שמדובר בכוננת מכון מצד הממסד הישראלי להצר את רגליה של אוכלוסייה שממילא סובלת ממצוקת דיור. בד בבד התמודדו בבחירות שהתקיימו כחודש לפני מועד ההפגנה כל המפלגות הערביות ברשימה אחת וזכו ב-13 מנדטים. הישג זה אמנם הפך את הרשימה האחת למפלגה השלישית בגודלה בכנסת, אך עם זאת ברור היה כי אין לה סיכוי להיות חלק מהקואליציה. מנהל מחלקת האקטואליה בתחנה, ג'קי ח'ורי, בכובעו ככתב בעיתון "הארץ", הציג את ההפגנה כאסטרטגיה חדשה של המנהיגות החדשה, שבבסיסה, מחד גיסא, ניסיון להתחבר לחברה הישראלית בנושא שמטריד את

142 ראינות עם חברי הכנסת מוחמד ברכה ואחמד טיבי ביום ג'דיד; ריאיון עם חבר הכנסת מג'אדלה, חצאד אל-יום, 30.03.2011. כאן עובר קו הגבול של האקטיביזם של השרדנים: מעבר להעלאת הרעיון והניסיון לקדמו בשידורים הם לא יעשו דבר שיחתור תחת ועדת המעקב. ריאיון עם בהלול (לעיל הערה 139).

143 שיפטן (לעיל הערה 21), עמ' 100-104. בהקשר זה אמר מנכ"ל תחנת רדיו פרטית ברמאללה שבשנות התשעים של המאה העשרים בחר לאחר התלבטות שלא לציין את יום האדמה בתחנתו, כיוון שראה בו יום ציון פנימי ישראלי ולא רצה לנקוט עמדה. תותרי (לעיל הערה 13), עמ' 379.

כלל הציבור – מצוקת הדיור – ומאידך גיסא, הבאת הקול הערבי אל מרכז החברה הישראלית.¹⁴⁴

ז. סיכום

תחנת הרדיו א-שמש מתמודדת עם שני אתגרים בכנייה של לוח שידורים לציון ימי מועד לאומיים: ראשית, החובה לציין ימי מועד לאומיים יהודיים ישראלים שאינם מזוהים כימי ציון בחברה שבה היא פועלת; שנית, הצורך לעצב ימי שידורים לאומיים ערביים בחברה ללא מסורת תקשורתית (בניגוד לחברת הרוב היהודית שהצליחה לבסס מסגרת ציון לאומית תקשורתית).¹⁴⁵ אופי השידורים בימי הזיכרון הלאומיים עדיין בתהליך התגבשות, אך אפשר לזהות בו מאפיינים אחדים:

- חיזוק היסודות הפלסטיניים של הזהות הלאומית הערבית בישראל, לא בהכרח מתוך עידוד של בדלנות.
- חשבון נפש של הציבור הערבי בישראל ובכלל זה ביקורת פנימית נוקבת.
- הצבת הקורבניות כמאפיין היסטוריוגרפי של החברה הערבית בישראל.
- תפיסת ימים אלו כאירועי מדיה (media events) שמתרחשים כמה פעמים בשנה, בדרך ליצירת קהילה.

בשידוריה בימים אלו התחנה מנסה להתמודד עם ייחודה של הקבוצה הערבית בישראל ועם הרצון לבדל אותה מהקבוצה ההגמונית, המדינה היהודית, מתוך

144 ג'קי חורי, "ההפגנה בת"א נגד הריסת בתים: המנהיגות הערבית עוברת שלב", הארץ, 28.4.2015; הנ"ל, "מחאת הדיור של ערביי ישראל בת"א: פנייה ישירה לציבור היהודי", הארץ, 29.4.2015. יש לשים לב כי במעריב למשל ההפגנה מוסגרה כאירוע שבו הקולקטיב הערבי מגיע כדי להשתלט על המדינה, חשש שהביעה אמאל כראם. ראו יאסר עוקבי, "מפגינים הניפו דגלי פלסטין בכיכר רבין: 'די להריסת בתי ערבים'", מעריב, 28.4.2015.

145 ניגוד נוסף הוא הרצף הכרונולוגי של ימי המועד הלאומיים הישראליים, שיכול לסייע בכנייתה של תרבות זיכרון; לעומתו, ימי המועד הלאומיים הערביים מגיעים בפער של חודשים אחדים זה מזה.

הסתייעות בזיכרון הקולקטיבי המקומי. מדובר בניסיון לעצב זיכרון קולקטיבי שהוא זיכרון נגד לקבוצה ההגמונית.¹⁴⁶ בפעילותה התחנה מנווטת בזהירות רבה בין כמה עקרונות: רצון להעביר מסר, עיסוק בזיכרון, שאיפה ליצור תוכן שמתאים לקהל היעד ובר בודד להיות חלק מהמדינה. בעשותה כן היא מוסיפה לייצג את הקו המרכזי בחברה הערבית. אפילו רעיון יוצא דופן דוגמת ההצעה שעלתה בשידורי יום האדמה – להפגין בתל אביב ולא ביישובים הערביים – איננו בבחינת קול קורא במדבר; מדובר ברעיון נוכח בשיח הערבי המקומי, מה גם שהרעיון לא קודם על ידי התחנה בדרך כלשהי לפעולה מעשית.

בדיקה פרטנית של ימי הזיכרון בשידורי התחנה העלתה את המסקנות האלה: יום העצמאות או יום הנכבה הישראלי הוא יום שבו מנסים להגדיר את הזהות הערבית הלאומית אל מול המדינה, אך גם כחלק ממנה; נעשה ניסיון לצקת תוכן לאירוע, אבל במסגרת של המדינה ועל פי חוקיה. יום השנה לאירועי אוקטובר הוא היום הקשה ביותר. מדובר ביום מועד לאומי חי ובוטע, שהתביעות המושמעות בו מצד החברה הערבית ברורות – התנצלות מטעם המדינה והכרה בעוול שנעשה לציבור הערבי. יום האדמה הוא אירוע שהולך ומתעמעם, אם בשל הופעתם של ימי מועד לאומיים חדשים בלוח השנה ואם בשל המרחק ממנו. סממנים אלו של שידורי התחנה תואמים את המאפיינים העכשוויים בזרם המרכזי בחברה הערבית בישראל – ניסיון לעצב את זיכרון הנכבה, שאיפה להכרה בעוול של אירועי אוקטובר 2000 ושכחת יום האדמה.

השידורים בימים הללו נתפסים בעיני הציבור היהודי בישראל כסדין אדום, אבל מדובר בפרשנות שגויה. העיסוק בימי המועד הלאומיים מוגבל למדי ותכליתו לשרת צרכים תקשורתיים נקודתיים. אפשר להתייחס לשידורים בימים אלו כמס או כחלק מהאינטרסים המיוחדים של קהל היעד, שהתחנה נקראת לשרת כחלק מהזיכרון.¹⁴⁷ כפי שראינו, קהל היעד אינו מעוניין בהשתלטות הזיכרון הלאומי על שגרת שידוריו, אפילו לא בימי המועד הלאומיים.¹⁴⁸

146 על התעצבות של זיכרון נגד ראו Zerubavel (לעיל הערה 7), עמ' 11-12.
 147 מתוך מכרו למתן זיכרון לשידורי רדיו בשפה הערבית באזור הצפון (לעיל הערה 61), מידע כללי בדבר מגמות הרשות, עמ' 16-17 (ההדגשה שלנו).
 148 תותרי, במחקרה על התקשורת הפלסטינית, הראתה כיצד שיח שעוסק אך ורק בנושאים לאומיים ולא בכעיות אחרות פוגע בבניית האומה. תותרי (לעיל הערה 13), עמ' 237-239, 305-306.

לנוכח ההתייחסות לימים הלאומיים הערביים והכלל-ישראליים בולט היעדרו של יום השואה מלוח שידורי התחנה. מוטי ניגר, איל זנדברג וארון מאירס, במחקרם על ציון יום השואה בתחנות הרדיו האזוריות דוברות העברית, תיארו כיצד התחנות בחרו לציין את יום השואה בשידוריהן: החל בדרכות בקו הממלכתי-לאומי, עבור בעיצוב יום שידורים בעל מאפיינים אזוריים על הפלטפורמה הלאומית וכלה בבניית מודל נוגה על בסיס אוניברסלי. כלומר, כל תחנה ציינה את היום הזה, אך בחרה בפרשנות אחרת.¹⁴⁹ בתחנת הרדיו א-שמש בוחרים להתעלם מיום זה לגמרי.

אכן, לא חלה על התחנה חובה על פי חוק לייחד שידורים ליום זה. יתר על כן, קשה לפתח תודעת יום שואה בתחנת רדיו כשלימודי הנושא הזה לוקים בחסר במערכת החינוך הערבית בישראל.¹⁵⁰ אין ספק שמדובר בכשל מערכתי של מערכת החינוך הערבית בישראל, ותוצאותיו ניכרות גם בסקרים.¹⁵¹ האם בנסיבות אלו מוטלת אחריות יתר על כתפי תחנת א-שמש? אנו סבורים שבהתחשב במקום החשוב של השואה בזהות הישראלית היהודית ובהיבטיה האוניברסליים, התשובה חיובית. עם זאת, יש להביא בחשבון שכיום השואה הציבור הערבי אינו יכול להזדהות עם הזיכרון ההיסטורי היהודי,¹⁵² ובמידה מסוימת הנושא אפילו מאיים עליו הואיל והזדהות עמו נתפסת כאימוץ הסיפור היהודי-ציוני.¹⁵³ חשיבה שונה בכל הקשור לנושא זה יכולה להסתמך על המחקר של אורון, שהראה כי הערבים אזרחי המדינה מזדהים עם המסר האוניברסלי של יום השואה.

- Motti Neiger, Oren Meyers, and Eyal Zandberg, "Localizing Collective 149
Memory: Radio Broadcasts and the Construction of Regional Memory," in:
eidem (eds.), *On Media Memory: Collective Memory in a New Media Age*,
London: Palgrave Macmillan, 2011, pp. 156–173
- אורון (לעיל הערה 22), עמ' 203–204. הערבים עדיין לומדים על הציונות והשואה 150
יתר מיהודים שלומדים על הנכבה. שם, עמ' 213–214.
- פאדי עיאדאת וג'קי ח'ורי, "40% מערביי ישראל: השואה מעולם לא התרחשה", 151
הארץ, 17.5.2009. אורון (לעיל הערה 22), עמ' 222. אורון ציין את הבעייתיות
שבחוסר הניסיון להבין את משמעות השואה והשפעתה על החברה הישראלית.
- רבינוביץ' ואבו בקר (לעיל הערה 12), עמ' 93. 152
- אורון (לעיל הערה 22), עמ' 206–211. 153

לפיכך הציפייה לפעולה בכיוון זה היא לגיטימית ומוצדקת.¹⁵⁴ בהקדמה לתרגום הערבי של ספרו "השואה, התקומה והנכבה" ציין אורון כי הכרה של החברה הערבית במשמעות השואה עבור החברה היהודית, והכרה של החברה היהודית בחלקה בנכבה ובמשמעותה לחברה הערבית, הן צעדים בסיסיים בדרך לפיוס. הוא מציע לנסות להציג בצד הייחוד של המקרה היהודי לקחים אוניברסליים של השואה שמתנתקים מהפרטיקולריות הציונית של לקחי השואה.¹⁵⁵

תחנת הרדיו א-שמש עדיין נמצאת בתהליך של עיצוב זהות. מדובר בתהליך טבעי שנובע משני גורמי ההשפעה העיקריים שעליהם היא נשענת – החברה הערבית בישראל וחברת הרוב היהודי, בצד הגורמים המשניים האזוריים – החברה הפלסטינית והמזרח התיכון. אנשי התחנה חוששים מזהויה ישראל-ציוני, לא מטעמי עוינות למדינה אלא מטעמים מעשיים של הישרדות מקומית אזורית. כפי שהראינו, לעתים ההרגשה היא שהחשש מזהויה הישראל-ציוני משתלט על שדרני התחנה, משפיע על תוכני השידורים וכפועל יוצא גם על התייחסות הרחוב הישראלי היהודי אליה. בשורה התחתונה, תחנת הרדיו א-שמש איננה קול פלסטין, אך היא גם אינה קול ישראל בערבית. התחנה מייצגת קול ערבי בישראל – קול ערבי מקומי מובדל אך לא מתבדל.

154 שם, עמ' 206.

155 ההקדמה פורסמה בעברית במוסף "תרבות וספרות" של עיתון הארץ: יאיר אורון, "הנדרון: השואה והנכבה", הארץ, 25.4.2014. אפשר להניח שאורון מכוון בדבריו לציבור בשטחי הרשות הפלסטינית, אך מסקנתו תקפה גם בכל הקשור לציבור הערבי בישראל. אליאס ח'ורי, הסופר הלבנוני ממוצא פלסטיני, טוען גם הוא כי יש צורך בייצוג ההדרתי של האסון (שואה-נכבה) בפרוזה הפלסטינית והעברית בהתאמה, ובמתן מקום ברור בה לאסונות של הצד האחר. הוא מאמין שבפרוזה הפלסטינית, בניגוד לפרוזה העברית, התהליך כבר החל וניתן בה מקום לשואה. מיה סלע, "הסופר אליאס ח'ורי לא מאמין בשלום הישראלי-פלסטיני", הארץ, 2.5.2014.

פרק שישי תחנת א־שמש והרגולטור

מבוא

פרק זה יעסוק ביחסי תחנת הרדיו א־שמש עם גופי הרגולציה והפיקוח, ובראשם הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו. תפקיד הרשות השנייה בכל הנוגע לתחנות הרדיו האזורי בכלל הוא כפול: היא שמעניקה את הזיכיונות לפעילות של תחנות הרדיו, על פי מכרז; בר בבר היא אמונה על הפיקוח הקשור לעמידה בתנאי המכרז ובכללי הרגולציה בתקופת הזיכיון. פיקוח זה נושא עמו שוט בגין חריגה מכללי הרשות או אי־עמידה בהם ובתנאי המכרז – החל בסנקציות כספיות ושוות כסף (כגון נטילת דקות פרסומת) וכלה באי־הארכת הזיכיון, ובמקרים קיצוניים אפילו ביטולו.

הפרק יתאר את המתח המהותי שבין תחנת הרדיו לבין רשויות הפיקוח סביב התוויית גבולות חופש הביטוי של התחנה ואת מבנה הרשות השנייה ודרכי הפיקוח שלה בהיבטים שיש להם השפעה על התחנה. בחלק הראשון ננסה לאפיין את המתח שבין התחנה לבין רשויות הפיקוח. לדעתנו, מתח זה משקף פער בין הציפייה שהתחנה תשרת את אוכלוסיית היעד שלה, ככל שאר תחנות הרדיו האזוריות־יעודיות, לבין הציפייה שהתחנה תשמש שופר הסברה של הממסד היהודי־ציוני־ישראלי. מתח זה מתעצם בהשפעת דעות קדומות אנטי־ערביות וחששות הקשורים לביטחון המדינה לכאורה, המבוססים בין השאר על אי־הבנת השפה הערבית והצורך בתיווך של תוכני התחנה למי שאינם דוברי השפה. חלק זה ינתח מקרי מבחן של התנגשויות בין התחנה לבין גורמי הפיקוח ויסיק מהם מסקנות.

בחלק השני של הפרק נעסוק בשיטת הפיקוח הרגולטורי ובהשפעתה על תחנת א־שמש. ראשית, נעסוק בכשל המובנה בשיטת פיקוח המבוססת על תלונות ציבור בהקשר של א־שמש; שנית, נדון בהשפעת המבנה הפנימי של הרשות השנייה (ובעיקר מערך היחסים שבין המועצה הציבורית לבין הדרג

המקצועי) על אופי הפיקוח ועל יעילותו. נטען כי הדרג המקצועי ברשות השנייה משמש בתפקיד כפול – מצד אחד רגולטור ומצד שני מגן על התחנה מפני לחצים פוליטיים.

א. תפיסות שונות, תפקידים שונים

הקמת תחנות הרדיו האזוריות, ובכלל זה התחנות הייעודיות-מגזריות, נתפסה על ידי המחוקק והרגולטור ככלי ציבורי חשוב לגיוון חיי החברה והתרבות בישראל. במרכזי התחנות נקבע במפורש כי התחנות האזוריות אמורות לזהות את האינטרסים המיוחדים של קהל יעד מוגדר (אזורי או מגזרי) ולשרתו, מתוך הקפדה על שידורים איכותיים, הוגנים ומאוזנים.¹

כפי שנכתב בראשית המחקר, נכון לכתיבת שורות אלה תחנת הרדיו א-שמש היא תחנת הרדיו האזורית היחידה המשרתת בשפה הערבית, במטרה להגיע לקהל דוברי השפה בצפון הארץ ובמרכזה. ההצדקה לקיומה היא אפוא מתן מענה לצרכים התקשורתיים של אזרחי ישראל הערבים המתגוררים באזור הזיכיון של התחנה. לעומת זאת, בקרב מזרחנים ישראלים יהודים, וגם בקרב אנשי תקשורת ומקבלי החלטות ישראלים, ניכרת האמונה שהייעוד הראשי של אמצעי תקשורת בשפה הערבית בישראל אינו מתן מענה לצרכים של האוכלוסייה הערבית אלא הסברה.

אהוד יערי, הפרשן לענייני ערבים של הערוץ השני, אמר בעבר כי "ישראל איבדה את קולה בעולם הערבי כבר לפני הרבה שנים. אין אף עיתון ציוני בערבית. את הרדיו בערבית לא שומעים בכל חלקי האזור. אין טלוויזיה בערבית, אין שום מאמץ הסברתי בערבית".² גם אנשי אקדמיה כגיא בכור ומרדכי קידר משתמשים בביטויים כגון "צורך לאומי", "מערכה", "התמודדות", "שדה קרב", "לחימה" ו"חומרי נפץ הסברתיים" בהתייחס לשידורים בשפה הערבית המיועדים

1 מתוך מכרו למתן זיכיון לשידורי רדיו בשפה הערבית באזור הצפון, הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו, 2002.

2 פרידמן ישי פרידמן, "איך אומרים ישראלית בערבית", עולם קטן 300 (ט' באייר תשע"א) (ההדגשה שלנו).

לעולם דובר הערבית.³ ניצן חזן, לשעבר יו"ר המועצה לשידורי כבלים ולוויין, אמר בדיון בוועדת הכלכלה של הכנסת על הקמת ערוץ טלוויזיה ייעודי בערבית כי מטרת הערוץ היא בין השאר גם "הסברה" וכי חשיבות הערוץ היא בהווייה הערבית-ישראלית שלו. בתגובה טען חבר הכנסת נחמן שי כי אסור לדרוש מהערוץ "לעשות הסברה" אלא "לעשות טלוויזיה".⁴

אפשר לומר שבכל שנות קיומה היה המתח בין תחנת א-שמש לבין גופי הפיקוח עליה נעוץ בדיוק בעניין זה. כאמור, תחנות הרדיו האזוריות באו לעולם במטרה לשרת את תושבי האזור, מתוך שילוב של שיקולים מסחריים, ולא כדי לשרת את המדינה או את יחסי החוץ שלה. תחנת הרדיו א-שמש אכן פונה אל קהלי היעד שלה וזוכה בשיעורי האזנה ובהצלחה מסחרית. אבל כאשר תכנים המשודרים בה נתפסים כתכנים מורכבים או בעייתיים לציבור היהודי הישראלי דובר העברית, תפיסת ה"תקשורת בערבית כתעמולה" מתעוררת ומרימה את ראשה, בדרך כלל בצירוף האשמות על הסתה או בגידה במדינה.⁵

רדיו עצמאי בשפה הערבית היה, ועודנו, אתגר לא פשוט למסד הישראלי. מצד אחד, מקבלי ההחלטות הכירו במחויבות המדינה לספק את הצרכים התקשורתיים של האוכלוסייה הערבית; מצד שני, כבר בעת הדיונים הראשונים על האפיון של תחנת רדיו בערבית הועלה החשש שתחנה כזאת עלולה להסית נגד המדינה ולשמש כלי לגיוס המונים בעתות עימות.⁶ זו ככל הנראה הסיבה להגבלת אזור הזיכיון, אף שתחנת הרדיו בערבית לא הייתה מיועדת במקור לשרת אזור אלא אוכלוסיית יעד. עניין זה חורג מההיבט התקשורתי, והוא חובר לתחושה ישראלית כללית בעניין חוסר הנאמנות של אזרחי המדינה הערבים.

3 שם. כן ראו גיא בכור, "המזרח התיכון", אתר האינטרנט של ד"ר גיא בכור, 23.11.2006.

4 פרוטוקול ישיבת ועדת הכלכלה מיום 21.2.2011 בנושא: "הפצת שידורי הערוץ הייעודי בשפה הערבית במזרח התיכון".

5 כך היה גם בנוגע לערוץ הטלוויזיה בערבית. עוד בטרם החל הערוץ את שידוריו כבר הועלו האשמות מצד גורמים ברשות השידור על תכנים המשודרים בו. ראו מיה מנע, "הערוץ הערבי: נתניה וקיסריה הן התנחלויות", nrg, 4.4.2012.

6 ריאיון עם נאוה בת-צ'ור, לשעבר סמנכ"לית רדיו ברשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו, ירושלים, 24.11.2011.

היטיב לנסח זאת דן שיפטן, כאשר דיבר על הקולקטיב הערבי בישראל הדורש מהרוב היהודי התאבדות לאומית.⁷ אין פלא אפוא שאמצעי התקשורת נתפסים בעיני מקבלי החלטות כגורם עיקרי באותו "קולקטיב" מאיים.

מבחינת החובות שבהן נדרשה התחנה לעמוד, הרגולטור בחר להתייחס לתחנת הרדיו בערבית כמו לתחנות הרדיו בעברית. בחירה זו הובילה למצבים אבסורדיים. בראשית ימי תחנות הרדיו האזוריות, למשל, חייב אותן הרגולטור להפיק מהדורות חדשות בעלות גוון מקומי, ובד בבד היה עליהן לשדר שתי מהדורות חדשות ארציות מתחנה ארצית לפי בחירתן (גלי צה"ל או רשת ב). גם התחנה בשפה הערבית באותם ימים (רדיו 2000) נדרשה לעשות זאת. הקושי שנוצר היה כפול: ראשית, מהדורת החדשות הארצית שודרה בעיכוב של חצי שעה עד שעה ממועד שידורה ברשתות הארציות, בשל הצורך בתרגום לערבית; שנית, הדבר אילץ את תחנת הרדיו בערבית, המיועדת לקהל ערבי, להתלבט בכחירה בין גלי צה"ל, שיש בה יסוד מרתיע לקהל היעד הערבי, לבין רשת ב. הבחירה כמובן נפלה על האחרונה. לכך יש להוסיף את החיכוכים בין תחנת רדיו 2000 לבין הרשות השנייה על רקע טענות של תרגומים שגויים או מוטים פוליטית.⁸

דוגמה אחרת היא המחלוקת סביב חובת האיזון בשידורי תחנת הרדיו הערבית. בהתאם לכללי האתיקה בשידורי הרשות השנייה, "בנושא בעל משמעות ציבורית ייתן בעל הזיכיון בשידוריו ביטוי נאות ומאוזן לדעות השונות הרווחות בציבור ולא יעדיף דעה מסוימת על פני דעה אחרת".⁹ האם ביטוי מאוזן הוא כזה שמתייחס לכלל קשת הדעות בציבור הישראלי או שמדובר באיזון בשיח הפנימי המקומי הערבי? בימי רדיו 2000, למשל, בתגובה לריאיון עם חבר הכנסת עזמי

7 דן שיפטן, פלסטינים בישראל: מאבקו של המיעוט הערבי במדינה היהודית, אור יהודה: זמורה ביתן, 2011, עמ' 20. מעניין ששיפטן כלל לא התייחס במחקרו לתחנה.

8 למשל, שימוש שעשה אחד ממנהלי התכניות בביטוי "הגולן הסורי הכבוש". ריאיון עם סלים שחאדה, מנהל התכניות ברדיו 2000, לשעבר שדרן ברדיו א-שמש, איש רשות השידור וקול ישראל בערבית, חיפה, 21.11.2011; ריאיון עם בת-צ'ור (לעיל הערה 6).

9 כללי הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו (אתיקה בשידורי טלוויזיה ורדיו), התשנ"ד-1994, פרק ג, סעיף 7.

בשאר מבל"ד הועלה לשידור עמיתו-יריבו מוחמד ברכה מחד"ש. בעקבות זאת התעוררה השאלה אם יש בכך מענה לחובת האיזון.¹⁰ יתר על כן, אם התפיסה היא שיש חובת איזון הנוגעת לכלל השיח הישראלי – האם תחנות הרדיו בעברית מקיימות אותה בכל הנוגע להבאת דעותיו של הציבור הערבי על פלגיו? כפי שנראה בהמשך, סוגיה זו שבה והטרידה את הרגולטור אבל נותרה ללא מענה של ממש.

יתר על כן, מפעם לפעם נשמעים קולות מפורשים המבטאים את הציפייה שתחנת רדיו בערבית תתיישר עם השיח היהודי-ציוני, כמו גם האשמה שחריגה משיח זה היא משום הסתה ובגידה. הדבר נכון בעיקר בעתות מתיחות ועימות עם אזרחי המדינה הערבים או עם גורמים עוינים מחוצה לה. לעתים נדמה שלא רק מניעים אידאולוגיים מנחים את מותחי הביקורת על השיח בתחנות הערביות. בשנת 2007, למשל, דווח כי מנכ"ל רשות השידור דאז מרדכי שקלאר טען שבמלחמת לבנון השנייה הביעה תחנת א-שמש עמדה חד-משמעית נגד המדינה. שקלאר הסביר כי בניגוד לה, הטלוויזיה בערבית של רשות השידור "לא תשרת שום אג'נדה שיוצאת נגד ההגדרה של ישראל כמדינה יהודית דמוקרטית".¹¹ בהקשר זה יש להזכיר כי רשות השידור, ובייחוד קול ישראל בערבית, היא מתחרה של תחנת א-שמש. יש להניח כי שקלאר השתמש בטיעונים לאומיים כדי להתמודד עם התחרות,¹² אבל העניין החשוב הוא עצם העלאת הטיעון של בגידה במדינה. סְהִיל כראם, מנכ"ל תחנת א-שמש, הגיב לדברים האלה ודרש משקלאר הוכחה לטענותיו או התנצלות. בסופו של דבר, שקלאר התנצל והודה כי דבריו נאמרו בשל מידע לא נכון שהגיע לידיו.¹³ להתנצלות תרמה השופטת בדימוס דליה דורנר, שרצתה לסיים את הפרשה "מתחת לשולחן".¹⁴ כפי שנראה

10	ריאיון עם עו"ד סמי ארשיד, נאמן רדיו 2000, ירושלים, 16.11.2011.
11	אסף כרמל, "הגיע הזמן", הארץ, 1.10.2007.
12	ריאיון עם זְהִיר בהלול, מגיש יומן האקטואליה, יום ג'דיד, נצרת, 26.3.2012; ריאיון עם ג'קי ח'ורי, מנהל מחלקת החדשות בתחנת הרדיו א-שמש, נצרת, 26.3.2012.
13	ענת קם, "מנכ"ל רדיו א-שמש דורש התנצלות משקלאר", וואלה, 17.1.2007; הנ"ל, "יאללה, סולחה", וואלה, 21.1.2008.
14	ריאיון עם סהיל כראם, מנכ"ל תחנת הרדיו א-שמש, נצרת, 26.3.2012.

בהמשך, טכניקת פעולה זו עתידה לחזור. מכל מקום, בשורה התחתונה התחושה היא שתחנת רדיו בערבית נצבעת א־פריורית בצבעי הסתה. אופיר גנדלמן, דובר ראש הממשלה לתקשורת ערבית, התבטא בצורה דומה בדיון על הקמת ערוץ טלוויזיה בשפה הערבית בוועדת הכלכלה של הכנסת בחודש פברואר 2011.¹⁵ גנדלמן הזהיר מפני הפיכת הערוץ הזה ל"מקבילה טלוויזיונית לרדיו א־שמש". בין היתר, הוא האשים את התחנה בהעלאת תכנים מטרידים ומתן במה לכל הזרמים הפוליטיים במגזר הערבי, ובכלל זה בל"ד והתנועה האסלאמית, והגדיר את טון השידור בה כ"לא שונה מכל תחנה פלסטינית אחרת".¹⁶ גנדלמן התעלם מכך שבל"ד והתנועה האסלאמית הן חלק בלתי נפרד מהחברה הערבית בישראל, ושהדרתן מכלי תקשורת בשפה הערבית שמועד לציבור הערבי בישראל תהפוך אותו ללא רלוונטי, תחטיא את המטרה שלשמה הוקם ותפגע בערכים דמוקרטיים בסיסיים. זה למעשה לב העניין: מצד אחד, תחנה בשפה הערבית המשרדת תכנים המיועדים לקהל היעד שלה; ומצד שני, התייחסות שלילית לעצם מתן במה לגופים פוליטיים מרכזיים בתוכה.¹⁷ כפי שנראה להלן, מתח זה מוחרף הואיל ומרבית מבקרי התחנה אינם דוברי ערבית. ואכן, חלק ניכר מן התלונות על התחנה עוסק בכך שהיא מהווה איום הנסתר מעיני הציבורי הישראלי היהודי.¹⁸ לעומת זאת, הגופים המפוקחים טוענים כי הרגולטור איננו מכיר במגבלותיו בכל הקשור להכרת הצרכים של

- 15 פרוטוקול מס' 461 משיבת ועדת הכלכלה, 21.2.2011.
- 16 ברם כשנתבקש להסביר את דבריו לא הצליח לספק הסבר לכוונתו, שכן הוא הבהיר כי אינו מכוון לקול פלסטין.
- 17 די אם נשים לב לציון המפורש בפרק הרביעי, שדווקא התנועה האסלאמית מקבלת זמן אוויר מועט בשידורי התחנה. גנדלמן שלל את עצם מתן הבמה ולא את הזמן שניתן לתנועה האסלאמית או לבל"ד.
- 18 בעניין זה גנדלמן גם הדגיש בדיון: "שמעתי את ההסברים של מר בהלול, הם לא משכנעים אותי. הוא יכול אולי למכור את ההסברים לאנשים שלא דוברים ערבית אבל מי שדובר ערבית לא יכול לטעות בסימפתיה, באהדה". אופיר גנדלמן בהתייחסו לפרשיית זְהִיר בהלול ומשט הנשים (ראו להלן), פרוטוקול מס' 461 משיבת ועדת הכלכלה, 21.2.2011.

הלקוח הערבי, בין היתר משום שהוא אינו מעסיק צוות אדמיניסטרטיבי ערבי ואינו מתייחס בצורה מעמיקה ורגישה לניואנסים תוכניים בשפה זו.¹⁹ בעמודים הבאים ננתח את מקרי המבחן שבהם התעמתה התחנה עם הרגולטור, לרוב מטעמים של חשד להסתה. למעשה אלו היו המקרים היחידים של פיקוח תוכני על התחנה, שכן על פי דוחות הרשות השנייה, ובניגוד לתחנות דוברות העברית, לא נרשמו לחובת התחנה תלונות על רקע מסחרי, טכני או לשוני (שימוש בשפה לא ראויה).

א.1. עזה מדממת והתחנה משלמת

ההתנגשות המשמעותית הראשונה בין תחנת א-שמש לבין הרשות השנייה נרשמה בחודש מרץ 2008. האגודה לזכות הציבור לדעת, גוף ביקורת תקשורת המזוהה עם הימין, הגישה תלונה לנציבות תלונות הציבור ברשות השנייה בטענה שתחנת הרדיו שידרה שידורי הסתה. תלונתה התייחסה לתשדיר פרסומת שכותרתו "עזה מדממת", ששודר בתחנה מטעם ועדת המעקב העליונה של הציבור הערבי בישראל. בתשדיר קראה הוועדה להפגין נגד "מעשי הטבח הישראליים נגד בני עמנו בעזה ובגדה המערבית ונגד המתקפה האמריקאית-ישראלית המכוונת נגד העם הפלסטיני".²⁰ כללי הרשות השנייה הנוגעים לאתיקה בשידורי פרסומת מורים כי "לא ישדר בעל זיכיון תשדיר פרסומת שיש בו העברת מסר בנושא פוליטי, חברתי, ציבורי או כלכלי השנוי במחלוקת הציבור".²¹ לפיכך קיבלה הרשות את טענת המתלוננים ופנתה לא-שמש בטענה שמדובר בתשדיר פוליטי רווי אלמנטים של שטנה והסתה. בתגובה טענה התחנה כי מדובר בתשדיר אינפורמטיבי בלבד, שהתחנה לא יזמה ושאינו בו הבעת תמיכה בגוף פוליטי או הבעת עמדה פוליטית מצדה.²² דהיינו, אין בפרסומת זו עברה על

19 ריאיון עם ג'פער פרח, מנכ"ל מסאנאה ומבעלי המניות בערוץ הטלוויזיה הלא טי.וי, חיפה, 5.12.2011.

20 מתוך אתר האגודה לזכות הציבור לדעת. לא הצלחנו לאתר את הפרסומת המקורית.

21 כללי הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו (אתיקה בפרסומת בשידורי רדיו), התשנ"ט-1999, סעיף 5, "פרסומות בנושאים השנויים במחלוקת".

22 דוח הרשות השנייה לשנת 2008, עמ' 140.

חוק הרשות השנייה האוסר תעמולה פוליטית. התחנה גם גייסה לתמיכתה ארגון חברה אזרחית – אַעְלָאם, העוסק בפיתוח בתחום התקשורת בחברה הערבית בישראל – וזה הציג את התלונה כרדיפת התחנה מסיבות פוליטיות וכניסיון לפגוע בחופש הביטוי. לטענת מנכ"לית המרכז באותם הימים חנין זַעְבִי, היה מדובר בתשדיר אינפורמטיבי מטעם הגוף העליון של החברה הערבית בישראל, שאמור לייצג את כל פלגיה ורכיביה. פסילת התשדיר, לא כל שכן הענשת התחנה בעטיו, היא פגיעה בכללי הרשות, הקובעים כי בעל זיכיון צריך לאפשר מקום גם לדעות חריגות ולא אהודות.²³

בסיכומו של דבר, התחנה נקנסה ונלקחו ממנה דקות פרסום, והיא ננזפה על ידי מועצת הרשות השנייה. המועצה פסקה כי "בימים רגישים תפקידו של הרדיו האזורי לקרב לבבות ולא להסית וליצור עימותים בקרב האוכלוסייה",²⁴ אף שקירוב לבבות איננו חלק ממטרות התחנה, לא על פי חוק הרשות השנייה וגם לא על פי תנאי המכרז שמכוחו היא מחזיקה בזיכיון השידורים. מנכ"ל התחנה טען כי בחר שלא לחפש סעד משפטי בבג"ץ כדי להימנע מעימות בלתי פוסק עם הרגולטור. להערכתו, צעד מעין זה היה יכול להוביל לרדיפתו בעתיד, והוא העדיף לספוג את העונש.²⁵

יש להניח שאילו היה העניין מגיע לפתחו, בג"ץ היה מקבל את עמדת התחנה בטענה שמדובר בפגיעה בזכות החוקתית לחופש ביטוי. האיסור לשדר פרסומת פוליטית מעוגן, כאמור, בסעיף 5 לכללי הפרסומת של הרשות השנייה. בסעיף מוגדרת פרסומת אסורה כדעה "השנויה במחלוקת הציבור". ניתן להעניק לתיבה זו פרשנות מרחיבה או מצמצמת. פרשנות מרחיבה תחיל את האיסור על כל תוכן השנוי במחלוקת ציבורית כשמדובר בכלל החברה הישראלית; פרשנות מצמצמת תחיל אותו על כל דבר השנוי במחלוקת הציבור שהוא קהל היעד של תחנת השידור או ערוץ השידור המסוים.

- 23 מכתב מנכ"ל אעלאם, חנין זועבי, 12.5.2008.
- 24 דוח הרשות השנייה לשנת 2008, עמ' 140 (ההרגשה שלנו). כדאי לשים לב למסגור הידיעה בכותרת שניתנה לה באתר החדשות מחלקה ראשונה. עידן יוסף, "הקנס להסתה ברדיו האזורי: רק שתי דקות פרסום", מחלקה ראשונה, 13.8.2008.
- 25 ריאיון עם כראם (לעיל הערה 14).

חמש שנים לפני כן, בשנת 2003, הוגשה עתירה לבג"ץ נגד הרשות השנייה בטענה שכלליה בעניין פרסומות בעלות אופי פוליטי בטלים בשל פגיעתם בחופש הביטוי. בג"ץ אישר את החוקיות של כללי הרשות השנייה והנחיותיה המנהליות וקבע כי היא רשאית למנוע שידור של תשדירי פרסומות פוליטיים אם יש בהם גיוס תמיכה לנושא השנוי במחלוקת בציבור. לדעת רוב שופטי בג"ץ, אמנם יש בכך פגיעה בחופש הביטוי, אך תכלית הכללים – יצירת חציצה ברורה בין תכנים מסחריים מותרים בפרסומות לבין תכנים פוליטיים – היא עדיין תכלית ראויה, והכללים הם מידתיים.²⁶ כדאי להזכיר עם זאת שכמה מן השופטים סברו אחרת: לדעת הנשיאה (דאז) דורית ביניש והשופטת אסתר חיות, אין החוקים הקיימים מסמיכים פגיעה כה רחבה בזכות לחופש הביטוי באמצעות כללים.

בעתירה זו דובר באופן כללי על תחנות הרדיו של קול ישראל ועל תחנות הרדיו האזוריות. בית המשפט סבר כי טבעי לומר שקהלי היעד של תחנות אלו, וכך גם המחלוקות הציבוריות, הם רחבים; כך אפשר גם להבין את החלטת בג"ץ שלא לכפות על רשות השידור לשדר תשדיר פרסומת של ארגון "בצלם", שבו מצוינים שמות של ילדים שנהרגו בעזה במבצע צוק איתן בקיץ 2014.²⁷ לעומת זאת, בשום מקרה לא התייחס בית המשפט לתחנות המגזריות. לפיכך, במקרה שמדובר בתחנה מגזרית המיועדת לציבור מסוים, יש רגליים לסברה שפרשנות המביאה בחשבון את החיוניות של הזכות לחופש ביטוי ואת מעמדה העליון בשיטת המשפט שלנו, תבדוק אם מדובר בעניין שנוי במחלוקת בקרב קהל המאזינים המצומצם ולא בקרב החברה כולה.

מקריאה במסמכי האגודה לזכות הציבור לדעת, המופיעים באתר האינטרנט שלה, אנו למדים כי האגודה לא הסתפקה בכך וקראה "לפיקוח הדוק יותר על הזכיינים ובפרט על השידורים בשפות הלוועזיות".²⁸ בהתחשב בכך שלמעט

26 בג"ץ 10203/03 "המפקד הלאומי" בע"מ נ' היועץ המשפטי לממשלה ואחרים, פ"ד סכ(4) 715 (2008).

27 בג"ץ 5228/14 בצלם, מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים נ' רשות השידור. כן ראו את הביקורת שמתח מרכזי קרמניצר על ההחלטה: מרכזי קרמניצר, "אוניברסליות שווה שמאלנות", הארץ, 31.8.2014.

28 מתוך מכתב שהפנה יו"ר האגודה, אלי פולק, ליו"ר מועצת הראשות השנייה, נורית דאבוש, שנושאו "שידורי התעמולה ברדיו א-שמס", אתר האגודה לזכות הציבור

תחנת א־שמש ותחנת רדיו נוספת בשפה הרוסית (שלא מצאנו תלונות בעניינה בדוחות של נציב תלונות הציבור של הרשות השנייה), כל שאר התחנות משדרות בעברית, קשה שלא להגיע למסקנה שהאגודה בחרה במונח "שידורים בשפות הלועזיות" כדי שלא להביע במפורש את דרישתה לפיקוח הדוק יותר על שידורים בערבית. האגודה מוסיפה ומציינת באתר האינטרנט שלה כי יו"ר מועצת הרשות דאז, נורית דאבוש, נענתה לבקשה והבטיחה להגביר את הפיקוח על תחנות הרדיו וא־שמש בכללן.²⁹

2.א. הפוסחים על הסעיפים

בחדש אוגוסט 2008 הלך לעולמו המשורר הלאומי הפלסטיני מחמוד דרויש. כעבור שנה, ביום השנה הראשון למותו, הפנתה תחנת א־שמש הודעה מנהלתית אל הרשות השנייה ודיווחה בה כי בכוונתה לשדר יום שידורים מיוחד בשיתוף עם תחנת הרדיו הפלסטינית הרשמית קול פלסטין לזכר המשורר. הסיבה לפנייה הייתה טכנית: הואיל ומדובר בחריגה מלוח השידורים ובשיתוף פעולה עם תחנה אחרת, חלה חובת דיווח לפי כללי הרשות.³⁰

עצם הרעיון של שיתוף פעולה בין תחנות רדיו אינו נדיר, ותחנות אזוריות רבות חולקות שעות שידורים (שידורי סינדיקציה) משיקולים מסחריים או מקיימות ימי שידורים משותפים. תחנת הרדיו א־שמש אינה משתתפת בשידורי סינדיקציה בשל מגבלת השפה. לפיכך הפנייה לשיתוף פעולה עם תחנות אחרות בערבית מתקבלת על הדעת.

מנכ"ל התחנה כתב בבקשה לסינדיקציה כי הוא רואה חשיבות מרובה ליום השידורים הזה: "כדי לאפשר שיח נרטיבי משותף לקהלי המאזינים מאותה קבוצת שייכות ערכית ואותו מוצא ספרותי".³¹ ברם ההודעה על הכוונה לקיים את יום

לדעת, 12.8.2008 (ההדגשה שלנו). כמו כן דרשה האגודה לשלוח את הנושא לבדיקת היועץ המשפטי לממשלה (שם).

29 מתוך מכתב התשובה של דאבוש לאגודה, אתר האגודה לזכות הציבור לדעת.

30 מכרז למתן זיכיון לשידורי רדיו בשפה הערבית באזור הצפון (לעיל הערה 1), שינוי או סטייה מלוח משדרים שאושר, סעיף 30.2, עמ' 186.

31 מכתב ממנכ"ל התחנה, סהיל כראם, ליו"ר מועצת הרשות השנייה, נורית דאבוש, 11.8.2009.

השידורים המדובר נשלחה רשמית לרשות השנייה זמן קצר לפני יום השידורים המתוכנן. ייתכן שמנהלי התחנה העריכו שפנייה מעין זו תכה גלים ואולי אפילו תמנע את השידור, והם העדיפו לפנות ברגע האחרון כדי למנוע אפשרות לסכלו. בסופו של דבר, ככל הנראה בשל קוצר הזמן, הרשות לא מנעה את השידור. יש להעיר כי מבחינה משפטית שידור משותף של שתי התחנות הוא בעייתי. משרד התקשורת הישראלי הקצה לתחנת קול פלסטין תדרים בשידור AM ולא FM. מעשית, התחנה משדרת בתדר FM באופן לא חוקי. לפיכך שיתוף פעולה אתה הוא משום שיתוף פעולה עם תחנת רדיו פיראטית, מהלך אסור על פי חוקי הרשות השנייה. לכאורה לא הייתה בכך בעיה אם קול פלסטין הייתה משדרת את היום המיוחד רק בתדר AM. תוכני יום השידורים המיוחד עצמו הוקדשו רובם ככולם לעניינים ספרותיים, לניתוח פועלו של דרויש, למעמדו בחברה הפלסטינית וליצירותיו, וכמעט שלא הייתה התייחסות לנושאים פוליטיים מובהקים. למעשה, ההתייחסות היחידה לשירו של דרויש "הפוסחים על הסעיפים" – שיר ידוע שנכתב בשנות השמונים של המאה העשרים וקרא ליהודים לקחת את מיטלטליהם ואת מתייהם ולעזוב את הארץ – הגיעה דווקא מישראל דובר עברית, יוסי שריד, שרואיין ביום השידורים המיוחד.³²

למרות ההבטחה של מנכ"ל התחנה באותו יום שידורים כי שיתוף הפעולה בין שתי התחנות ימשך, למיטב ידיעתנו עד היום הדבר לא חזר על עצמו. יש להניח כי עצם שיתוף הפעולה עם תחנה פלסטינית, והפנייה ברגע האחרון, תרמו לצביעתה של תחנת א-שמש בצבעים אנטי-ישראליים בעיני הרגולטור.

א.3. הכתר שלראשנו

בראשית ימיה שידרה א-שמש בשעות הבוקר של ימי שישי את תכנית התרבות והבידור אוראק א-נענע (أوراق النعنع; "עלי מנטה"). היה זה ניסיון ליצור תכנית בסגנון של "מה יהיה ברשת ב או "בילוי נעים" בגלי צה"ל, כלומר תכנית שמסכמת את אירועי השבוע בתחום התרבות והבידור. מגישת התכנית סנאא' להב לקחה את התכנית לכיוון אחר והתמקדה בה בשיחות עם מאזינים בשידור

32 שריד דיבר על יוזמתו לאפשר את לימוד השירים של דרויש והזכיר כי בשיחה עם המשורר הוא סיפר לו כי השיר הזה נכתב בעידנא דרתחא.

חי. תוך כדי כך התחוויר כי לתכנית יש קבוצת מאזינים-משתתפים מובחנת – בני משפחות של אסירים שנמצאים בבתי כלא בישראל, שביקשו למסור דרישות שלום לקרוביהם. כיוון ששיחות עם מאזינים לא היו בתחום המנדט של התכנית המדוברת, והואיל וסוגה זו – שיחות עם מאזינים – כבר התקיימה בתחנה, עלתה לאוויר באפריל 2004 תכנית ד"שים מיוחדת בשם **סלם לי עליה** ("מסור לו דרישת שלום בשמי"),³³ והיא שובצה בשעות הלילה של ימי שני, בין עשר לחצות. על הנחייתה הופקד איש מחלקת התרבות והבידור של התחנה דר' זרקאוי.³⁴

בהחלטה לייחד תכנית לאסירים בחרה תחנת א-שמש לחקות נוהג נפוץ בתחנות רדיו וטלוויזיה פלסטיניות – תכניות שמיועדות לבני משפחות של אסירים, המוסרים דרישות שלום לקרובי משפחתם. בעזה אפילו הוקמה תחנה בשם **קול האסירים** שמקדישה את שידוריה אך ורק לענייני האסירים. ההיגיון שמאחורי התחנה העזתית ברור: מאז השתלטות חמאס על רצועת עזה בשנת 2007 ישראל מונעת מבני משפחות של אסירים להגיע לשטחה ולבקר בבתי הכלא. אי לכך הדרך הכמעט יחידה של משפחות האסירים לשמור על קשר כלשהו עם יקיריהן היא שידורים של תחנה כזאת.³⁵ ישראל אינה מונעת ביקורים של משפחות אסירים שמתגוררות בגדה המערבית (בתנאי שיש להן אישורי כניסה לישראל) או ביקורים של משפחות אסירים ביטחוניים ישראלים. מלבד העובדה שמדובר באסירים ביטחוניים הכלואים בגין עברות נגד אזרחי ישראל ונגד מדינת ישראל, יש לזכור כי בתולדות הסכסוך הישראלי-פלסטיני היה לתכניות רדיו מעין אלו חלק בהנעת פעילות טרור, בעיקר בשנות השבעים והשמונים, טרום עידן התקשורת המקוונת. לא מכבר נחשף כי נעשה שימוש בתכנית דרישות שלום לאסירים להעברת מסרים שהובילו בסופו של דבר לרצח אזרחי ישראל.³⁶

- 33 שם התכנית נגזר משיר אהבה וגעגועים בשם זה של הזמרת הלכנונית פירוז.
- 34 ריאיון עם ברנרד טנוס, מגיש מגזין האקטואליה **אול ח'בר** ברדיו א-שמש (2003-2010) ומנהל התכניות בתחנה (2004-2009), חיפה, 30.11.2011.
- 35 מוחמד אל-אסטל, "קול האסירים" תחנה ייעודית שמשרדת על גבי גלי האתר הפלסטיניים מעזה" ("'صوت الأسرى'... إذاعة متخصصة تبت عبر موجات الأثير الفلسطيني من غزة"), אל-קדס, 17.4.2009. אין מדובר בתחנה שמשרדת כל שעות היום אלא רק בחלק מהן.
- 36 אריאל כהנא, "כתב האישום חושף: רצח תומר חזן הוזמן מהכלא", nrg, 24.11.2013. אין בכך כדי לרמוז כי דברים כאלה נעשו בתכנית "מסור לו ד"ש בשמי", אך הדברים מבהירים את החשש שתכנית כזאת מעוררת אצל הרגולטור.

מקובל לחשוב כי נושא האסירים הוא סוגיה שעומדת בראש סדר היום הלאומי הפלסטיני. בממשלה הפלסטינית יש משרד ממשלתי לענייני אסירים, והנושאים והנותנים הפלסטינים במשא ומתן להסכמי שלום עם ישראל מבטיחים כי ההסדר המדיני יכלול פתרון לסוגיה זו. לעומת זאת יש הטוענים כי גופי הממסד הפלסטיניים נכשלים בניסיונותיהם לעורר מודעות לגורלם של האסירים וזה אינו בגדר גורם מאחד המוציא את ההמונים להפגנות. בנוסף, ניסיונות לעורר מחאה סביב עניינם או רגשי סולידריות עממיים המוניים אינם זוכים להצלחה רבה ברחוב הפלסטיני, והעניין הציבורי באסירים מועט מחוץ למעגלי משפחותיהם. יוצאי דופן הם הגופים האסלאמיים נותנים מקום רב יותר יחסית לאנשיהם שבכלא, ובעקבות זאת רמת הסולידריות בין אסירי חמאס לתנועתם גבוהה יותר בהשוואה לאסירי פתח; הדבר נובע גם מדרגי האסירים שנמצאים בכלא מכל אחד מהארגונים.³⁷

בתכניות העבודה השנתית שהגישה תחנת א-שמש לרשות השנייה היא הציגה את התכנית כתכנית ד"שים, ברם בשיח הפנימי בתחנה הוגדרה התכנית במובן "תכנית האסירים" ואפילו "התכנית שפונה לאסירים בבתי הכלא של הכיבוש". מנחה התכנית הסביר בכמה הזדמנויות ש"התכנית פונה לאסירים שלנו בבתי הכלא, בתקווה שאחרון האסירים יצא מבתי הכלא של הכיבוש", ש"המסרים של המשפחות והאהובים פורצים את סורגי הכלא" וש"המסרים שנקראים בתכנית הזאת אולי גורמים לנו להרגיש בחום האהבה שמקשר בינינו לבין האסירים שלנו בבתי הכלא של הכיבוש".³⁸ אט-אט התהווה מעגל מאזינים קבוע לתכנית – בני משפחות אסירים ולעתים גם אסירים לשעבר, שסיפרו מחוויותיהם בכלא הישראלי. התכנית הפכה לשיר הלל לאסירים וגם אפשרה להשמיע אמירות קשות ואפילו קשות מאוד נגד המדינה.³⁹

כיתר תכניות התחנה גם תכנית זו הועלתה לאתר האינטרנט שלה. סמלה באתר היה זוג ידיים נתונות באזיקים, המזדקרות מתוך גדרות תיל. יד אחת מראה

- 37 שיחה עם אוהד חמו, כתב לענייני השטחים, ערוץ 2. ריאיון טלפוני, 30.4.2012.
- 38 סלם לי עליה, 9.1.2009, 6.7.2009, 26.10.2009, 2.11.2009.
- 39 באחת התכניות צוטט שיר מאתר האינטרנט של התכנית, שבו נאמר בין היתר "הציונים מחללים את תומת ירושלים ומסגד אל-אקצא". סלם לי עליה, 12.1.2010.

את סימן הניצחון (V) והשנייה נשלחת על מנת לאחוז בדגלי פלסטין. באופן כללי היה זה איור עגמומי בצבעים קודרים-שחורים.⁴⁰ כמחצית מקהל המאזינים של התכנית, וגם מציבור מושאי הד"שים והאיחולים, היו תושבי ישראל, וכמחציתם תושבי הרשות הפלסטינית. מבחינה פוליטית, האסירים הפלסטינים שלא היו אזרחי ישראל השתייכו ברוב המקרים לזרמים הפלסטיניים הלאומיים החילוניים (פתח, חזיתות השמאל).⁴¹ בקרב האסירים הפלסטינים שאוזכרו רבות בלטו עאהד אבו-ע'למה, האישי שעמד בראש ההתארגנות שרצחה את השר רחבעם זאבי בשנת 2001; אַחֵלֵאס א-תמימי, פעילת חמאס שנשפטה לכמה מאסרי עולם על חלקה בפיגוע במסעדת סבארו בירושלים באוגוסט 2001; קאהרה סעדי וסנאא' שחאדה, שנשפטו לכמה מאסרי עולם על חלקן בפיגוע ברחוב קינג ג'ורג' בירושלים במרץ 2002; דַעֵאא' אל-ג'וסי, שנשפטה לכמה מאסרי עולם על חלקה בפיגוע בשוק בנתניה במאי 2002; האסירה הישראלית ורוד אל-קאסם, שנשפטה לשש שנות מאסר על חלקה בתכנון פיגוע ברעננה; אבראהים חאמר, ראש הזרוע הצבאית של חמאס בגדה המערבית; וג'מאל אבו אל-הג'א, ראש החמאס בג'נין. כמו כן נמסרו תדיר ברכות ואיחולים לשתי דמויות נוספות: מרוואן אל-ברגותי (مروان البرغوثي) ואחמד סעדאת. מוסרי האיחולים לא היו בני משפחתם אלא מאזינים מן השורה שהדגישו את המעמד המיוחד של השניים. לעתים נדירות יחסית עלו לשידור מאזינים שיחלו לשחרורו של גלעד שליט בצד האסירים הפלסטינים.⁴² התכנית הבליטה את אחדות הצרה הלאומית, החוצה את הקו הירוק ומאחדת בין שני חלקי העם. לעתים הציג את עצמו מגיש התכנית כמדבר מהעיר נצרת שבפלסטין.⁴³ בשידורי התכנית הודגשה זהות-על פלסטינית, דהיינו "האסיר

40 בהמשך, כפי שנראה, הוא הוחלף בתמונה אופטימית יותר – יונה לבנה שמרחפת מעל גדרות תיל. התבניות הללו אינן חדשות והן מאפיינות את השיח הציוני-צילומי בחברה הפלסטינית בעניין האסירים.

41 את פעילי החזיתות היה אפשר לזהות מהשימוש במונח "חבר/ה" (המקבילה הערבית ל-comrade) בשיחותיהם.

42 סלם לי עליה, 23.11.2009.

43 סלם לי עליה, 9.11.2010. האמירה צרמה במיוחד לנוכח העמדה של אנשי התחנה שהם אינם מציגים את עצמם כדוברים מפלסטין. ריאיון עם כראם (לעיל הערה 14).

הפלסטיניי" או "האסירה הפלסטינית", מתוך התעלמות מחילוקי דעות ומהברלי זהויות אזרחיות (אזרחי ישראל או אזרחי הרשות הפלסטינית) או ארגוניות (בני הכפר, בל"ד, התנועה האסלאמית, פתח או חמאס).⁴⁴

גם השירים שהושמעו בתכנית תרמו לאווירה הלאומית-לאומנית שלה. ראויים לציון שירי פירוז דוגמת "כעת כעת ולא מחר" ("כעת-כעת ולא מחר [...] פעמוני השיבה יצלצלו. אני לא אשכחך, פלסטין [...] והמרחק חזק יחזקני [...] נחפש אחר עץ הרפנה ההוא / ונשוב אל הבית, הבית / נמחה את האש באש"); שיריו של אחמד קעבור "זכות השיבה" ("חולם על השיבה לארצי / כותב את שמי על הפרדסים / חולם על השיבה למולדתי") ו"הסתלק" ("הסתלק [...] אמרו לי / חיילים הגיעו מרחוק / אמרו: 'הסתלק'. נכנסו לביתי [...] הרגו את ילדי [...] אנסו את אשתי [...] אמרו: 'הסתלק'"); וההמנון הלאומי הפלסטיני "מולדתי" (מוֹטְנִי). בהתייחסו לשירים דוגמת אלו אמר איש תקשורת פלסטיני: "הרגע הפוליטי מאלץ אותנו להשתמש בשירי מאבק [...] ברגעים הרגילים אין צורך או הצדקה לשימוש בשירים כאלה".⁴⁵

מקום מיוחד נשמר בתכנית לשיר "אהוביי" של הזמרת הלבנונית ג'וליה בְּטָרְס. מדובר במחווה של הזמרת למזכ"ל חזבאללה חסן נסראללה (نصرالله) בעקבות מלחמת לבנון השנייה. בְּטָרְס הפכה שורות אחדות מנאומו נסראללה לשיר הלל פופולרי ללוחמי חזבאללה. אמנם שם התנועה לא מוזכר בשיר במפורש, אך סיפור הרקע של השיר מוכר וידוע. המשפט "אתם הכתרתם שלראשינו" המופיע בשיר נעשה למעין ביטוי המלווה את התכנית, והוא נאמר פעמים רבות על ידי המאזינים והשרדן דְרִיד זרקאוי.

זרקאוי לא טרח להסתיר את רגשי האהדה והחום שהוא חש לאסירים ולבני משפחותיהם. באחת התכניות הוא הצטרף לקולה של הזמרת ושורר לצדה: "באמצעותכם נשנה את העולם / והגורל ישמע את קולנו / באמצעותכם נבנה

44 כאשר שוחרר מהכלא יושב ראש הפרלמנט הפלסטיני ואיש חמאס עזיז רויכ, שלח לו השרדן ברכות חמות והשמיע ברכה מוקלטת מפיו שבה הוא הגדיר את האסירים "מובחרי המולדת". סלם לי עליה, 20.7.2009.

45 מרי תותרי, תקשורת ובניית אומה: התקשורת הפלסטינית כחקר מקרה, עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה, 2004, עמ' 366.

מחר טוב יותר / באמצעותכם נמשיך וננצח"; והוסיף ביוזמתו: "אתם האסירים".⁴⁶
בתכנית אחרת, בשיחה עם אסיר משוחרר, הוא יצא מגדרו והעתיר עליו ברכות:

אללה יברכך, אסירנו המשוחרר והגיבור [...] ראשית כול אנו
מאחלים שהאל ישמרך ושנמשיך להיות בקשר אתך. אתה כתר
על ראשי כל מאזינינו בכל מקום [...] אנחנו מתגאים בך ומתגאים
בדומיך, שומרי המולדת ושומרי אדמתנו [...] ואנו מקווים לארח
אותך ביום מן הימים בתכניתנו "מסור לו ד"ש בשמי".⁴⁷

במקום אחר הגדיר זרקאוי את התכנית כדבר החשוב ביותר שהשתתף בו בשנת
2010.⁴⁸

החיבור בין הנושא הרגיש לשירים הלאומיים יצרו פלטפורמה בעייתית,
שלא חמקה מעינייה של האגודה לזכות הציבור לדעת. בשנת 2009 פנתה האגודה
לרשות השנייה בתלונה ש"בתחנת הרדיו א-שמש" משודרים תכנים בעלי אופי
אנטי-ישראלי, שאינם עולים בקנה אחד עם הגדרת התחנה כתחנה ישראלית
הפועלת מכוח זיכיון שהוענק לה ע"י המדינה".⁴⁹ חודשים ארוכים נמנעה הרשות
השנייה מלהגיב לפנייה בטענה שהטיפול בנושא מצריך זמן.⁵⁰ בסופו של דבר
הגיעה הרשות למסקנה שיש מקום לפתוח בדיון עם התחנה בעניין. עם זאת
הרשות – ככל הנראה מתוך הבנה שמדובר בליבת הזכות לחופש הביטוי –
בחרה שלא לעורר עימות חזיתי על בסיס תוכני, אלא להישען על הטיעון הטכני
בדבר אי-התאמה בין תיאור המשדר בתכנית העבודה – תכנית ד"שים כללית –
לבין המתרחש בפועל.

46 סלם לי עליה, 13.7.2009.

47 סלם לי עליה, 2.11.2009.

48 "דיאיון עם איש התקשורת ד"ר זרקאוי", אפפאר, 28.12.2010.

49 מתוך מכתב של נילי בן גיגי, מנכ"לית האגודה, לגיורא רוזן, נציב תלונות הציבור,
הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו, שנושאו "תחנת הרדיו א-שמש", אתר האגודה
לזכות הציבור לדעת, 22.6.2009.

50 ראו תשובתה של נורית דאבוש, יו"ר מועצת הרשות השנייה, למכתב התלונה בעניין,
אתר האגודה לזכות הציבור לדעת.

יש לשער שמתוך ניסיון להימנע מעימות משפטי – שלהבדיל מן המקרה הקודם שתואר לא יעסוק בפרסומת אלא בליבת הביטוי התוכני של רדיו א-שמש – פתחה הרשות בתהליך הידברות עם התחנה. בדיון זה, שהתקיים בעל פה ואין תיעוד שלו, ניסה מנהל התחנה להגן על זכות תחנתו לשדר את התכנית מתוקף ההגנה על חופש הביטוי והציג את שפת המסדר כשפת השיח המקובל ברחוב הערבי בישראל. הוא טען כי ניסיון לכפות מינוחים ישראלים-יהודיים על התחנה ושידוריה יתפרש כ"ציוניזציה של התחנה" ויוביל לאובדן האמון של מאזיניה. יש להניח שמתוך ניסיון לדבר אל ה"ממסד" בשפתו הוסיף מנהל התחנה ואמר כי היא נהפכה לאבן שואבת לפלסטינים מהצד המזרחי של הקו הירוק וכי יש בכך לחשוף אותם לתכנים נוספים, ובכלל זה תכנים ישראלים מובהקים. אנשי התחנה טענו שמעולם לא היה אירוע ביטחוני שניתן לקושרו לשידור התכנית או לתחנה, וכן שהטרמינולוגיה של התחנה גרועה פחות מהטרמינולוגיה בצד הימני של מפת התקשורת בישראל.⁵¹

בסיום התהליך גיבשו מנכ"ל הרשות השנייה דאז מנשה סמירה והנהלת התחנה, בהסכמה, תנאים מגבילים שיאפשרו את המשך השידור של התכנית: התחנה תפסיק להתייחס לתכנית כאל "תכנית האסירים", תתייחס אליה כתכנית ד"שים כללית ותיתן אפשרות גישה לכלל המאזינים; הד"שים בתכנית יהיו בעלי אופי אישי בלבד, ובמידת הצורך יתערב המגיש ואפילו יוריד משידור מאזינים שיחרגו מכך; והקו המוזיקלי בתכנית ישתנה.⁵² התחנה גם שינתה את תמונת התכנית באתר האינטרנט של התחנה, ואת מקום האזור העגמומי החליפה תמונה של גדר תיל שמעליה עפה אל השמים התכולים יונה. עם זאת, באתר האינטרנט של התחנה לא שונתה הגדרת התכנית, והיא הוסיפה להיות מוצגת כתכנית ד"שים לאסירים, הואיל ולרשות השנייה אין סמכות פיקוח על תכנים של אתרי האינטרנט המלווים את תחנות הרדיו והטלוויזיה שבפיקוחה.⁵³

- 51 מכתב התחנה לרשות השנייה, 21.1.2010.
- 52 היו מאזינים שהתרעמו על כך ודרשו כי שירים אלו יועברו לשעות הבוקר ובמקומם ישודרו שוב השירים הלאומיים. סלם לי עליה, 25.1.2010.
- 53 נושא זה נעשה אקטואלי במיוחד בשנים האחרונות, אך הרגולציה בתחום עושה את צעדיה הראשונים בלבד. בעניין זה ראו אופיר בר-זהר, "תכני טלוויזיה שמשודרים באינטרנט יוכפפו לרגולציה", דה מרקר, 11.10.2011; וכן כתב המינוי של הוועדה

הבנות אלו בין הרשות לתחנה לא האריכו ימים, ולאחר ארבעה חודשים שבהם שמר המגיש דריד זרקאוי על מסגרת הפעילות שהותוותה לו, הוא חזר לשדר ולהגיש במתכונת הישנה. בסוף אוגוסט 2010 יצאה התכנית לפגרת חודש הרמדאן ולא שבה לגלי האתר. אנו מניחים כי הדבר התרחש בעקבות מגעים לא פורמליים נוספים בין הרשות לתחנה.

הסרת תכנית מלוח השידורים של כלי תקשורת בהוראת הרגולטור היא צעד קיצוני ויוצא דופן. על פי הרוחות השנתיים של הרשות השנייה, עד לאותה נקודה רק פעם אחת בעבר (בהיסטוריה של כ-15 שנות פעילות של יותר מ-15 תחנות רדיו אזוריות) התערב הרגולטור ודרש מתחנת רדיו להסיר תכנית מלוח שידוריה.⁵⁴ צעד דרמטי זה כלפי תחנת א-שמס נעשה ככל הנראה בצורה לא פורמלית, בלחצים מאחורי הקלעים, ללא תיעוד או דיון ציבורי, ועל כן גם לא הוזכר בדוחות הרשות השנייה ולא הוסבר למאזיני התחנה.

תכנית הרד"שים היא דוגמה חריגה בלוח השידורים של תחנת א-שמס, מבחינת תכניה, קהל היעד שלה והשדרן שנבחר להגישו. מבחינה לאומית זו התכנית "הפלטטינית" ביותר שהתחנה שידרה, אפילו יותר מהתכנים שהוזכרו בפרק הקודם – ימי הציון הלאומיים – שהיו מעוגנים בהקשר ישראלי ולא פלסטיני; אפשר לראות בה קריאת תיגר מובהקת על החברה הישראלית היהודית. מעניין שנקודת הזמן שבה עלתה התכנית לאוויר חפפה לחיכוכים בין השותפים העסקיים בתחנה, שהסתיימו בפירוק השותפות ובעזיבת השותפים היהודים (קבוצת גאון).

העיסוק באסירים והתכנים ששודרו בתכנית המדוברת הם כה נפיצים, עד שלהערכתנו אפילו בעלי דעות ליברליות היו מתקשים להתייחס אליהם בשוויון נפש. אמנם בחירת התחנה לעסוק בכך מלמדת על זיהוי של ריק תוכני: נושא האסירים הביטחוניים הערבים אזרחי ישראל אינו חלק מסדר היום של ההנהגה

הציבורית לבחינת האסדרה העתידית על השידורים המסחריים (ועדת שכטר), מתאריך 5.2.2014.

54 מדובר בתכנית שכללה מסרים מיניים בוטים. דוח הרשות השנייה לשנת 2000, עמ' 111. בניגוד לעבר הפסיקה הרשות השנייה להציג בדוחותיה את פירוט התלונות שהועלו נגד תחנת הרדיו ואת תגובתה להן. בדוח של שנת 2010 לא צוין דבר על התלונות שנגעו לתכנית הרד"שים ועל תוצאות ההידיונות עם התחנה.

הערבית בישראל, ואסירים אלו לא נהנים מלובי פוליטי פעלתני, בניגוד לשני קהלים דומים – האסירים הביטחוניים היהודים או האסירים הביטחוניים הפלסטינים.⁵⁵ ובכל זאת תחנת א-שמש לא הפכה את נושא האסירים, לא כל שכן האסירים הישראלים, לדגל ולא התייחסה אליו בתכניות אחרות.⁵⁶ התעקשות התחנה לשדר את תכנית הד"שים לאסירים אינה ברורה אפוא כלל ועיקר. ייתכן שהשיקול היה עסקי. אמנם לא הייתה זו תכנית עתירת מאזינים, בין היתר בגלל שעת שידורה; נוסף על כך, כפי שנאמר לעיל, בתכנית עלה לשידור ציבור כמעט קבוע של מאזינים מוסרי דרישות שלום, שרובם השתייכו לתנועות שוליים בחברה הערבית בישראל. לכן קשה לטעון שמדובר בתכנית שיועדה למעגלים רחבים בחברה והייתה אמורה למשוך מפרסמים. עם זאת, ייתכן שמנהלי התחנה ראו בתכנית אמצעי לרכוש את אמונו של קהל מאזינים רחב יותר על ידי "הצהרת עצמאות" תכנית ומערכתית, או מס שפתיים לאומי שהתחנה מוכנה לשלם כדי שלא להיתפס כמשתפת פעולה עם השלטון הציוני. ייתכן גם שמדובר בדרך למשיכת ציבור מאזינים שונה לתחנה, מתוך תקווה להרחיב את מעגלי החשיפה שלה. אפשר להעריך כי תכנית הד"שים תפחה אל מעבר למידותיה הצנועות, והניסיונות של הממסד הישראלי להורידה מעל גלי האתר דווקא תרמו להתעקשות התחנה להשאירה.⁵⁷

בסופו של יום נעשתה התכנית למאפיין העיקרי של התחנה בעיני גורמי ימין פוליטיים (שאינם, כאמור, קהל היעד של התחנה): העיתון מקור ראשון בחר להכתיר ריאיון שפרסם עם מנכ"ל תחנת א-שמש בכותרת "ד"ש למחבלים

55 בימים שבהם שודרה התכנית היו בכתי הכלא בישראל כ-130 אסירים ביטחוניים ערבים אזרחי ישראל – מספר זעום בהשוואה לאלפי האסירים הפלסטינים הכלואים בידי ישראל. בזמן המשא ומתן לשחרור גלעד שליט עלה הנושא פעמים אחדות לדיון, ואכן כחלק מן העסקה שוחררו לראשונה מאז 1985 אסירים אזרחי המדינה. ג'קי חורי, "ישראל הסכימה לשחרר ערבים-ישראלים", הארץ, 12.10.2011.

56 אירוע יוצא דופן קרה בטקס לציון יום השנה השביעי של התחנה: אחת הנוכחות בקהל קמה וקראה לשחרר את "האסירים שלנו". קריאתה לא זכתה לתגובה כלשהי.

57 בכתבה על התכנית בעיתון מקור ראשון, כארבעה חודשים לפני הסרתה, צוין כי בשל פעילות האגודה הוסרה התכנית מלוח המשדרים. למנכ"ל התחנה היה חשוב להעמיד את העיתון על טעותו. אבינר ויתקון, "ד"ש למחבלים בכלא", מקור ראשון, 30.4.2010.

בכלא";⁵⁸ ואלו פולק, יו"ר האגודה לזכות הציבור לדעת, הציג את המאבק על תכנית הד"שים כאחד ההישגים הבולטים של האגודה.⁵⁹

4.א. "ראית איש תקשורת שאין לו אג'נדה פוליטית?"⁶⁰

כשאני מדבר על המרמרה ועל משט החירות אני כמובן זע באי-נוחות, [מכיוון] שהם עכשיו מקשיבים לדבריי. שיקשיבו!⁶¹

רצו שאגיש כדורגל ואשתוק.⁶²

בשעות הבוקר המוקדמות של יום ב', 31 במאי 2010, השתלטו חיילי צה"ל על ספינות שעשו את דרכן לרצועת עזה בניסיון להפר את הסגר הימי שהטילה ישראל על הרצועה. העימות האלים שהתפתח על המרמרה, אחת הספינות שהשתתפו במשט, היה לתקרית בינלאומית, נתפס ככישלון ישראלי וגרר בעקבותיו סדרת ניסיונות ימיים נוספים להבקיע את הסגר. כשבועיים לאחר אותו אירוע ראיון זָהִיר בהלול את סמר אל-חאג', אזרחית לבנון שסיפרה על משט מיוחד שהיא מארגנת – משט נשים לעזה. בהלול לא ידע, לדבריו, כי אל-חאג' היא אשתו של עלי אל-חאג', אחד הקצינים שנחשדו באחריות לחיסול ראש ממשלת לבנון רפיק אל-חריירי.⁶³

השיחה בין השניים הייתה נינוחה ובלט בה הלהט של המרואיינת. הריאיון היה עמוס ברטוריקה גבוהה, בהגזמות לשוניות ובחילופים של דברי שבה ומליצה. לדוגמה, סמר אל-חאג' בירכה על הריאיון בתחנה פלסטינית שמשרתת מ"נצרת האהובה" ושיבחה את בורא עולם על "שזכיתי להגיע ליום הזה שישמעו את קולי בפלסטין האהובה"; היא הצהירה כי אתה על הספינה יש נשים מכל

ש.ם.	58
אודי לוינגר, "צו לצו, קו לקו", מקור ראשון, 17.6.2011.	59
זָהִיר בהלול בריאיון עם יורם יובל בתכנית "שיחת נפש" פרק 28.	60
זָהִיר בהלול, יום ג'דיד, 12.1.2011.	61
זָהִיר בהלול בתכנית יומן שישי, ערוץ 2, 25.6.2010.	62
בכל ראיונותיו על הפרשייה סיפר בהלול כי מלבד המידע על פעילותה של אל-חאג' כמשט הנשים, הוא לא ידע מי היא ומי בעלה.	63

העולם (בלשונה הציורית "נשים ממצרים רבת החסד"), וכי הן נושאות עמן סיוע הומניטרי דוגמת תרופות למלחמה ב"סרטן השד, הרחם והילדים" (כדבריה) לנשים העזתיות "שנחשפו לפצצות כימיות לא ידועות שאסורות בשימוש". אל-חאג' הבטיחה כי היא וחברותיה למסע אינן משתייכות להתארגנות פוליטית כלשהי אלא למפלגת "מרים, ישו, משה, מוחמד ואברהם". ואכן, הספינה המיועדת למסע נקראה "מרים" על שם אמו של ישו, דמות סמלית במסורות הנוצרית והמוסלמית כאחד. היא הציגה את המשט כאקט נשי על רקע המצב הקשה שבו נמצאות הנשים ברצועת עזה. למרות היותן נשים, הבטיחה סמר, היא לא תירתע במידת הצורך מכוחות הביטחון הישראליים ("שינסו אותנו! שינסו!"). לקראת סיום הריאיון התנהלה בין השניים סדרת ברכות ואיחולים, וגם בה נשמר הקו המליצי:

זְהִיר בַּהֲלוּל: ראשית, אני רוצה לומר לך שאת אישה כבירה. סמר אל-חאג': לא, אחי, אתם הדוגמה והמופת. אתם העומדים איתנים "בפנים" [...] אני קוראת מתחנה זו לכל נשות העולם, הבה נעזוב את המיטה, את הסיר, את המטאטא ונשים פנינו מיד [לעזה/פלסטין] [...] נתחזק באמונתנו ונשכור את המצור הזה.

בהלול: שישמרך האל.

אל-חאג': הלואי שיצאו מיליוני נשים. שיהיו "מרים 1", "מרים 2", "מרים 3", "מרים 20" ו"מרים מיליון" שיצאו לכיוון פלסטין. **בהלול: גב' סמר, שאללה יצליח את דרכך, והצלחה לאותן נשים רבות חסד שהזכרת.**

אל-חאג': אני רק רוצה לומר לנשות נצרת מעל גלי האתר של התחנה הטובה הזאת, אנו אוהבות אתכן מאוד, התעכבנו מאוד, סלחו לנו. ננסה לפצות, אדוני.⁶⁴

כעבור כמה ימים הופיעו ידיעות כמעט בכל כלי התקשורת בשפה העברית על חילופי הדברים בין השניים, והארץ הייתה כמרקחה.⁶⁵ בבת אחת נמחקו עשרות שנותיו של בהלול כשרדן מקצועי, והאישי הפך מ"הערבי הכי יהודי בסביבה" לאויב המדינה.⁶⁶ הסיפור הכה גלים, ומידיעה קטנה בעמודים הפנימיים של העיתונים היומיים הוא הגיע לתחנות הרדיו האזוריות ואפילו עד למהדורת ליל שבת של ערוץ 2. בריאיון לתכניתם של בן כספית ועמנואל רוזן ב"רדיו ללא הפסקה" סיפר בהלול כי "האישה שבתה את אוזני בערכים שהיא הפיצה במהלך השידור, מכיוון שהיא דיברה על תרופות לאנשים חולים, ועל נשים ועל טף ועל ילדים שנגזלה מהם האפשרות להגיע לתרופות". הוא המשיך ודיבר על ההתעלמות מהסבל הפלסטיני:

[אני] מתפלא שאתם ואולי אחרים לא רואים, ואולי כאן בישראל רואים ולא רוצים לראות, חרפת רעב בעזה [...] ישנם בעזה לא מעט אנשים שמשוועים לאוכל, משוועים לתרופות. אולי האליטות לא סובלות ממחסורים כאלה [...] לא צריך לייצג את הדאגות האלה? [...] אני בעד ערכים אנושיים הומניטריים.⁶⁷

בראיונותיו הציג בהלול את "תעודת הזהות הישראלית" של תחנת א-שמש. הוא טען ש-20% מן הראיונות בשידורי האקטואליה בתחנה מתקיימים בעברית; שנועם שליט, אביו של החייל החטוף גלעד שליט, זכה בשנת 2006 בתעודת הוקרה מטעם התחנה והוכתר כאחד מאנשי השנה שלה; ואפילו שפעילי הימין ברוך מרזל ואיתמר בן גביר התראיינו בה.

בהלול טען גם כי אילו היה יודע מה הרקע של האישה, הוא היה מציג לה שאלות בענייני חזבאללה. כד בכר הוא תקף את השיח הציבורי הישראלי על צרות אופקיו – אינו מאפשר לו כערבי להביע אישית כאב על בני עמו ("מה אני,

65 הניסיונות לברר מי עמד מאחורי הפרסומים לא צלחו; הם הופיעו לראשונה בידיעות אחרונות ב-20.6.2010.

66 כך הוגדר בהלול ביומן שישי, ערוץ 2, 25.6.2010. באותה כתבה הגדיר אותו עובר אורח בקניון שבו שידר בהלול משחקי כדורגל: "בוגד, בוגד בי ובוגד במדינה".

67 בן ורוזן, רדיו ללא הפסקה, 30.6.2010.

חסר חוט שדרה? לא יכול להזדהות עם המכאובים של בני עמי?" ועל צביעותו ("אם המשט היה מסתיים ללא העימות שהיה אז – זה היה לגיטימי"). מנכ"ל התחנה סָהֵיל כראם גיבה את בהלול והסביר כי ריאיון עם דמויות ממדיניות אויב "הוא מטרה של כל עיתונאי ישראלי, כל עיתונאי היה קופץ על ריאיון עם חסן נסראללה". בהזדמנות אחרת אמר כראם כי עיתונאי יהודי ששיג ריאיון בלעדי עם אישיות ערבית, גם אם היא שנויה במחלוקת, יזכה לשבחים, ואילו עיתונאי מא-שמש שיעשה זאת יוקע כבוגד.⁶⁸

חלק מהמתקפה על בהלול התאפיינה באי-הכנות על רקע תרבותי. דוגמה לכך היה אפשר לראות בכתבה בערוץ 2. בהקדמה לכתבה סיפר יאיר לפיד, מגיש המהדורה, כי בהלול הזמין את מארגנת המשט לבקר בבית לחם ובנצרת. לאמיתו של דבר, הדברים לא נאמרו במפורש. המרואיינת סיפרה כי היא "חולמת לבקר ביום מן הימים בבית לחם, נצרת, ירושלים ואל-אקצא", ועל כך השיב בהלול בלשונו הציורית "לכבוד הוא לנו" – אמירה שבהחלט ניתן לפרשה כנימוסית ולא יותר. מנכ"ל התחנה התייחס לאי-הכנות האלו וטען כי התקשורת הישראלית לא מבינה את הניואנסים של השיח הערבי.⁶⁹ לדעתו, הזעם התפרץ בשל כך שבהלול הזכיר בדבריו את שם האל. טענה זו מלמדת יותר מכול על שיח החירשים שמתנהל בין התחנה לבין הציבור היהודי בישראל ועל האינטרסים של כל צד במסגור השיח לטובתו. לדעתנו אכן הגזימו מבקרי התחנה בתגובותיהם, אך גם מנכ"ל התחנה בחר לתאר את הסיפור לא רק כאי-הבנה של השפה ודקויותיה אלא גם כרדיפה על רקע דתי (הזכרת שם האל), מתוך התעלמות מהמחמאות שהרעיף בהלול על המרואיינת.

גם אם לא אמר זאת במפורש, מנהל התחנה נתלה בדרך השיחה הערבית (מְסַאִירָה) כדי להראות שציבור דוברי העברית אינו מסוגל לשפוט את השיחה שהתנהלה בין בהלול לאל-חאג'. בדיון שהתקיים בנושא כמועצת העיתונות, ביוזמת התחנה, העירה נשיאת מועצת העיתונות השופטת בדימוס דליה דורנר כי היה מקום להשתמש בשפה אחרת. גם הפעם דבק מנכ"ל התחנה בטענה

68 פרוטוקול ישיבת מועצת העיתונות, 4.10.2010.

69 אמילי גרינצווייג, "עיתונאי אמיתי אינו מגויס פוליטית לעולם", וואלה, 21.6.2010.
גם בהלול התייחס לעניין הזכרת האל בדבריו בכתבה ביומן שישי בערוץ 2, 25.6.2010.

שמדובר בתרבות ובדרך התבטאות שאינן מובנות לדוברי העברית.⁷⁰ ההתנהלות בכל הקשור לפרשייה זו תואמת את ממצאי המחקר של אייל זנדברג ומוטי נייגר שעסק בעיתונאים יהודים. זנדברג ונייגר חקרו פרקטיקות של סיקור עיתונאי ברגעי משבר ומצאו כי בעתות עימות עיתונאים יעדיפו את הנאמנות לקהילה הלאומית שלהם על פני המחויבות המקצועית. עם זאת הם קבעו כי אימוץ הטון הלאומי-פטריוטי הוא זמני.⁷¹

מכל מקום, הניסיונות להנמיך את הלהבות לא צלחו, והפרשייה המשיך לרדוף את בהלול ואת התחנה. זמן רב היא הוזכרה שוב ושוב, ובכל מקום שבהלול התראיין בו, הנושא עלה גם אם הוא הגיע כדי להתראיין בענייני כדורגל (התקופה הייתה ימי אליפות העולם בכדורגל) וגם כשקיבל פרס על מפעל חיים בכנס הרדיו השנתי.⁷²

הסערה הציבורית הביאה את הרשות השנייה לפתוח הליך בירור. על פי דיווחים בתקשורת, ועדת הרדיו של הרשות (שהיא חלק מהמועצה הציבורית של הרשות ולא מן הדרג המקצועי), בראשות העיתונאי החרדי יוסי אליטוב, קיימה דיון בסוגיה לאחר שהגיעו אליה "תלונות רבות נגד התחנה".⁷³ על פי דוחות הרשות השנייה, בכל שנות קיומה של התחנה היה מספר תלונות הציבור בעניינה כ-15, כך שקשה להניח שזו הסיבה העיקרית. יתר על כן, בדוחות הללו לא נמצאו דיווחים על תלונות הקשורות להתבטאויות של בהלול. נראה שבעלי

70 פרוטוקול ישיבת מועצת העיתונות, 4.10.2010.

71 אייל זנדברג ומוטי נייגר, "בין האומה למקצוע: עיתונאים בעיתות משבר", פתחון פה 2 (2006), עמ' 40-57. החוקר ח'ליל רינאוי אישש את טענת השניים כשבחן את תפקוד העיתונאים הערבים בתקשורת הכתובה. ח'ליל רינאוי, האובייקטיביות של הסובייקטיביות: ייצוג יהודים בתקשורת הערבית, ראשון לציון: המכללה למינהל, המסלול האקדמי, 2009, עמ' 32-33.

72 לייאור אברבך, "למרות סערת המשט: פרס שדר הרדיו המצטיין לזוהיר בהלול", גלובס, 27.10.2010; אלכסנדר כץ, "מהלך ספקטקולארי: זוהיר בהלול יקבל את פרס הרדיו של כנס אילת", אייס, 27.10.2010; אמילי גרינצווייג, "פרס השדר המצטיין לזוהיר בהלול", וואלה, 27.10.2010. אם כי היו גם אתרי חדשות שהתעלמו מסיפור הריאיון: ערן סויסה, "שכר על עמליה", nrg, 27.10.2010.

73 לייאור אברבך, "ברדיקה: האם משודרת הסתה נגד ישראל ברדיו א-שמש", גלובס, 12.8.2010; ראו גם אמילי גרינצווייג, "הכדור משייט לביורר", וואלה, 20.6.2010.

עניין דאגו להוסיף נפח וצבע לסיפור בפנייה ישירה למנכ"ל הרשות, וכך בכך לכלי התקשורת, בדרישה לפטר את בהלול, אף שמהלך כזה אינו בסמכותו.⁷⁴ על פי אחת הכתבות בעניין, את קבוצת המתלוננים ייצגה עו"ד טלי מליק, שמוגדרת בדיווחים תקשורתיים בת טיפוחיו של עו"ד יורם שפטל.⁷⁵ שפטל ידוע כדמות שאינה נרתעת ממאבקים בעלי גופך פוליטי-תקשורתי, ובעצמו התעמת עם הרשות השנייה על רקע עבודתו כשדרן בתחנת הרדיו האזורית "רדיו ללא הפסקה".

בסופו של דבר, הרשות קיבלה כנראה את עמדת התחנה, שכן לא נמצאו דיווחים על נקיטת הליכים כלשהם נגדה. בתקשורת התפרסם כי הרשות הודיעה שתקיים דיון מיוחד בסוגיה וכי הקשב שלה לענייני השפה הערבית יציג דוח רשמי בעניין שידורי התחנה.⁷⁶ למיטב ידיעתנו דבר זה מעולם לא קרה. האירוע נותר נקודת ציון במערכת היחסים בין התחנה לבין הרשות השנייה, שבה התחנה חשודה א-פרוירית בכגידה והסתה. ברחוב הערבי בישראל יש הטוענים כי בהלול הובא לרדיו א-שמש כדי לשמש כרטיס כניסה של התחנה ושל העומדים בראשה לחברה היהודית לאחר התפרקות השותפות עם קבוצת גאון.⁷⁷ פרדוקסלית, לאחר הריאיון עם סמר אל-חאג' דווקא הוא נעשה סמל לאנטי-ישראליות של התחנה.

מאחר שהטיפול בפרשייה זו נוהל בצורה שהיא מצד אחד פוליטית (דיונים בוועדת הרדיו ובמועצת הרשות השנייה ללא כל תוצאות מעשיות) ומצד שני סמויה מן העין הציבורית (הסכמות לא פורמליות), אין לנו כאמור מידע בעניין התוצאות המידיות של הפרשייה, אך יש שמצאו בה תירוץ לקידום הצורך בתחנת

74 עופר וולפסון, "דרישה לפיטורי זוהיר בהלול: 'תמך בשידור במשט הלבנוני'", מחלקה ראשונה, 24.6.2010. חלק מהצבע שנוסף לעניין בא בעקבות פרסום הידיעה במדור הרכילות של העיתון מעריב. ליאורה, "בחלום המתוק", nrg, 3.7.2010.

75 וולפסון, שם.

76 אחד משני הכותבים של מחקר זה, שלמה דסקל, שימש באותה עת הקשב שאמור היה להכין את הדוח המיוחד.

77 טענות אלו נשמעו כלפי בהלול בתכנית הטלוויזיה פרסי אל-אעתרפאת ("כיסא הווידויים"), אחנא TV, 21.10.2014.

רדיו נוספת בשפה הערבית.⁷⁸ הייעוד של תחנה כזאת לציבור הדרוזי אפיינה את הסיפור כמאבק בין ציבור נאמן למדינה (דרוזים) לבין מי שאינם נאמנים לה וחותרים תחתיה (אנשי א-שמש). כמו כן, עדות אפשרית להשפעה המעשית של הפרשייה יכולנו לקבל בשידורי יום האדמה 2011. זְהִיר בהלול, ששידר מהעצרת השנתית לציון היום, טרח להסביר לקהל המאזינים כי הדוברים בעצרת אינם מייצגים את עמדת התחנה. ייתכן שהזוהרות הזאת היא עיתונאות אובייקטיבית במיטבה, אך מאחר שלא נמצאו דוגמאות לה בעבר, אפשר להניח שהיא נבעה מן האפקט המצנן שחוותה התחנה בעקבות העימות סביב משט הנשים. אין להתעלם גם מכך שאנשי התחנה נפגעו במיוחד מכך שהביקורת עליהם הגיעה מאנשי תקשורת, אחיהם למקצוע.⁷⁹

ארבע שנים לאחר מכן, על רקע מבצע צוק איתן, פרסם בהלול מאמר דעה שכותרתו – "נמאס לי להיות ערבי כאן" – מעידה על תוכנו. בין יתר הדברים הוא התייחס במאמר לצנזורה העצמית שהוא נאלץ לכפות על עצמו ולחשדנות שמופנית לערבי בישראל באשר הוא.⁸⁰ בניסיון להתמודד עם הייאוש שלאחר מבצע צוק איתן החליט בהלול להצטרף לפוליטיקה הארצית בישראל ונבחר לכנסת ה-20 מטעם מפלגת המחנה הציוני.⁸¹

א.5. שידורי התחנה ביום הזיכרון לחללי צה"ל

בחודש מאי 2012 סיים מנשה סמירה את תפקידו כמנכ"ל הרשות השנייה. מחליפו שי באב"ד נבחר כארבעה חודשים לאחר מכן. בעקבות החלטת היועץ המשפטי לממשלה להקפיא את מינויי הבכירים לגופי הרגולציה עד לאחר מערכת הבחירות לכנסת ה-19, שהתקיימה בינואר 2013, נכנס באב"ד לתפקידו

- 78 אברבך (לעיל הערה 73). למרות הכותרת הצבעונית והפרובוקטיבית של הידיעה ("האם משודרת הסתה נגד ישראל ברדיו א-שמש"), תוכנה שולל טענה זו.
- 79 פרוטוקול ישיבת מועצת העיתונות, 4.10.2010.
- 80 זוהיר בהלול, "נמאס לי להיות ערבי כאן", הארץ, 19.7.2014.
- 81 יונתן כיתאין, "אני נולדתי מרחם האדמה הזאת, ושום מדיניות מעוותת, מקפחת או מפלה לא תזיז אותי מילימטר", גלובס, 17.10.2014. זהו צעד הפוך מהצעד של מנכ"ל התחנה, סהיל כראם, כפי שצוין לעיל.

רק בחודש מאי 2013. חילופי הגברי, וגם תקופת ההמתנה עד ליישומם, השפיעו על גופי התקשורת הכפופים לרשות השנייה ובכלל זה על תחנת א-שמש. הכתב לענייני תקשורת של העיתון דה-מרקר, נתי טוקר, סיכם את השנה הראשונה של המנכ"ל החדש בהכנסת רוח חדשה לרשות הרגולטורית, אך גם כמאופיינת בקידום אגרסיבי של הנושאים שהוא מאמין בהם ובהקפדה על נהלים תקינים וסירוב לעגל פינות, כנהוג בעבר.⁸² דוגמה לכך כבר צוינה לעיל – חיוב התחנה לשרר את צפירת יום הזיכרון – אך המדיניות החדשה באה לידי ביטוי גם בהזדמנויות אחרות.

בשנים תשע"ב-תשע"ג (2012-2013) התעמתה התחנה פעמיים עם הרשות השנייה על רקע שידורים לא הולמים ביום הזיכרון לחללי צה"ל. אמנם בשני המקרים התוצאה הייתה זוה – קנס, ערעור על הקנס בשם הזכות לחופש הביטוי והגדלה של הקנס – אך בכל פעם אפשר היה לייחס אותה לנסיבות אחרות. האירוע הראשון (2012) קרה בתקופת הביניים, לאחר שהמנכ"ל סמירה סיים את תפקידו וזמן קצר לפני ששר התקשורת באותם הימים, משה כחלון, היה אמור להכריע מי יהיה המנכ"ל הבא. ייתכן שההחלטה לקנוס את התחנה ביטאה רצון של הרשות השנייה להראות לגופי השידור שלמרות היעדרו של מנכ"ל קבוע לא תהיה אנרכיה. נוסף על כך, ממלאת המקום איילת מצגר, שהתמודדה על תפקיד המנכ"ל, הייתה תקיפה יותר באכיפת כללי הרשות; הטלת קנס על תחנה ערבית שפגעה בקדושת יום הזיכרון הייתה יכולה גם היא לשמש נקודה לזכותה בעיני השר כחלון.

האירוע השני (2013) קרה לאחר כניסתו לתפקיד של המנכ"ל החדש ובדמדומי הקדנציה של מועצת הרשות השנייה. אין לשלול מכלל אפשרות כי הקשיחות הרגולטורית – דחיית הערר והכבדת הקנס (70 אלף ש"ח) – נבעה מהרצון לאותת לשר התקשורת החדש, גלעד ארדן, על הרצינות של חברי המועצה ועל יכולתם למלא את התפקיד גם בקדנציה נוספת. קשיחות זו התבטאה לא רק

82 נתי טוקר, "שנה לכהונתו של מנכ"ל הרשות השנייה: האם יצליח להוביל שינויים ללא שיתוף פעולה של הזכיינים?", דה-מרקר, 17.3.2014. תכתובת פנימית שזלגה לתקשורת חשפה שבעקבות השינוי במדיניות האכיפה ברשות השנייה ובעקבות ההגדלה של סכום הקנסות ותכיפותם עיצבו זכיינים מדיניות הפרות – מתי כדאי להפר ולספוג קנסות ומתי לא. דוד אברהם, "דילמת האסיר", וואלה!, 20.1.2014.

כלפי התחנה הערבית: באותה שנה הוכפל גם הקנס על תחנת רדיו ללא הפסקה, אחרי שהשרדן נתן זהבי קילל את חבר הכנסת ישראל אייכלר. סכום הקנס היה זהה לזה שהוטל על רדיו א-שמש – 70 אלף ש"ח.⁸³ חברת ועדת רדיו ויו"ר ועדת הערר, דליה זליקוביץ', התבטאה בעניין בתקשורת:

הוועדה רואה בחומרה שימוש במשאבים ציבוריים של מדינת ישראל באופן שפוגעים ברגשות המאזינים. ישנה הנחיה ברורה לגבי התנהלות ביום זיכרון לאומי שאינו חג דתי. דווקא ביום זה לפתוח תכנית בערב יום הזיכרון באמירה "ברכתנו לאסירנו האמיצים בכתי הכלא של הכיבוש" או מוזיקת ראפ ודאנס ומערכונים סאטיריים במשך היום, מנוגד לטיפוח ערכי אזרחות מינימליים של המדינה, ומהווה פגיעה רחבה ברגשות הציבור.⁸⁴

גם בפעם השנייה מחתה זליקוביץ' על חוסר התרבות וחוסר הכבוד המינימליים לרגשות הזולת שהפגינה התחנה. היא הוסיפה כי "אם היה הדבר הפוך, אז הייתה מתרחשת מהומת אלוהים", מתוך התעלמות מן העובדה שאין ימי זיכרון לאומיים ערביים, כך שמשוואה כזאת היא מופרכת. יתר על כן, בפעם השנייה טען גורם עלום שם ברשות השנייה כי השמעת שירים שמחים וספיגת קנס פועלות לטובת המנכ"ל סהיל כראם, שנהנה בעקבות זאת מיחסי ציבור טובים במגזר הערבי.⁸⁵

83 אלכסנדר כץ, "עוכר ישראל, סמרטוט, חלאה": נתן זהבי קילל בשידור – רדיו ללא הפסקה' נקנסה", אייס, 13.1.2014.

84 אלכסנדר כץ, "בגלל שידור מוזיקת דאנס ומערכונים ביום הזיכרון: 20 אלף שקל קנס לרדיו א-שמש", אייס, 19.6.2013. במקום אחר ציינה זליקוביץ' כי הקנס על התחנה הושת כיוון שנוסף על היותה משאב ציבורי, לתחנת א-שמש יש מאזינים יהודים [שאולי נפגעו]. נעמה תורן, "הדרת נשים, שואה וקללות: דליה זליקוביץ' מספרת על מאחורי הקלעים של הרגולציה", אייס, 16.1.2014. באותו ריאיון דיברה זליקוביץ' על כך שנכנסה ב"אמאמא של נתן זהבי" – אמירה צורמת ממי שמוחה על היעדר תרבות וכבוד בתחנות הרדיו.

85 אלכסנדר כץ, "מוזיקת טראנס ושעשועון ביום הזיכרון: הקנס לרדיו א-שמש הוגדר ל-70 אלף ש"ח", אייס, 15.1.2014. מקריאת הידיעות בנושא ניכר שהאירוע פורסם כשידור מכוון של מוזיקה ומערכונים ביום הזיכרון, קרי פגיעה מכוונת ומתוכננת ביום

בריאיון שנערך כמה חודשים לאחר מכן הודה כראם כי הוא מבין את ההיגיון שעומד מאחורי הקנס, הואיל וביום זה מציינים גם את מותם של חיילים שאינם יהודים – בדואים, נוצרים ודרוזים – אם כי הוא נמנע מלעסוק בכך שהתחנה כמעט שלא מתייחסת לכך בשידוריה.⁸⁶

יש לציין כי באב"ד כמנכ"ל הרשות לא ביקש להצטייר כרודף הציבור הערבי והוא אף תקף את זכייניות הערוצים המסחריים על אי-הכללת בתי האב הערביים במדידת המדרוג, מתוך כוונה לנפח את נתוני הצפייה בהם. לטענתו, בעשותו כן הן נגועות בגזענות.⁸⁷ ברם בגלל כהונתו קצרת הימים (באב"ד התפטר מתפקידו לאחר כשנה וחצי על מנת להתמודד ברשימת כולנו לכנסת ה-20) אי-אפשר לדעת אם דבריו נאמרו כביקורת כנה על הזכייניות או שמא מדובר בניצול קלף הגזענות כחלק ממאבקי הכוחות בינו לבינו.

א.6. שידורים ביום הכיפורים

בחודש ספטמבר 2013, לקראת יום הכיפורים תשע"ד, הורתה הרשות השנייה לרדיו א-שמס להפסיק את שידוריה כשעה לפני תחילת הצום ולחדשם כשעה לאחר צאתו. כך – לראשונה בעשר שנות פעילותה – לא שידרה תחנת הרדיו הערבית, המיועדת לציבור הערבי, ביום הכיפורים. האיסור התבסס על סעיף 3(ב) בכללי הרשות השנייה, הקובע במפורש כי בעל זיכיון לא ישרד ביום הכיפורים.⁸⁸ אין מדובר בהנחיה חדשה אלא בכלל שלא נאכף מעולם בכל הקשור לתחנת א-שמס, אף שלכאורה הפרתו נחשבת הפרה יסודית של כללי הזיכיון וניתן לשלול אותו בעטייה. המנכ"ל כראם מחה על כך שההנחיה הגיעה זמן קצר

הלאומי הקדוש. בפועל התחנה לא שינתה את שידוריה, ורצועת התרבות הקלילה שודרה כהרגלה. מנכ"ל התחנה, מצדו, ניסה להקטין את האירוע לכדי סיפור נקודתי – חריגה של מגיש אחד ששידר שיר אחד, וניתק אותו מההקשר הרחב – התעלמות מיום ציון לאומי שגם לחלקים בציבור הערבי יש בו חלק.

86 כיתאין (לעיל הערה 81).

87 לייאור אברבך, "שי באב"ד: 'הזכייניות מפלות את הערבים בנתוני הרייטינג'", גלובס, 13.1.2014.

88 כללי הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו (שידורי תכניות רדיו בידי בעל זיכיון), התשנ"ט-1999.

לפני התאריך המיועד, כך שלא ניתנה לתחנה הזדמנות להיערך לתגובה, אך הוא ציית לה.⁸⁹

בתגובה פנה מרכז אעלאם לרשות השנייה בבקשה לבחון את האפשרות לבטל את הסעיף בכל הנוגע לתחנה ערבית, ובעקבות כך דווח כי הצוות המשפטי של הרשות אכן הביע נכונות לפעול לביטולו.⁹⁰ בפועל, בתקופה שבין יום הכיפורים תשע"ד ליום הכיפורים תשע"ה העניין לא קודם. משהתברר לתחנה כיומיים לפני יום הכיפורים תשע"ה (2014) שהרשות מתכוונת לדחות את הדיון ברלוונטיות של סעיף 3(ב) לתחנת א־שמש לאחר יום הכיפורים, היא הגישה בקשה דחופה לרשות השנייה לאפשר לה לשדר ביום הכיפורים תשע"ה, בטענה שהוא חל באותו זמן של חג הקורבן המוסלמי. בבקשה צוין חוסר ההיגיון שבאיסור על תחנה ערבית לשדר ביום החג החשוב ביותר של הציבור המוסלמי בישראל. ביום שלפני יום הכיפורים העביר יו"ר הרשות השנייה את ההחלטה לידי חברי מועצת הרשות, ולאחר שהתייעצו ביניהם לא הצליחו חברי המועצה להגיע להסכמה. יו"ר המועצה בחר להימנע בהצבעה, ולפיכך הודיעה הרשות לתחנה כי היא דוחה את הבקשה. התחנה, עם מרכז אעלאם וארגון עדאלה, עתרה לבג"ץ בבקשה לשנות את החלטת הרשות. העותרים תבעו גם את ביטול סעיף 3(ב) לכללים בטענה שהוא פוגע בחופש הביטוי, בחופש העיסוק ובחופש מדת של תחנת א־שמש, כולן זכויות חוקתיות מוכרות במדינת ישראל. לדבריהם, פגיעה זו נעשית בחקיקת משנה, ללא הסמכה מפורשת בחוק הרשות ולתכלית שאיננה ראויה.

89 בשל היריבויות בין גופי התקשורת בחברה הערבית, לא התפרסמה הידיעה בעניין בערוצי התקשורת המרכזיים. לעומת זאת היא התפרסמה באתר האינטרנט של מרכז SKeys הלבנוני, גוף שפועל להגנה על חירויות תרבות ותקשורת בלבנון, סוריה, ירדן ופלסטין. "הרשות השנייה מכריחה את רדיו א־שמש להפסיק את שידוריו ביום הכיפורים" ("سلطة البث الثانية تُلزم 'إذاعة الشمس' بالإقفال في يوم الغفران"), SKeys, 26.9.2013. האירוע והאכסניה הובילו למסגור הידיעה כפגיעה של הממסד הישראלי בחופש הביטוי של התחנה הערבית.

90 "ברשות השנייה יפעלו לביטול סעיף 'איסור שידור ביום כיפור'", אעלאם, 20.2.2014. כן ראו את כתב העתירה של רדיו א־שמש בבג"ץ 6587/14 רדיו א־שמש, אעלאם, מרכז לחברה ותקשורת ערבית בישראל, עדאלה, מרכז לזכויות המיעוט הערבי בישראל נ' שר התקשורת והרשות השנייה לטלוויזיה ורדיו, פסקאות 8-15.

תשובת המדינה לעתירה לא כללה כל נימוק עקרוני ומהותי בתגובה לטיעונים שנכללו בה והתרכזה בטענת שיהוי נגד העותרים. אלא שמדובר בטענה חסרת שחר בהתחשב בכך שהרשות השנייה לא השכילה לטפל בסוגיה במשך שנה קלנדרית תמימה. גם העותרים טענו כי הובטח להם בעל פה שהסוגיה תיפתר ושהם לא ייאצו להפסיק את השידור ביום הכיפורים. אכן, בית המשפט לא שעה לטענה זו. הרשות השנייה, לעומת זאת, בחרה להתעלם מן הסוגיה העקרונית והסתפקה בטענה שהעניין לגופו בטיפול ולא התייחסה לדחייה בו. היא עסקה אך ורק בבקשה המיוחדת של שנת תשע"ה, שבה חל חג הקורבן ביום הכיפורים, וטענה לשיהוי. בנסיבות אלה, לדבריה, על התחנה לעמוד בכללים ולהמתין עד שהרשות תסיים את הדיון בהכרעה העקרונית שתחול, אם וכאשר תתקבל, רק בעניין יום כיפור הבא.⁹¹ השופט אורי שוהם העניק לתחנה צו ביניים המורה שהיא יכולה לשרד והעביר את ההחלטה העקרונית בנוגע לביטול הסעיף למותב רחב יותר.⁹²

ההיגיון אומר שהיה על הרשות לטפל בסוגיה רגישה זו – הנוגעת למתח שבין חופש הביטוי, חופש הדת, מדיניות תקשורת ורגולציה במרוצת השנה – כך שתתקבל החלטה עד יום הכיפורים תשע"ה. הסתכלות על הפרשייה בהקשר רחב יותר – של המתח שבין התחנה לבין הרשות השנייה – מובילה לתובנה שייכתן כי העניין לא טופל במכוון. ראוי גם לזכור כי סעיף 3(א) לכללי הרשות השנייה קובע כי –

בעל רישיון יתכנן את לוחות התוכניות תוך התחשבות בימי החג ובימי הזיכרון והאבל החלים בתקופה שאליה מתייחסים הלוחות, ויתאים את שידוריו במועדים אלה לאופיים תוך מתן ביטוי להיבטים המיוחדים של קהל היעד ובהתאם לקבוע בתנאי הרישיון.

91 ראו את תגובת הרשות השנייה לעתירה הנ"ל, בג"ץ 6587/14 (לעיל הערה 90), פסקאות 9-12.

92 ש.ם.

מהוראות כלל זה ניתן ללמוד כי גם הרשות השנייה ומועצתה שהתקינה את התקנות ייחסו חשיבות לקהל היעד ולמאפייניו הייחודיים. סעיף 3(ג), הקובע כי "בעל רישיון יתאים את שידוריו לזמן שידורם תוך התחשבות בקהל היעד, כאמור בתנאי הרישיון, ובמיוחד בילדים", רק מחזק תחושה זו.⁹³ לאחר דיון מעמיק במשרד המשפטים סביב העתירה, וככל הנראה מתוך הבנה שעמדתה הקודמת לא תעמוד במבחן משפטי, הודיעה מועצת הרשות השנייה ביולי 2015 כי היא תאשר לתחנה לשרד ביום הכיפורים. הרשות נימקה את החלטתה בהתחשבות "באמונתם וברגשותיהם של אזרחי ישראל הערבים" ובראיית המהלך כ"הושטת יד לציבור הערבי בישראל".⁹⁴

7.א. סיכום ביניים: פערי הציפיות

המאפיין הבולט העולה ממקרי המבחן הלא פשוטים שהוצגו לעיל הוא המתח שבין רצון הרגולטור להתייחס אל תחנת הרדיו א-שמש כאל כלי לקירוב לבבות, לבין תפקידה של התחנה כממלאת צרכים פוליטיים-בידוריים-מסחריים של קהל היעד שלה. בתנאי המכרז שעליו חתמה תחנת א-שמש מופיעות התחייבויות לשמור על עקרונות הסובלנות, הפלורליזם והדמוקרטיה ולתת ביטוי למגוון התרבויות של קהלי היעד ולעקרונות הקדמה.⁹⁵ בכל הנוגע לחדשות נקבע בתנאי המכרז כי בעל הזיכיון ישרד חדשות בהתאם לאפיון התחנה, לאופיים של לוח המשדרים ושל קהל היעד ובכפוף לאישור המועצה.⁹⁶

לאור האמור לעיל, התפיסה הגורסת שכאשר התחנה משרדת תכנים שאינם משום גשר לשלום היא מפרה את תנאי המכרז שלה או עושה שימוש לרעה במשאב הציבורי שניתן לה במכרז – היא בעייתית, הן מנקודת הראות של תנאי המכרז עצמם והרעיון שביסוד הרדיו האזורי, והן מנקודת הראות של הגנה על

93 ראו גם אלעד מן, "תנו לשמש לעלות", אתר העין השביעית, 5.10.2014.
 94 נתי טוקר, "מועצת הרשות אישרה לרדיו א-שמש לשרד ביום כיפור", דה מרקר, 8.7.2015.
 95 מתוך מכרז למתן זיכיון לשידורי רדיו בשפה הערבית באזור הצפון (לעיל הערה 1), עמ' 26.
 96 שם, עמ' 18.

זכויות אדם ובראשן הזכות לחופש ביטוי בחברה דמוקרטית. הזכות לחופש ביטוי, כפי שנקבע פעמים רבות על ידי בית המשפט העליון, חלה דווקא על ביטויים קשים ובעייתיים. השופט אהרן ברק קבע בעניין לאור כי "אנו חיים במדינה דמוקרטית, אשר בה צריכת לב זו היא לב לבה של הדמוקרטיה. כוחה של זו אינה ההכרה בזכותי לשמוע דברי נועם, הערבים לאוזני. כוחה של זו בהכרה בזכותו של הזולת להשמיע דברים הצורמים את אוזני והצובתים [כך במקור] את לבי".⁹⁷ חלק מהתכנים שהצגנו לעיל אכן קשים מאוד לאוזן ישראלית יהודית; ובכל זאת יש לזכור כי תחנה דוברת ערבית שתתעלם מהמורכבות ומהעיומותים הלאומיים בישראל בשנים האחרונות תחטא לתפקידה כממלאת את הצרכים התקשורתיים של הציבור הערבי בישראל. יתרה מזו, היא תהפוך ללא רלוונטית מבחינתו, תתרום עוד יותר לתחושת הניכור של הציבור הערבי בישראל ותחייב אותו למצוא חלופות באמצעי תקשורת אחרים – מסורתיים ודיגיטליים – מחוץ לישראל.⁹⁸ תחנת העבר רדיו 2000 ותחנת ההווה א־שמש דיברו על דו־קיום וחינוך לשלום כעקרונות שהם נר לרגליהן. מעקרונות אלו לא עולה כי יש להן מחויבות להתיישר עם השיח הציבורי של הזרם המרכזי הישראלי. "גשר לשלום", אמר לנו אחד המרואיינים, "אינני רוצה להיות; על גשר דורכים".

מעניין בהקשר זה להשוות בין רדיו א־שמש לבין תחנת הרדיו הדתית החרדית הייעודית רדיו קול חי, שגם היא מיועדת לקהל מגזרי. התחנה הצהירה בעבר ובגלוי ששידוריה "נקיים מתוכן שאינו עולה בקנה אחד עם אמונותיהם ורצונם של קהל המאזינים של הרדיו".⁹⁹ כלומר, תכליתה לשרת את קהל מאזיניה ולא את כלל ישראל, על אף חובת האיזון בשידורים שהוזכרה למעלה. יתר על כן, התחנות הדתיות החרדיות אינן מנסות להציג את עצמן כגשר לעולם הלא דתי. בזמן כתיבת מחקר זה עלתה לדיון ציבורי הסוגיה של הדרת הנשים ברדיו האזורי הייעודי לציבור החרדי, על רקע הסירוב של תחנת הרדיו החרדית

97 בג"ץ 14/86 לאור נ' המועצה לבקורת סרטים ומחזות, פ"ד מא(1) 421 (1986).

98 תמר גוטמן, "מוכרים בלבד", אתר העין השביעית, 1.3.2004; אמל ג'מאל, תרבות צריכת תקשורת בקרב מיעוטים לאומיים: הערבים בישראל, נצרת: אעלאם, מרכז תקשורת לחברה הערבית פלסטינית בישראל, 2006, עמ' 187.

99 דוח הרשות השנייה לשנת 2009, עמ' 166. האיראה הזאת הופיעה לראשונה בדוח הרשות השנייה בשנת 2009, אך נעדרה ממנו בדוח של השנה העוקבת.

קול ברמה להעלות נשים לשידור.¹⁰⁰ בהקשר זה אמר יו"ר מועצת הרשות השנייה אילן אבישר כי יש להתחשב בשיקולי רבת-תרבותיות, לכבד את הערכים של קהל היעד של התחנה ולהימנע מלהיכנע לקולות הביקורת של בעלי עניין.¹⁰¹ הדברים נאמרו אף שמדובר בהפרה גסה של הזכות לשוויון, מזכויות היסוד המוגנות בחברה הישראלית. מדוע אפוא הציפייה מרדיו א-שמש שונה?

א.8. סיכום ביניים: רגולציה בקריצה

מאפיין מטריד נוסף שעולה ממקרי המבחן הוא מה שאנחנו מכנים "רגולציה בקריצה". ברוב המקרים הושגו בסופו של דבר הסכמות לא פורמליות, ללא תיעוד וללא דיון ציבורי; למעשה, גבולות הזכות לחופש ביטוי במדינת ישראל נקבעים בהקשר זה בסתר. הורדה רשמית משידור של תכנית הד"שים או סנקציות אחרות על התבטאויות פוליטיות של שדרנים בתחנה הייתה אמורה לגרור דיון בבית הדין הגבוה לצדק באשר לחוקיות של צעדים רגולטוריים אלו. הדבר לא קרה.

בהקשר שלנו הצעדים הרגולטוריים נעשים בשתי דרכים מצטברות: הדרך האחת היא פיקוח כוחני ללא סנקציות, בעקבות דיונים בוועדות המועצה הציבורית של הרשות שאינם מובילים לשום צעדים מעשיים (למעט פרסום בתקשורת, המשרת פעמים רבות את חברי המועצה עצמם) ומטרתם היחידה היא לייצר אפקט מצנן על חופש הביטוי של התחנה; הדרך האחרת היא הסכמות חשאיות. הדברים נעשים מאחורי הקלעים ובחוסר שקיפות, ואין כל יכולת להעביר עליהם ביקורת או לדון במשמעותם – גם המשמעות הנוגעת לחברה הישראלית בכללותה וגם המשמעות הנוגעת לתחנת א-שמש. יתרה מזו, ממעקב אחר הדוחות השנתיים של הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו בשנים האחרונות מתקבל הרושם שבניגוד למתרחש בתחום הטלוויזיה, הרשות איננה מספקת פירוט בדבר חריגות והפרות של תחנות הרדיו האזוריות. לפיכך קשה ללמוד על

100 אמילי גרינצווייג, "מנהל הרדיו החרדי: העלאת נשים לשידור פגעה ברייטינג", הארץ, 28.2.2012.

101 אמילי גרינצווייג, "הרשות השנייה: הפחתת שידור הנשים בקול ברמה מוצדקת", הארץ, 11.4.2012.

עמדת הרגולטור ועל מעשיו. זהו, כמובן, נוהג המנוגד לכל עיקרון של שקיפות וחופש מידע, אחריותיות ומנהל תקין. בזמן כתיבת המחקר התברר גם כי יש קושי לעיין בדוחות, בפרוטוקולים של ישיבות, בתלונות ציבור נגד התחנה שלא עברו דרך נציבות תלונות הציבור ובנתוני סקרים שהרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו עורכת בעניין רדיו א-שמש, ובכלל זה גם ישיבות של ועדת הרדיו של הרשות, שבשום היבט לא יכולות להיכלל תחת חריג של "דיוניים פנימיים" המאפשר להחסות מידע מכוח חוק חופש המידע.¹⁰² כן התחוור שהרשות השנייה לוקה בהיעדר שקיפות ובניסיון להחסות מידע ציבורי ללא סיבה גם בהקשרים אחרים של עבודתה.¹⁰³

עמדה זו, אגב, זהה לעמדתה של האגודה לזכות הציבור לדעת, ששימשה שחקן מרכזי בתלונות על תחנת א-שמש. אלי פולק, נשיא האגודה, כתב לנו את הדברים האלה:

אגודת לדעת לא יכלה לעתור לבג"ץ הן בסוגיות רדיו א-שמש והן בסוגיית רדיו קול ברמה משום שהרשות השנייה ניהלה סחבת רבת שנים, הסתירה מידע מהאגודה, לא אפשרה לנו להופיע בפניה ועשתה את מירב המאמצים להתחמק מהדרישות שלנו. כידוע, כל עוד ההליכים הרגילים לא מוצו, בג"ץ איננו מוכן לדון בעתירה. לא מדובר ברשות אשר מעודדת פניות ציבור, ההיפך היה הנכון. הרשות, על זרועותיה שאפה להגשים מטרה אחת בלבד – שקט תעשייתי. גם כיום, הרשות מונעת מהאגודה פרסום תגובותיה על תלונות הציבור.¹⁰⁴

- 102 אשר לדיונים פנימיים ראו יונתן ארבל ותהילה שוורץ אלטשולר, **מידע רוצה להיות חופשי: הטמעת חוק חופש המידע בישראל**, מחקר מדיניות 74, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2008, עמ' 138-150.
- 103 ראו אורן פרסיקו, "שלך ובשבילך", אתר העין השביעית, 21.5.2013; איתמר ב"ז, "סוד כמוס", שם, 19.6.2013; הנ"ל, "הרשות השנייה אינה עונה", שם, 31.7.2013; אורן פרסיקו "כמה הם 59,000 אלף שקל?", שם, 4.8.2013; הנ"ל, "עיון במסמכים בפיקוח היועצת המשפטית", שם, 11.2.2014.
- 104 מייל מאלי פולק, 10.3.2015.

מאגר "טיפול בהפרות" באתר הרשות השנייה מאפשר לחפש הפרות לפי הגורם המשדר. תחנת א־שמש איננה מופיעה כלל ברשימת הגורמים המשדרים, להבדיל משאר תחנות הרדיו וזכייני הטלוויזיה! האם הכוונה היא שמעולם לא היו הפרות כאלה? יתרה מזו, בפרוטוקולים של דיוני מועצת הרשות השנייה המופיעים באתר הרשות מחוקות במכוון פסקאות הנוגעות לרדיו א־שמש ותחתן נכתב "קטע חסר".¹⁰⁵ התוצאה היא ערפל היוצר קושי במעקב מחקרי או ציבורי אחר יחסי התחנה והרגולטור ומשרת, לטענתנו, את שיטת הרגולציה האפורה. העובדה שבפעם היחידה שהתחנה פנתה לבג"ץ, בעניין השידורים ביום הכיפורים, הרשות שינתה את עמדתה, מאששת טענה זו.

ב. תהליכי הפיקוח והשפעתם על חופש הביטוי של תחנת א־שמש

בחלק זה נעסוק בדרכי האסדרה של הגוף הרגולטורי, במבנהו ובתפקודו כגורמים המשפיעים על הטיפול הרגולטורי בתחנת א־שמש. נדון במשקל היתר שיש לאגודה לזכות הציבור לדעת בביקורת על התחנה, בעקבות ההסתמכות על תלונות ציבור כבסיס לעבודת הפיקוח; בשימוש בהארכת הזיכיון של התחנה כאפקט מצנן על התכנים המשודרים בה; ובמערכת היחסים שבין הדרג הציבורי לדרג המקצועי ברשות השנייה והשפעתה המורכבת על יחסי הרגולטור והתחנה.

ב.1. תלונות הציבור כבסיס לעבודת הפיקוח

על מלאכת האכיפה של חוקי הרשות השנייה על תחנות הרדיו האזוריות מופקד תחום רדיו ברשות. רוב עבודת הפיקוח של התחום נעשית על סמך תלונות ציבור; בעזרתן הרשות מגלה אם התחנות שבפיקוחה מקיימות את לשון החוק או עוברות עליו,¹⁰⁶ ומפעם לפעם תחום רדיו מוביל מהלכי פיקוח יזומים. מדובר בשינוי

105 ראו "החלטות מועצת הרשות וועדותיה: החלטות משיבת מועצת הרשות מס' 33 (כהונה נוכחית)", באתר הרשות השנייה לרדיו ולטלוויזיה, 22.3.2011.

106 ראו "הנהלת הרשות, תחום רדיו", אתר הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו.

מהתפיסה שבה דגלה הרשות השנייה בשנות פעילותה הראשונות, שבהן היא עקבה באופן אקטיבי וצמוד אחר התכנים המשודרים. ביטול הפיקוח האקטיבי הוא חלק מרפורמה שהחלה בשנת 2000 ויושמה על כל התחנות האזוריות. המסר שהרשות השנייה שאפה להעביר לזכיינים הוא שהם אחראים לתוכן השידורים. קרי, התוצאה הסופית היא החשובה כל עוד היא אינה מנוגדת לתנאי הזיכיון.¹⁰⁷ מעשית, התפתחו במרוצת השנים שני מסלולים של תלונות ציבור: הראשון הוא הפניית תלונה לנציבות תלונות הציבור של הרשות השנייה; השני הוא מסלול עוקף נציבות, דהיינו פנייה ישירה לגורמים פוליטיים מובהקים (למשל שר התקשורת), למועצת הרשות (יו"ר המועצה או חברי המועצה) או לצוות המקצועי (מנכ"ל הרשות או ראש תחום רדיו). המסלול הראשון גלוי וחשוף לכול, ונציבות תלונות הציבור מאפשרת, בהגבלות מסוימות, לעיין בתלונות ובתוצאותיהן; הרשות עצמה מציגה לעתים בדוחותיה תלונות ואת הטיפול בהן. המסלול השני סמוי מן העין הציבורית.

בחלק זה נעסוק בפרדוקס שנוצר מההסתמכות על תלונות ציבור בהקשר של תחנת א-שמש. מצד אחד, חסמים ניכרים מובלים לרמה נמוכה מאוד עד לא קיימת של פניות ציבור מצד קהלי היעד המאוינים לתחנה (שיתוארו להלן); מהצד האחר ממלאים את החלל גופי ימין המלינים על תכנים אנטי-ציוניים המשודרים בתחנה. בעקבות זאת נוצר מצב שבו הפיקוח הרגולטורי על א-שמש עוסק כמעט אך ורק בהתאמת התכנים המשודרים בתחנת א-שמש לאתוס היהודי-ציוני ומתעלם משאלות כמו באיזו מידה התחנה משרתת את קהלי היעד שלה או מצייתת לכללים אחרים, כגון שילוב בין תוכן לפרסומת, אתיקה של שדרנים, הגינות בשידורים וכיוצא באלה.

לדברי גיורא רוזן, לשעבר נציב תלונות הציבור של הרשות השנייה, כמות התלונות שמתקבלות על תחנות הרדיו האזורי נמוכה עד אבסורד.¹⁰⁸ לדוגמה, בשנת 2009, שנת שיא בפניות, נרשמו במשרדי הנציבות 159 תלונות על

107 ריאיון עם בת-צ'ור (לעיל הערה 6). על הרפורמה ראו דוח הרשות השנייה לשנת 2000.

108 הנציב חוזר על טענה זו שוב ושוב בדוחותיו. למשל, נציב תלונות הציבור, הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו, "דוח שנתי מס' 14", 2008, עמ' 70.

השידורים ב־15 התחנות הכפופות לפיקוח הרשות השנייה. לצורך ההשוואה, באותה שנה נרשמו 920 תלונות על 8 התחנות המפוקחות על ידי רשות השידור.¹⁰⁹ יש להניח כי לנתונים אלו כמה סיבות: ראשית, האפשרות להתלונן אינה מובאת לידיעת הציבור. אמנם מדי פעם נציבות תלונות הציבור של הרשות השנייה מנסה להגביר את המודעות לאפשרות להתלונן באמצעות מסע פרסום בכלי התקשורת ובכלל זה בשפה הערבית, אך הנתונים אינם מעידים על שינוי משמעותי ביחס לתחנת א־שמש; שנית, אופי המדיום משפיע על מספר התלונות. הרדיו הוא כלי שצורכים בדרך כלל תוך כדי פעילות אחרת (למשל בזמן נסיעה), וצורת הדיבור בו – דיבור מהיר וקצבי – אינה מאפשרת מעקב ראוי שמוביל לתלונות; שלישית, הרדיו מנהל יחסי גומלין עם המאזינים. בניגוד לטלוויזיה, הנתפסת בעיקר כמדיום חד־כיווני, לרדיו יש קשר דו־כיווני עם המאזינים מאחר שהוא מאפשר להם לעלות לשידור במגוון דרכים – למשל בתכניות של שיחות עם מאזינים הנהוגות בכל התחנות – וכך הם יכולים להתלונן ישירות לפני התחנה.¹¹⁰ חוקרי תקשורת אכן התייחסו לחשיבות של טכניקת השיחות ברדיו, המפנה את מרכז הכובד למאזין ולא לתחנה או לשרדן באולפן, וציינו כי היא מאפשרת למאזינים לבטא את עצמם וליצור דיאלוג עם כלי התקשורת;¹¹¹ רביעית, לרשות מאזין הרדיו עומדות עשרות תחנות, ולכן אם שידור כלשהו אינו נושא חן בעיניו, הוא יעדיף לעבור לתחנה אחרת ולא בהכרח להתלונן.

מניתוח תלונות הציבור לרשות השנייה עולה כי תחנות שהמלל בהן תופס נפח גדול יותר מקבלות תלונות רבות יותר בהשוואה לתחנות המתבססות על מוזיקה. כמו כן, נמצא כי מרבית התלונות מופנות כלפי תחנות שמעסיקות שדרנים פרובוקטיביים ושנויים במחלוקת, דוגמת תחנת רדיו ללא הפסקה

109 נציב תלונות הציבור, הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו, "דוח שנתי מס' 15", 2009; נציב קבילות הציבור, רשות השידור, "דוח שנתי מס' 14 ו־15, לשנים 2008, 2009", ינואר 2011.

110 נציב תלונות הציבור, הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו, "דוח שנתי מס' 8", 2002, עמ' 41.

111 Andrew Crisell, *Understanding Radio*, London and New York: Routledge (2nd edition), 1994, p. 189–199

(שבה משדרים, למשל, גבי גזית, נתן זהבי ויורם שפטל); תחנות שממוקמות במרכז הארץ (התחנות התל אביביות, המשדרות לאזור גוש דן); ותחנות ייעודיות (למשל הרדיו הדתי רדיו קול חי). התלונות עצמן עוסקות בנושאים מגוונים, אך רובן עוסקות בטענות בדבר הפרת אתיקה עיתונאית והתבטאויות פוגעניות או לא הולמות של השדרנים.¹¹²

על סמך ניתוח זה היה אפשר לצפות לתלונות רבות על רדיו א-שמש מצד מאזינים, שכן מדובר ברדיו ייעודי מגזרי, שיש לו סדר יום פוליטי והוא משופע בתכניות מלל ובשדרנים דעתניים – אך לא כך הדבר. על פי דוחות הנציב, מיום עלייתה לשידור ועד 2011 נרשמו בעניין התחנה 15 תלונות בלבד. לשם השוואה, באותה תקופה נרשמו 437 תלונות בעניין רדיו ללא הפסקה ו-69 תלונות בעניין רדיו קול חי.¹¹³ מהן הסיבות לנתון זה?

ראשית, גם בתחנת א-שמש יש תכניות שמאזינים יכולים להביע בהן את דעתם. בתכניות כמו פלאם מבאשר, צבאח אל-ח'יר יא בלדי, יסעד מסאפ ורצועת תכניות הצעירים נשמעת לא אחת ביקורת על השידורים והשדרנים, ויש להניח כי הן משמשות ערוץ אלטרנטיבי להגשת תלונות. לעתים התחנה עצמה מנצלת את הבמה של תכניות אלו כדי להתנצל לפני מאזיניה.¹¹⁴

שנית, ישנו החסם של פערי השפה, שמתבטא בחוסר מודעות לעצם היכולת להפנות תלונות, אך גם בקושי להפנות תלונות בשפה הערבית (אף שאתר האינטרנט של הרשות השנייה מתורגם לערבית, ויש בו אפשרות לשלוח תלונה לנציב תלונות הציבור בדיוק כמו בחלק העברי באתר). מן הספרות עולה שחסמי

112 דוח הנציב לשנת 2002 (לעיל הערה 110), עמ' 69.

113 מיעוט תלונות על שידורים בערבית מאפיין גם את רשות השידור. על פי נתוני נציב קבילות הציבור ברשות השידור, בשנים 2001–2011 התקבלו רק 13 תלונות על קול ישראל בערבית (7 מהן עסקו בהפסקה של שידורי התחנה בתדר AM בשנת 2008). לשם השוואה, באותה התקופה התקבלו 2,393 תלונות על רשת ב. המספר נמוך מאוד גם אם משווים אותו לתלונות על תחנות נוספות שמיעטו להתלונן עליהן, דוגמת רדיו רק"ע בשפה הרוסית (38 תלונות), רדיו מורשת (49 תלונות), רשת ג (53 תלונות).

114 ראו למשל בתכנית פלאם מבאשר, 9.1.2011. השדרנית מקבולה נצאר הבהירה דברים שאמר שדרן אחר בתכנית הבוקר אול ח'בר, שלכאורה הייתה בהם פגיעה בנביא מוחמד.

שפה ונגישות לשירותים משפטיים ולמידע הם מכשול משמעותי בקרב הציבור הערבי גם בהקשרים אחרים.¹¹⁵

שלישית, אפשר להניח שמיעוט התלונות משקף ביטוי נוסף לחוסר האמון במוסדות המדינה מצד הציבור הערבי. נתון זה משתלב בממצאי מדד הדמוקרטיה של המכון הישראלי לדמוקרטיה, המלמדים על פערים ניכרים בין מידת האמון שהציבור היהודי רוכש למוסדות המדינה לבין מידת האמון שרוכש להם הציבור הערבי.¹¹⁶ בתלונה יש גם רכיב של חשיפה (הצגת פרטים מזהים דוגמת שם מלא, כתובת מגורים, דרך ליצירת קשר וכיוצא באלה), שיש בו כדי להרתיע אזרחים שאינם בוטחים במוסדות המדינה.

הסוציולוג דונלד בלק (Black), שעסק במוביליות חברתית, תיאר בשנות השבעים של המאה עשרים את המושג "הנעה משפטית" (legal mobilization) כהליך שבאמצעותו סכסוכים חברתיים מגיעים בסופו של דבר לטיפול של מערכת המשפט.¹¹⁷ כשמדובר בתחומים שבהם המערכת המשפטית מבוססת על תלונות מצד הציבור (למשל כאשר אדם מתלונן במשטרה ועל בסיס תלונתו נפתחת חקירה, או כאשר אדם מגיש תביעה נגד רשות שלטונית), תהליך ההנעה הוא קריטי. לדעת בלק, לבחירה במודל שבו האזרח או הציבור הם שמועדים את תהליך הפיקוח והרגולטור בעמדת המגיב ("המודל המגיב") – ולא במודל שבו גורמי הפיקוח הם היוזמים את ההליכים ("המודל האקטיבי")¹¹⁸ – יש משמעות

115 יובל אלבשן, "נגישות האוכלוסיות המוחלשות בישראל למשפט", עלי משפט ג (התשס"ד), עמ' 508-529; רות ויינשנק-ונר ומיכל בליקוף, "לשכות הסיוע המשפטי: מיפוי חסמים והמלצות מדיניות", בתוך: רון גרליץ (עורך), מחסמים לסיכויים: מיפוי חסמים והמלצות מדיניות בדרך לשוויון בין ערבים ליהודים בישראל, מסמך מדיניות מס' 1, ירושלים וחיפה: סיכוי, 2010, עמ' 20-46; "The Margins of Justice: Attitudes Towards the Law and the Legal System among Jews and Arabs in Israel," *International Journal of Public Opinion Research* 6 (4) (1994), p. 362

116 תמר הרמן, כרמית הבר, אלה הלר, ררור וולטר, רפאל ונטורה, יובל לבל, מדד הדמוקרטיה הישראלית 2011, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2011, עמ' 61.

117 Donald Black, "The Mobilization of Law," *Journal of Legal Studies* 2 (1) (1973), pp. 125, 126

118 שם, בעמ' 128-130.

לא רק מצד הפיקוח עצמו אלא גם מצד הנגישות של מערכת הפיקוח לקבוצות אזרחיות שונות.¹¹⁹

ברגולציה העוסקת בתוכן, כמו זו שבה אנו עוסקים, יש חשש מובנה מפני פגיעה בזכות לחופש הביטוי בעקבות צנזורה גלויה או סמויה או בעקבות פיקוח חודרני מדי, היוצר אפקט מקפיא בקרב העוסקים בביטוי. זו למעשה הסיבה למעבר שעשתה הרשות השנייה מפיקוח המבוסס על צפייה או האזנה לכל התכנים לפיקוח המבוסס על תלונות הציבור. יתרה מזו, מודל פיקוח המבוסס על תלונות הציבור אמור, לפחות על הנייר, לשחרר את האכיפה מלחצים או מסדרי עדיפויות פוליטיים ואולי גם לתת כוח בידי קהל הצופים או המאזינים להניע את התחום על פי האינטרסים שלו.¹²⁰ שיקול נוסף לאימוץ המודל המגיב הוא כמובן יעילות. חוכמת ההמונים של הצופים והמאזינים לאמצעי התקשורת תהיה תמיד גדולה וזולה יותר מהעלויות והמשאבים שישקיע הרגולטור במעקב צמוד אחר כלל התכנים.

ואולם אימוץ מודל מגיב של אכיפה עלול להוביל למצב של תת-אכיפה, הואיל ולעתים קרובות האזרח נמנע מלממש את האפשרות שניתנת לו לפעול לנוכח הפרת זכויותיו, אף שלכאורה יש לו אינטרס לעשות זאת. יוכל אלכשון, למשל, טוען כי יש פערים ברמת היכולת של קבוצות להניע את האינטרסים שלהן באמצעות המשפט. יכולת זו תלויה לדבריו במידת הארגון של הקבוצה, ברמת המודעות שלה לזכויות, בתודעה הפוליטית שלה ובמשאבים העומדים לרשותה. כאשר האכיפה מבוססת על אזרחים נפגעים, מידת האכיפה כשמדובר בכל הקבוצה תיגזר מן הכוח ומידת הפעילות שלה.¹²¹ טליה שטיינר הראתה במחקרה שמודל הנסמך על יוזמת נפגעים הוא אחד הגורמים למצב של תת-אכיפה של האיסור על אפליה בתעסוקה בקרב ערבים בישראל. לטענתה, הואיל והאוכלוסייה הערבית בישראל הפנימה את תופעת האפליה, היא נתפסת כבלתי נמנעת, ואין ציפייה של ממש ליהנות מיחס שוויוני.¹²²

- 119 שם, בעמ' 127-128.
- 120 Myriam Gilles, "Reinventing Structural Reform Litigation: 147-145 שם, Deputizing Private Citizens in the Enforcement of Civil Rights," *Columbia Law Review* 100 (2000), pp. 1384, 1386-1387
- 121 אלכשון (לעיל הערה 115).
- 122 ראו טליה שטיינר, שוברים אי שוויון: התמודדות עם אפליית ערבים בשוק העבודה הישראלי, מחקר מדיניות 97, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2013, עמ' 49-57.

הנתונים על תלונות הציבור בעניין תחנת א-שמש מחזקים טיעונים אלו בעניין החסרונות של המודל המגיב להנעת הפיקוח והאכיפה הרגולטוריים. ג'עפר פרח, העומד בראש מרכז מסאנאה ואחד השותפים בערוץ הטלוויזיה הלא טי.וי, טוען כי "המציאות שבה האזרח [הערבי בישראל] משפיע דרך הרגולטור על התוכן, לא קיימת עבורנו"; כלומר, האזרח הערבי בישראל אינו אקטיבי שכן הוא אינו מאמין ביכולתו להשפיע.¹²³

את החלל שנוצר בעקבות כשל ההנעה שתואר כאן ממלאים ארגונים לביקורת התקשורת, ובראשם האגודה לזכות הציבור לדעת, גופים חוץ-פרלמנטריים וקבוצות לחץ מהצד הימני של המפה הפוליטית. התלונות היחידות בעניין א-שמש שעמן נדרשה הרשות השנייה להתמודד נשאו אופי פוליטי. לפיכך בעיני הרגולטור, חברי המועצה הציבורית שלו וגם התקשורת הישראלית בשפה העברית, ההקשר היחיד שבו התחנה עולה לסדר היום הוא ההקשר של בגידה במדינה. במציאות שבה הרגולטור ניזון רק מתלונות, ההשפעה של תלונות על רקע פוליטי מצד ארגוני ימין אינה מידתית.

חילוקי הדעות עם הרגולטור על רקע לאומי התעוררו כבר בימי רדיו 2000. מנהלי התחנה מחו נגד הפיקוח וראו בו חלק מרדיפתם: "הם [הרשות השנייה] מינו פקיד יהודי מיוחד שירשום את כל מה שנאמר ברדיו ויפקח על כל דבר. [הרשות השנייה] נהגה לשלוח אלינו אזהרות מהפקידות הבכירה".¹²⁴ הרגשה זו של רדיפה אינה ייחודית לתחנות רדיו וחולקים אותה גורמים נוספים שבפיקוח רגולטורי של המדינה. באסל רטאס (باسل عطاس), ד"ר להנדסה סביבתית בהכשרתו המקצועית ומוציא לאור של עיתון כלכלי (וכיום חבר כנסת מטעם מפלגת בל"ד/הרשימה המשותפת), למשל, טען כי המדינה עקבה בשבע עיניים אחר עמותות שניהל:

שטיינר מביאה כראיה גם את ההתייחסות למצב התת-אכיפה בכל חוקי העבודה בקרב האוכלוסייה הערבית ברוח תת-ועדה של OECD. OECD Reviews of Labour Market and Social Policies: Israel," 2010, p. 97

123 ריאיון עם פרח (לעיל הערה 19). הדברים לא נאמרו במישרין בעניין תלונות ציבור, אך יש בהם כדי להסביר את התופעה של היעדר תלונות.

124 זיאד דרויש, מנהל התכניות ברדיו 2000, "יום עיון בנושא כלי התקשורת הדוברים ערבית בישראל: בין החוק לחופש הביטוי" ("ندوة حول الأذاعات الناطقة بالعربية في إسرائيل: بين القانون وحرية التعبير"), מדאר, 29.3.2009.

מסיבה לא ברורה הגופים הממשלתיים היו שולחים אלינו תמיד רואי חשבון עם כיפה, לעתים עם סטיקרים של תמיכה בהתנחלויות, אבל זה חייב אותנו ללמוד להתנהל נכון. שנים רבות החזקנו אפילו רואה חשבון חיצוני שיבדוק את מחלקת הביקורת הפנימית שלנו.¹²⁵

בעניין זה אמרה יו"ר הדירקטוריון של תחנת א-שמש אמאל כראם כי היא חיה בתחושה קשה שהתחנה נרדפת מסיבות פוליטיות. לדבריה, יתר התחנות מגיעות לעימותים עם הרגולטור גם סביב נושאים שנוגעים לתחומים מסחריים ולכללי פרסום, אבל תחנתה מתעמתת עם הרגולטור רק בנושאים פוליטיים. מנכ"ל התחנה סְהִיל כראם מלין על כך שהרגולטור מתעלם מהצנזורה העצמית שהתחנה מפעילה ועסוק בייחוס משמעויות פוליטיות נסתרות להתבטאויות מקומיות או לשיר כזה או אחר.

בעקבות הטלת הקנסות על התחנה בשנים 2012-2013 טען כראם כי הרגולטור לא מתקשר עם התחנה וחזר על הטענה שהרשות אינה מבינה את הרגישויות של החברה הערבית. יתר על כן, הוא האשים את הרגולטור ביחס דו-פרצופי כלפי התחנה – הוא גאה במקצועיות שלה אבל מפקח עליה בדרך לא מקצועית.¹²⁶ באותו ריאיון רמז כראם לפיקוח אישי מצד הרגולטור על התחנה, ובדיקה שלנו העלתה כי דבריו נכונים במידת מה. בתקופה שאליה המחקר מתייחס פעלו בחסות הרשות השנייה 16 תחנות רדיו. 15 מתוכן פוקחו על ידי שני עובדים, ואילו לתחנה בשפה הערבית הוקצה מפקח מיוחד, שהתמקד אך ורק בהאזנה לשידוריה. בלי להתייחס למראית העין, מחד גיסא יש בכך מן החיוב –

125 טלי חרותי-סובר וגיא גרימלנד, "פתאום אנשים מהמגזר העסקי-ערבי נהפכו גם הם לידוענים", דה מרקר, 9.6.2011.

126 אמל ג'מאל וח'ולוד מצאלחה, "אנו חוגגים השנה את יום השנה העשירי לתחנה ומדלגים מעל כל המכשולים והניסיונות להכשיל את הפרויקט" ("נحتفل هذا العام بالعيد العاشر للإذاعة، متجاوزين كل العقبات ومحاولات إفشال المشروع") סג'אל, 3, מרכז אעלאם, מרץ 2013. כראם מאשים כי הפיקוח הישראלי פגע אנושות בעיתונות הערבית. לדבריו, בשל החשש מפיקוח על תכניה היא נהפכה לרדודה וזה יהיה גם גורל הרדיו. לדעתו, הרגולטור צריך להתערב רק בנושאים המקצועיים ולא בתוכן, ואם יש פגיעה ברגשות האחר יש להעיר על כך, אך לא לקנוס. ריאיון עם כראם (לעיל הערה 14).

הרשות מקצה אדם שמתמקצע בתחנה ומכיר אותה על בוריה; מאידך גיסא, מפקח שמאזין בקביעות אך ורק לתחנה אחת ודאי ימצא בה על נקלה חריגות מתקנות הרשות. אפשר להעריך בזהירות שתחנות נוספות חורגות מתקנות הרשות, אך בדרך הפיקוח הנהוגה היום אי-אפשר לאתר את החריגות האלה. כפי שכבר נאמר, מנהלי התחנה נוקטים טקטיקה של כניעה להנחיות ולא של מאבק כדי שלא לפגוע במרקם היחסים עם הרגולטור,¹²⁷ וכך נוצר מצב של תת-דיון ציבורי בגבולות חופש הביטוי במדינת ישראל.

ב.2. חידוש הזיכיון: סוגיה רבת פנים שסופה צינן

לחידוש הזיכיון של תחנת הרדיו בערבית יש כמה וכמה פנים: קיומו של רדיו בערבית נתפס כמחויבות של המדינה שאמורה להתממש באמצעות הרגולטור; לרגולטור יש אינטרס בקיום התחנה משום שכישלונה עלול להיתפס ככישלונו; ואולם משימתו הראשונית היא לוודא עמידה של התחנה בכללי המכרז ולאוכפם, גם במחיר אי-חידוש הזיכיון למי שחדל מלעמוד בכללים אלו – הן כדי לקיים את עקרון שלטון החוק והן כדי לחזק את מעמדו כגוף מפקח אפקטיבי; אינטרס נוסף של הרגולטור בהמשך הקיום של תחנת רדיו, גם במחיר של ויתור על מחויבות דווקנית לקיום כלליו, קשור לעלות היציאה למכרז חדש; כמו כן אי-חידוש זיכיון של התחנה עשוי להתפרש כהתנכלות של הממסד לחברה הערבית; נוסף על כל אלו, חידוש זיכיון בתנאים או התלייתו יכולים לשמש אמצעי לצנזורה תוכנית עקיפה.

בעייתיות זו התבטאה כבר בעניין תחנת רדיו 2000. כאשר פג התוקף של זיכיון התחנה באוקטובר 2000 המשיכה התחנה לשדר בלא לחדש אותו ולמעשה פעלה כתחנה פיראטית.¹²⁸ לכאורה היה על הרשות השנייה לפעול בשיתוף עם משרד התקשורת להורדת התחנה מן האוויר, אבל מתוך תקווה לייצר המשכיות, ובציפייה שהתחנה תגיש בקשה להארכת הזיכיון לתקופה שנייה (דבר שלא קרה),

127 ריאיון עם סהיל כראם (לעיל הערה 14); ריאיון עם אמאל כראם, יו"ר דירקטוריון תחנת הרדיו א-שמש, נצרת, 26.3.2012.

128 יום עיון בנושא כלי התקשורת הדוברים ערבית בישראל (לעיל הערה 124).

נמנעה במכוון סגירתה.¹²⁹ הניסיון הנואש של הרגולטור להשאיר את התחנה בחיים הוא אמירה קשה נגד עקרון שלטון החוק ונגד היכולת של הרגולטור לאכוף אותו (במובן זה הוא מזכיר את התנהלות הרגולטור בשנת 2011 עד אמצע שנת 2012 בכל הקשור לערוץ 10).¹³⁰ חריגה משורת הדין כדי לאפשר את קיום התחנה בערבית ניכרה גם בהחלטה של ועדת הכלכלה של הכנסת לחרוג מאיסורי בעלות צולבת על רדיו אזורי וטלוויזיה בכל הקשור להליך המכרז של רדיו א-שמש בשנת 2002.¹³¹ דבר זה נכון גם בעניין ההחלטות של מועצת הכבלים והלוויין לאפשר לקבוצה בעייתית – מבחינת שליטתה בשוק התקשורת והפרסום בערבית – לקבל את הזיכיון להפעלת ערוץ הטלוויזיה הלא טי.וי.

מקרה המבחן הבולט ביותר בסוגיית הזיכיון קשור לבקשה של תחנת א-שמש לחדש את זיכיונה בפעם השלישית בשנת 2011. בחודש יולי 2011 עמד לפוג התוקף של זיכיון התחנה, והיא נדרשה להתחיל בתהליך חידושו בראשית אותה שנה. תוך כדי התהליך חרגה תחנת א-שמש מנהלים ומכללי תפקוד תקינים, בחלק מן המקרים בצורה קלה (חריגה מהתקופות הקצובות להעברת מסמכים) ובחלק אחר – בצורה בוטה (אי-השגת אישור לאחד ממשרדיה). יש להדגיש כי התחנה לא הייתה היחידה שעשתה זאת; אפילו הרשות השנייה הפעילה תקופה ארוכה אנטנה ללא אישור.¹³² בעקבות זאת, מלבד החשדנות הפוליטית המובנית, נוצרו יחסי עבודה עכורים בין הצדדים.

נוסף על כך, זמן קצר לפני הדיון בהארכת הזיכיון התגלה כי מנכ"ל תחנת א-שמש מסר לרשות השנייה מידע מוטעה בתצהיר הנכלל במסמכי הזיכיון,

129 ריאיון עם בת-צ'ור (לעיל הערה 6).

130 תהילה שוורץ-אלטשולר, "ערוץ 10: די אן איי של פוליטיקה, די אן איי של רגולציה", אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, 13.11.2011.

131 לקבוצת גאון היה חלק בבעלות על אחד מזיכיונות ערוץ 2, והיו גורמים שראו בכך שילוב דורסני שפוגע בקבוצות אחרות שניגשו למכרז. בעניין זה ראו פרוטוקול מס' 452 משיבת ועדת הכלכלה, כ"ה באייר התשס"ב (7 במאי 2002); פרוטוקול מס' 453 משיבת ועדת הכלכלה, כ"ו באייר התשס"ב (8 במאי 2002); ריאיון עם פרח (לעיל הערה 19).

132 למרבה האירוניה, הרשות השנייה הפעילה במשך 17 שנה אנטנה ללא אישור. עוז רוזנברג, "האנטנה שתקועה כמו עצם בגרון", הארץ, 9.12.2011.

וכן הועלה חשד לחריגות בנייה במבנה התחנה. לאחר דיונים ושימוע לנציגי התחנה בוועדת הרדיו של הרשות השנייה ובמועצת הרשות הוחלט להאריך את זיכיון התחנה בשנתיים בלבד במקום בארבע שנים ולבדוק שוב חצי שנה לפני תום תקופת הזיכיון הקצרה את ההיבטים המשפטיים, הכלכליים, ההנדסיים והתוכניים בתפקוד התחנה.¹³³ אפשר להבין מכך שהרשות השנייה מצאה פגמים בכל הצדדים של פעילות התחנה. כיוון שהפרוטוקולים מהישיבות שנערכו בנושא אינם פתוחים לציבור, המידע מבוסס רק על ההודעה הרשמית שהתפרסמה באתר הרשות השנייה.

אמנם אין להקל ראש בהתנהגות של בעלי התחנה, אך חריגות התקיימו גם בתחנות רדיו אחרות. נוסף על כך, החסיית המידע הכמעט מוחלטת של ההליך מובילה אותנו למחשבה שהמצב שנוצר היה נוח לרגולטור. מצד אחד, זיכיון התחנה הוארך ואיש לא היה יכול לבוא בטענות שאין תחנת רדיו אזורית בערבית; מהצד האחר, בעקיפין וללא דיון ציבורי, התחנה פועלת תחת השפעה של אפקט מצנן של ממש מבחינת יכולתה להתעמת עם הממסד בכל הקשור לנושאים תוכניים, מאחר שחבר אי-חידוש הזיכיון מונחת כל העת על צווארה.

חבר נוספת המתהפכת מעל תחנת א-שמש היא הדיונים על פרסום מכרו לתחנת רדיו נוספת בשפה הערבית בצפון, שהחלו בשנת 2010.¹³⁴ הדחיפה למהלך הייתה פוליטית, מכיוונו של שר התקשורת משה כחלון, וקשה להתעלם מכך שהלחץ כוון לפתיחת תחנת רדיו שמיועדת לקהל דרוזי ולא לכלל האוכלוסייה הערבית. קהל דרוזי נתפס כקהל שנאמנותו למדינה גדולה יותר, ופוליטיקאים ישראלים יהודים יכולים להרוויח רווח פוליטי מהקמת תחנה כזאת, בייחוד בזמן התמודדות בבחירות פנימיות בתוך מפלגותיהם.

ספק אם לתחנת רדיו דרוזית, או לשתי תחנות ערביות, יש היתכנות כלכלית בתנאי המכרז העכשוויים. לכן, כפי שהוצג בפרק השלישי, תהליך הברור בכל

133 "מועצת הרשות השנייה אישרה להאריך את זיכיון רדיו א-שמש' לשנתיים נוספות ו'קול חי' ל-4 שנים נוספות", אתר הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו, 23.3.2011. כן ראו לי-אור אברבך, "לא אושרה הארכת זיכיון רדיו א-שמש", גלובס, 16.3.2011.

134 אופיר בר-זוהר, "הרשות השנייה תקיים מכרו לתחנת רדיו בערבית בצפון הארץ", דה מרקר, 7.7.2011; עידן יוסף, "מכרו לרדיו חדש בערבית? אולי ב-2012", מחלקה ראשונה, 14.7.2011.

הנוגע להקמת תחנה נוספת בערבית הוא במידה מסוימת איום כלכלי ישיר או עקיף על תחנת א-שמש, במטרה לחייב אותה להתיישר עם קו תוכני ישראלי מקובל.

3.3. עבודת הפיקוח: לחצים פוליטיים ומועצה ציבורית מול דרג מקצועי

הרשות השנייה מורכבת ממועצה ציבורית, שאמורה לקבוע את מדיניות הרשות, ומדרג מקצועי – מנכ"ל וראשי תחומים – שאמורים ליישם את המדיניות הזאת.¹³⁵ בחלק זה נעסוק במערכת היחסים בין גופים אלו ובהשפעה של לחצים פוליטיים חיצוניים עליהם.

3.1.3. מועצת הרשות השנייה

חברי המועצה הציבורית של הרשות אינם בהכרח אנשי תקשורת או חוקרי תקשורת, ולעתים אפילו אין להם כל ניסיון או ידע בתחום. חברי המועצה מתמנים על פי המלצת שר התקשורת, בכפוף לאישור מועמדותם על ידי הוועדה לכדיקת מינויים בוועדות ממשלתיות, בהחלטת ממשלה. פעמים מדובר בדמויות הבאות מרקע פוליטי מובהק, שבעטיו הן נמצאו מתאימות לכהן במועצה.¹³⁶ יתר על כן, מפעם לפעם מועלות טענות בדבר מעורבות הדרג הפוליטי בפעילות המועצה.¹³⁷ אפשר להעריך כי בתהליך קבלת ההחלטות במועצת הרשות מעורבים גם קשרים והשקפות פוליטיים. בהיבט החיובי, התפיסה העומדת בבסיס מעורבות זו היא הצורך לייצג מגוון של השקפות ציבוריות בפיקוח על שידורי הרדיו והטלוויזיה; בהיבט השלילי, האוטופיה נתקלת בעולם המעשה, והקשרים יוצרים מחויבות ישירה או עקיפה של חברי מועצה הממונים כמינויים פוליטיים לשולחיהם.¹³⁸

135 ראו "על אודות", אתר הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו; חוק הרשות השנייה לטלוויזיה ורדיו, התש"ן-1990, סעיפים 7, 23-28.

136 אמילי גרינצווייג, "הרל"שית לשעבר של נתניהו מועמדת למועצת הרשות השנייה", הארץ, 14.2.2012.

137 נתי טוקר, "מי שהדמוקרטיה בראש מעייניו חייב לחזק את החיץ בין גופי התקשורת לממשלה", דה מרקר, 10.4.2012.

138 בריאיון לאחר פרישתה ציינה אילת מצגר, סמנכ"ל טלוויזיה ברשות השנייה, את המחויבות הפוליטיות של חברי המועצה ואת המחויבות של מנכ"לי הרשות לגורמים

אף שמטרת המועצה הציבורית של הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו היא "לשקף מגוון דעות והשקפות הרווחות בציבור",¹³⁹ הייצוג של הציבור הערבי בה אינו הולם.¹⁴⁰ מתוך 12 חברי המועצה (בתקופה שבה נכתב המחקר) חברת מועצה אחת היא דרוזית – ענאן פארס פלאח (הממעטת להגיע לישיבות¹⁴¹) – והיא מוגדרת "נציגת המיעוטים".¹⁴² אין שום חבר מועצה נוסף ערבי מוסלמי או נוצרי (בניגוד למועצה הקודמת שבה היו שני נציגי מיעוטים, מוניר עזאם ורוידה אבו רא'ס). אם נביא בחשבון את המתח בשאלת המעמד של העדה הדרוזית בחברה הערבית בישראל, הרכב המועצה הנוכחי הוא אמירה פוליטית בוטה שיש בה הדרת ערבים. מעבר להיבט הערכי, לתת-הייצוג יש השפעה ישירה על מערכת היחסים של תחנת א-שמס עם הרגולטור. מטבע הדברים ייתכן שלנציגה הדרוזית יש עניין לקדם תחנת רדיו המיועדת לקהל הדרוזי, ולכן היא אינה משמשת כתובת לתחנת א-שמס במועצת הרשות.¹⁴³ הבסיס המתאים ביותר להשוואה בכל הקשור לתחנת א-שמס הוא תחנות הרדיו האזוריות הדתיות והחרדיות, הואיל וגם הן מיועדות לקהל ייעודי ופחות לאזור ייעודי. בתקופה שבה נערך המחקר היה לתחנות אלו מליץ יושר במועצת הרשות השנייה בדמות העיתונאי החרדי יוסי אליטוב, שפעל ללא לאות למען התקשורת החרדית, ובייחוד למען הרדיו החרדי. אליטוב כיהן בתפקיד שתי קדנציות (2007–2014). בקדנציה השנייה הוא גם עמד בראש ועדת הרדיו של המועצה,¹⁴⁴ שהרי עיקר עניינו של הציבור

-
- הפוליטיים שמינו אותם, ולא בהכרח לשיקולים מקצועיים. לייאור אברכך, "איילת מצגר מסכמת 20 שנה של פיקוח על הטלוויזיה שלכם", גלובס, 17.10.2014.
- 139 "מועצת הרשות", אתר הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו.
- 140 דפנה פלס, "זעם במגזר הערבי: ייצוג לא הולם שלנו בהרכב מועצת הרשות השנייה העתידית", אייס, 15.2.2012.
- 141 אמילי גרינצווייג, "הרשות השנייה בודקת: חבר המועצה פעל בניגוד אינטרסים?", וואלה, 24.11.2011.
- 142 לייאור אברכך, "מיהם האנשים שיקבעו מה נראה בטלוויזיה בשנים הבאות", גלובס, 18.2.2010.
- 143 ראו התייחסותנו לנושא בפרק השלישי.
- 144 ריאיון עם יוסי אליטוב, בתכנית "המושכים בחוטים", פרק 15, הטלוויזיה החינוכית; יעל גאנני "חבר מועצת הרשות השנייה, יוסי אליטוב: 'הסתכלו על חרדים ככבונים שיושבים בתוך מכלאה'", גלובס, 29.5.2007.

החרדי ברדיו ולא בטלוויזיה. עם הארכת הזיכיון של תחנת הרדיו החרדית רדיו קול חי שבפיקוחו דיבר אליטוב רבות בשבח התחנה:

מרתק לראות את התמודדותה של התחנה עם האתגר הגדול לשמש בית למגזר החרדי, ובכלל זה לספק מידע הן כתחנת רדיו והן להוות תחליף למקלט הטלוויזיה עבור רבבות שומרי תורה מכל פלגי המגזר החרדי. ראוי לציין שהתחנה הצליחה להקים מחלקת חדשות ענפה הכוללת עשרות כתבים המתמחים בתחומם.¹⁴⁵

בשנת 2011, בד בבד עם הדיון בהארכת הזיכיון של רדיו א-שמש שהוזכר לעיל, הובאה לדיון גם הארכת הזיכיון של תחנת רדיו קול חי. התחנה התעמתה לא אחת עם הרשות השנייה, אך רישיונה הוארך ללא כל בעיה.¹⁴⁶ מאחר שדיוני הוועדה אינם חשופים לציבור, איננו יודעים מה אמר יו"ר ועדת רדיו בדיון. בתקשורת נכתב כי נוסף על מחויבותו הערכית של אליטוב כלפי התחנה, אביו, הרב שמעון אליטוב, משרד בה, אם כי הוא עושה זאת ללא תמורה;¹⁴⁷ אך אליטוב הבן לא נמנע מלהשתתף בדיונים על הארכת זיכיון התחנה בשל כך. בנוסף, עם סיום תפקידו במועצת הרשות השנייה החל יוסי אליטוב לשדר ברדיו החרדי קול ברמה, תחנה שהייתה תחת חסותה של הרשות השנייה בתקופה שבה הוא כיהן במועצה. בין כך ובין כך, מנקודת הראות של דאגה לאינטרסים של הציבור שהוא מייצג, אליטוב מילא את תפקידו כנציג הציבור החרדי במועצה על הצד הטוב ביותר. נציגות כזאת אינה בנמצא בכל הקשור לרדיו א-שמש.

דמות חשובה במועצת הרשות השנייה, הקשורה במישרין לחיכוכים שתוארו לעיל בין הרשות לתחנה בשנים האחרונות, היא דליה זליקוביץ'. בקדנציה הראשונה שלה במועצת הראשות (2010-2014) הייתה זליקוביץ' חברה פעילה בוועדת הרדיו של המועצה. בתפקידה כרגולטורית היא רואה עצמה אחראית לשמירה על איכות השידור המסחרי הואיל ולהשקפתה מדובר בשידור ציבורי

145 אמילי גרינצווייג, "טרם אושרה הארכת זיכיון רדיו א-שמש", וואלה, 17.3.2011.
146 למשל, הפרות חוזרות ונשנות של כללי הרשות השנייה. לייאור אברבך, "עיצום כספי: רדיו קול חי ישלם 50 אלף שקל קנס על תוכן שיווקי", גלובס, 2.11.2010.
147 רועי ברק, "הרשות השנייה בודקת ניגודי עניינים של חברי מועצה", גלובס, 5.9.2011.

לכל דבר ועניין. לטעמה, מגוון הדעות במועצת הרשות מאפשר לה להכריע מהו שידור איכותי והיכן יש חריגה ממנו או פגיעה בקהל היעד.¹⁴⁸ ברם, כפי שציינו, ספק אם לקול הערכי יש מקום במגוון הדעות המיוצגות.

היבט נוסף שראוי לעמוד עליו הוא הסיקור הנרחב של מלאכת הפיקוח בתקשורת. בעקבות זאת חברי המועצה, מקצתם דמויות אנונימיות בעברן, מוצאים את עצמם מול מיקרופונים ומצלמות המוכנים להעביר מסרים. כמה מחברי המועצה נופלים לעתים במלכודת החשיפה ומעבירים לעיתונאים הדלפות – הגורמות לפגיעה בעצם היכולת לבצע תהליך נאות של פיקוח – ובעצם משתמשים בעיתונות כתחליף לדיון ציבורי פתוח במועצת הרשות עצמה, ובכך מחלישים עוד את כוחה. לחלופין, הם מדבררים הודעות לתקשורת שתכליתן לרצות את שולחיהם ואת קהלי היעד שהם מבקשים להיחשף אליהם, או לזכות בתשומת הלב הציבורית. בהקשר של רדיו א-שמש אפשר לשמוע אמירות אנטי-ערביות, גם אם מתונות, בצד אמירות כלליות המבטאות חוסר הבנה של גבולות התפקיד הרגולטורי ואי-הפנמה של חשיבות הזכות לחופש ביטוי.¹⁴⁹ כל אלו, ללא ספק, אינם תורמים לפיקוח הוגן על תחנת א-שמש.

3.2.3. מעגלים רגולטוריים ולחצים פוליטיים

הסדרת הרדיו האזורי (כמו גם הטלוויזיה המסחרית-ציבורית) על ידי משטר פיקוח רגולטורי נעשית במודל תלת-שכבתי: השכבה הראשונה היא עיצוב המדיניות המתבצעת בחקיקה ראשית ובחקיקת משנה; השכבה השנייה היא האסדרה, שמשמעה מימוש פרטני של הסדרי המדיניות ומטרותיהם; השכבה השלישית היא הניהול המבצעי והאספקה של התוכן או השירות לצרכן והאזרח. המודל התלת-שכבתי מבוסס על ההנחה שאין מדובר ברצף פעולות של מוסד אחד.

148 תורן (לעיל הערה 84). בהקשר זה מציגה סמנכ"ל טלוויזיה לשעבר, איילת מצגר מציגה דעה הפוכה: מגוון הדעות של חברי המועצה אינו תורם לפעולת הרגולטור ואפשר להסתדר גם בלעדיה, הואיל ולרגולטור יש די והותר דרכים לדעת מה הציבור חושב. אברבך (לעיל הערה 138).

149 ראו למשל דבריו של יוסי אליטוב, המייחל שהרגולטור יהיה חזק יותר ויוכל להסיר תכניות מלוח המשדרים, "המושכים בחוטים" (לעיל הערה 144); כן ראו דברי נורית דאבוש, יו"ר מועצת הרשות השנייה, בכנס "רגולציה בעידן ההתלכדות", אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, 28.6.2006, שם הצהירה כי אם יש צורך להסדיר את התכנים באינטרנט, על הרשות השנייה לעשות זאת.

החקיקה והתקינה הן בסמכות הכנסת והממשלה (משרד התקשורת) ויישומן הוא בסמכות של גופי הרגולציה; המדינה, מצדה, ויתרה לפחות על חלק מאספקת השירות והעבירה אותו לידי גופים פרטיים – זכייני הרדיו והטלוויזיה.

אלא שאסדרת התקשורת בישראל נעשית ללא הבחנה מספקת בין השכבות. מוסדות שונים מעורבים הן בעיצוב והן בפיקוח על שוק התוכן הציבורי-מסחרי. חלק מהמוסדות האלה הם מקצועיים (כמו הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו), אבל אחרים הם פוליטיים במובהק כמו משרד התקשורת, משרד ראש הממשלה או ועדת הכלכלה של הכנסת.

הסיבה העיקרית לעירוב זה היא היעדר תרבות ארגונית של רשויות מסדירות. ניכר קושי בהפנמת ההבחנה שבין עיצוב כללי של מדיניות תקשורת, שהוא מתפקידן של הכנסת ורשויותיה, ובין האסדרה של שוק התוכן התקשורתי ופיקוח עליו – שאותם אמורים לבצע המועצה לשידורי כבלים ולוויין או הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו. בעיה זו באה לידי ביטוי כמעט בכל היבט של תפקידי הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו, והיא התבלטה מאוד בכל הנוגע לסאגה המתמשכת סביב עתידו של ערוץ 10. אכן, חברי הכנסת והיועצים הפוליטיים של ראש הממשלה והשרים אינם מחמיצים את ההזדמנות להשפיע מחוץ למסגרת תפקידם על המתרחש בשוק התקשורת. יש לכך שתי סיבות עיקריות: האחת היא ההבנה הפוליטית שכדאי לפוליטיקאים להחזיק בידם את מפתח יום הפירעון על סיקור לא מפרגן; הסיבה השנייה היא, כפי שכבר צוין, בולטות היתר של הסיקור התקשורתי בעניינים הנוגעים לרגולציית תקשורת והאפשרות להשיג כותרות.

שתי סיבות אלו נוגעות לתחנת א-שמש באותה מידה שהן נוגעות לתחנות ולערוצים אחרים, אבל יש לזכור כי התבטאות נגד תחנת א-שמש על רקע של טענות להסתה או לבגידה במדינה מגבירה את תשומת לב עוד יותר.

יש להזכיר גם כי מטרתה של האגודה לזכות הציבור לדעת איננה לפעול במיוחד נגד תחנת א-שמש, אלא לוודא שהחקיקה והרגולציה הנוגעים לזכיינים שתחת פיקוח הרשות השנייה נאכפות. אלי פולק, יו"ר האגודה, ביטא זאת במפורש:

הסוגיה היא אחת [...] המתח הקיים בין שני עקרונות יסוד של מדינה דמוקרטית מערבית – חופש הביטוי מצד אחד ושמירה על ציות לחוק מצד שני. מתי הצורך בשמירה על החוק גובר על

עקרון חופש הביטוי? ניתן להתווכח על כך, ניתן לטעון שהחוק טיפש (ואכן בהרבה מקרים החוק לא סביר) אך כל עוד הוא קיים, יש צורך להתייחס אליו [...] מה שאסור לאזרח ישראלי יהודי גם אסור לאזרח ישראלי ערבי. זה העיקרון שהנחה את האגודה לזכות הציבור לדעת. הא, ותו לא. וכאן יש לציין, שאגודת "לדעת" דוגלת בעקרון השוויון לפיו אין הבדל כאשר מדובר בהסתה בין קהלים שונים או עדות שונות בציבוריות הישראלית. החוק חייב להיות עיוור לזהות העבריינין.¹⁵⁰

גם בהקשרים אחרים, כמו למשל בעניין הדרת הנשים מרדיו קול ברמה, האגודה הייתה שחקן יחיד.

ואולם מעיון במכתבי האגודה לזכות הציבור לדעת בכל הנוגע לתחנה עולה כי האגודה אינה פונה אך ורק למוסדות הרשות השנייה אלא גם לגורמים פוליטיים כמו שר התקשורת, כדי להביא לידיעתם את טענותיה. הגורמים הפוליטיים פונים בעניינים אלו אל הרשות השנייה, וזו, בתורה, נדרשת להגיב לדברים גם אם היא אינה כפופה להם רשמית. אפשר לשער כי הדינמיקה הזאת מתנהלת גם באופן סמוי. הצצה לכך היה אפשר לקבל מדבריו של דובר ראש הממשלה לתקשורת הערבית אופיר גנדלמן בוועדת הכלכלה של הכנסת בדיון על הקמת ערוץ הטלוויזיה בערבית. גנדלמן קבע כי אין הבדל בין תחנת הרדיו א-שמש לתחנה פלסטינית, ובאותה נשימה ביקר את הפיקוח של הרשות השנייה על התחנה והציב סימן שאלה דווקא בנוגע לתפקוד הרשות.¹⁵¹ ביקורת כזאת, שעיקרה הצורך לצמצם את הזכות לחופש הביטוי של התחנה, הנאמרת בכנסת מפי גורם בכיר, מלמדת לא רק על עמדותיו של הבכיר אלא גם על לחצים המתקיימים מאחורי הקלעים.

3.3.2. הדרג המקצועי ברשות השנייה: בין הפטיש לסדן

הדרג המקצועי ברשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו אמור להוציא לפועל את דברי החקיקה ואת מדיניות המועצה בנוגע להם. עד כה התרכזנו בכשלים בתפקוד

150 מייל מאלי פולק, 10.3.2015.

151 פרוטוקול מס' 461 משיבת ועדת הכלכלה, 21.2.2011.

הדרג המקצועי, ובייחוד בחוסר השקיפות שבו מתנהל הפיקוח על תחנת א-שמש הלכה למעשה. עם זאת התרשמנו שהדרג המקצועי ברשות השנייה נמצא בין הפטיש לסדן ככל שהדברים נוגעים למלאכת הפיקוח בהקשר שלנו. מצד אחד הוא נתון ללחצים גלויים וסמויים מצד מועצת הרשות, דרגים פוליטיים אחרים וארגוני ימין שמטרתם להגביר את הפיקוח התוכני על התחנה; מהצד האחר הוא רואה לעצמו מחויבות מקצועית להגן על התחנה. מחויבות זו נובעת מכמה סיבות. הסיבה הראשונה היא הראייה המקצועית של עובדי הרשות השנייה. עובדי הרשות אינם מחויבים פוליטית, והתפיסה הבסיסית המנחה אותם בעבודתם היא קידום הזכויות לחופש הביטוי והעיתונות ופולורליזם תוכני. בעבורם, הקשחת עול הפיקוח על תחנת א-שמש היא פגיעה בזכות לחופש הביטוי, שאם תוביל לעימות חזיתי בבית הדין הגבוה לצדק תסתיים ככל הנראה בהפסד של הרשות, כפי שאכן קרה בנוגע לצו הזמני בפרשת השידור ביום הכיפורים. הדרג המקצועי ברשות הוא גם הגורם היחיד שיש בידו משאבים לכירור תוכני מקיף של הטענות המופנות כלפי התחנה, משום שהוא מעסיק מפקח שתפקידו להאזין לפי הצורך לשידורי התחנה ולתרגמם. נראה שהדרג המקצועי ברשות מבין, לפחות במידה מסוימת, את החדר-צדדיות והשטחיות בתלונות על שידורי התחנה. נעיר כי גם בהקשרים הנוגעים לתחנות רדיו אחרות, הדרג המקצועי ברשות מנסה להימנע ככל האפשר מהתערבות תוכנית בליבת הביטוי הפוליטי של התחנות, מלבד במקרים קיצוניים.¹⁵² שנית, הדינמיקה שבין המועצה הציבורית לבין הדרג המקצועי ברשות היא כזו שהדרג המקצועי נדרש לעתים לחפות על חוסר ההבנה של חברי מועצה ועל התבטאויות לא אחראיות שלהם. הדבר נכון בעיקר לעניין אמירות שיש בהן ממדים של בורות בעניין הציבור הערבי בישראל. שלישית, אנשי הדרג המקצועי מכירים בכך שלתחנת א-שמש אין מגן בתוך מועצת הרשות כפי שיש לתחנות אחרות ומרגישים אחריות לפצות על כך. רביעית, לדרג המקצועי ברשות יש אינטרס עצמי בקיום של ערוצי השידור, שהוא למעשה ההצדקה לקיומם כמוסד רגולטורי.¹⁵³

152 בעניין זה ראו את הימנעות הרשות מלפעול בסוגיית ההתבטאויות של עורך הדין יורם שפטל. אמילי גרינצווייג, "הרשות השנייה בודקת תלונות נגד עו"ד שפטל", הארץ, 23.2.2012.

153 שוורץ-אלטשולר (לעיל הערה 130).

לפיכך הדרג המקצועי ברשות השנייה תופס את עצמו כנושא בתפקיד כפול – מפקח על התחנה ומליץ היושר שלה. לכן הוא מעדיף להימנע מחיכוכים גלויים, מנסה למשוך זמן כל אימת שמגיעה אליו פנייה להתערב בתכנים, וכאשר כלים כל הקצים, הוא מפעיל את כוחו כדי להגיע להבנות והסכמות חשאיות עם התחנה. שהרי מבחינתו, היעדר פעולה יוביל לביקורת ולחץ פוליטיים עליו, ודיון פתוח יחייב אותו לנקוט עמדה שיש בה אמירה דמוקרטית בעייתית לתפיסתו. בהקשר זה, העמימות היא עמימות קונסטרוקטיבית.

לראייתנו יש להתנהלות זו מחיר חברתי ודמוקרטי כבד. היא מביאה לכך שהחלטות כבדות משקל, דוגמת הסרת תכנית מלוח המשדרים, מתקבלות בחוסר שקיפות וללא דיווח לציבור. קשה להתעלם מהתחושה שמתעצבת כאן רגולציה "אפורה" ולא רשמית, הנשענת על איומים כלכליים מוסווים, היעדר דיון ציבורי וניסיון למנוע מעורבות של גורמים אחרים, מקצועיים (מועצת העיתונות), משפטיים או אפילו פוליטיים. בטווח הארוך רגולציה כזו גם מערערת את האמון בכשירות של הרגולטור לפקח על השידורים. יתרה מזו, שיטת העמימות מאפשרת לדרג המקצועי לתמרן בין שני הקטבים. אמנם הוא מגונן לכאורה על התחנה, אבל כשמעמדו אינו יציב – למשל בתקופות מעבר או כשהוא סופג ביקורת בהקשרים אחרים ומבקש להראות הצדקה לקיומו – הוא מפגיז את כוחו על חשבון תחנת הרדיו הערבית. התחנה, מצדה, אינה ערה ללחצים שמופעלים על הרגולטור ואינה מודעת למתרחש מאחורי הקלעים ולמאבקים שהרגולטור מנהל בשמה. מבחינתה, ברגעי עימות הרגולטור הוא עוד גורם של הממסד הציוני שרודף אותה.

הלחצים שהרשות השנייה מפעילה על התחנה יכולים להוביל לשני תהליכים סותרים לכאורה, שפוגעים בחופש הפעולה של הצוות המקצועי בתחנה: הראשון הוא החלשה של הנהלת התחנה מול עובדיה ופגיעה בתדמיתה: ההנהלה חלשה ואינה יכולה לעמוד בלחצי הרגולטור, והמנהל נאמן לרגולטור – קרי לממסד – ולא לחברה שממנה הוא מגיע. התהליך השני הוא חיזוק המגמות הצנטרליסטיות של ההנהלה: ההנהלה תקבע מה משדרים שאם לא כן יישלל הזיכיון ולדרג המקצועי בתחנה לא תהיה עבודה. שני התהליכים אינם תורמים לחופש הביטוי ולחופש העיתונות וגם לא ליכולת התפקוד המקצועית של התחנה.

סיכום

תחנת הרדיו א-שמש פועלת במרחב המשולש שבין רגולציה, פוליטיקה וכלכלה. בהתאם לתנאי זיכיונה היא אמורה לשרת את האוכלוסייה הערבית שבאזור הזיכיון. כדי להיות מסוגלת להתקיים מבחינת שיעורי ההאזנה ולמשוך מפרסמים, עליה לרכוש את האמון של קהל היעד שלה ובר כבוד לעמוד בכללי הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו.

מחקר זה הוא ראשון מסוגו בכל הנוגע לרדיו המסחרי בשפה הערבית בישראל. המחקר התמקד בניתוח שידורי האקטואליה של התחנה בשגרה ובימי ציון לאומיים וביחסים שבין התחנה לרגולטור.

מערך האקטואליה הוא היהלום שבכתר תחנת א-שמש ועליו גאוותה. מלבד תחושת העצמאות בהיבטים לאומיים, משרדי האקטואליה בתחנה נותנים במה לציבור הערבי בישראל, שאינו מופיע בתקשורת הישראלית בשפה העברית בהקשרים שאינם ביטחוניים או פוליטיים.¹ על תופעה זו בכללותה עמד בשנת 2014 שר התקשורת דאז גלעד ארדן בטקס הפרס הישראלי לביקורת התקשורת של האגודה לזכות הציבור לדעת, באומרו כי "הציבור צריך לדעת את כל המציאות על צדדיה. ציבורים רבים סובלים מהדרה בתקשורת, סיקור חסר, סטריאוטיפים, סיקור מוטה".²

- 1 על היעדרותו של הציבור הערבי מהתקשורת הדוברת עברית ראו עסאם אבריריא, אלי אברהם, גדי וולפספלד, האוכלוסייה הערבית בעיתונות העברית: תקשורת ודה-לגיטימציה סוציו-פוליטית, גבעת חביבה: המרכז לחקר החברה הערבית בישראל והמכון לחקר השלום, 1998, עמ' 17-22, 28; ורד לי, "אל תגידו אין מומחים ערבים", הארץ, 5.2.2006; ח'ילוד מסאלחה ואמל ג'מאל, לתקשורת העברית דרושים כתבים ערבים: דפוס סיקור האזרחים הערבים-פלסטינים בעיתונות הישראלית המודפסת, נצרת: מרכז אעלאם, מרכז תקשורת לחברה הערבית פלסטינית בישראל, 2011.
- 2 לי-אור אברבך, "ארדן: לא צריך להיות שר תקשורת כדי להבין שהעיתונות במשבר", גלובס, 16.2.2014; אם כי לדעת השר הפתרון לכך צריך להימצא בערוץ הציבורי.

במחקרנו מצאנו כי התחנה היא כלי תקשורת ערבי הגאה בערביותו ובזהותו הלאומית הפלסטינית, אך אינו מתנכר לזהותו האזרחית הישראלית. אמנם התחנה שואפת להיות קול ערבי, אך כחלק מהחברה הישראלית. ראינו כי הזהות הלאומית של אנשי התחנה וזהותם האתנית כקבוצה מקופחת משפיעות על שיקולי העריכה והתוכן.³ לכן גם קריאת תיגר על הישראליות, ולא התעלמות ממנה, היא חלק כה חשוב בזהותה של התחנה. עוד מצאנו כי אנשי התחנה מבקשים להיבחן ביכולותיהם המקצועיות ולא על סמך השתייכותם האתנית. נוכחנו כי בתכנים המשודרים בתחנה מופנית ביקורת רבה כלפי פנים, כלפי החברה הערבית עצמה, לא פחות מהביקורת המופנית כלפי חוץ.

סְהִיל כראם, מנכ"ל תחנת הרדיו א-שמש, מגדיר את מלאכתו "שליחות" ואת תחנתו "כלי מחנך", בדיוק כפי שהייתה התקשורת הציונית בשנות החמישים והשישים של המאה הקודמת.⁴ תחושת השליחות מאפיינת את "הדור הזקוף", על פי המונח שטבעו רבינוביץ' ואבו בקר, בהתייחס לדור המשלב מודעות פלסטינית עמוקה עם זעם על הקיפוח וההדרה שהרוב היהודי משליט.⁵ חוקר התקשורת ח'ליל רינאוי מסביר כי הזהות של הדור הזקוף מתחזקת עם השנים בעקבות התמשכות הסכסוך הישראלי-פלסטיני. רינאוי מדגיש כי מדובר בדור שמעורה בחברה הישראלית, תלוי בה, ולכן גם מאוכזב כאשר המדינה מתעלמת מצרכיו.⁶ לטענתו, "הצגת הזקיפות שלו היא הביטוי הכי מופגן אצלו לישראליות שלו,

3 רינאוי, במחקרו על תפקוד עיתונאים ערבים בתקשורת הכתובה, הציג בין היתר את הזהות הלאומית והזהות האתנית כקבוצה מקופחת כגורם המשפיע על עבודתו של העיתונאי הערבי. ח'ליל רינאוי, האובייקטיביזציה של הסובייקטיביות: ייצוג יהודים בתקשורת הערבית, ראשון לציון: המכללה למינהל, המסלול האקדמי, 2009, עמ' 32-33.

4 ריאיון עם סהיל כראם, מנכ"ל תחנת הרדיו א-שמש, נצרת, 26.3.2012. על תחושת השליחות בקרב עיתונאים ערבים בישראל ראו אמל ג'מאל ורנא עואיסה, "אתגרי העבודה העיתונאית: בין עצמאות העיתונאים לתנאי העבודה הקשים" (تحديات المهنة الصحافية: بين استقلالية الصحفيين ووظيفة ظروف العمل), נצרת: אעלאם, מרכז תקשורת לחברה הערבית פלסטינית בישראל, 2012, עמ' 5, 27, 34, 89.

5 דני רבינוביץ' וח'אולה אבו בקר, הדור הזקוף, ירושלים: כתר, 2002, עמ' 74, 112-113.

6 ח'ליל רינאוי, החברה הערבית בישראל: סדר יום אמביוולנטי, תל אביב: המכללה למינהל, המסלול האקדמי, 2003, עמ' 23-30, 128-132.

כאשר נחישותו אינה חורגת מגבולות הישראליות שלה, אלא מעוגנת בתוכה".⁷ כברים אלו הולמים את ממצאינו בעקבות ניתוח התוכן של תחנת א-שמש. הכפיפות של תחנת א-שמש לרגולטור הישראלי מציבה אותה בין הפטיש לסדן. היא מנסה לעמוד בכללי הרגולציה, אך בד בבד לשמור על אופייה העצמאי כדי לעגן את מעמדה המקצועי בקרב קהלי היעד שלה. תפיסה זו אינה ייחודית לתחנה הערבית. נראה שכל המפוקחים ברדיו ובטלוויזיה המסחריים רואים ברגולטור במידה מסוימת מטרה המפריע לעשייה.⁸ אלא שבנקודות ההשקה וההיכוך שבין הרגולטור לתחנת א-שמש נוסף הרכיב הלאומי הנפיץ. בניגוד לתחנות אחרות, רוב החיכוכים בין התחנה לרגולטור נגועו לסוגיות פוליטיות-לאומיות ולא לסוגיות שגרתיות, דוגמת קידום מוצרים, פרסומות, הגברה של עוצמת הקול בשידורים וכיוצא באלה.

ממצאי הבדיקה שעשינו מלמדים שמנקודת ראות ממסדית תחנת א-שמש צבועה אפריורית בצבעיים חתרניים. בראש ובראשונה הביאה לכך החשדנות המובנית כלפי כלי תקשורת בערבית. בהקשר זה עמדנו על כך שישנם פערי ציפיות לא ריאליים בין הרגולטור לבין התחנה. ציפיית הרגולטור שהתחנה תשמש מוקד להסברה או גשר לשלום איננה עולה בקנה אחד עם מטרתה המקורית: לשרת את הצרכים התקשורתיים ואת סדר היום של האוכלוסייה הערבית באזור הזיכיון. הדברים מזכירים את הטענה שהעלו החוקרים וויל קימליקה ורפאל כהן-אלמגור שבישראל "כל זמן שהתחושה היא כי המיעוט הפלסטיני אינו מסכן את בטחוננו (של הרוב היהודי) אזי שמורה לו האפשרות לקדם את תפישת הטוב שבו הוא (הרוב היהודי) מאמין".⁹ לטעמנו יש להכיר, למשל, בכך שאופי ימי הזיכרון הלאומיים הישראליים, כמו יום העצמאות ויום השואה, איננו יכול לשאת צביון

7 שם, עמ' 131.

8 "מנכ"ל ערוץ 10, יוסי ורשבסקי: 'אם הרשות השנייה תישאר מקובעת: ישראל תישאר עם ערוץ מסחרי אחד'", גלובס, 12.1.2009; "אבי ניר: התקשורת צריכה להיות מנותקת מפוליטיקה ורגולציה", דה מרקר, 8.1.2012.

9 וויל קימליקה ורפאל כהן-אלמגור, "מיעוטים ערתיים-תרבותיים בדמוקרטיות ליברליות", בתוך: רפאל כהן-אלמגור (עורך), סוגיות יסוד בדמוקרטיה הישראלית, תל אביב: ספרית פועלים, 1999, עמ' 187-210 (הציטוט מעמ' 187).

זהה בתחנות רדיו המחויבות לאתוס הציוני ובתחנה דוברת ערבית. המתחים העולים, למשל, בכל הנוגע לצפירה עושים עוול לעבודה הרגולטורית עצמה. לאחר עשר שנים של פיקוח רגולטורי על תחנת א-שמש מצאנו כי התחנה מרגישה נרדפת ובמעקב תמידי של הרגולטור. בנאומו באירוע העשור לתחנה אמר המנכ"ל סהיל כראם: "בתקופה האחרונה אנו משלמים מחיר יקר מאד [על ההגנה על חופש הביטוי] מכיוון שהרשות השנייה משיתה עלינו קנסות על כל דבר שיוצא מפי שדרני התחנה שלא מוצא חן בעיניה, ואני אומר זאת לראשונה, אנו משלמים מחיר על אמירות של מה בכך".¹⁰ נאום ברוח דומה הוא נשא גם בעבר, למשל בשנת 2011, באירוע לציון שבע שנים לעליית התחנה לאוויר (לאחר העימותים עם הרגולטור סביב תכנית הד"שים והריאיון של זהיר בהלול עם סמר אל-חאג'י), אך היה הבדל מהותי בין שני הנאומים: בשנת 2011 הדברים נאמרו בעברית ויועדו לאוזניים של יו"ר מועצת העיתונות, השופטת בדימוס דליה דורנר, ושל אישים נוספים דוברי עברית שנכחו באירוע. בשנת 2014 הדברים נאמרו בערבית. אין מדובר בשינוי סמנטי בלבד. ברור כי בשנת 2014 פנה כראם בראש ובראשונה לעובדיו ולאורחים דוברי הערבית (אף שגם הפעם נכחה במקום יו"ר מועצת העיתונות). מוקדם לקבוע כי בכך נתן כראם גט כריתות לחברה הישראלית, אך ההבדל בשפה שבה ניתן כל אחד מהנאומים ראוי לתשומת לב.

במחקר זה מצאנו כי חלק מן האמירות הפוליטיות של שדרני התחנה אכן מאתגרות את האוזניים הישראליות-יהודיות-ציוניות. מבחינת המינוח, אין לכחד ששימוש במונחים דוגמת "הגולן הסורי" או כינוי אנשי חזבאללה או חמאס "לוחמי ההתנגדות" מעורר אי-נוחות. עם זאת, מן המחקר עולה כי על הציר שבצדו האחד עומד קול ישראל בערבית, שמשמש במינוח ישראלי-ציוני-ממסדי, ובצדו האחר תחנות הרדיו הפלסטיניות המשתמשות במינוח פלסטיני-לאומי, תחנת א-שמש ממוקמת באמצע, עם נטיות קלות לעתים לצד זה ולעתים לצד האחר. אנשי התחנה טוענים כי הם מבטאים ניסיון כן להשתמש בשפת הרחוב הערבי בישראל ומציגים ניואנסים לשוניים המקובלים בשפה הערבית. ייתכן שיש בכך ניצול של פערים תרבותיים-לשוניים כדי להגן על דרך פעולתם,

10 סהיל כראם באירוע לציון 10 שנים לפעילות התחנה, 31.8.2014.

אם כי מצאנו שהדרו-לשוניות אינה נושאת עמה בהכרח דו-ערכיות או חתרנות, ולפעמים השחקן מוחמד בכרי והאלוף יואב גלנט מוכתרים באותו תואר לשוני. מכל מקום, אנו סבורים כי הגאווה בשפה הערבית והדבקות בה אין מקורן באמירה לאומנית או לעומתית, אלא הן אקט לאומי-תרבותי. די אם נזכור כי בשנת 2011 הונחה על שולחן הכנסת הצעת חוק שתכליתה שינוי מעמד השפה הערבית במדינה משפה רשמית לשפה בעלת מעמד מיוחד בלבד.¹¹

חלק מן השיח התקשורתי של שידורי האקטואליה של התחנה עשוי להיות מאתגר לאוזן ישראלית מן הזרם המרכזי. אכן, העמדות המיוצגות על ידי שדרנים ומרואיינים ועצם הבחירה לעסוק בנושאים מדממים (למשל, הריסת כפרים לא מוכרים בנגב או סוגיית האסירים הביטחוניים אזרחי המדינה) שימשו מושא לביקורת על התחנה. להתרשמותנו מדובר במובנים רבים במעגל קסמים. מערך האקטואליה של התחנה אינו פועל בחלל ריק. מאפייניו התעצבו על רקע כללי של הרגשה בחברה הערבית שהיא נרדפת על ידי החברה היהודית,¹² ובאופן פרטי על רקע החיכוך הפוליטי של התחנה עם הרגולטור. מנכ"ל התחנה הצהיר בעבר כי האפשרות שניתנה לתחנה להפיק מהדורות חדשות עצמאיות מעידה על אמון בתחנה מצד המדינה. עם זאת הוא קבע כי "הרומנטיקה הבתולית [של תחילת הדרך] התחלפה לאוקיינוס של חשדנויות ותמורות רוויות סכנות".¹³

בנקודה זו ראוי להעיר שיש פער בין הדרך שבה התחנה נתפסת לבין ממצאי מחקרנו. אין להתעלם מכך שהתחנה מתעקשת להציג את עצמה בפומבי כרדיו ערבי ולנופף בזהות הלאומית פלסטינית כרכיב יסודי בה, מתוך הדחקה הזהות

- 11 יהונתן ליס, "הצעת חוק חדשה: ערבית איננה שפה רשמית", הארץ, 4.8.2011.
- 12 בעניין זה ראו אמל ג'מאל, תרבות צריכת תקשורת בקרב מיעוטים לאומיים: הערבים בישראל, נצרת: אעלאם, מרכז תקשורת לחברה הערבית פלסטינית בישראל, 2006, עמ' 191; יאיר אורון, זהויות ישראליות: יהודים וערבים מול המראה והאחר, תל אביב: רסלינג, 2010, עמ' 233-239, 250-264, 287.
- 13 סהיל כראם באירוע לציון 7 שנים לפעילות התחנה, 25.7.2010. כדאי לשים לב לתופעה מעניינת שמשותפת לתחנה בערבית ולתחנות החרדיות – בימים אלו רק להן יש מערך אקטואליה עצמאי. יתר התחנות נסמכות על מבזקי החדשות של ישראל 10 (חברת החדשות של ערוץ 10) או על העיתון המקוון מבית ידיעות אחרונות, ynet. רועי ברק, "דירקטוריון ציבורי יפקח על מהדורות החדשות של ynet ברדיו האזורי", גלובס, 24.11.2011.

הישראלית שלה. בעשותה זאת הציבור היהודי, שאינו מאזין לתחנה בקביעות, מתקשה להתייחס אליה כאל כלי תקשורת מקצועי כפי שהצגנו במחקרנו. במצב שבו "לאומיותה אומנותה" אין פלא שהתחנה נבחנת על פי קנה מידה לאומי ולא בהכרח מקצועי. הדבר בולט במיוחד בנקודות עימות, שבהן הדגש הושם על הפן הלאומי ולא על מקצועיות פעולתה. בעקבות זאת כל התבטאות ולו השולית ביותר, או כל שגגה מפי שדרן, נתפסים כנורמה ולא כמעידה חד־פעמית.

בניתוח היחסים בין הרגולטור לתחנת א־שמש לא הסתפקנו בהתייחסות אך ורק לגבולות שהרגולטור מציב, אלא ניסינו לאפיין את מורכבות התהליכים המייצרים את הגבולות הללו. עמדנו על כך שהרפורמה שנערכה ברשות השנייה ושינתה את דרך הפיקוח על תחנות הרדיו האזוריות (כך שהפיקוח מסתמך על תלונות הציבור) הביאה נזק רב לתחנת א־שמש. הואיל וכמות התלונות על התחנה קטנה מאוד, נכנסו לריק זה גופים בעלי סדר יום פוליטי, ובראשם האגודה לזכות הציבור לדעת. כך נוצר מצב שבו הייתה לגופים אלו השפעה לא מידתית על חברי מועצת הרשות, והם נחשפו רק לחלק קטן משידורי התחנה, מתוך התעלמות מן ההקשר הכולל. חלק מן הבעיה נעוץ בפערי השפה, ולפיכך מטרת מחקר זה הייתה גם להנגיש באופן נרחב את התכנים של התחנה הן לציבור הרחב והן לרשויות הרגולטוריות.

ממצא מטריד נוסף הוא היעדר השקיפות בכל תהליך הפיקוח על תחנת א־שמש ויצירת רגולציה אפורה, מתחת לשולחן, ללא דיון ציבורי פתוח. המאפיין הבולט ביותר של הפיקוח על התחנה הוא הבנות לא פורמליות, שלמעשה מעצבות את גבולות הזכות לחופש הביטוי במדינת ישראל הרחק מעיני הציבור, בתי המשפט והרשות המחוקקת. מדובר בתופעה שיש לשים לה קץ. יש לחייב בתקנות עריכת תמלילים ופרוטוקולים מסודרים של ועדת רדיו של הרשות, לאסור על מחיקת חלקים מהפרוטוקולים של המועצה שאין בהם סודות מסחריים ולפעול לקידום מחויבות גבוהה יותר לעקרונות כלליים של שקיפות מצד הרשות.

עמדנו על כך שהיעדר השקיפות הוא למעשה עמימות קונסטרוקטיבית, הנובעת מרצון של הדרג המקצועי ברשות להגן על התחנה מפני ניסיונות בעייתיים להצר את חופש העיתונות שלה על ידי לחצים פוליטיים. במובן זה התחום המקצועי בשדה הפעולה הרגולטורי הוא שחקן בזירה שיש בה מתח מתמיד בין מחויבותו לנהוג כגוף מפקח, שאוכף כללים ושומר על עקרון שלטון

החוק, לבין תחושתו שהוא המגן האחרון של חופש הביטוי של תחנה, שאין לה מליצי יושר אחרים או כוח כלכלי או פוליטי.

קשה לסיים מחקר הנוגע לרגולציה על שידורי רדיו של תחנה דוברת ערבית בישראל בלי להכיר בכך שרגולציה מסוג זה היא רגולציה של העולם הישן. בעולם הישן נערכו דיונים בבתי משפט, ברשויות רגולטוריות ובבתי מחוקקים באשר לאיזון שבין הזכות לחופש הביטוי לבין הפגיעה ברגשות הציבור; התנהלה מסע חיפוש סייפי ומתמשך שתכליתו לבדוק מתי יש ודאות גדולה לפגיעה חמורה, שאז מוצדקים צנזורה ואיסורי שידור ופרסום מצד המדינה, ומתי מצופה מחברה דמוקרטית וסובלנית להכיל ביטויים למיניהם, גם אם הם מזעזעים את אמות הספים.

בעידן הדיגיטלי הטיעון של מחסור בתדרים כבסיס להצדקה של פיקוח שלטוני אינו תקף עוד. התוצאה הראשונית של פיקוח כזה היא מגרש משחקים עקום: אפשר להיחשף ברשת לתכנים זהים לתוכני הרדיו או הטלוויזיה, אך ללא פיקוח, ללא אסדרה, ללא התחשבות בשאלת ההגנה על ערכים חברתיים כמו פגיעה ברגשות הציבור, בטעם הטוב ובביטחון המדינה. התוצאה האחרת היא שינוי במודל העסקי ובשוק הכלכלי שבתוכו מתפקדים אמצעי התקשורת. בהקשר של שידורי רדיו, יש להניח שחיבור לאינטרנט ברכב ובמכשירי רדיו ביתיים יאפשר הקמת תחנות שיפעלו אך ורק במרחב המקוון, ללא צורך בזיכיון, ברישיון או בפיקוח רגולטורי. במידה רבה שינויים אלו מציבים את הרגולטורים בעמדה של חוסר אונים ומבוכה, ואין ספק שהם יחייבו טיפול מושכל בשנים הקרובות. כבר היום נשמעים קולות בזכות משטר רגולטורי משותף, הנשען בעיקר על הכפפה עצמית של אמצעי התקשורת למסגרת תפקודית של כללים; כמו גם בזכות פיקוח קל מבעבר, שתכליתו להגן על אינטרסים ציבוריים שיש עדיין צורך להתחשב בהם.

למסקנות המחקר על תחנת הרדיו א־שֶׁמֶס יש תועלת גם בהקשר זה. במישור ההליך הרגולטורי, "רגולציה קלה" תהיה מוכרחה מעצם טיבה להיות מבוססת על פניות מצד ציבור המשתמשים, בייחוד בעידן שבו חוכמת ההמונים הופכת מססמה לעניין מוחשי. לפיכך יהיה צורך להתמודד התמודדות מעמיקה עם הכשלים שעלו במחקר בכל הנוגע לרגולציה המסתמכת על תלונות ציבור. הרגולציה תהיה חייבת להיות שקופה ופתוחה כדי לייצר את מידת האמון שתאפשר לה להתקיים. יתרה מזו, מידת הסובלנות הנדרשת בעולם שיש בו שפע

ועושר של ערוצי תקשורת שאינם נתונים להגבלות רגולטוריות היא רבה מבעבר. אם הטיעון העיקרי נגד תכנים ששודרו בתחנת הרדיו א־שמש היה שהתחנה עושה שימוש בתדר שניתן לה על ידי המדינה, ועל כן היא מחויבת לאתוס היהודי-ציוני, טיעון זה לא יהיה תקף עוד. החברה הישראלית תידרש אפוא להפנים כי גם בתוך גבולותיה יש דעות, תרבויות ושאיפות שונות מאלו של הזרם המרכזי היהודי הציוני. אף שכלל לא ברור שצנזורה הייתה התשובה לקיומן של דעות אלו מלכתחילה, ברי שבעידן הדיגיטלי היא פשוט לא רלוונטית. אפשר לומר כי הכלה של כלל התכנים המשודרים ברדיו א־שמש היא תרגיל מצוין בהתכוננות לעידן הדיגיטלי.

כאמור, העולם המקוון עשוי להביא עמו עושר ושפע של ערוצי תקשורת ותכנים שלא יהיו מוגבלים עוד בשל המחסור בתדרים. עם זאת הוא עשוי לייצר סגרגציה חברתית ובידול תוכני עד כדי איבוד כל מכנה משותף, ולו הבסיסי ביותר, בתוך חברות דמוקרטיות בכלל והחברה הישראלית בפרט. בסיכום המחקר נאמר אך כי התרשמנו שתחנת הרדיו א־שמש היא מהגורמים האחרונים במדינת ישראל שחיים בשני העולמות – עולמה של חברת הרוב היהודית ועולמה של חברת המיעוט הערבית. אין לזלזל בכך בימים שבהם הפערים בין הקבוצות בחברה הולכים וגדלים; הן מתרחקות זו מזו וכל אחת מהן מתכנסת בתוך עצמה. בסופו של חשבון, המטרה העיקרית של מחקר זה הייתה לנסות לפרוץ במידת מה את מה שדן כספי ודני רובינשטיין מכנים "חומת המידע", שאיננה מאפשרת זרימה חופשית של מידע בין הקהילה דוברת העברית לבין הקהילה דוברת הערבית בישראל.

إذاعة الشمس:

على خط التماس بين المراقبة، السياسة والاقتصاد

ملخص

أ. خلفية عامّة

انطلق في عام ٢٠٠٣ بثّ إذاعة الشمس، محطة الراديو المخصّصة للجمهور الناطق باللغة العربيّة في شماليّ البلاد ووسطها، بناءً على امتياز مُنح لها من قبل السلطة الثانية للتلفزيون والراديو. بدأت الإذاعة طريقها كمبادرة اقتصادية يهوديّة-عربيّة، لكنّها سرعان ما أصبحت محطة الراديو الشرعية الوحيدة في إسرائيل بملكيّة عربيّة كاملة، والتي تبثّ ليلاً نهاراً وعلى مدار العام. ولكن، ورغم تميّزها وخصوصيّتها، إلاّ أنّه لم تُكتب عنها، عن المضامين التي تبثّها، طرق عملها أو تعاملها مع الهيئة المراقبة المسؤولة عنها أيّ دراسة حتّى اليوم. تأتي دراستنا هذه لسدّ هذه النواقص.

* * *

تُنشر بين الفينة والأخرى في وسائل الإعلام في البلاد والعالم، أخبار عن إذاعة الشمس. تعرض قراءة هذه الأخبار صورة إذاعة هي واحدة من اثنتين – أو أنّها إذاعة وطنية-قوميّة، معادية للدولة، أو أنّها إذاعة مطاردة سياسياً من قبل المؤسسة الإسرائيليّة-الصهيونيّة المعادية. وعلى أيّ حال، فإنّ الخطاب العامّ بشأنها سطحيّ وينطوي على ازدواجيّة.

تهدف دراستنا الحاليّة إلى فحص بثّ هذه الإذاعة، وكذلك فحص علاقاتها المتبادلة مع الهيئة المراقبة. إنّ هذه المحاولة هي الأولى من نوعها للتعرفّ على مجال نشاط إذاعة الشمس، التعرفّ على التقاليد الإعلاميّة التي نشأت فيها، دراسة سيرورة تطوّرها، تحليل برامجها ووصف بثّها بطرق كميّة وكيفيّة. لقد ركّزنا على مجالين: الأوّل-برامج شؤون الساعة التي تبثّها الإذاعة، مُميّزين بين البرامج الاعتياديّة والبرامج

في المناسبات الوطنية الإسرائيلية والعربية؛ أما الثاني – فهو نقاط الاحتكاك بين الإذاعة والمؤسسة الإسرائيلية. اخترنا التركيز على برامج شؤون الساعة لثلاثة أسباب: أهميّة هذا الجانب بالنسبة للإذاعة ورؤسائها، مركزية برامج شؤون الساعة في ساعات الذروة في الاستماع للراديو وحقيقة أنّ معظم حالات الاحتكاك بين الهيئة المراقبة والإذاعة تتعلّق ببرامج شؤون الساعة.

ب. الإذاعة

إذاعة الشمس هي أولاً وقبل كلّ شيء، وسيلة إعلام تجاريّة محافظة، لا تخترق الأطر المتعارف عليها ولا تتجاوز الحدود. حتّى عندما تتحدّى المجتمع العربيّ وتنتقده، فإنّها تفعل ذلك بحذر. تعتمد الإذاعة في سيرورة تشكيل هويّتها، على عاملي تأثير أساسيين – مجتمع الأقلّيّة العربيّة ومجتمع الأكثرّيّة اليهوديّة – إلى جانب العوامل الثانويّة الإقليميّة، المجتمع الفلسطينيّ خارج إسرائيل والشرق الأوسط.

جدول الأعمال اليوميّ للإذاعة محليّ إسرائيليّ بحت، ولهذا السبب بالذات يخشى موظّفوها المهنيّون، وقد يخشون بقدر كبير جدّاً ربما أكثر من اللازم، أن يتمّ تعريفهم كإسرائيليين – صهيونيين. أحياناً يؤثر خوفهم هذا في مضامين البثّ، كما يؤثر لاحقاً في تعامل الشارع الإسرائيليّ اليهوديّ مع الإذاعة. بالرغم من ذلك، لا يتعلّق الأمر بإذاعة تعمل ضدّ الدولة، مع أنّها انتقاديّة تجاه المؤسسة اليهوديّة. بيّنت دراستنا أنّه وفي الوقت نفسه، يتمّ توجيه انتقاد معارض للمؤسسة تجاه هيئات في المجتمع العربيّ. مقدّمو البرامج في المحطة ولا يتورّعون عن التعبير عن آرائهم، لكنّهم لا يختلفون بذلك عن زملائهم اليهود. في هذا السياق، من المهمّ أن نتذكّر أنّ العاملين في إذاعة الشمس، تشكّلوا بالهام من وسائل الإعلام الإقليميّة العربيّة، ولكنّهم أيضاً وبالأساس، تشكّلوا بتأثير وسائل الإعلام العبريّة.

وصل معظم الصحفيين إلى هذه الإذاعة يدفعهم شعور تأدية الرسالة، وهم يريدون تحقيق حلمهم بالعمل في الإعلام. إنهم يطمحون إلى عرض مجتمعهم على أنّه منتصب القامة، دون تجاهل التوتّر القائم بين الهويّة المدنيّة الإسرائيليّة والهويّة الوطنيّة الفلسطينيّة. يمكننا أن نوّكد بالفعل أنّ الإذاعة هي وسيلة إعلام عربيّة فخورة بعروبيتها، وبكونها إسرائيليّة أيضاً. يعمل موظّفوها على الخط الدقيق بين الاستقلاليّة المحليّة والرغبة في أن يكونوا جزءاً من المجتمع الإسرائيليّ، وفي أن يكونوا في حوار مستمرّ معه. من المهمّ بالنسبة لهم الانخراط في المجتمع، وهم يشعرون بخيبة الأمل عند فحص عملهم المهنيّ، من منظور سياسيّ، لا من منظور مهنيّ. تبيّن دراستنا أنّهم

بالفعل يعملون كصحفيين مهنيين، وبالرغم من ذلك، هويتهم القومية تسيهم سلفاً، في نظر مجتمع الأغلبية اليهودي على أنهم ذوي ميول ونزعات سياسية. يؤكد العاملون في الإذاعة مراراً وتكراراً على أنهم يطمحون لأن يكونوا صوتاً عربياً، لكن، على ما يبدو أنهم لا يؤكدون بالقدر الكافي أنهم مصممون على فعل ذلك من خلال دولة إسرائيل. إذاعة الشمس ليست صوت فلسطين كما أنها ليست صوت إسرائيل باللغة العربية، وليست بوقاً للمؤسسة الإسرائيلية-الصهيونية. إذاعة الشمس هي صوت إسرائيلي باللغة العربية؛ صوت عربي محلي متميز لا انفصالي، صوت لما يمكن تسميته المجتمع المقابل أو الموازي، الذي يطمح وفق طريقته إلى الاندماج.

ج. الهيئة المراقبة

تعتبر المؤسسة الإسرائيلية وسائل الإعلام باللغة العربية "جنوداً" في النزاع العربي الإسرائيلي. بناءً على ذلك، فإن إذاعة عربية مستقلة، إلى جانب كونها أداة غايتها خدمة الدولة ومواطنيها العرب، تعتبر في نظر المؤسسة أداة تنطوي على إمكانية التحريض أو شن حرب نفسية أيضاً. في الوقت نفسه، المؤسسة الإسرائيلية ذاتها ترغب في أن تشكل الإذاعة باللغة العربية جسراً للسلام، أو وسيلة "لنأيف القلوب". على أي حال، يبدو أحياناً في نظر المؤسسة، وفي نظر المجتمع اليهودي أيضاً، أنه حتى إذاعة محافظة مثل إذاعة الشمس، لا تتعدى كونها أخف الضرر، أي واجب منصوص عليه في القانون، ويجب التعامل معها من منطلق الاحترام والشك في آن واحد.

السلطة الثانية للتلفزيون والراديو هي الهيئة المراقبة لعمل الإذاعة من حيث الأداء والمهنية. تتألف السلطة من مستويين: مراقب ومهني. المجلس العمومي للسلطة الثانية هو المراقب، ووظيفته تجسيد الاحتياجات الإعلامية للجمهور. مع أن هنالك من يشككون عادة بقدرة هذا المجلس على القيام بهذا الدور، إلا أن هذه الدراسة تضع علامة استقهام كبيرة بشأن قدرة المجلس على القيام بهذا الدور بالنسبة للإذاعة العربية، لأن هذا المجلس لا يشمل تمثيلاً لائقاً للصوت العربي، لذلك لا يضم بين أعضائه من قد يشكل ممثلاً للمزاج العام العربي، كما أنه لا يضم من قد يكون الشفيح الجماهيري للإذاعة. فإن المستوى المهني، وبشكل اضطراري، يشغل هذا الدور الشاغر في المستوى المراقب، ويحاول بالفعل الدفاع عن الإذاعة. يخلق هذا الوضع تناقضاً يكون فيه المستوى المهني هو نفسه المراقب والشفيح أيضاً في آن واحد. تزرع هذه الازدواجية الثقة بأهلية المجلس لمراقبة بث الإذاعة وباستقامته المهنية.

في سنة ٢٠٠٠ تمّ تغيير طريقة الرقابة على الإذاعات اللوائية، ومنذ ذلك الحين تعتمد الهيئة التنظيمية على شكاوى الجمهور فقط، لا على الرقابة الصارمة والمتواصلة على بثّها. لقد تبين لنا أنّه في كلّ ما يتعلّق بإذاعة الشمس، جلب هذا الإصلاح معه ضرراً، إذ إنّه ليس من عادة الجمهور العربيّ تقديم الشكاوى، فاستغلّت الوضع هيئات ذات جدول أعمال سياسيّ، لتدخل إلى هذا الحيز الشاغر، متحديةً بذلك الهيئة المراقبة. خلافاً لإذاعات أخرى، معظم الاحتكاكات بين إذاعة الشمس والهيئة التنظيمية، تتعلّق بقضايا قومية، لا بقضايا عادية ذات صلة بالعلاقات بين الهيئة المراقبة وأيّ إذاعة من المجال التجاريّ (مثل الترويج لمنتجات أو إعلانات تجارية)، أو المجال النقابيّ (مثل، رفع الصوت خلال البث). مع إضافة البعد القوميّ للنزاع اليهوديّ العربيّ، المعرّض للانفجار، والشعور بالإجحاف والإقصاء، تصبح الهيئة المراقبة في نظر العاملين في الإذاعة عدواً قومياً. في هذه النقطة بالذات، يزيد تدخل الهيئات السياسية من شدة الاحتكاك، لأنها لا تستطيع معاينة الأمور بمنظور أوسع، لأطلاعها على جزء قليل من بثّ الإذاعة، على نزر يسير من مقابلة صحفية، أو حتّى على مقابلة صحفية كاملة، متجاهلة مجمل بثّ الإذاعة. وعليه فإنّ النقاش العامّ الإعلاميّ الذي يدور في أعقاب ذلك، يتميّز بالخوف من وسيلة الإعلام التي لا يفهم لغتها معظم مواطني الدولة اليهود، كما يمتاز بعدم المعرفة ببثّ الإذاعة والميادين الإعلامية والاجتماعية التي تنشط فيها. علاوة على ذلك، لا يعرف المشاركون في هذا النقاش طرق عمل سلطات الرقابة على الإعلام التجاريّ، ولا يدركون العلاقة بينها وبين الإذاعة.

د. المراقبة غير الواضحة وتأثيراتها

لتفادي المشاكل التي ورد ذكرها هنا، وللتوصّل إلى هدوء، يشمل أيضاً التملّص من الاحتكاكات الجماهيرية، السياسية والقانونية مع الإذاعة، تفضّل الهيئة المراقبة التوصل إلى تفاهات واتفاقات سرّية مع الإذاعة. لذلك فإنّ القرارات المصيرية، مثل: إزالة برامج من جدول البثّ بأمر من الهيئة المراقبة، تتخذ بعدم شفافية ودون إطلاع الجمهور عليها. النتيجة هي تشكّل معايير "مراقبة غير واضحة"، غير رسمية، تستند إلى انعدام النقاش العامّ، وإلى محاولة الامتناع عن مواجهات في المحاكم، تعكير الأجواء وتهديدات اقتصادية خفية (التهديد بفرض غرامات على الإذاعة إذا ما طرح الموضوع في مسارات المراقبة المعتادة، سحب الإمتياز أو تخصيص موجة بثّ لإذاعة عربية أخرى تنافس إذاعة الشمس).

أحد الإجراءات التي تتخذها الهيئة المراقبة لخلق تنظيم رقابة غير الواضح، هو إخفاء المعلومات عن الجمهور. بيّنت لنا الدراسة أنّ السلطة الثانية تقلص الكشف عن المعلومات عن الإذاعات الخاضعة لرقابتها، وعن منظومة العلاقات المتبادلة بينهما. إنّ عدم الشفافية في المعلومات، يزيد من صعوبة المتابعة على الصعيدين – البحثي والجمهوري. تتفاقم المشكلة عندما يتعلّق الأمر بمجال حسّاس مثل الرقابة على إذاعة باللغة العربية. للأجواء العامّة غير الصافية والنقاش الضحل حول هذا الموضوع تأثيرات مصيريّة في نسيج الحياة في مجتمع متعدّد الثقافات مثل المجتمع الإسرائيلي. من اللائق أن تتصرّف الهيئة المراقبة بشفافية أكثر، ولا تخشى الكشف عن تقارير، ملخصات للنقاشات ومحاضر جلسات حول قضايا حسّاسة أو هامة جدًّا للنقاش العام، ولمستقبل المجتمع الإسرائيلي أيضًا. كما أنّ محاولة إخفاء أمور، وحظر نقاشها جماهيريًا، قد تكون حجر العثرة الأساسي في العلاقات بين الإذاعة والهيئة المراقبة. لإجمال التماس بين الإذاعة والهيئة المراقبة، علينا أن نقول إنّ المتابعة التنظيميّة، الرقابة العامّة والمعلومات المخفية، تولّد الخوف، الشكوك وعدم الثقة من جانب الإذاعة بالسلطات الرقابة. تضطرّ إدارة الإذاعة إلى المناورة بين المطرقة والسندان، بين الهيئة المراقبة وعامليها: فمن جهة تحاول إرضاء الهيئة المراقبة وتطبيق قواعده دون التنازل عن مطلبها بحريّة العمل؛ ووفق ما تدّعيه، فإنّ الإذاعة الحرّة، في إطار قيود مختلفة تفرضها قوانين التنظيم، هي من مصلحة الهيئة المراقبة. من جهة أخرى، عندما تتصاع لطلبات هيئة الرقابة، فإنّها تقدّم لموظفيها تفسيرات مشابهة: يصبّ العمل وفق قواعد المراقبة في مصلحة الإذاعة حتّى لو ظلّ العاملون أنّ الأمر يبدو كملاحقة سياسية.

الضغوطات التي تمارسها الهيئة المراقبة على الإذاعة قد تحرك، على ما يبدو، عمليتين متناقضتين، تمسّان بحريّة عمل الطاقم المهني في الإذاعة. الأولى هي إضعاف إدارة الإذاعة في وجه موظفيها والمسّ بصورتها. الإدارة ضعيفة، وغير قادرة على مواجهة الهيئة المراقبة. بمعنى المدير مخلص لهذه الهيئة – أي للمؤسسة – لا للمجتمع الذي أتى منه. العملية الثانية هي تعزيز التوجّهات التركيزيّة للإدارة: الإدارة هي التي تقرّر بشأن ما يتمّ بثّه، وإلا فسيحسب منها الامتياز، وعندها لا يكون هناك دور للمستوى المهني في الإذاعة. هاتان العمليتان لا تسهمان في حريّة التعبير وحرّيّة الصحافة، وبالطبع لا تسهمان في الأداء المهني في الإذاعة.

هـ. استنتاجات

إذاعة الشمس هي جزء واحد فقط من التركيبة المعقدة للهوية القومية للأقلية العربية في إسرائيل. تكمن في المضامين التي تبثها، القدرة على تعزيز المخاوف التي ينطوي عليها الاطلاع على مضامين غير متاحة وواضحة، بالنسبة لغير المتمكن من اللغة العربية، أو لايحي المميزات الثقافية السياسية للمجتمع العربي المعاصر.

كما هو الحال بالنسبة لأي إذاعة أخرى، إذاعة الشمس ليست جسراً للسلام، ولا يجوز اعتبارها وسيلة لتأليف القلوب. هذه الإذاعة هي عبارة عن أداة ثقافية-ترفيهية-تجارية، شأنها شأن بقية الإذاعات، ولها جوانب سياسية. بمعنى أو بآخر، قد تكون الصعوبة في العلاقات بين إذاعة الشمس والهيئة المراقبة نابعة من التوقعات غير الواقعية، التي تعلقها الهيئة المراقبة على الإذاعة. إن الوعد بأن تشكل هذه الإذاعة جسراً، يخلق توقعات لدى الطرف الآخر، أي لدى الهيئة المراقبة. عندما لا تؤدي الإذاعة دورها العمل كمجسر، فإنها تعتبر في نظر الهيئة المراقبة منتهكة لشروط الامتياز. في المقابل، تثير لدى المستمع اليهودي المخاوف القديم منها. وعليه، فإنه من اللائق أن تتم إعادة تعريف دور الإذاعة الناطقة بالعربية في دولة إسرائيل. إذا تجاهلت الاحتكاكات، التعقيدات والمواجهات القومية داخل الدولة، فإنها حتماً سوف تنتكّر لدورها، وتصبح غير ذات صلة بالنسبة للجمهور العربي الذي يعيش هنا؛ وتزيد من الشعور بالاعتراب الذي ينتابه. في هذا الوضع، من المؤكد في عصر الإعلام الرقمي، أن الجمهور العربي في إسرائيل يجد طريقه إلى المعلومات التي "أخفيت" في وسائل إعلام أخرى تتحدث بالعربية، والتي هي على كل حال متاحة لهذا الجمهور ويستهلكها.

تستطيع الهيئة المراقبة مواجهة التحدي، إذا نجحت في التوصل إلى معرفة عميقة بالمضامين والمذيعين في الإذاعة. لكن، تكمن هنا مشكلة أخرى أيضاً، إذ إن المتابعة والمعرفة العميقة بالإذاعة من جانب الهيئة المراقبة، من شأنها أن تكشف عن نواقص في تعريف الإذاعة لشؤونها،¹ وخاصة زيادة الشعور بالمطاردة والملاحقة. لكي تتوجه الهيئة المراقبة مع شعور المطاردة والملاحقة عليها أن تطوّر سياسة احتواء وترضى بحقيقة أن إذاعة الشمس تبثّ لجمهور محدد، في حين متعدّد الثقافات. لذلك، على سبيل

1 ليست هذه النواقص خاصة بالمحطة بل هي نواقص ومخالفات قوانين المراقبة التي تميز جميع محطات الإذاعة التجارية، مثل الإعلانات التسويقية المخفية والخروج عن جدول البرامج

المثال، ليس هناك أيّ سبب لأن توقف بثّها في يوم الغفران، الذي يعمل خلاله جهاز التربية والتعليم في المجتمع العربيّ كالمعتاد.

إنّ **إذاعة الشمس** تعتبر اليوم إحدى الهيئات المعودة في الدولة التي ما زالت تعيش في العالمين – عالم مجتمع الأكرثيّة اليهوديّة، وعالم ومجتمع الأقلّيّة العربيّة. لا يجوز لنا التقليل من قيمة هذا الأمر، في الفترة التي تتّسع فيها الفجوات بين المجتمعين، لدرجة أنّ كلّ منهما ينغلق على ذاته. إنّ الفائدة التي قد يجنيها المجتمع الإسرائيليّ من احتواء هذه الإذاعة كبيرة، لأنّ **إذاعة الشمس** قد تشكّل أداة في تصميم روح جماعيّة عربيّة في الدولة، وكجزء منها. وعليه، وفقاً لسياسة الاحتواء والتقبّل، هناك مجال لفحص حتّى توسيع مدى استقبال بثّ هذه الإذاعة.

A-Shams: The Challenges of an Arabic Radio Station in Israel

Shlomo Daskal | Tehilla Shwartz Altshuler

THE ISRAEL
DEMOCRACY
INSTITUTE

Text Editor: Tamar Shaked
Series Design: Tartakover Design, Tal Harda
Cover Design: Yossi Arza
Typesetting: Nadav Shtechman Polischuk
Printed by Graphos Print, Jerusalem

Cover Photos: *Scarfs on Arab Market, Zalezna*, Dreamstime.com
Radio Dial, Graeme Dawes, Dreamstime.com

ISBN 978-965-519-173-8

No portion of this book may be reproduced, copied, photographed, recorded, translated, stored in a database, broadcast, or transmitted in any form or by any means, electronic, optical, mechanical, or otherwise. Commercial use in any form of the material contained in this book without the express written permission of the publisher is strictly forbidden.

Copyright © 2015 by the Israel Democracy Institute (RA)
Printed in Israel

The Israel Democracy Institute
4 Pinsker St., P.O.B. 4702, Jerusalem 9104602
Tel: (972)-2-530-0888
Website: <http://en.idi.org.il>

To order books:
Online Book Store: <http://tinyurl.com/en-idi-store>
E-mail: orders@idi.org.il
Tel: (972)-2-530-0800; Fax: (972)-2-530-0867

All IDI publications may be downloaded for free, in full or in part, from our website.

Abstract

A. General background

In 2003, Radio **A-Shams** (“the sun” in Arabic) went live under license from the Second Authority for Television and Radio (the regulator of commercial broadcasting in Israel) aiming to serve the Arabic-speaking public in northern and central Israel. The station was originally an Arab-Jewish business enterprise, but soon became the only legally operating radio station in Israel under full Arab ownership, broadcasting 24/7, 365 days a year. However, despite its uniqueness, there has been no academic study of the station, the content it broadcasts, its work methods, or its relations with the regulatory body. Our research aims to address these lacunae.

* * *

From time to time, the Israeli and international media publish items about Radio **A-Shams** that portray the station as one of two things—either a national-nationalistic station that is hostile to the state, or, alternatively, a station that suffers political persecution by a hostile Israeli-Zionist establishment. Either way, the public discourse about the station is dichotomous and superficial.

Our research aims to examine the station’s programs and its relationship with the regulatory authority. This is the first attempt of its kind to survey the station’s scope of activity, study its development and the media tradition it has fostered, and analyze its programs using quantitative and qualitative methods. We focused on two areas: first the station’s programs on current events, distinguishing between routine broadcasts and those on Israeli and Arab national holidays; the second—points of friction between the station and the Israeli establishment. We chose to focus on current-events programs for three reasons: the importance the station and its management attribute to

these programs; the centrality of current-events shows during the peak hours of radio listening; and the fact that most of the friction between the regulatory authority and the station is connected with current events.

B. The station

A-Shams is first and foremost a commercial media outlet. It is a conservative station; it does not seek to break barriers or stake out new ground. Even when it challenges and criticizes Arab society, it does so cautiously. Two main sources of influence shape its identity: the Arab minority society and the Jewish majority society. There are also secondary regional influences from Palestinian society outside of Israel and from the Middle East.

The station's agenda is clearly local-Israeli. It is precisely for this reason that its professional employees worry, perhaps excessively, about being identified as Zionist Israelis. Sometimes this concern affects the content of the broadcasts and, consequently, the way the Israeli-Jewish street views the station. However, it is not a subversive station, despite its criticism of the Jewish establishment. Our research shows that the station's anti-establishment critique is also directed against players in Arab society. Its journalists and hosts are opinionated and do not refrain from taking a stand. In this regard, however, they are no different from their Jewish colleagues. It is important to recall in this context that although the personnel at **A-Shams** radio view the regional Arabic-language media as a model, they are also—even primarily— influenced by the Hebrew-language media.

Most of the station's journalists enter the field with a sense of mission, hoping to fulfill their dream of working in the media. They seek to portray their society as proud and dignified, without ignoring the tension that exists between the Israeli civic identity and the Palestinian national identity. We can unequivocally affirm that the station is an Arab media outlet that takes pride in its Arabness—but also in its Israeliness. Its personnel tread the fine line between local independence, on the one hand, and the desire to be part of Israeli society and engage in ongoing dialogue with it, on the other. It is important for them to be involved in Israeli society; they are disappointed

when their professional work is examined through a political lens, rather than a professional one. Our research indicates that they indeed function as professional journalists. However, because of their national identity, the Jewish majority society views them as politically biased. The station's staff emphasize time and again that they seek to serve as an Arab voice, but perhaps they do not emphasize enough their determination to do this as a part of the State of Israel. **A-Shams** is not the Voice of Palestine. But neither is it the Voice of Israel in Arabic or a mouthpiece for the Zionist-Israeli establishment. **A-Shams** is an Israeli voice in Arabic; a local Arab voice, distinct but not isolationist, the voice of a sort of counter-society that aspires, in its own way, to become part of that society.

C. The regulatory authority

The Israeli establishment views the Arabic-language media as “soldiers” in the Arab-Israeli conflict. Thus, an independent Arab radio station, besides being an instrument to serve the country and its Arab citizens, is, to the establishment, a potential tool for incitement or psychological warfare. However, the same Israeli establishment also wants the Arabic-language radio station to serve as a “bridge for peace” or a “means of bringing people closer.” In any case, it sometimes seems to the Jewish establishment that even a conservative station like **A-Shams** is nothing more than the lesser of two evils: a statutory obligation that must be permitted but should be viewed with suspicion.

The Second Authority for Television and Radio regulates the station's activity from a functional and professional perspective. The Second Authority includes two echelons – supervisory and professional. The Public Council of the Second Authority is the supervisory echelon; its role is to represent the media needs of the public. While there is skepticism regarding its ability to fill this role in general, our research raises a larger question about its ability to perform this function in particular vis-à-vis **A-Shams**: Because the Arab voice is not adequately represented on the Public Council, there is no one to represent the Israeli Arab sentiment or to serve as the public advocate for

the station. Absent any other options, this void is filled by the professional echelon, which indeed tries to defend the station. This situation creates a paradox: the professional echelon is both the supervisor and the advocate. This dual role undermines confidence in its professional integrity and ability to oversee the station's broadcasts.

In 2000, the system of supervision of the regional radio stations changed; since then, the regulatory authorities have relied exclusively on complaints by the public and have not closely and consistently monitored broadcasts. We found that this reform harmed **A-Shams**, because the Arab public does not generally submit complaints. This void was filled by entities with a political agenda, who thus posed a challenge for regulators.

Unlike other stations, most of the friction between **A-Shams** and the regulatory authorities pertains to national issues, rather than to the routine issues of the commercial relations (for example, branded content, product placement, harmful content or misleading advertisements) or technical relations (for example, increasing the broadcast sound level) that generally characterize the interaction between a radio station and regulatory authority. Add in the volatile national aspect of the Arab-Jewish conflict and the feelings of deprivation and exclusion, and the regulatory authority becomes a national enemy in the eyes of the station's personnel. At this point, the involvement of political entities intensifies the friction; they lack a broad perspective because they are exposed to a fraction of a broadcast and are unaware of the full range of the station's broadcasts; for example, they hear a sound bite from an interview or sometimes even a full interview detached of its context. Consequently, the ensuing public and political discussion is characterized by fear of a media outlet whose language is unintelligible to most of the State's Jewish citizens, and by a lack of familiarity with the station's broadcasts and the fields in which it operates. Moreover, the participants in this discussion are unfamiliar with how the authorities oversee the commercial media and do not understand the connection between the supervisory authorities and the station.

D. “Gray regulation” and its repercussions

In order to avoid the problems cited here and to achieve a *modus vivendi* that also prevents public, political, and legal conflicts with the station, the regulatory authorities prefer to reach private understandings with it. Thus, weighty decisions—for example, a decision to drop a program from the broadcast schedule—are made without transparency and without notification to the public. This fosters norms of “gray regulation”—unofficial constraints that are based on the absence of public discussion, attempts to avoid courtroom confrontations and public controversy, and veiled economic threats (such as fines if the matter reaches discussion in the accepted regulatory channels, revocation of its license, or allocation of a frequency to another Arab station that would compete with **A-Shams**).

One of the measures regulators adopt in creating this “gray regulation” is to conceal information from the public. We found in our research that the Second Authority restricts the dissemination of information about the radio stations under its purview and about its relationships with them. This lack of transparency makes research and public monitoring difficult. The problem intensifies in a sensitive area like oversight of an Arabic-language radio station. The volatile public atmosphere and the superficial debate have crucial repercussions on the fabric of life in a multicultural society like Israel’s. The regulatory authorities should act with greater transparency and should not be deterred from publishing reports, meeting summaries and protocols—even on issues that are sensitive but very important for the public discourse and for the future of Israeli society. In fact, the attempt to conceal information and prevent public discussion is the main stumbling block in the relations between the station and the regulator.

To sum up the interface between the station and the regulators, we can say that the regulatory monitoring, public criticism, and concealing of information breed fear, suspicion, and distrust on the part of the station vis-à-vis the regulatory authorities. The station’s management is compelled to maneuver between a rock and a hard place, between the regulators and the station’s personnel. On the one hand, it tries to accommodate the regulatory authorities and their rules without surrendering its need for freedom of action.

The management contends that the regulator's interest is to allow radio stations to operate freely, within some legislated bounds. On the other hand, when the management accedes to the regulator's demands, it presents similar arguments to its staff. That is, the management claims that it is in the station's interest to comply with the regulations, even when the workers view these rules as an expression of political persecution.

The pressures the regulatory authorities exert on the station can drive two ostensibly opposing processes, both of which harm the freedom of action of the station's professional staff. The first process entails a weakening of the station's management vis-à-vis its employees and a blow to the management's image. There is a sense that it is weak and cannot withstand the pressure by the regulators and that it is loyal to the establishment rather than to the society the station is supposed to serve. The second process is a reinforcement of the management's process of centralization: The management decides what will be broadcast, because otherwise the station will be stripped of its license and the professionals at the station will lose their jobs. The two processes do not contribute to freedom of expression and freedom of the press; they certainly do not contribute to the professional functioning of the station.

E. Conclusions

Radio **A-Shams** is one piece of the complex puzzle that is the national identity of Israel's Arab minority. Its broadcasts have the potential to reinforce the fears and concerns inherent in exposure to content that is foreign to those who are not fluent in Arabic or familiar with the cultural-political milieu of contemporary Arab society.

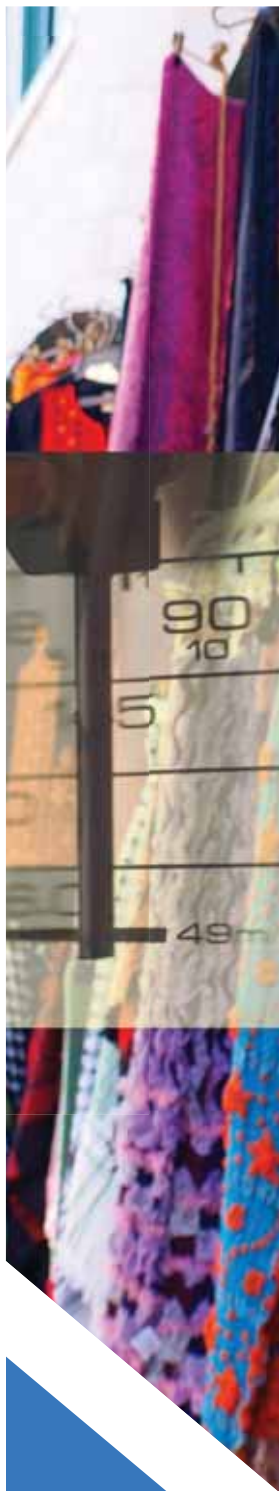
Like any other radio station, **A-Shams** is not a bridge for peace and should not be viewed as a means for enhancing fraternity between Arabs and Jews in Israel. The station is a vehicle of culture, entertainment, and commerce, like any other radio station, and also has political aspects. To some extent, the difficulty in the relations between **A-Shams** and the regulator stem from the latter's unrealistic expectations of the station. The promise of being a bridge creates expectations on the other side of the bridge—that is, among

the authorities. When the station does not function as a bridging agent, it is perceived by the regulators as violating its license and stirs primal fears among Jewish listeners. We should therefore redefine the role of an Arabic-language station in the State of Israel. If it ignores conflicts, complexities, and national confrontations within the State, it will not fulfill its role and will be irrelevant to the Arab public living here; in fact, it will just reinforce the feelings of alienation this sector already experiences. In this situation, and certainly in an age of digital media, the Arab public in Israel will find other Arabic media outlets, which are already accessible and used by this sector, to find its way to information that was “hidden.”

The regulatory authorities can contend with the challenge if they study the station’s content and broadcasters in greater depth. But this presents another problem: The regulatory authorities’ in-depth monitoring of the station is liable to uncover flaws in the station’s operation¹ and, in particular, lead to a deeper sense of persecution. To deal with this feeling, the regulator should adopt a tolerant line and accept the fact that **Radio A-Shams** broadcasts to a specific audience within a multicultural region and should not be expected to toe the Zionist line on national holidays. Therefore, for example, there is no reason it should not broadcast on Yom Kippur—when the Arab school system operates as usual

Today, **Radio A-Shams** is one of the only entities in Israel that still lives in both the world of the Jewish majority society and the world of the Arab minority society. This is nothing to scoff at in these days of widening gaps between the two sectors, with each one converging within itself. Israeli society can derive great benefit from an inclusive approach toward this station because **A-Shams** could help shape an Arab ethos within the State and as part of it. Therefore, in accordance with the policy of inclusion and acceptance, there is even room to consider expanding its broadcast range.

1 These flaws are not unique to Radio A-Shams but refer to deviations from the regulations typical of all the commercial stations, such as advertising content and digressions from the broadcast schedule.

על הר נישא מול נוף גלילי משרדת זה 12 שנים תחנת רדיו ישראלית בשפה הערבית – תחנת הרדיו אי־ש.מס. במתחם ששימש בעבר בית הבראה של ההסתדרות פועלת אי־ש.מס. כתחנת רדיו אזורית־מגזרית לציבור דוברי הערבית, בזיכיון ובכפיפות למשטר הפיקוח של הרשות השנייה לטלוויזיה ורדיו.

סיפור תחנת הרדיו אי־ש.מס. מאפשר לנו הצצה בלתי אמצעית לתוככי החברה הערבית בישראל, מפגש ישיר עם הלכי הרוח השוררים בה ונקודת מבט אחרת על מערכת היחסים בינה ובין חברת הרוב היהודית. הסיפור הזה מיוחד משום שתחנת הרדיו אי־ש.מס. נדרשת לעצב תרבות תקשורת עצמאית וחופשית, במגבלות מסוימות, בחברה שאין לה מסורת כזאת. יתר על כן, בחלוף השנים היא הפכה להיות המייצגת הלא רשמית של החברה הערבית בישראל. כתחנת רדיו היא נדרשת להתמודד עם אתגרים דומים לכל כלי התקשורת במדינה; בה בעת היא נדרשת להתמודד עם משבר ההנהגה בחברה הערבית ועם ההדרה מצד חברת הרוב היהודית, שלפעמים רואה בה איום. בימים של מתיחות והעמקת הפערים בין חברת המיעוט הערבית לחברת הרוב היהודית תחנת הרדיו אי־ש.מס. היא אחת מנקודות ההשקה היחידות בין השתיים.

ספר זה חוקר לראשונה, ובהעמקה רבה, כלי תקשורת ישראלי בשפה הערבית. במוקד הדיון עומדות סוגיות עדכניות מעולם התקשורת בצד סוגיות מדיניות הקשורות לדמותה ולעתידה של מדינת ישראל.

שלמה דסקל הוא חוקר תקשורת ומדיה בחברה הערבית. בעת כתיבת הספר שימש חוקר במכון הישראלי לדמוקרטיה.

ד"ר תהילה שוורץ אלטשולר היא ראש התכנית "רפורמות במדיה" במכון הישראלי לדמוקרטיה ומרצה בבית הספר פדרמן למדיניות ציבורית באוניברסיטה העברית בירושלים. תחומי העיסוק שלה הם מדיניות תקשורת וממשל פתוח.

הספר נכתב במסגרת המרכז "ערכים ומוסדות דמוקרטיים" במכון הישראלי לדמוקרטיה, בראשות פרופ' מרדכי קרמיניצ'ר.

מחיר מומלץ: 64 ש"ח
נובמבר 2015

מסת"ב: 8-173-519-965-978

www.idi.org.il

0 4500001146 5

דאנאקוד 450-1146

